

ISSN 3005-849X

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ
«АХБОРИ ДДҲБСТ»

Силсилаи илмҳои гуманитарӣ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
«ВЕСТНИК ТГУПБП»

Серия гуманитарных наук

THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
Tajik State University of Law, Business and Politics

SCIENTIFIC-THEORETICAL JOURNAL
“BULLETIN OF TSULBP”

Series of Humanitarian Sciences

№2 (99), 2024

Хуҷанд – Khujand

Маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ» аз соли 2000 на кам аз 4 маротиба дар як сол бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст (Шаҳодатномаи №227 /МҚ-97 аз 13.12.2021).

Маҷалла ба Рӯйхати маҷаллаҳо ва нашрияҳои илмӣ пешбари КОА-и ВМ ва ИФР (аз июни соли 2011; бознависӣ дар моҳи июни соли 2016, ҳамчунин солҳои 2018, 2022) ва КОА-и назди Президенти ҚТ (аз ноябри соли 2018), ки чопи муҳимтарин дастовардҳои илмӣ рисолаҳо барои дарёфти унвонҳои номзад ва докторони илм дар онҳо ҳатмӣ мебошад, дохил шудааст. Аз соли 2024 дар шакли электронӣ нашр мешавад.

Маҷалла ба Индекси иқтибоси илмӣ Русия (РИНЦ) ворид аст.

ҲАЙЪАТИ ТАҲРИР

Сармуҳаррир: Шокиров Т.С., доктори илмҳои филология, профессор

Абдурашитов Ф.М., доктори илмҳои таърих, профессор; Азимова М.Н., доктори илмҳои филология, профессор; Бобоҷонова Р., доктори илмҳои филология, профессор; Ғиёсов Н.И., номзоди илмҳои филология, дотсент; Дубовитский В.В., доктори илмҳои таърих, профессор; Зоҳидӣ Н.Ш., доктори илмҳои филология, профессор; Искандаров К., доктори илмҳои таърих, профессор; Исомитдинов Ҷ.Б., номзоди илмҳои таърих, дотсент; Каримзода (Каримов) О.К., доктори илмҳои таърих, профессор; Катсев А.С., доктори илмҳои филология, профессор; Мирзоев Н.М., доктори илмҳои таърих, профессор; Мирзоюнус М. (Ҳоҷаева М.М.), доктори илмҳои филология, профессор; Муқимов М.А., доктори илмҳои филология, профессор; Нағзибекова М.Б., доктори илмҳои филология, профессор; Насриддинов Ф.А., доктори илмҳои филология, профессор; Пирумшоев Х.П., доктори илмҳои таърих, профессор; Раҳимов Н.Т., доктори илмҳои таърих, профессор; Салимов Р.Д., доктори илмҳои филология, профессор; Таймагамбетов Ж.К., доктори илмҳои таърих, профессор; Убайдулло (Убайдуллоев) Н.К., доктори илмҳои таърих, профессор; Ҳакимова Б.Н., номзоди илмҳои филология, дотсент (котиби масъул); Ҳасанов А.А., доктори илмҳои филология, профессор; Ҷӯразода (Ҷӯрабаев) Д.Х., доктори илмҳои таърих, профессор; Яъқубов Ю.Ё., доктори илмҳои таърих, профессор.

© ДДХБСТ, 2024

Журнал «Вестник ТГУПБП» основан в 2000 году, выходит не менее четырёх раз в год на таджикском, русском и английском языках

*Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан
(Свидетельство № 227/МДж-97 от 13.12.2021)*

Журнал входит в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий ВАК МОН РФ (с июня 2011 года; перерегистрирован в 2016, 2018 и 2022 гг.) и в Перечень изданий ВАК при Президенте Республики Таджикистан (с ноября 2018 г.), в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата и доктора наук. С 2024 года журнал издаётся в электронном варианте.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор: Шокиров Т.С., доктор филологических наук, профессор

Абдурашитов Ф.М., доктор исторических наук, профессор; Азимова М.Н., доктор филологических наук, профессор; Бабаджанова Р., доктор филологических наук, профессор; Гиясов Н.И., кандидат филологических наук, доцент; Джуразода (Джурабаев) Дж.Х., доктор исторических наук, профессор; Дубовицкий В.В., доктор исторических наук, профессор; Захиди (Захидов) Н.Ш., доктор филологических наук, профессор; Искандаров К., доктор исторических наук, профессор; Исомитдинов Ж. Б., кандидат исторических наук, доцент; Каримзода (Каримов) О.К., доктор исторических наук, профессор; Кацев А.С., доктор филологических наук, профессор; Мирзоев Н.М., доктор исторических наук, профессор; Мирзоюнус (Ходжаева) М., доктор филологических наук, профессор; Мукимов М.А., доктор филологических наук, профессор; Нагзибекова М.Б., доктор филологических наук, профессор; Насриддинов Ф.А., доктор филологических наук, профессор; Пирумшоев Х.П., доктор исторических наук, профессор; Рахимов Н.Т., доктор исторических наук, профессор; Салимов Р.Д., доктор филологических наук, профессор; Таймагамбетов Ж.К., доктор исторических наук, профессор; Убайдулло (Убайдуллоев) Н.К., доктор исторических наук, профессор; Хакимова Б.Н., кандидат филологических наук, доцент (ответственный секретарь); Хасанов А.А., доктор филологических наук, профессор; Якубов Ю.Ё., доктор исторических наук, профессор.

The journal "Bulletin of TSULBP" has been issued no less than 4 times in a year in Tajik, Russian and English languages since 2000

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan (Licence №227/ MJ-97 from 13.12.2021).

The journal has been in the List of leading scientific journals and periodicals of Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation (since June 2011, re-registered in June 2016 and also in 2018, 2022), and in the List of Higher Attestation Commission publications under the President of the Republic of Tajikistan (since November 2018) which publishes the primary research outcomes of dissertations for receiving scientific degrees of Candidate or Doctor of science. Since 2024, the journal has been published in electronic form.

The journal is included into the Russian index of scientific citing (RISC)

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief: Shokirov T.S., Dr. of Philology, Professor

Abdurashitov F. M., Dr. of History, Professor; Azimova M. N., Dr. of Philology, Professor (Khujand); Bobojonova R., Dr. of Philology, Professor; Djurazoda (Djurabaev) D.H., Dr. of History, Professor; Dubovitskiy V. V., Dr. of History, Professor; Ghiyasov N.I., candidate of philological sciences, Associate Professor; Hakimova B. N., candidate of philological sciences, Associate Professor; Hasanov A. A., Dr. of Philology, Professor (Khujand); Iskandarov K., Dr. of History, Professor; Isomiddinov Dj. B., candidate of historical sciences, Associate Professor; Karimzoda O.K. (Karimov), Dr. of History, Professor; Katsev A. S., Dr. of Philology, Professor; Mirzoyev N. M., Dr. of History, Professor; Mirzoyunus M., Dr. of Philology, Professor; Mukimov M. A., Dr. of Philology, Professor; Nagzibekova M. B., Dr. of Philology, Professor; Nasriddinov F. A., Dr. of Philology, Professor; Pirumshoyev Kh. P., Dr. of History, Professor; Rakhimov N. T., Dr. of History, Professor (Khujand); Salimov R. D., Dr. of Philology, Professor; Taimagambetov Zh.K., Dr. of History, Professor; Ubaydullo N. K., Dr. of History, Professor; Yokubov Yu. Yo., Dr. of History, Professor; Zokhidi N. SH., Dr. of Philology, Professor.

5.6 (07 00 00) ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

5.6 ИЛМҶОИ ТАЪРИХ

5.6. HISTORICAL SCIENCES

5.6.1(07 00 02) ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ

5.6.1 ТАЪРИХИ ВАТАН

5.6.1 HOME HISTORY

УДК 930

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-5-12

**ПОЛИТИКА МОНОКУЛЬТУРЫ
ХЛОПКА В СОВЕТСКОМ
ТАДЖИКИСТАНЕ**

Абдурашитов Фозил Маматович, главный научный сотрудник Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ (Душанбе, Таджикистан)

**СИЁСАТИ ЯККАЗИРОАТИИ
ПАХТА ДАР ТОҶИКИСТОНИ
ШУРАВӢ**

Абдурашитов Фозил Маматович, сарҳодими илмии Институти таърих, бостоншиносии ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ (Душанбе, Тоҷикистон)

**THE POLICY OF COTTON
MONOCULTURE IN SOVIET
TAJIKISTAN**

*Abdurashitov Fozil Mamatovich, chief researcher of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after A. Donish NAST (Dushanbe, Tajikistan)
e-mail: fozil8204@gmail.com*

Рассматриваются особенности и тенденции политики хлопковой монокультуры в Таджикистане в период послевоенного восстановления сельского хозяйства. Дается краткий обзор исторических предпосылок проведения политики монокультуры хлопка в Средней Азии Российской империей со второй половины XIX века, реализация масштабного проекта Советского правительства в Таджикистане для достижения хлопковой независимости. Основным контекстом статьи является научно-теоретический тезис, что, несмотря на все усилия Российской империи, ей не удалось обеспечить собственную хлопковую независимость вплоть до Октябрьской революции. Первая мировая война, череда революций 1905-1907 и 1917 гг. не позволили царскому правительству осуществить один из амбициозных экономических проектов – монокультуризацию хлопководства в Средней Азии. Только советской власти за счет освоения под хлопчатник десятков тысяч пустующих земель в Средней Азии, в частности в Таджикистане, удалось обрести полную хлопковую независимость. В 1946-1960 гг., т.е. в течение короткого исторического периода, последовательной реализации политики хлопковой монокультуры в Таджикистане в значительной степени способствовали: планомерная подготовка опытных сельскохозяйственных кадров, специалистов агротехнических профессий, технически подготовленных механизаторов и т.д. Именно в послевоенные годы благодаря проведению структурной реформы по укрупнению мелких малоэффективных хозяйств заметно укрепились хлопкосеющие колхозы, значительно повысился материальный уровень жизни колхозников.

Ключевые слова: хлопковая монокультура, послевоенное восстановление, коллективное хозяйство, совхозное производство, реформы, укрупнение колхозов, сельское хозяйство, сельскохозяйственные кадры

Хусусиятҳо ва тамоюлҳои сиёсати якказироати пахта дар Тоҷикистон дар давраи барқарорсозии баъдичангии кишоварзии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Шарҳи мухтасар дар бораи заминаҳои таърихӣ татбиқи сиёсати империяи Русия оид ба якказироати пахта аз нимаи дуюми асри XIX дар Осиёи Миёна, татбиқи лоиҳаи азими Ҳукумати Шуравӣ дар Тоҷикистон барои ноил шудан ба истиклолияти пахта пешиноҳод гардидааст. Мазмуни асосии мақоларо тезиси илмӣ-назариявӣ дар хусуси он ки, бо вуҷуди тамоми кӯшишҳо империяи Русия то инқилоби Октябр истиклолияти пахтаро таъмин карда натавонист, ташиқ кардааст. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ, инқилобҳои солҳои 1905-1907 ва 1917 ба ҳукумати подшоҳӣ имкон надоданд, ки яке аз лоиҳаҳои азими иқтисодии худ — якказироати пахтаро дар Осиёи Миёна амалӣ гардонад. Танҳо ба Ҳокимияти Шуравӣ муяссар гардид, ки бо роҳи азхуд кардани даҳҳо ҳазор заминҳои ташиналаби Осиёи Миёна, аз ҷумла дар Тоҷикистон истиклолияти комили пахтакорӣ ба даст оварад. Дар солҳои 1946—1960, яъне дар як муддати кӯтоҳи таърихӣ ба тӯфайли мунтазам тайёр кардани кадрҳои ӯртаҷрибаи кишоварзӣ, мутахассисони касбҳои агротехникӣ, механизаторони аз ҷиҳати техникӣ соҳибихтисос ва ғайра ба амалӣ гардидани сиёсати якказироати пахта дар Тоҷикистон саҳми калон гузошта шуд. Маҳз дар солҳои баъд аз ҷанг ба шарофати ислоҳоти сохторӣ дар асоси муттаҳид намудани хоҷагиҳои хурди камсамар колхозҳои пахтакор назаррас мустақкам гардида, дараҷаи моддии зиндагонии колхозчиён хеле баланд шуд.

Калидвожаҳо: пахта, якказироати пахта, азнавсозии баъдичангӣ, колхоз, истеҳсолоти совхозӣ, ислоҳот, муттаҳидкунӣ, кишоварзӣ, кадрҳои кишоварзӣ

The article examines the features and trends of the cotton monoculture policy in Tajikistan during the post-war restoration of agriculture. A brief overview of the historical background of the cotton monoculture policy in Central Asia by the Russian Empire since the second half of the 19th century is given, as well as the implementation of a large-scale project of the Soviet government in Tajikistan to achieve cotton independence. The main context of the article is the scientific and theoretical thesis that, despite all the efforts of the Russian Empire, it failed to ensure its own cotton independence until the October Revolution. The First World War, a series of revolutions 1905-1907 and 1917, did not allow the tsarist government to implement one of its ambitious economic projects - the monoculturation of cotton growing in Central Asia. Only the Soviet government, through the development of tens of thousands of empty lands in Central Asia, in particular in Tajikistan, for cotton, managed to gain complete cotton independence. In 1946-1960, i.e. During a short historical period, the consistent implementation of the cotton monoculture policy in Tajikistan was greatly facilitated by: systematic training of experienced agricultural personnel, specialists in agrotechnical professions, technically competent machine operators, etc. It was in the post-war years that, thanks to the structural reform to consolidate small, inefficient farms, cotton-growing collective farms noticeably strengthened and the material standard of living of collective farmers increased significantly.

Key words: cotton monoculture, post-war restoration, collective farming, state farm production, reform, consolidation, agriculture, agricultural personnel

Политика хлопковой монокультуры в Средней Азии, в том числе в Таджикистане, берет начало со второй половины XIX в. Дело в том, что с началом гражданской войны в США в 1861 г. прекратился экспорт хлопка почти во все страны Европы. Больше всего пострадала Англия, которая считалась тогда мировым индустриальным центром. После повышения цен в мировой индустрии хлопка во многих странах Азии в несколько раз увеличились посевные площади под хлопчатник. Рост цен на хлопок на мировом рынке, с одной

стороны, и острая нуждаемость текстильной промышленности России в хлопковом сырье – с другой, ускорили экспансию Российской империи в Среднюю Азию. Этот геоэкономический фактор спровоцировал монокультуризацию хлопка в Средней Азии Российской империей. А в конце XIX в., когда ситуация с ценами и логистикой хлопко-сырца еще более осложнилась, Российская империя решила частично обеспечить текстильную промышленность за счет хлопка, выращиваемого на территории Туркестанского края и Бухарского эмирата.

Однако, несмотря на все усилия Российской империи, ей не удалось обеспечить собственную хлопковую независимость вплоть до Октябрьской революции. Первая мировая война, череда революций 1905-1907 и 1917 гг. не позволили царскому правительству осуществить один из амбициозных экономических проектов – монокультуризацию хлопка в Средней Азии. Только начиная с 30-х годов, за счет освоения под хлопчатник десятков тысяч гектаров пустующих земель в Средней Азии, СССР удалось обрести полную хлопковую независимость.

Для Советского Таджикистана проект хлопковой монополии имел не только республиканское, но и общесоюзное значение. Таджикский хлопок, особенно его тонковолокнистые сорта, был необходим для: а) ускоренного развития текстильной промышленности СССР, для которой в те годы в большом количестве требовался высококачественный хлопок; б) минимизации расходов на закупку хлопка в других странах; в) экономии десятков миллионов рублей золотом, расходуемых на хлопок; г) освоения новых земель для расширения хлопковых посевов и создания в республике базы по выращиванию тонковолокнистого хлопка.

Но главная цель Советского государства – монокультуризация хлопка в Таджикистане – заключалась в обретении страной хлопковой независимости. С этой целью советское правительство выделило огромные финансово-технические средства. Фактически были мобилизованы все партийные и советские органы, государственные сельскохозяйственные предприятия и их трудовые коллективы. Для обеспечения аграрного сектора Таджикистана сельскохозяйственными кадрами со всех концов страны в республику были отправлены двадцатипятидесятники. Конечно, в реализации проекта хлопковой монокультуры и обеспечения хлопковой независимости ключевая роль была отведена колхозам и совхозам. При монокультуризации хлопка особое внимание было уделено тонковолокнистым сортам, выращивание которых началось еще в 30-е годы прошлого столетия. Уже к 1932 г. посевные площади под ним занимали 28,7 тыс. гектаров, из них в совхозах этот сорт хлопчатника был засеян на 4 277 га [12, с. 59].

Великая Отечественная война создала большие трудности для полномасштабной монокультуризации хлопка в Таджикистане. Из-за нехватки трудовых ресурсов и техники в годы войны значительно сократились посевные площади в колхозах и совхозах республики. Особенно пострадало хлопководство, посевная площадь которого сократилась с 106,1 тыс. га в 1940 г. до 95,9 тыс. га в 1945 г. Средняя урожайность упала с 16,5 ц с га в 1941 г. до 7 ц с га в 1944 г. В 1945 г. государству было сдано хлопка на 100 тыс. т меньше, чем в 1941г. [9, с. 204].

С целью послевоенного восстановления и развития народного хозяйства Таджикской ССР правительством СССР был принят специальный пятилетний план. Позже на основе этого плана был разработан и принят программный документ, который был утвержден Верховным Советом республики в августе 1946 г. Согласно пятилетнему плану, в целом приоритетом в аграрном секторе оставалось обеспечение восстановления и дальнейшего развития хлопководства в Таджикистане. А приоритетной задачей с целью дальнейшей

монокультуризации хлопка по-прежнему было обозначено выращивание длинноволокнистых сортов хлопчатника. Именно поэтому было решено увеличить площади посевов под хлопчатник за счет масштабного освоения новых земель, проведения ирригационно-мелиоративных работ по всей республике. О масштабах намеченного плана свидетельствуют амбициозные цифры. Так, например, посевные площади под хлопчатник в колхозах и совхозах необходимо было довести до 107 тыс. га, в том числе в колхозах – до 103 тыс. га, валовой сбор хлопка – до 192,6 тыс. т при средней урожайности в 18 ц/га, в том числе 20,6 ц/га по длинноволокнистым и 14 ц/га – по советским тонковолокнистым сортам [9, с.205].

Однако политика монокультуры хлопка не всегда соответствовала интересам национальных экономик хлопкосеющих республик. Она в большей степени преследовала интересы центральной власти. Исторический опыт реализации данного проекта показал, что повсеместная масштабная монокультуризация хлопка проводилась вопреки пропорциональности в экономике республики. Дело в том, что в послевоенные годы в Таджикистане практически отсутствовала материально-техническая база, не хватало высококвалифицированных сельскохозяйственных кадров и необходимых средств. В соответствии с пятилетним планом, уже к 1950 году было запланировано собрать урожай хлопка в объёме 2 млн 139 тысяч тонн. А это означало необходимость превысить данные показатели за 1945 год в 2,5 раза. В годы послевоенных пятилеток основной задачей колхозов и совхозов республики, как и прежде, было дальнейшее развитие хлопководства [3; с. 7; 9].

Основной задачей перестройки сельского хозяйства Таджикистана в первые послевоенные годы было обозначено последовательное расширение посевных площадей под хлопчатник и увеличение его удельного веса в общем объёме посевов сельскохозяйственных культур.

Для реализации политики хлопковой монокультуры в Таджикистане были развернуты масштабные исследовательские работы. Используя достижения науки на практике, сельское хозяйство республики достигло ощутимых результатов. В аграрном секторе была применена современная агротехника, подготовлены сотни специалистов сельского хозяйства из местных кадров. Все это способствовало увеличению производства хлопка-сырца. В первый год послевоенного восстановления, 1946-й, валовой сбор хлопка-сырца составил 136 тыс. т – на 54,9 тыс. т больше, чем в 1945 г. В среднем с каждого гектара было получено по 13,8 ц «белого золота», что было на 5,3 ц больше, чем в 1945 г. [11, с.68].

О стратегической важности политики монокультуры хлопка в Таджикистане свидетельствует и тот факт, что в 1949 г. в течение месяца Совет Министров СССР принял два специальных постановления по интенсификации хлопководства. Первое постановление, «О мерах по дальнейшему развитию хлопководства в колхозах и совхозах», было принято в феврале 1949 г. В нём правительство СССР установило беспрецедентные льготы для хлопкосеющих районов страны. Спустя месяц, в марте того же года, союзным правительством было принято постановление «О мерах по дальнейшему развитию хлопководства в Таджикской ССР в 1949-1952 гг.». Во всех принятых нормативно-правовых документах подчеркивалась важность масштабного развития хлопководства в республиках Средней Азии, в том числе в Таджикистане. Приоритетной задачей аграрного сектора была определена необходимость развития и модернизации агротехники хлопчатника, повышение уровня механизации сельскохозяйственных работ, развитие ирригации, улучшение освоения поливных площадей [4, с. 299]. Примечательно, что в 50-е гг. XX века было принято еще два постановления по улучшению материально-технической и инфраструктурной базы сельского хозяйства, массовому освоению десятков

тысяч новых, в основном пустующих земель. С целью улучшения мелиоративного состояния земель и развития ирригации было предусмотрено строительство новых электростанций.

Дальнейшее развитие хлопководства как одной из приоритетных отраслей аграрного сектора Таджикистана вступило в активную фазу в 1950 г. С целью правового обеспечения реализации поставленных задач Советом Министров СССР в марте 1949 г. было принято постановление «О мерах по дальнейшему развитию хлопководства в Таджикской ССР на 1949-1952 гг.». В постановлении предусматривалось выделить хлопкосеющим районам Таджикистана 200 тракторов, 200 хлопковых сеялок, 20 гусеничных тракторов, автомашины и другую сельскохозяйственную технику. В документе особое внимание было уделено обеспечению колхозов семенами и удобрениями. В 1950 году вдвое по сравнению с предыдущим годом увеличивался завоз минеральных удобрений [5, с.111].

В период первой пятилетки послевоенного восстановления аграрный сектор республики достиг заметных успехов в его развитии. За короткий срок за счет ирригационного строительства и освоения новых земель увеличились посевные площади под хлопчатник. Так, если в 1945 г. земельные площади под хлопчатник составили 95,9 тыс. га, то в 1950 г. – 126 тыс. га [8, с.76], т.е. за пять лет они расширились на 30,1 тыс. га. В завершающий год первой послевоенной пятилетки Таджикистан досрочно выполнил план по сдаче государству хлопка. В 1950 году труженики полей собрали и сдали 288,7 тыс. т хлопка при средней урожайности 22,9 ц/га. За пятилетку производство хлопка увеличилось до 96,5 тыс. т (рост по сравнению с 1945 г. составил 5,6 раза) [11, с. 68].

В результате самоотверженного труда колхозников и беспрецедентной поддержки государством политики монокультуризации, хлопководство в Таджикистане становилось продуктивной и высокоэффективной отраслью народного хозяйства. Высокомотивированный труд хлопкоробов получил достойную оценку партии и правительства. В 1946-1947 гг. 184 передовикам сельского хозяйства республики, вырастившим рекордные урожаи хлопка, было присвоено высокое звание Героя Социалистического Труда, 4 216 человек были награждены орденами и медалями Союза ССР [9, с.224].

Но при этом нельзя отрицать и того, что тенденция к монокультуризации получила заметное развитие за счет ослабления других отраслей сельского хозяйства, прежде всего животноводства и кормопроизводства. Эти и многие другие отрасли аграрного сектора по темпам развития заметно отставали от хлопководства. Так, только в животноводстве из-за нехватки сельскохозяйственной техники, оборудования и специалистов-зоотехников в 1953 г. МТС в колхозах выполнили лишь 4% работ по сенокосению и 22% - по силосованию [6, с.112].

В 50-е годы XX в. масштабные проекты по освоению новых земель в Таджикистане были направлены опять-таки на дальнейшее развитие хлопководства. Даже в период последующего восстановления народного хозяйства тенденция монокультуризации хлопководства в аграрном секторе продолжалась долгие годы. Поскольку хлопководство являлось самой доходной отраслью аграрного сектора, в условиях существования единого Союза Таджикистан, как и другие республики Средне-Азиатского региона, при размещении производительных сил был однозначно специализирован на производство хлопка.

Для достижения цели монокультуризации хлопководства руководящими органами республики было принято решение довести посевные площади под хлопчатник до 104 тыс. га, в том числе под тонковолокнистые сорта – до 39 тыс. га [2, с. 107], обеспечить валовой сбор хлопка в 1950 г. до 300 тыс. т. Выполнения этой весьма амбициозной задачи

следовало добиваться не только за счет расширения посевных площадей, но и прежде всего за счет повышения урожайности. Посевную площадь под хлопчатник до конца пятилетки предполагалось увеличить по сравнению с 1945 г. на 25 %, а урожайность – на 190,6 % [2, с. 40]. За сданный хлопок-сырец колхозы Таджикистана получили в 1952 г. 1 млрд 574 млн рублей [7].

Начиная со второй половины 50-х гг. правительством СССР были разработаны масштабные проекты по дальнейшему развитию хлопководства. Борьба за большой хлопок в Таджикистане велась под лозунгом выполнения интернационального долга – дать стране как можно больше «белого золота». Хлопок стал монокультурой не только в аграрном секторе, но и в целом в народном хозяйстве Таджикистана.

Важно отметить, что для достижения этой цели советские и партийные органы мобилизовали все имеющиеся резервы и возможности. Хлопковому сектору были выделены беспрецедентные финансовые средства. С целью применения на практике достижений науки и техники в хлопководство были вовлечены ученые и специалисты с огромным опытом и агротехническими знаниями. На модернизацию производства хлопка были направлены огромные средства, техника и механизмы. Только в 1949-1952 гг. МТС хлопкосеющих районов получили 545 пахотных и 619 пропашных тракторов, большое количество почвообрабатывающих, землеройно-планировочных и других сельхозмашин [2, с.21]. Все это способствовало значительному повсеместному улучшению материально-технической базы хлопкосеющих колхозов и совхозов Таджикистана.

Таблица

Производство хлопка-сырца в Таджикистане в 1946-1958 гг [1, с. 62]

Год	Площадь, тыс. га	Урожайность, ц/га	Валовой сбор, тыс. т
1946	88,9	13,8	136,0
1950	126,0	22,9	288,7
1958	168,6	25,6	455,2

Как видно из таблицы, в период первой послевоенной пятилетки труженики сельского хозяйства республики достигли значительных успехов в хлопководстве. Хлопкоробы Таджикистана по всем показателям выполнили, а по валовому сбору хлопчатника – даже перевыполнили пятилетний план. Высокие показатели были достигнуты в урожайности хлопка-сырца. Все это было достигнуто благодаря использованию достижений сельскохозяйственной науки в возделывании хлопчатника. В хлопководстве были использованы высокосортные семена. Все это позволило значительно улучшить качество хлопка-сырца, сдаваемого государству колхозами и совхозами. Если в 1940 г. из общего сбора хлопка советских сортов на долю первых сортов приходилось 67,4 %, то в 1950 г. – 85,6 % [10, с. 360]. За пятилетие валовой сбор тонковолокнистых сортов хлопчатника возрос в 2,5 раза. В 1947 г. план по выращиванию хлопка-сырца был выполнен на 112,5% при сдаче государству 18 тысяч тонн хлопка сверх плана. По урожайности хлопка Таджикская ССР в 1947 году заняла первое место в Советском Союзе [6, с. 420].

Значительные успехи были достигнуты хлопкоробами благодаря механизации и электрификации сельскохозяйственного производства. С улучшением материально-технической базы колхозов и совхозов из года в год республика достигала рекордных показателей. С целью улучшения возможности для орошения десятков тысяч гектаров новых земель, значительного расширения посевных площадей под хлопок в Таджикистане только в 1959-1960 гг. были построены и введены в действие Кайраккумская ГЭС «Дружба народов» на Сырдарье, Головная ГЭС и Перепадная гидроэлектростанция на Вахше.

Процесс монокультуризации хлопчатника продолжался и в 60-е годы. С целью неоднократного увеличения посевных площадей под хлопчатник создавались не только хлопкосеющие колхозы и совхозы, но и целые районы. Правительство СССР реализовало масштабные проекты по введению в строй новых пустующих земель по всей территории Таджикистана. Была освоена вторая очередь Гулистанского, Кумсангирского, Кафирского и Ташрабадского массивов. На севере республики было завершено сооружение Каттасойского водохранилища и канала, что позволило оросить десять тыс. гектаров земли под хлопчатник. Наряду с этим в послевоенный период, в связи с восстановлением и расширением хлопковых посевных площадей, происходило сокращение посевных площадей под зерноводство. Для выращивания зерновых культур остались в основном богарные, горные и предгорные участки.

Другая причина отставания ряда отраслей сельского хозяйства по сравнению с хлопководством являлась их слабая материально-техническая оснащенность. Кроме того, многие нехлопководческие отрасли сельского хозяйства финансировались по принципу, остаточному от хлопководства. На многие продукты сельского хозяйства были установлены низкие закупочные цены по сравнению с хлопководством. Все это в конечном итоге привело к тому, что некоторые горные колхозы, занимавшиеся богарным земледелием, животноводством и шелководством, экономически отстали в развитии.

Кроме того, проводившееся в те годы переселение дехканских хозяйств из горных в хлопкосеющие районы республики также не могло не сказаться на состоянии зерноводства и на выращивании других сельскохозяйственных культур. Все это указывает на особую значимость политики хлопковой монокультуры в Таджикистане. Однако результаты реализации масштабных всесоюзных проектов, направленных на создание базы хлопковой монокультуры и выращивание тонковолокнистого хлопка в Таджикистане, свидетельствуют о его жизненной важности для СССР и о социально-экономической значимости для республики. Ведь это были не только сотни тысяч тонн хлопка, но и сотни тысяч рабочих мест. По сути, в годы монокультуризации хлопководства по всей территории Таджикистана образовались десятки колхозов и совхозов, появились сельскохозяйственные районы. Был создан аграрный, а затем – агропромышленный сектор экономики с мощной материально-технической инфраструктурой.

Таким образом, в 1946-1960 гг., т.е. в течение короткого исторического периода, последовательной реализации политики хлопковой монокультуры в Таджикистане в значительной степени способствовали: планомерная подготовка опытных сельскохозяйственных кадров, специалистов агротехнических профессий, технически подготовленных механизаторов и т.д. Именно в послевоенные годы благодаря проведению структурной реформы по укрупнению мелких малоэффективных хозяйств заметно укрепилась хлопкосеющие колхозы, значительно повысился материальный уровень жизни колхозников.

В политике монокультуры хлопководства в Таджикистане ключевая роль принадлежала колхозам и совхозам. Эти де-юре коллективные, а де-факто государственные предприятия непосредственно подчинялись сельскохозяйственным органам, а вся хлопковая политика в Таджикистане, как и в других хлопкосеющих республиках, разрабатывалась Советом Министров СССР. Поэтому Таджикская ССР в составе союзного народнохозяйственного комплекса оставалась не только сырьевой республикой, но и в последующие годы превратилась из аграрной в аграрно-индустриальную. Безусловно, организационно-хозяйственному укреплению хлопководческих колхозов и совхозов, росту производительности труда и урожайности способствовало также государственное обеспечение аграрного сектора республики. Все это превратило большинство этих

хозяйств в высокорентабельные сельскохозяйственные предприятия. Десятки хлопководческих колхозов стали миллионерами, годовой доход которых только от выращивания хлопка превышал более миллиона рублей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Баходурова Ф.Ш. *Исторический опыт восстановления и дальнейшего развития аграрного сектора в Северном Таджикистане (1946-1961 гг.): дисс...канд. истор. наук / Ф.Ш. Баходурова.* – Душанбе, 2020. – 189 с.
2. *Государственный архив новейшей истории Таджикистана.* – Ф.3. – Оп.4. – Д.976. – Л.107; Ф.3. – Оп.70. – Д.9. – Л.40; Ф.3. – Оп.100. – Д.255. – Л.21.
3. *Закон «О пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства Таджикской ССР на 1946-1950 гг.».* – Сталинабад, 1946. – 108 с.
4. *История Таджикской ССР / Под ред. Б.А. Антоненко.* – Душанбе : Маориф, 1983. – 397 с.
5. *История таджикского народа. Т.3.* – Москва: Восточная литература, 1963-1965. – 468 с.
6. *Козачковский В. Таджикистан в первой послевоенной пятилетке (1946-1950 гг.) //Материалы к истории таджикского народа в Советский период.* – Душанбе, 1954. – 443 с.
7. *Возросла урожайность //Коммунист Таджикистана. 1 января 1953 г.*
8. *Народное хозяйство Таджикской ССР в 1959 г. / Статистический сборник.* – Сталинабад, 1960. – 341с.
9. *Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965 гг.).* – Душанбе, 1968. – 432 с.
10. *Очерки истории народного хозяйства Таджикистана.* – Душанбе: Дониш, 1967. – 493 с.
11. *Таджикистан за 40 лет / Статистический сборник.* – Душанбе, 1970. – 241 с.
12. *ЦГА Республики Таджикистан.* – Ф. 20. – Д. 1214. – Л. 59.

REFERENCES:

1. *Bahodurova F.Sh. Historical Experience of Restoration and Future Development of Agrarian Sector in the North of Tajikistan (1946-1961.): dissertation of candidate of history / F.Sh. Bahodurova.* – Dushanbe, 2020. – 189 pp.
2. *State Archive of the Latest History of Tajikistan.* – Ф.3. – Оп.4. – Д.976. – Л.107; Ф.3. – Оп.70. – Д.9. – Л.40; Ф.3. – Оп.100. – Д.255. – Л.21.
3. *Law “On the five-years plan of Restoration and Development of Public Economy of SSR Tajikistan in 1946-1950».* – Stalinobod, 1946. – 108 pp.
4. *History of SSR Tajikistan / under the editorship of B.A. Antonenko* – Dushanbe : Maorif, 1983. – 397 pp.
5. *The History of Tajik Nations.* – V.3. – Moscow: Oriental literature, 1963-1965. – 468 pp.
6. *Kozachkovsky V. SSR Tajikistan in the first post-war five year anniversary (1946-1950) //Materials to the history of Tajik nations in the Soviet period.* – Dushanbe, 1954. – 443 pp.
7. *Harvest Is Increased // Communist of Tajikistan. January 1, 1953.*
8. *Domestic Economy of SSR Tajikistan in 1959. Statistical collection.* – Stalinabad, 1960. – 341pp.
9. *Thesis of the History of Collective Farm Constructions in Tajikistan (1917-1965).* – Dushanbe, 1968. – 432 pp.
10. *Article of the history of domestic economy of Tajikistan.* – Dushanbe: Donish, 1967. – 493 pp.
11. *Tajikistan for 40 years. Statistical collection.* – Dushanbe, 1970. – 241 pp.
12. *CSA of the Republic of Tajikistan.* – F. 20. – Д. 1214. – Л. 59.

УДК 297

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-13-18

**ЭЪТИҚОДИ
ТОИСЛОМИИ ТУРКҲОИ
ОСИЁИ МИЁНА** *Аюбов Абдусалом Рауфович, д.и.т., профессор,
мудири кафедраи таърихи умумии МДТ «ДДХ ба номи
академик Б. Гафуров» (Хучанд, Тоҷикистон)*

**ДОИСЛАМСКИЕ
ВЕРОВАНИЯ ТЮРКОВ
СРЕДНЕЙ АЗИИ** *Аюбов Абдусалом Рауфович, д-р. истор. наук,
профессор, заведующий кафедрой всеобщей истории
ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова»
(Худжанд, Таджикистан)*

**PRE-ISLAMIC
BELIEF OF THE TURKS
OF CENTRAL ASIA** *Ayubov Abdusalom Raufovich, doctor of history,
professor, head of the department of general history, SEI
«KhSU named after acad. B. Gafurov» (Tajikistan,
Khujand) e-mail: abdusalom-1@mail.ru*

Масъалаи эътиқоди динии қавмҳои туркзабони Осиёи Миёна то омадани арабҳо ва ҷоришавии ислом баррасӣ шудааст. Мутобиқи маълумоти манбаъҳои таърихӣ ва адабиёти илмӣ маълум мегардад, ки дини туркҳои Осиёи Миёна монотеистӣ буд. Худои онҳо Тангри ном дошта, дар худ Худои ягона, Худои Осмон, офтобу оташро таҷассум мекард. Номи ин худо аз эътиқоди динии қадимтарини қавмҳои бодиянишини Осиёи Марказӣ маниаъ мегирад. Парастии Тангри дар Осиёи Миёна дар зери таъсири ғояҳои эътиқодҳои маҳаллӣ бой гардид. Тангрипарастии туркҳо чун таълимоти зардуштия ғояҳои меҳрпарастиро дарбар мегрифт. Баробари ин як қисми туркҳо зери таъсири сугдиён пайрави дини зардуштия буданд. Онҳо ҳамчунин ба чанд мазҳабҳои дигар эътиқод менамуданд, аммо онҳоро ба таври куллӣ қабул накардаанд.

Калидвожаҳо: *Осиёи Миёна, дини туркҳо, дини монотеистӣ, эътиқоди динии тоисломӣ, тангрипарастӣ, зардуштия*

Рассмотрены религиозные верования тюркских племен Средней Азии до прихода сюда арабов и распространении ислама. По сведениям письменных источников и научной литературы, религия тюрков Средней Азии была монотеистичной. Их бог назывался Тенгри и олицетворял собой единого бога, бога Неба и бога Солнца и огня. Имя этого бога берёт начало от религиозных верований кочевых племен Центральной Азии. Отмечено, что почитание Тенгри в Средней Азии обогатилось под влиянием местных верований. Тенгрианство тюрков, как и зороастризм, включало также идеи митраизма. Наряду с этим, часть тюрков под влиянием согдийцев придерживалась зороастризма. Они также исповедовали некоторые другие религии, но в массовом порядке не приняли их.

Ключевые слова: *Средняя Азия, религия тюрков, монотеистичная религия, доисламские религиозные верования, тенгрианство, зороастризм*

The article examines the religious beliefs of the Turkic tribes of Central Asia before the arrival of the Arabs and the spread of Islam. According to written sources and scientific literature, the religion of the Turks of Central Asia was monotheistic. Their god was called Tengri and personified one god, the God of Heaven and the God of the Sun and Fire. The name of this god originates from the religious beliefs of the nomadic tribes of Central Asia. It is noted that the veneration of Tengri in Central Asia was enriched under the influence of local beliefs. Tengrism of the Turks, like Zoroastrianism, also included the ideas of Mithraism. Along with this, some of the Turks, under the influence of the Sogdians, adhered to Zoroastrianism. They also practiced some other religions, but did not accept them en masse.

Key-words: *Central Asia, the religious of the Turkic tribes, the monotheistic religion, pre-Islamic religious belief, Tengri, Zoroastrianism*

Қавмҳои туркзабон аз аҳди қадим ба Худои ягона, Худои Осмон, офтобу оташ – Тангри эътиқод мекарданд. Тангри дар тасаввуроти онҳо ба қаҳрамонони заминӣ, воқеӣ хеле наздик аст. Номи худои Тангри ба олами динии қадимтарини қавмҳои бодиянишинони Осиёи Марказӣ рафта мерасад, ки дар катибаҳои Орхон дар нимаи аввали асри VII инъикос ёфтааст. Дар маҳалли қад-қадӣ дарёи Орхон дар марзи Муғулистон маркази тамаддуни туркӣ мавҷуд буд, ки мисоли он муттаҳидшавии этнофарҳангии гуннҳо (соли 209 т.м. – асри II м.), империяи туркҳо (асрҳои VI–IX) мебошад. Ин ҷо хатти маҳсули туркиро истифода мебарданд. Тобистони соли 1889 аз Муғулистони Шимолӣ ёдгориҳои навиштаҷоти рӯи санг, бозмондаҳои қабрҳо бо ҳайкалчаҳои мраммарини одамон ва ҳайвонот ба даст омаданд. 25 ноябри соли 1893 забоншиноси даниягӣ В.Томсен асрори хатти енисейӣ-орхониро кашф кард. Вай маънии фонетикии ҳамаи навиштаҷотро нишон дод. Аввалин калимаи хондашуда «Тангри» буд [6, с.17].

Чун дигар динҳои ҷаҳонӣ тангрипарастӣ дар заминаи ғояҳои эътиқодҳои маҳаллӣ дар Осиёи Марказӣ ба вучуд омадааст. Вай тавассути муносибат бо шаманҳо ва намояндагони дигар динҳои маҳаллӣ, ҳамчунин дар натиҷаи иртибот бо минтақаҳои ҳамсоя бойгардид.

Мафҳуми калидии тангрипарастӣ Тангри мебошад. Истилоҳи «Тангри» дар ёдгориҳои хаттии бостонии турк ва дар «Девони луғот ат-туркӣ»-и Маҳмуди Қошгарӣ «Танри» сабт шудааст. Вай дар аъёнаҳои гуногуни фарҳангӣ бо нигоҳ доштани маъно ва маъноӣ аслии худ ба таври мухталиф навишта ва хонда мешавад: дар забонҳои олтойӣҳо – «Тенри», якутиҳо – «Танра», муғулҳо – «Тенер», бурятҳо – «Танер». Дар бархе аз забонҳои туркии муосир ин вожа дар шакли “Танир” хонда ва навишта мешавад. Худи вожаи «Тангри» прототуркӣ буда, минбаъд ба забони гуннӣ гузаштааст. Он аз ду решаи «тен» ва «ри» иборат буда, қисми аввал маъноӣ «осмон», қисми дуюм маъноӣ «инсон»-ро медиҳад. Дар забонҳои туркии муосир вожаи «эр» (ир) ба маъноӣ мард аст. Истилоҳи «тан» дар туркҳо ва гуннҳои қадим ба маъноӣ “субҳидам”, “тулӯи офтоб”, «нур ҳама чизро равшан мекунад», «ҳар чиз аз хоб бедор мешавад ва ба зиндагӣ оғоз мекунад»-ро дошт [3, с.19].

Бисёре аз муҳаққиқони муосир бар он ақидаанд, ки калимаи “тангри” аз Байнаннаҳрайни қадим баромадааст. Онҳо ба олими амрикоӣ Л.Оппенхайм истинод мекунанд. Вай қайд кардааст, ки дар Бобулистон аз давраи ҳокимияти шоҳ Саргон (2316-2261 пеш аз милод) то замони Хаммурапи (1792-1750 пеш аз милод) номи шоҳро яқоя бо муайянкунандаи “Худо Дингир” менавиштаанд [9, с.78]. Истилоҳи “дингир” гӯё ба Осиёи Марказӣ дар шакли “тангри” гузаштааст. Аммо то кадом андоза ин фарзия асос дорад, маълум нест.

Бархе аз олимони замони пайдоиши тангрипарастиро чун як равиӣ динию фалсафӣ ҳазорсолаи V-IV пеш аз милод медонанд. Ҳамчун асос маълумотҳои бостоншиносӣ аз қабристонҳои Сузи Байнаннаҳрайн, маводи фарҳангии Афанасйевии Осиёи Марказӣ ва Олтой гирифта шудаанд [4, с.12].

Тангрипарастӣ динест, ки бо эътиқод ба Офаридгор асос ёфта, тахминан дар охири ҳазорсолаи II - ибтидои ҳазорсолаи I пеш аз милод, вале на дертар аз асрҳои V-III то мелод ба вучуд омадааст. Онро бо “Ченли” (“осмон”) -и хуннҳо, “Тян” -и чинӣҳо, “Дингир” -и шумериҳо наздик медонанд. Туркҳои қадим чунин мепиндошанд, ки оламо Тангрихон – худои оӣ, худоён Йер-суб, Умай, Эрлик, Замин, Об, Оташ, Офтоб, Мох, Ситораҳо, Ҳаво, Абрҳо, Шамол, Гирдбод, Раъд ва Раъд, Борон, Тирукамон идора мекунанд. Тангрихон ҳар замон бо Йер (Замин) ва дигар рӯҳҳо (Йорт Иасе, Су Анаси ва ғайра) қорҳои заминиро ба

чо меовард, пеш аз ҳама муҳлати зиндагиरो муайян мекард. Масъули таваллуди фарзанди одамон илаҳа Умай ва марги онҳо - Эрлик, “рӯҳи ҷаҳони зеризаминӣ” буданд.

Тафсири истилоҳи “тангри”-ро М.А. Хабицев пешниҳод кардааст. Ба ақидаи ӯ тангри бо худои скифҳо дар симои қахрамони асотирии Тарғитай алоқаманд аст. Н.В. Абаев навиштааст аст, ки бобокалони асотирии тамоми скифҳо Тарғитай бо эпоними «Тангрӣ» иртибот дорад. Вай дар шакли “тур” дар давраи ташаққули тамаддун ва давлатдории турку муғул дар истилоҳоти ҳарбию сиёсии “бага-тур” ва “тархон”, инчунин дар этнонимҳо ва политонимҳои “турк”, “тотор”, “турон” таҷассум ёфта, минбаъд ҳамчун як мавҷудияти кайҳонӣ синоними калимаи “тангри” - худо гардид [1, с.229].

Мазҳаби зардуштӣ тавассути ҳаракатҳои мустамликавии суғдиён берун аз ҳудуди Суғд паҳн шуд. Сайёҳи чинӣ Сюан Сзан навиштааст: “Туркҳо оташро мепарастиданд. Аз ин рӯ, онҳо аз тахтаи ҷӯбӣ истифода накардаанд” [13, с.5]. Эҳтимол ӯ эътиқоди туркҳоро ба дини зардуштӣ дар назар дошта бошад.

Дар соли 568 сафири Византия Земарх менависад, ки дар Ҳафтрӯд сафирон дар ҳавлии ҳокони турк Истамӣ рӯ ба тарафи шарқ ба зону нишаста, ба парчае ки тасвири сари гург ва оташро дошт, таъзим карданд. Танҳо баъд аз он ба манзили ҳокон даромаданд. Дар ин ҷо омехтагии дини зардуштии суғдиён ва тангрипарастии туркҳоро дидан мумкин аст. Ба зону рӯ ба шарқ нишаста, ба сари гург ва оташи сӯзон таъзим кардан як маросими поксозӣ буд [2, с.49].

Тангрипарастии туркҳо мисли дини зардуштӣ ғояҳои меҳрпарастиро дарбар мегирифт, ки яке аз ақидаҳои динии он тасаввуроти равшанӣ ва оташ ҳамчун рамзи ҳаёт аст: ҳамсари якуми ӯ аз осмон бо нурҳои равшанӣ фаромада, се писар - Офтоб, Моҳ ва Ситора ба дунё овардааст. Ҳамсари дуум рамзи Замин ва Об буда, ӯ низ се писар - Осмон, Баҳр ва Кӯҳро таваллуд кардааст. Дар ин ҷо таҷассуми одии табиат не, балки дарки табиат ҳамчун манбаи ҳаёт, бо ҳам омадани инсон ва табиат таҷассум ёфтааст. Худи инсон марказ ва таҷассуми табиату кайҳон аст. Ин тасаввурот дар ҳамаи фарҳангҳои аҳди қадим, аз ҷумла дар асотири Юнон ҷой дорад [3, с.135].

Новобаста аз он ки як қисми туркҳо зери таъсири суғдиён пайрави дини зардуштӣ буданд, дар асрҳои VI-X онҳо дини ба худ хос доштанд. Инро бо ҷунин далел исбот кардан мумкин аст, ки мазҳаби буддоии дар замони ҳокимияти Таспар-ҳоқон ва Билга-ҳоқон ба дараҷаи дини давлатӣ бардошташуда, маздопарастии тарғибкунандаи муҳочирони суғдӣ тамоми оммаи туркҳоро фаро гирифта натавонистанд, одати бунёди ёдгориҳоро барои марҳумон аз байн набурданд [11, с.69].

Дар ҳақиқат туркҳо аз зардуштия то монавия ба бисёр динҳо эътиқод оварданд. Аммо бо сабаби мавҷудияти сатҳи баланди муносибатҳои синфӣ ва иқтисодӣ онҳо ба таври кулӣ қабул нагардиданд. Илова бар ин эътиқоди ба худ хоси туркҳо то дараҷае баланд буд, ки онҳо акнун ба тасаввуроти динии дигар ниёз надоштанд. К.И. Ташбаева навишта буд, ки “...туркҳо доғмаҳои буддоиро рад мекарданд. Низоми динии худӣ туркҳо талаботи маънавии онҳоро қонеъ мекард ва барои эътиқоди дигар зарурат надошт” [12, с.56]. Аммо як қисми туркҳо дар зери таъсири дини зардуштӣ монданд. Зардуштия ва тангрипарастӣ динҳои аҳолии таҳҷоии Осиёи Миёна буда, аслан динҳои монотеистӣ ба ҳисоб мерафтанд. Тадқиқоти Л.В. Федорова нишон дод, ки тангрипарастии туркию муғулӣ бо дини эронӣ, скифҳо-ориёҳо, сақоҳо, суғдиён, ҳиндуориёҳо, тибетӣ ва ҷинӣ робитаи наздики таърихӣ ва ирсӣ дорад [14, с.67].

Муҳочирони суғдӣ дар тӯли асрҳо дар байни туркҳои Туркистони Шарқӣ дини зардуштиро тарғиб мекарданд. Дар ин ҷо ибодатхонаҳои зардуштӣ сохта шуд, ки дар онҳо

суғдиён ва туркҳои маҳаллӣ якҷоя ибодат мекарданд, маросимҳои худро мегузарониданд. Дар маъхазҳои хаттӣ оиди муқовимати туркҳо ба дини зардуштии суғдӣ маълумоте нест.

Нахустин ёдгории хаттии туркӣ катибаи Бугут аст, ки дар санги қабри Таспар-ҳокон бо алифбои суғдӣ навишта шудааст. Дар тарафи ақиби санг тарҷумаи матн ба забони санскритӣ кандакорӣ шудааст. Дар ин навиштаҷот истилоҳоти динии суғдӣ - Saošyant - наҷотдиҳанда, βγ, βγust - худо ва худоён истифода шудааст. Ин нишон медиҳад, ки муаллифи катибаҳо оташпарастии зардуштӣ буд. Дар истилоҳи k'w βγw s'r pwrsty – «Аз худо пурсид» муаллифи катиба на дини буддоии туркҳо, балки худӣ олии зардуштиён Аҳура Маздоро дар назар дорад [7, с.133]. Дини зардуштия яккахудоиро тарғиб мекунад ва истилоҳи βγ - худо ба Аҳура Маздо мансуб аст. Бояд гуфт, ки ин катиба аз эҳтироми мутақобилаи суғдиён ва туркҳо шаҳодат медиҳад, зеро онро як оташпарастии зардуштӣ бо фармони турки эътиқодманди дини буддой таълиф кардааст.

Дар ҳуҷҷатҳои суғдӣ қалъаи Муғ таҳти рақами А-17, В-15 ва I.1 навиштаҳои марбут ба дини зардуштия мавҷуданд. Барои мисол навиштаҷотҳои зеринро овардан мумкин аст: prn'm βγγ δ'mδ'nk – «бо номи худӣ офаридгор» дар ҳуҷҷати I.1, ZKn βγγ ZY ZKn μυδr' πβ'nty – «бо номи Аҳура Маздо ва Митра савганд меҳӯрам» дар ҳуҷҷати Nov.4 [8, с.46]. Тавре В.А. Лившиц навиштааст, дар ҳуҷҷати Nov.4 вазифаи Митра ҳамчун худӣ шартнома нишон дода шудааст. Дар ҳуҷҷати I.1 чунин навиштаҷот низ мавҷуд аст: «Дирӯз Ничитак (nyzytk) ва коҳин Курчи (βγπrτ kwrcy) омаданд... Худатон медонед, ки онҳо дӯстони беҳтарини шумо ҳастанд» [10, с.108]. Ин як қисми мактуби ба Деваштич фиристодаи намояндаи араб Абдурахмон ибни Субҳ мебошад. Ничитаки суғдӣ ва коҳини туркӣ - вағнпат Курчи воизони зардуштия буданд. Махсусан аз рӯҳонӣ Курчи зикр кардан лозим аст, ки ҳамчун туркзабони дини зардуштро қабулкарда, ба дараҷаи вағнпат (βγπrτ) расидааст. Аз ин бармеояд, ки зардуштия дини муштараки суғдиён ва туркҳои ин ҷо будааст. Дар баробари ин набояд фаромӯш кард, ки туркҳо низ пайравони тангрипарастӣ, шамания, буддоия, монавия ва масеҳияи шарқӣ буданд.

Дар байни тангрипарастон анъанаи бунёди маъбад дар солҳои аввали муҳочирати бузурги халқҳо ва суқунати доимии туркҳо қайд карда шудааст. Онҳо кӯҳҳои зодгоҳи худро тарк карданд, аммо эътиқод ба онҳоро гум намекарданд ва ҳар ҷо ки иншооти нави динӣ месохтанд, дар меъморӣ он тарҳи кӯҳҳои муқаддасро такрор мекарданд. Кӯҳи Кайлас дар Тибет барои онҳо кӯҳи асосӣ - яке аз ҷойҳои муқаддаси зиёрат ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, маконҳои муқаддасро «килиса» меномиданд, ки дар туркӣ то ҳол маънои «калисо»-ро дорад. Дар деворҳои килис нақш мекашиданд. Барои тангрипарастон маъбад ин ҷаҳон дар ҳавои кушод, зери назари Худои Осмон буд.

Ҳамин тарик, тасаввурот дар бораи тангри барои қабули ислом аз ҷониби халқҳои Осиёи Марказӣ заминаи мусоид фароҳам овард, ҳарчанд маълум аст, ки ин раванд ҳамвор сурат намегирифт. Аммо бо зуҳури ислом дар минтақа як навъ таҳаввулот ба амал омад: аҳолии маҳаллӣ калимаи «Тангри»-ро ба сифати худӣ нав истифода мебард. Ин анъана то замони муосир идома дорад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Абаев Н.В. «Тэнгрианство» и «Ак Чаян» как духовно-культурная основа кочевнической цивилизации тюрко-монгольских народов Саяно-Алтая и Центральной Азии // Доклады VIII Международного конгресса монголоведов. 5-11 авг. 2002 г. Том 15 (36). - Улан-Баатар: Международная Асс. Монгол. иссл., 2004. - С. 226-237.
2. Аюбов А.Р. Этноконфессиональные отношения согдийцев в эпоху раннего Средневековья // Ученые записки Худжандского госуниверситета им. академика Б.Г. Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук. - 2017. - №4. - С. 49-56.

3. Аюпов Н.Г. Тенгрианство как открытое мировоззрение. - Алматы: КазНПУ им. Абая. - КИЕ, 2012. - 256 с.
4. Безертинов Р.Н. Тенгрианство – религия тюрков и монголов. – Казань: Слово, 2004. - 259 с.
5. Грене Ф. Знание ящтов “Авесты” в Согде и Бактрии по данным иконографии // Вестник древней истории. – 1993. – № 4. – С. 149–160.
6. Кляшторный С.Г. История Центральной Азии и памятники рунического письма. - СПб.: Филол. ф-т СПбГУ, 2003. – 560 с.
7. Кляшторный С.Г., Лившиц В.А. Согдийская надпись из Бугута // Страны и народы Востока. Т.Х. – Москва: Наука, 1971. - С. 121-146.
8. Лившиц В.А. Согдийская эпиграфика Средней Азии и Семиречья. – Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2008. – 414 с.
9. Оппенхейм Л. Древняя Месопотамия. - Москва: Наука, 1990. – 319 с.
10. Согдийские документы с горы Муг. Вып. II. Юридические документы и письма / Чтение, перевод и комментарии В.А. Лившица. - Москва: Изд-во восточной литературы, 1962. – 224 с.
11. Сухбаттар Г.К. вопросу о распространении буддизма среди ранних кочевников Монголии // Археология и этнография Монголии / Отв. ред. А.П. Окладников. - Новосибирск, 1978. – С. 61-71.
12. Ташибаева К.И. К вопросу об особенностях верований древних тюрков // Современность: философские и правовые проблемы. - Бишкек, 2003. – С. 55-67.
13. Тугушева Л.Ю. Уйгурская версия биографии Сюань Цзяна.–Москва:Наука,1991. – 592 с.
14. Федорова Е.В. Эпическое наследие как источник определения места и времени возникновения мировоззрения Тенгри // Материалы Международной научно-практической конференции «Эпическое наследие – реликтовый дух алтайских народов». - Бишкек, 2007. – С.66-72.

REFERENCES:

1. Abaev N.V. “Tengrianism” and “Ak Chayaan” as the Spiritual and Cultural Basis of the Nomadic Civilization of the Turkic-Mongolian Peoples of Sayan-Altai and Central Asia // Reports of the 8th International Congress of Mongolologists. - August 5-11, 2002. - Volume 15 (36). - Ulaanbaatar: International Ass. Mongol. research, 2004. - PP. 226-237.
2. Ayubov A.R. Ethno-Confessional Relations of Sogdians in the Early Middle Ages // Scientific notes (Nomai donishgoh) of Khujand State University named after academician B.G. Gafurov. Humanities and Social Sciences Series. - 2017. - No. 4. - PP. 49-56.
3. Ayupov N.G. Tengrism as an Open worldview. - Алматы: KazNPU named after. Abaya. - KIE Publishing House, 2012 - 256 pp.
4. Bezertinov R.N. Tengrism is the Religion of the Turks and Mongols. - Kazan: Slovo, 2004. - 259 pp.
5. Grene F. Knowledge of the Avesta Yashts in Sogd and Bactria according to Iconography // Bulletin of ancient history. – 1993. – No. 4. – PP. 149–160.
6. Klyashtorny S.G. History of Central Asia and Monuments of Runic Writing. - St. Petersburg: Philol. Faculty of St. Petersburg State University, 2003. – 560 pp.
7. Klyashtorny S.G., Livshits V.A. Sogdian Inscription from Bugut // Countries and Peoples of the East. Т.Н. – М.: Nauka, 1971. - PP. 121-146.
8. Livshits V.A. Sogdian Epigraphy of Central Asia and Semirechye. – St. Petersburg: Faculty of Philology of St. Petersburg State University, 2008.
9. Oppenheim L. Ancient Mesopotamia. - М.: Nauka, 1990. - 319 pp.

- 10.** *Sogdian Documents from Mount Mug. Vol. II. Legal documents and letters. Reading, translation and comments by V.A. Livshitsa. - M.: Publishing House of Oriental Literature, 1962.*
- 11.** *Sukhbatar G. On the Issue of the Spread of Buddhism among the Early Nomads of Mongolia // Archeology and Ethnography of Mongolia. Rep.ed. A.P. Okladnikov. - Novosibirsk, 1978. – PP. 61-71.*
- 12.** *Tashbaeva K.I. On the Question of the Peculiarities of the Beliefs of the Ancient Turks // Modernity: philosophical and legal problems. - Bishkek, 2003. – PP. 55-67.*
- 13.** *Tugusheva L.Yu. Uyghur Version of the Biography of Xuan Jiang. – M.: Nauka, 1991.*
- 14.** *Fedorova E.V. Epic Heritage as a Source of Determining the Place and Time of the Emergence of Tengri's Worldview // Materials of the International Scientific and Practical Conference “Epic Heritage - the Relict Spirit of the Altai Peoples”. - Bishkek, 2007. – PP. 66-72.*

УДК 930

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-19-23

**КРАТКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА
РУССКОЯЗЫЧНЫХ
ИСТОЧНИКОВ ПО ИСТОРИИ
КОКАНДСКОГО ХАНСТВА**

**ТАВСИФИ МУХТАСАРИ
САРЧАШМАҶОИ РУСӢ ОИД
БА ТАЪРИХИ ХОНИГАРИИ
ҚЌҚАНД**

**BRIEF DESCRIPTION OF
RUSSIAN-LANGUAGE
RESOURCES ON THE HISTORY
OF THE KOKAND KHANATE**

Набизода Мирзотохир Сайфидин, канд.истор.наук, доцент кафедри всеобщей истории и религиоведения, ГОУ «ХГУ им. академика Б.Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)

Набизода Мирзотохир Сайфидин, н.и.т., дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва динишиносии МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Гафуров” (Хуҷанд, Тоҷикистон)

Nabizoda Mirzotohir Sayfidin, candidate of History, associate professor of general history and religion sciences department, SEI “KhSU named after academician B.Gafurov” (Khujand, Tajikistan)
e-mail: mirzo-3787@mail.ru

Проанализированы русские письменные источники в исследовании истории Кокандского ханства. Отмечается, что сведения Ф. Назарова, хорунжего Н.И. Потанина, востоковеда А.З. Валидова были важным вкладом в исследование истории политической жизни, дипломатических отношений, экономического состояния Кокандского ханства. Подчеркивается, что по истории исследуемого периода имеются также ценные сборники, например «Туркестанский сборник», который состоит из 594 томов. Полковник А.Г. Серебrenников также собрал и опубликовал в 20 томах материалы по завоеванию царизмом государств Центральной Азии, названные «Туркестанский край. Собрание материалов для истории его завоевания». Все эти ценные источники свидетельствуют о богатой истории таджикского народа и народов Центральной Азии в исследуемый период.

Ключевые слова: Кокандское ханство, русскоязычные источники, Н.И. Потанин, Ф.Назаров, востоковед А.З. Валидов, дипломатические отношения, Центральная Азия

Сарчаишмаҷои хаттии русӣ дар тадқиқи таърихи хонигарии Қўқанд мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Зикр шудааст, ки маълумотҳои Ф. Назаров, Н.И. Потанин, шарқшинос А.З. Валидов барои омӯзиши таърихи сиёсӣ, муносибатҳои дипломатӣ, аҳволи иқтисодии хонигарии Қўқанд беҳамто аст. Таъкид гардидааст, ки оид ба таърихи давраи тадқиқ боз якчанд маҷмуаҳои муҳими илмӣ, ба монанди «Туркестанский сборник» (иборат аз 594), «Собрание материалов для истории его завоевания» (дар 20 муҷаллад) мавҷуд аст, ки барои омӯзиши ҳаёти ҷамъиятии хонигарии Қўқанд аҳаммияти назаррас доранд. Ҳамаи ин сарчаишмаҷо шоҳиди таърихи бою рангини халқи тоҷик ва халқиятҳои Осиёи Марказӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: хонигарии Қўқанд, сарчаишмаҷои русӣ, Н.И. Потанин, Ф.Назаров, шарқшинос, А.З.Валиди, муносибатҳои дипломатӣ, Осиёи Марказӣ

European written sources play a significant role in the study of the history of the Kokand Khanate. Information from F. Nazarov, cornet N.I. Potanin, Yuzhin Skyler, orientalist A.Z. Validov were an important contribution to the study of the history of political life, diplomatic relations, and the economic state of the Kokand Khanate. There are also some valuable collections about the history of the period under study, such as the “Turkestan Collection”, which consists of 594 volumes; Colonel Serebrennikov also collected and published in 20

volumes materials regarding the conquest of the states of Central Asia by tsarism and called "Collection of materials for the history of its conquest". All these valuable sources testify to the rich history of the Tajik people and the peoples of Central Asia during the period under study.

Key words: *Kokand Khanate, Russian-language sources, N.I. Potanin, F.Nazarov, orientalist A.Z. Validov, diplomatic relations, Asian robes, Central Asia*

Важную роль в исследовании истории Кокандского ханства играют русскоязычные источники. Они были частично проанализированы и использованы в трудах учёных Советской эпохи, в которую была более подробно исследована история Бухарского эмирата, чем Кокандского ханства. Такое положение дел К.Ф. Шамсиев связывает с ведущей ролью Бухарского эмирата в политической жизни Средней Азии [15, с.16].

Ф. Назаров одним из первых побывал в Коканде в статусе посла в 1813 г., его принял кокандский правитель Умар-хан. Цель его визита была связана с преодолением инцидента между Россией и Кокандом в связи с гибелью в России двух кокандских послов [9]. До подробного уточнения сути гибели своих послов Умар-хан приказал временно задержать посла с четырьмя казаками, остальных со своим представителем отправил для уточнения обстоятельств. В течение полутора года Ф. Назаров с казаками были в заложниках у хана.

В воспоминаниях Ф.Назарова имеются сведения о Худжанде, Чилмахрамской переправе, расположенной между Аштским районом и Канибадамом. Говоря о Канибадаме, он отмечает расположение в нем более 1000 дворов. Также посол перечисляет и характеризует крупные города, крепости и укрепления ханства, в их числе Наманган, Коканд, Худжанд, Ура-Тюбе и крепость Махрам, где он побывал. Ф. Назаров особенно подробно описывает крепостные сооружения Худжанда и Ура-Тюбе, которые имели важный стратегический характер [9].

Посетивший Коканд через 15 лет после Ф. Назарова хорунжий Н.И. Потанин также оставил ценнейшую записку, выполненную по поручению военного ведомства Российской империи. Н.И. Потанин охарактеризовал крупные города и селения ханства, где побывал сам. Кроме Ташкента, Коканда, селения Самгар, он описывает Камыш-Курган, Шайдан, Мулломир – селение Аштского района, а также свои встречи с правителем – кушбеги Ташкента, прием у Мухаммада Али-хана. В записке также имеются сведения об архитектурных памятниках, численности дворов и населения в городах и селениях, где побывал хорунжий. Также у Н.И.Потанина имеются сведения географического и экономического характера [11, с. 6].

Ценными исследованиями по истории начального этапа политической жизни, этнических и миграционных процессов в ханстве, о налогах и налогообложении, о землевладении являются работы А.З. Валидова. Хотя по объёму они и небольшие, но по значению являются бесценными. Всесторонний и глубокий анализ источников и логичные выводы, содержательное заключение – всё это характерно для исследований А.З. Валидова [2; 3].

Завоеванию Кокандского ханства и других государств Центральной Азии посвящены работы К.К. Абазы, М.А. Терентьева, А.Н. Макшеева, Д.Л. Иванова. Характерные черты работ перечисленных авторов заключаются в том, что в них аннексия и завоевательный процесс описываются объективно. Авторы не скрывают основных намерений захватнической политики России [1; 7; 8; 12], пишут о беспощадности и грабежах мирного населения солдатами царской армии после захвата городов. Полковник А.Г. Серебренников назвал собранные и опубликованные им в 20-ти томах материалы

«Туркестанский край. Собрание материалов для истории его завоевания» [14], другой военный историк, К.К. Абаза, также называет свою книгу «Завоевание Туркестана» [1].

Имеется ряд сборников, в которых собраны ценные исторические сведения о Центральной Азии, появившиеся в колониальный период, в частности «Туркестанский сборник», который состоит почти из 600 (594) томов, основная часть которых создана В.И. Межовым [5]. Как уже упоминалось, полковник А.Г. Серебrenников также собрал и опубликовал в 20-ти томах материалы о завоевании царизмом государств Центральной Азии [13].

Доступные нам материалы содержат ценнейшие сведения о социально-политической жизни ханства [4]. Особенно ценны и значительны сведения из архивных материалов о перспективных планах Российской империи в Центральной Азии.

Как показывают архивные материалы, по личному поручению императора Александра I (1777-1825) были разработаны десятки проектов программы завоевания Центральной Азии, и каждый из этих проектов был обсуждён в присутствии императора. Для рассмотрения планов завоевания, впервые в годы правления того же Александра I, в 1819 г. был создан Азиатский департамент при канцелярии императора, в 1858 г. переименованный в Особый комитет [10]. Все проекты программы, связанные с дальнейшей экспансией России в Азию (в Центральную Азию в частности) рассматривались в Азиатском департаменте. Одним из первых был представлен проект, подготовленный графом В. Зубовым в 1801 г. В основе проекта лежало использование силового метода, учитывался захват территории и рынков от Каспия до Индии [16]. Тогда Кавказ и Закавказье находились за пределами территории империи. Как показывает содержание проекта, в нем было открыто отмечен захват Центральной Азии, куда входили казахская степная зона, государства Центральной Азии – Хива, Бухара и Коканд, а далее – Афганистан, государство Бабуридов (Империя Моголов), одним словом, завоевание территории от современного Казахстана до Индийского океана. За проектом В. Зубова на имя министра торговли Н.П. Румянцева поступает «Замечание бывшего в 1803 г. в Бухаре поручика Якова Гавердовского о торговле России с Бухарой». В нем более подробно указаны пути завоевания среднеазиатских владений [17].

Автором другого проекта был граф И. Потоцкий, основное внимание он уделил установлению и развитию торговых отношений с Бухарой и другими владениями Средней Азии, а также путям укрепления роли России в этом регионе [18]. После проекта В. Зубова, «Замечаний...» Я. Гавердовского, предложений И. Потоцкого возникают десятки проектов и планов завоевания Центральной Азии, среди последних решающим был проект генерала А.П. Ермолова, в котором было четко обозначено дальнейшее направление продвижения Российской империи на Восток. По проекту А.П. Ермолова, Россия должна была продвигаться в Центральную Азию [19]. Он не забыл указать в проекте строительство крепостей в пограничной зоне как перевалочных пунктов для регулярных военных формирований, а также «...для защиты царских интересов в акватории юго-восточного Каспия» [20].

В конечном итоге именно его проект и лег в основу дальнейших планов России по завоеванию Центральной Азии. На заседании Азиатского департамента при канцелярии императора от 3 июля 1820 г., в котором участвовал император Александр I, были обсуждены все проекты и планы завоевания Центральной Азии. После долгих обсуждений был одобрен проект А.П. Ермолова, который получил статус государственной программы. Основной целью программы было завоевание Центральной Азии, этим и была решена дальнейшая судьба её народов [21].

Среди архивных материалов имеются сводки и донесения о военном состоянии и обороноспособности Коканда, а также материалы, касающиеся дипломатических отношений и военных действий Российской империи в период проникновения на территорию Кокандского ханства. Поэтому по мере доступности были проанализированы и архивные материалы.

Перечисленные материалы являются ценными письменными источниками при освещении истории таджикского народа и народов Центральной Азии в эпоху позднего Средневековья и в Новую эпоху. Отметим, что, кроме туркмен, большая часть титульных наций современной Центральной Азии входила в состав Кокандского ханства в разные периоды истории.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абаза К.К. *Завоевание Туркестана* / К.К. Абаза. – Москва: Кучково поле, 2008. – 256 с.
2. Валидов А.З. *Восточные рукописи в Ферганской области* /А.З. Валидов //Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества. Том. XX II. – Петроград, 1915. – С. 68-86.
3. Валидов А.З. *Некоторые данные по истории Ферганы XVIII столетия* /А.З. Валидов //Протоколы Туркестанского кружка любителей археологии. Вып.2. – Ташкент, 1916. – С.68-119.
4. Васильев А.Д. *«Знамя и меч от падишаха». Политические и культурные контакты ханств Центральной Азии и Османской империи (середина XVI – начало XX в.)* /А.Д. Васильев. – Москва: Институт востоковедения РАН, Пробел-2000, 2014. – 365 с.
5. Касьмова А.Г. *Туркестанский сборник* /А.Г. Касьмова. – Ташкент, 1984. – 175 с.
6. *Киргизская степь и Кокандское ханство в начале XIX столетия по описанию Хорунжего Н.И. Потанина.* – Омск, 1840. - С. 192-258.
7. Костенко Л.О. *Средняя Азия и водворение в ней русской гражданственности* /Л.О. Костенко. – Санкт-Петербург, 1870.
8. *Макшеев А.Н Исторический обзор Туркестана и наступательного движения в него русских* /А.Н. Макшеев. – Санкт-Петербург, 1890.
9. Назаров Ф. *Записка о некоторых народах и землях средней части Азии* /Ф. Назаров. – Москва: Главная редакция восточной литературы, 1968. – 77 с.
10. *Очерки истории Министерства иностранных дел. 1802-1902* / Составители – С.А. Белокуров, князь Н.В. Голицын, Н.П. Павлов-Сильванский. – Санкт-Петербург: Товарищество Р. Голике и А. Вильборг, 1902. – С. 36, 132.
11. Потанин Н.И. *Записки о Кокандском ханстве* /Н.И. Потанин //Вестник ИРГО. – Санкт-Петербург, 1856.
12. Терентьев М.А. *История завоевания Средней Азии* /М.А. Терентьев. – Санкт-Петербург: В. Комаров, 1906. Т.1-3.; Он же. *История завоевания Средней Азии.* – Санкт-Петербург: В. Комаров, 1906. Т.1-3.
13. *Туркестанский край. Сборник материалов для истории завоевания* /Собрал полковник А.Г. Серебrenников. Том. 1-20. – Санкт-Петербург, 1917.
14. *Туркестанский край. Сборник материалов для истории завоевания* / Собрал полковник А.Г. Серебrenников. Том. 17. Ч.1. Док.246. - Санкт-Петербург, 1917.
15. Шамсиев К.Ф. *Кокандское ханство в дореволюционной русской историографии (вторая половина XIX – начало XX в.)*. АҚД. – Москва, 1989. – 16 с.
16. *Архив внешней политики Российской империи (АВП РИ) Ф.161. II-3.оп. 34.д.7. л.2. 1803.*
17. *Архив внешней политики Российской империи (АВП РИ) Ф.161. II-3.оп.34.д.8. 1803-1806.*
18. *Архив внешней политики Российской империи (АВП РИ) Ф.161. II-3.оп.34.д.3. 1806.*

19. Архив внешней политики Российской империи (АВП РИ) Ф.161. II-3.оп.34.д.8. л.136.
20. Архив внешней политики Российской империи (АВП РИ) Ф.161. II-3.оп.34.д.8.л.13,138.
21. Архив внешней политики Российской империи (АВП РИ) Ф.161. II-3.оп.34.д.8.л.13,139.

REFERENCES:

1. Abaza K.K. *Conquest of Turkestan* / K.K. Abaza. – M.: Kuchkovo pole, 2008. – 256 pp.
2. Validov A.Z. *Eastern Manuscripts in the Fergana region* / A.Z. Validov // *Notes of the Eastern Branch of the Imperial Russian Archaeological Society. Part . XX II.* – Pgd., 1915. – PP. 68-86.
3. Validov A.Z. *Some Evidence on the History of Fergana in the 18th century* / A.Z. Validov // *Protocols of the Turkestan circle of archeology lovers. Issue 2.* – Tashkent, 1916. – PP.68-119.
4. Vasiliev A.D. "The Flag and Sword from the Padishah." *Political and cultural contacts of the Khanates of Central Asia and the Osman Empire (mid-16th - 20th beginning)* / A.D. Vasiliev. – M.: Institute of Estern Studies of the Russian Academy of Sciences, Probel-2000, 2014. – 365 pp.
5. Kasymova A.G. *Turkestan Collection* / A.G. Kasymova. – Tashkent, 1984.
6. *The Kyrgyz Steppe and the Kokand Khanate at the Beginning of the 19th century according to the Description of Khorunzhey* N.I. Potanin. – Omsk, 1840. - PP. 192-258.
7. Kostenko L.O. *Central Asia and the Establishment of Russian Citizenship in it* / L.O. Kostenko. – St. Petersburg, 1870.
8. Maksheev A.N. *Historical Review of Turkestan and the Russian Offensive Movement into it* / A.N. Maksheev. – St. Petersburg, 1890.
9. Nazarov F. *Note on Some Peoples and Lands of Central Asia* / F. Nazarov. – M.: Main editorial office of Eastern literature, 1968. - 77 pp.
10. *Essays on the History of the Ministry of Foreign Affairs. 1802-1902* /Compiled by S.A. Belokurov, Prince N.V. Golitsyn, N.P. Pavlov-Silvansky. – St. Petersburg: Partnership of R. Golike and A. Vilborg, 1902. – PP. 36, 132.
11. Potanin N.I. *Notes on the Kokand Khanate* / N.I. Potanin // *Bulletin of IRGO.* – St. Petersburg, 1856.
12. Terentyev M.A. *History of the Conquest of Central Asia* / M.A. Terentyev. – St. Petersburg: V. Komarov, 1906. V.1-3.; *It's him. History of the conquest of Central Asia.* – St. Petersburg: V. Komarov, 1906. V.1-3.
13. *Turkestan Region. Collection of Materials for the History of the Conquest* /Collected by Colonel A.G. Serebrennikov. Volume. 1-20. – St. Petersburg, 1917.
14. *Turkestan region. Collection of materials for the history of the conquest. Collected by Colonel A.G. Serebrennikov. Volume. 17. Part 1.Doc.246*
15. Shamsiev K.F. *Kokand Khanate in Pre-Revolutionary Russian Historiography (second half of the 19th – early 20th centuries).* AKD. – M., 1989. – 16 pp.
16. *Archive of external politics of the Russian Empire (AVP RI) F.161.II-3.op. 34.d.7. l.2. 1803.*
17. *Archive of external politics of the Russian Empire (AVP RI) F.161. II-3.op.34.d.8. 1803-1806.*
18. *Archive of external politics of the Russian Empire (AVP RI) F.161. II-3.op.34.d.3. 1806.*
19. *Archive of external politics of the Russian Empire (AVP RI) F.161. II-3.op.34.d.8. l.136.*
20. *Archive of external politics of the Russian Empire (AVP RI) F.161. II-3.op.34.d.8.l.13,138.*
21. *Archive of external politics of the Russian Empire (AVP RI) F.161. II-3.op.34.d.8.l.13,139.*

УДК: 94(575.7)

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-24-31

**ЭКСПЕДИТСИЯ И
ХАРБИЮ ИЛМИИ
ШАХРИСАБЗ (АВГУСТИ 1870)**

Одинаев Абдумавлон Назирович, ходими хурди илмии шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостонишиносӣ ва мардумшиносии ба номи. Дониши АМИТ (Душанбе, Тоҷикистон); **Божинская (Арандаренко) Людмила Васильевна**, Донишгоҳи федералии ҷанубӣ, Ростови лаби Дон; **Борошко Сергей Леонидович**, номзади илми химия; Донишгоҳи федералии ҷанубӣ, Ростови лаби Дон (Ростови лаби Дон, Русия)

**ШАХРИСАБЗСКАЯ
ВОЕННО-НАУЧНАЯ
ЭКСПЕДИЦИЯ (август 1870 г.)**

Одинаев Абдумавлон Назирович, мл. научный сотрудник отд. древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ (Душанбе, Таджикистан); **Божинская (Арандаренко) Людмила Васильевна**, Южный федеральный университет, г. Ростов-на-Дону; **Борошко Сергей Леонидович**, канд. хим. наук, Южный федеральный университет, г. Ростов-на-Дону (Ростов-на-Дону, Россия)

**SHAHRISABZ
MILITARY-SCIENTIFIC
EXPEDITION (AUGUST 1870)**

Odinaev Abdumavlon Nazirovich, Junior researcher at the department of ancient, medieval, and modern history of the Institute of History, Archaeology, and Ethnology named after A. Donish NAST (Dushanbe, Tajikistan); **Bozhinskaya (Arandarenko) Lyudmila Vasilievna**, M.S.; Southern Federal University, (Rostov-on-Don, Russia); **Boroshko Sergey Leonidovich**, candidate in Chemical Sciences; Southern Federal University, Ros-tov-on-Don, (Rostov-on-Don, Russia) e-mail: abdumavlon1987@gmail.com

Экспедицияи ҷарбӣ-илмии Шаҳрисабз, ки тавассути артиши русҳо дар моҳи августи соли 1870 гузаронида шуда буд, баррасӣ шудааст. Сабабҳои комёбии экспедицияи русҳо таҳти фармондеҳии А.К. Абрамов, ки ба зоратгарии бекони Шаҳрисабз дар деҳаҳои назди сарҳади округи Зарафшон хотима гузошт, ба риштаи таҳқиқи кашида шудааст. Ҷамҷунин ангеаҳои фармондеҳии Русияи подшоҳӣ, таъсир ба сиёсати минтақа ва паёмдӯҳои таъмини субот дар минтақа баррасӣ шудааст. Рафти воқеаҳо аз лаҳзаи омодагӣ ба экспедиция сар карда, то оқибатҳои пас аз озод кардани Шаҳрисабз ва ҳудудҳои атрофи он ба таври муфассалроа гардидааст. Тактикаи ҳучум, амалиёти ҷангӣ ва муносибатҳои мутақобилаи русҳо бо амири Бухоро Музаффар тасвир шудааст. Аҳамияти ин экспедиция ҷамҷун омили ба эътидол овардани вазъи минтақа, сарқуб кардани бекҳои шӯришгар ва таъсиси назорат бар қаламравҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳим таъкид шудааст. Ғайр аз ин, ба нақши экспедицияҳои ҷарбӣ-илмӣ дар рушд ва омӯختани ин минтақа, ки мавриди тавачҷуҳи мутахассисони мухталиф гардидаанд, равшанӣ андохта шудааст.

Калидвожаҳо: экспедицияи ҷарбӣ-илмии Шаҳрисабз, округи Зарафшон, А.К. Абрамов, амири Бухоро Музаффар, бекони Шаҳрисабз, таъмини субот

Анализируется Шахрисабзская военно-научная экспедиция, проведенная русскими вооружёнными отрядами в августе 1870 года. Рассмотрены причины успеха экспедиции под командованием А.К. Абрамова, положившей конец грабежам кишлаков на границе

Зеравшанского округа шахрисабзскими беками. Также рассматриваются мотивы русского командования, влияние экспедиции на региональную политику и последствия для обеспечения стабильности в регионе. Предлагается подробный хронологический рассказ о событиях, начиная с подготовки к экспедиции и заканчивая её последствиями после освобождения Шахрисабза и прилегающих к нему территорий. Описана тактика штурма, военные действия и взаимодействие с бухарским эмиром Музаффаром. Подчёркнута значимость этой экспедиции как фактора стабилизации в регионе, подавления мятежных беков и установления контроля над стратегически важными территориями. Кроме того, отмечается роль военно-научной экспедиции в развитии и изучении региона, который стал объектом интересов различных специалистов.

Ключевые слова: Шахрисабзская военно-научная экспедиция, Зеравшанский округ, А.К. Абрамов, бухарский эмир Музаффар, обеспечение стабильности, шахрисабзские беки

The article analyzes the Shakhrisabz military-scientific expedition conducted by Russian armed detachments in August 1870. The reasons for the success of the expedition under the command of A.K. are considered. Abramov, who put an end to the robberies of villages on the border of the Zeravshan district by Shakhrisabz beks. The motives of the Russian command, the influence of the expedition on regional politics and the consequences for ensuring stability in the region are also examined. A detailed chronological account of the events is offered, starting with preparations for the expedition and ending with its consequences after the liberation of Shakhrisabz and the surrounding territories. The tactics of the assault, military operations and interaction with the Bukhara Emir Muzaffar are described. The importance of this expedition as a factor in stabilization in the region, the suppression of rebel beks and the establishment of control over strategically important territories is emphasized. In addition, the role of the military-scientific expedition in the development and study of the region, which has become the object of interest of various specialists is noted as well.

Keywords: Shahrisabz military-scientific expedition, Zarafshan district, A.K. Abramov, Bukhara Emir Muzaffar, stability assurance, Shahrisabz beks

Моҳи августи соли 1870, дар давраи ҳаракатҳои бузурги геополитикӣ, нерӯҳои мусаллаҳи Русия экспедитсияи ҳарбӣ-илмии Шахрисабзро гузарониданд, ки дар таърихи Осиёи Миёна воқеаи хеле муҳим ба шумор меравад. Дар мақолаи ҳозир сабабҳо, чараён ва оқибатҳои ин экспедитсия, ки боиси забти қалъаи Шахрисабз ва ҳудудҳои ҳамшафати он гардидааст, ба риштаи таҳлил кашида мешавад.

Дар мақола таҳлили муфассали хронологии воқеаҳо аз тайёри ба экспедитсия то оқибатҳои бомуваффақият анҷом ёфтани он пешниҳод карда шудааст. Дар он ҳамчунин тактикаи ҳамлаи русҳо, ҳамкориҳои онҳо бо амир Музаффар, дигар унсурҳои муҳимми сиёсати минтақавӣ баррасӣ шудааст. Қайд карда мешавад, ки ин экспедитсия ба муътадил гардондани вазъияти минтақа, фуру нишондани унсурони саркаш ва пурзӯр намудани назорат аз болои ҳудудҳои асосӣ таъсири амиқе расондааст.

Лозим ба таъкид аст, ки дар давраи мавриди таҳқиқ, яъне дар нимаи дувуми асри XIX дар таърихи Осиёи Миёна рӯйдодҳои муҳим ба вуқӯ пайвастанд, ки ба рафти инкишофи давлатҳои минтақа таъсири назаррас доштанд. Бахусус ҳодисаҳои Қаршии соли 1868 ва экспедитсияи ҳарбӣ-илмии Искандарқӯли соли 1870 ду маъракаи муҳимми таърихӣ ба шумор меравад, ки барои ҳукумати подшоҳии Русия заминаро барои пешравии баъдинаи қушунҳои он фароҳам намуданд[9, 60-68].

Тобистони соли 1870 дастаҳои мусаллаҳи бекҳои Шахрисабз ба ғорати деҳаҳои назди сарҳадии округи Зарафшон идома медоданд. Муқовимати мусаллаҳона ба дастаи

А.К. Абрамов, ки бекигарихои Киштут, Фороб ва Моғиён хангоми экспедитсияи Искандаркӯл нишон доданд, бо мусоидати бекҳои нисбатан неруманди Шаҳрисабз шуда буд. Ин ҳолатро, тоқат кардан мумкин набуд. К.П. фон-Кауфман ба А.К. Абрамов амр дод, ки шаҳрҳои Шаҳр ва Китобро тасарруф намуда, бекҳоро аз он ҷо берун кунад ва амири Бухороро даъват намояд то ки ин мулкҳоро ба унвони мулки худ бипазирад [14, 89-90]. Кауфман тасмим гирифт, ки нияти амири Бухороро аз хоҳиши баргардонидани Самарқанд бо аз байн бурдани ҷудоихоҳиҳои бекигарихои Шаҳрисабз ҷуброн намояд.

Пас аз як моҳи ба охир расидани экспедитсияи Искандаркӯл, 3 августи соли 1870 А.К. Абрамов ба Кауфман дар бораи омода будани экспедитсияи нав, ки баъдан дар таърих бо «экспедитсияи Шаҳрисабз» ёд мешавад, хабар дод:

«Ман рӯзи 7-ум субҳи барвақт ба роҳ мебароям. Отряди асосӣ чунин аст: баталиони 8-ум бо қувваи пурра, 6 туп, 3 батарея, 2 тупи сабуки дивизияи савора, 6 ракеткаш ва 2 садаи казахҳо. Ин даста 8-ум ба Ҷам меояд; 9 аз Ҷам ба роҳ мебарояд ва 10 нафар ба водии Қашқадарё фурумада, дар пеши Шаҳр[исабз] хайма мезананд. 11-ум бо разведка ва супоришҳои пешакӣ барои забт кардани шаҳрҳо машғул мешаванд; 12-ум – агар ягон монеаи махсус рӯй надихад, ба ишғоли шаҳрҳо машғул мешаванд. Отряди ёррасони 3 ротаи баталони 9, 2 тупи кӯҳӣ, 2 ракетабаранда ва панҷоҳ нафар казахҳо бо сардории подполковник Соковнин рӯзи 9-ум ба роҳ баромада, дар Қаротеппа шаб карда, ағбаро ишғол мекунанд. Рӯзи 10-ум ҳарду даста бо маводи зарурӣ барои 10 рӯз, 200 тири туп барои ҳар як туп ва 1, 5 маҷмӯи зарбаҳои артиллерӣ (взводи кӯҳӣ 1 комплект) таъмин карда мешаванд» [4, 207].

6 август А.К. Абрамов ба амир Музаффар дар бораи амалиёти «ҷазо додани бекҳои исёнгар» хабар дода, аз амир хоҳиш кард, ки амалдорони худро барои тахти назорат гирифтани водӣ ба назди ӯ фириштад [8, 285]. Ба гуфтаи муаррих Мирзо Абдулазими Сомӣ, ташаббуси ташкили юриш ба Шаҳрисабз ба амири Бухоро тааллуқ дошта, дар ин бора аз Кауфман хоҳиш карда буд. Музаффарро ба ин иқдом мушовиронаш бовар кунанда, мегуфтанд, ки «зарари ду тараф ба манфиати давлати Олӣ, яъне хонии Бухоро аст» [6, 98].

Ба ҳайати экспедитсияи Шаҳрисабз шарқшинос А.Л. Кун ва мирзои ӯ – А. Мустаҷир дохил шуданд, ки ба онҳо дар бекигарихои болооби Зарфшон ҷамъоварии ҳуччатҳо супурда шуда буд ва дар ин маърака ҳам А. Мустаҷир «Рӯзнома»-и дигаре навиштааст [3]. Ҷама ҳуччатҳо ба Кауфман интиқол дода шуданд ва ӯ дар навбати худ онҳоро ба Китобхонаи оммавӣ интиқол дод.

Дар бойгонии Китобхонаи оммавӣ ду мактуб дар бораи интиқоли ин ҳуччатҳо маҳфуз аст, аз ҷумла: 1) ба директори Китобхонаи оммавӣ – И.Д. Делянов аз генерал-губернатори Туркистон К.П. Кауфман ва 2) ба А.Ф. Бичков (аз соли 1882 то соли 1899 директори Китобхонаи оммавӣ (аз соли 1844 то 1882 ниғаҳбони шӯъбаи дастхатҳо) аз шарқшинос А.Л. Кун.

К.П. Кауфман дар мактуби ба И.Д. Делянов аз 6 августи соли 1876 фириштодаи худ менависад:

«... мустаҷори дарбор [А.Л.] Кун, ки дар ихтиёри ман буд, ба ман ҳуччатҳо ва мукотибаи ҳокимони ин манотикро, ки дар ҷараёни экспедитсияҳои Искандаркӯл (1870), Шаҳрисабз (1870) ва Хива (1873) ҷамъоварӣ карда буданд, ба ман пешкаш намуд.

Ҳангоми ирсоли ин маҷмуаи ҳуччатҳо ба Ҷаноби Олӣ, ман шарафмандам, ки бо фармонҳои оид ба интиқоли онҳо ба Китобхонаи ҷамъиятии Императорӣ илова бар он дастнависҳои шарқӣ, ки қаблан супурда будам, дархост кунам» [1, 145; 13, 186].

Дар номаи фавқ ҳеч ишорае ба бойгонии хоноти Хуқанд ва нусхаҳои хаттии китобхонаи охирин хони Хуқанд – Худоёр нашудааст.

Ба эҳтимоли зиёд, бойгонии хонҳои Хуқанд ҳамроҳ бо дастхатҳои китобхонаи онҳо аз ҷониби А.Л. Кун бо фармони К.П. Кауфман каме баътар интиқол дода шудааст. Ин тахминро номаи А.Л. Кун ба А.Ф. Бычков тасдиқ мекунад, яъне:

**«5 сентябр, 1876
Санкт-Петербург.**

Аълоҳазрат, [Бичков] Афанасий Федорович,

Дар давраи маъракаи хуқандии соли 1875 нусхаҳои хаттӣ-шарқӣ ҷамъоварӣ шуд, ки акнун мутобиқ бо хости ҷаноби Константин Петрович фон Кауфман, ба инҷо интиқол дода шудааст, ин ифтихорро дорам, ки ин дастнавиштаҳо (ба теъдод)-ро ба унвони ҳадия ба Китобхона умумии Императорӣ аз номи ӯ ирсол кунам. Дар ҳамон замон, генерал-губернатор дастур дод, ки агар дар нусхаҳои хаттии кунунии интиқолдодашудаи шарқӣ, нусхаҳои такрорӣ аз он нусхаҳои вуҷуд дорад, ки қаблан ба Китобхонаи оммавӣ интиқол дода шуда буданд, дархост шавад то нусхаҳои дувумии мавҷуд дар маҷмуаи ҳозир аз тарафи эшон ба Осорхонаи осиеии академияи илмҳо (ҳоло шуъбаи Институти дастхатҳои шарқии Академияи илмҳои Россия дар шаҳри Санкт-Петербург. – О.А., Л.В., С.Л.) ирсол шавад.

Аз фурсат истифода бурда ва мутавозеона хоҳони қабули замонатҳои эҳтиром ва иродати холисонаи бандаи ҳақир ҳастам.

*Оличаноб,
А. [Л.] Кун». [2, 146; 13, 186]*

Дар мавриди теъдоди нусхаҳои хатти мусодирашуда дар Хива, худи А. Л. Кун гузориш дода, қайд мекунад: «дар тӯли лашкаркашии Хива, ман матолиби илмии зерро ҷамъоварӣ кардам: дар замони мусодираи кохи хон, 300 китоб аз нусхаҳои хаттӣ-шарқӣ ҷамъоварӣ шуд, ки аз ин теъдод 129 – китоб таърихӣ, унвонҳо дар 140 чилд, осори шоирони Шарқ аз 20 нависанда дар 30 чилд, осори ҳуқуқӣ ва каломӣ 40 асар дар 50 чилд. Илова бар ин, то 18-Қуръон ва 50-китоб дарсӣ ҷамъоварӣ шуд» [16, 37-38].

Ба шарофати фаъолияти ҷамъоварии А.Л. Кун, Кауфман дар тӯли 9 сол ба Китобхонаи оммавӣ зиёда аз 300 адад китобҳои дастнависи арабӣ, форсӣ ва туркиро, аз ҷумла китобҳои китобхонаҳои Хуқанд ва хонигарии Хева, инчунин тақрибан 4000 ҳуччатро интиқол дод. «Ҳуччатҳо ва мукотибаи сарони кишварҳои Осиеи Миёна дар ҷараёни экспедитсияҳои Искандаркӯл, Шаҳрисабз ва Хива ҷамъоварӣ шудаанд» [16, 168-215].

7 август дастаи А.К. Абрамов, ки аз 1300 нафар иборат буд, аз Самарқанд ба роҳи Ҷом баромад. 9 август дар Ҷом экспедитсияи Абрамов бо дастаи подполковник Соковнин, ки 600 нафар буд, пурра шуда, ба сӯи Шаҳрисабз равон гардид.

«Аз Ҷом ба роҳ баромада, аз дара бомуваффақият гузаштам. Пас аз ворид шудан ба водӣ, ман, тавре ки қаблан тахмин карда будам, ба Шаҳр не, балки рост ба сӯи Китоб — роҳе, ки дар нишебҳои ҷанубии кӯҳҳои Шаҳрисабз аст, равона шудам <...> Рӯзи 11-ум ба Китоб наздик шуда, дар роҳи рости Қаротеппа, дар деҳаи Урус-кишлоқ, 2, 5 верст (тахминан 5,334 км) дуртар аз девори шаҳр дар рӯбарӯи Китоб (Китоб ва Шаҳр бо як девори умумӣ ихота шудаанд), мавқеъ гирифтам» [11, 174-175].

12 август А.К. Абрамов ба ҳучум тайёри дида, разведкаи деворҳои қалъаро анҷом дод, ки дар рафти он муҳофизони қалъа аз силоҳу тупҳо оташ кушода, ба берун дастаҳои мусаллаҳи фиристоданд.

13 август артиллерия ба сӯи тупҳо ва паноҳгоҳҳои шӯришгарон ва ба он ҷойҳое, ки дар девори қалъа барои раҳна кардан пешбинӣ шуда буд, оташ кушод. Мудофиачиён бо тупҳо ва оташи фалконетҳо ҷавоб доданд. Абрамов тирборони қалъаро пурзур карда, ҳучумро ба пагоҳии рӯзи дигар, 14 августи соли 1870 таъйин кард:

«Соати 2:45 дақиқаи шаб аз батареяҳо ба қалъа ва шаҳр оташи пуршиддат кушода шуд ва соати 3:30 дақиқа колоннаи хучумкунанда, таҳти фармондихии полковник Михаловский ба хучум рафт <...> Дар зери жолаи тирҳо бо нидоҳои «Ура!». Аскарон ба девор бароманд, баъзеҳо қад-қадӣ нардбон, баъзеҳо аз сӯрохҳои девор гузашта, паноҳгоҳоро аз душман тоза карданд. Баъди ин колоннаи аскарон фавран ба сӯи шаҳр хучум кард <...> ба рӯи девор баромада, ба биноҳои анборҳои калони беда расида, аскарон онҳоро оташ заданд ва роҳи худро равшан намуданд. <...> Душман бо қувваи хеле зиёд дар назди паноҳгоҳи канории қалъа чамъ шуда буд, батареяи Михаловский аз тупҳо оташи саҳт кушод. Баъд капитан [А.Д.] Гребенкин бо як ротай аскарони пиёда ва батарея фиристода шуд, то ки душманро зада пеш кунад ва паноҳгоҳро тоза намояд. [А.Д.] Гребенкин бо дастааш аз сӯроҳи девор даромада, ба самти рост зуд ба сӯи паноҳгоҳ хучум овард ва ба тирборони муҳофизон дучор омада, душманро пароканда намуд ва тамоми тупҳояшонро ба чуқурӣ партофт <...> Кӯчаҳои танг аз душмани гуреза пур буданд. Задухурд ва ҷанги тан ба тан ба амал омад. <...> Михаловский анборҳои боқимондаи коху бедаро оташ зада, фармони «ҳама бояд чамъ шаванд»-ро эълон кард ва ба шаҳр даромад. Ба дарвозае, ки кулф буд, наздик омад. Муҳофизон аз болои девори шаҳр ба сӯи аскарони мо тирпарронӣ мекарданд. Манораҳое, ки дарвозаро муҳофизат менамуданд, аз тупҳо тирборон карда шуд. Михаловский фармон дод, ки ба девору дарвоза хучум карда шавад. Тирандозон бо садои «Ура!» ба тарафи дарвоза ва девор хучум карданд ва аз самти чапи дарвоза, дар зери оташи муҳофизон ба болои деворҳо баромада, дарвозаи шаҳрро кушоданд. <...> То соати 8 муҳориба ба итмом расид. Шумораи муҳофизони мусаллаҳ 8 ҳазор нафарро ташкил меод. Талафоти онҳо хеле назаррас буд: танҳо дар рӯзи ҳамла кушташудагон то 600 нафарро ташкил меоданд. Талафоти мо 19 нафар (1 афсар) кушта, 60 нафар (1 афсар) мачруҳи вазнин ва 49 нафар (7 афсар) сабук захмӣ шуданд» [5, 216-217].

15 август Абрамов истехкомҳои забтшудаи Даён, Шаҳр ва Китобро аз назар гузаронд ва бо бекҳои аз ҷониби амир барои идоракунии шаҳрҳо фиристода вохӯрд. Рӯзи дигар Абрамов ба сокинони шаҳр эълон дошт, ки тартиботи пештара дар шаҳр барқарор шудааст: идоракунӣ ба ихтиёри «ҳокими конунӣ — амири Бухоро» мегузарад.

Кауфман чунин меҳисобид, ки баргардондани ин мулкҳо ба Музаффар талхӣ аз даст додани Самарқандро рафъ карда, майли наздикшавияшро бо империяи Русия тақвият мебахшад ва боиси шикояти Вазорати корҳои хориҷӣ дар бораи «васеъшавии нави сарҳадҳои империя» намегардад. Гумонҳои Кауфман дуруст баромад. Амир дигар масъалаи баргардонидани Самарқанду Каттақӯрғонро ба миён нагузошт.

Кауфман барои дар ниҳоят аз дасти Ҷӯрабий ва Бобобий эмин кардани ҳукумати генерал-губернатории Туркистон аз А.К. Абрамов талаб кард, ки бекигарихои Моғиён ва Форобро ба округи Зарафшон дохил кунад.

16 август Кауфман ба канслери империяи Русия Александр Михайлович Горчаков мактуби махсус фиристод. Ӯ аз маъракаи нави А.К. Абрамов ба сарҳади Фороб ва Моғиён ёдовар нашуд, аммо изҳори умедворӣ кард, ки Вазорати корҳои хориҷӣ аз «эпизоди ҷарбии ночиз» – маъракаи низомии Абрамов, ки боиси ба ихтиёри [3, 310] Музаффар гузаштани водии Шаҳрисабз изҳори норозигӣ намекунад [11, XXXIII] .

Генерал-майор Абрамов шаҳрҳоро ба ихтиёри бекҳои нав супурда, нияти ба Самарқанд баргаштанро дошт, вале аз онҳо маълумот гирифт, ки Ҷӯрабий ва Бобобий дар Моғиён то се ҳазор нафарро чамъ карда, мунтазири рафтани русҳо аз Шаҳрисабз ва барои хучум кардан ба онҳо ҳастанд. Генерал-майор Абрамов фармон дар бораи нест кардани мавҷудияти бекҳои Моғиёну Фороб ва ҳамроҳ кардани заминҳои онҳо ба округи Зарафшон дода, 3 ротай пиёдагард, бо 2 туфангчаи кӯҳӣ ба Фороб фиристод, рӯзи 21-уми август ба

ин чо омад. 21 . Генерал-майор Абрамов дар ин чо ғайр аз сокинон касеро наёфта, фаҳмид, ки бекҳои Шаҳрисабз дар Моғиён таваккуф накарда, ба мулкҳои Хуқанд ё Кошғар гурехтаанд, генерал-майор А.К. Абрамов қалъаи Форобро хароб карда, ба сокинон эълон кард, ки онҳо ба тюмени Ургут, ки тобеи округи Зарафшон буд, ҳамроҳ мешаванд.

Бекҳои Шаҳрисабз Чӯрабий ва Бобобий, ки бо 300 савора аз Шаҳрисабз гурехта буданд, дар сарҳади ноҳияи Хучанд ба мулкҳои Хуқанд равон шуданд. Ичроқунандаи вазиѐи раиси уезди Хучанд 22 август аз ин хабар ёфта, дусад нафар казокро аз Хучанд ва Ёротеппа паси онҳо меѐиристад, то ки онҳоро таъкиб кунанд. «Аммо ин гурезаҳоро, ки тавонистаанд ба мулкҳои Хуқанд ворид шаванд, дар он чо бо фармони хони Хуқанд боздошт шуданд, ки... аз ин хусус ба ман (яъне А.К. Абрамов) хабар дода, пурсид, ки бо онҳо чӣ кор кунад? Ман аз хон хоѐиш кардам, ки бекҳои гурехтаро ба Тошканд ѐиристад, ки 9 сентябр ба он чо оварда шуданд» [15, 70], ки дар миёни онҳо беки Фароб – Сеидбек ва беки Киштут Шоди-бек ба Самарқанд худро ба ҳукумати подшоҳии Русия таслим намуданд. Чигунае ки манобеи таърихи иттилоъ медиҳанд, беки «Моғиён – Ҳусейнбек, ки соли 1868 бо мо (яъне бо артиши ҳукумати Русия) дар наздикии Ургут чангидааст, аини ҳол бемор аст ва дар Моғиён қарор дошта, аз ончо бо изҳори таслим хостори иҷозати ҳозир шудан ѐиристодааст» [15, 71].

Дар бораи хизмати «аъло»-и экспедитсияи Шаҳрисабз умуман шаҳодат дода, дар бораи қору ва хизматҳои штаби генералии полковник Троицкий, сардори колонна полковник Михаловский ва афсарони штаб, ғайрат ва мардонагии шахсии худ, дар маърузаи худ генерал-майор А.К. Абрамов баҳои баланд дод [15].

Дар идома генерал-майор А.К. Абрамов қайд мекунад, ки онҳое, ки дар экспедитсия ва хангоми забт қардани шаҳри Китоб аз худ ғаъолияти махсус нишон доданд, полковник Соковнин, подполковникҳо: Раевский, Багаевский, Кобылинский, майорҳо: Полтарацкий, Нарбут, Гребенкин, капитанҳо: генерали штаб Фрид, Соболев ва штаб-капитан Барон Аминов, капитани баталони 5-уми хаттии Туркистон Барон Ренне, есаулҳо: Принс ва Топорнин, капитанҳои штаби «Пистолкорс» ва сардори дастаи ракетӣ Абрамов ва инженер Непукупнаго, курсантҳои камеравӣ, духтурон Шербинский, Лосицкий ва Лапчинский [15, 70-71].

Генерал-губернатори Туркистон, К.П. фон Кауфман, пас аз анҷоми ин экспедитсия, ба сардори он – А.К. Абрамов мактуб навишта, қайд мекунад:

«Ман дар навбати худ, муваффақияти дурахшони экспедитсияи Шарисабз ба таври асли ба шучоат ва тасмимгирии сардори он – генерал-майор Абрамов, таҷрибаи вай дар муносибат бо мардумони Осиёи Миёна ва роҳбарии ӯ медонам. Ман бо қамоли майл ба генерал-майор Абрамов миннатдорӣ самимии худро баён мекунам ва аз ӯ хоѐиш мекунам, ки ба ин изҳори сипосмандирро ба тамоми афсарон ва афроди поинтар аз ӯ дар ин экспедитсия расонад.

Пас аз чунин экспедитсия, ки бо забти пуршараѐи шаҳри асосии сохибхитиёри мустақил анҷом ёфт ва боз ба таври равшан ба ҳамсоғонамон қувваи аслиҳои русиро исбот кард, мо боварии комил дошта метавонем, ки сарҳадҳои округи Зарафшон муддати дароз ором бошад ва амири Бухоро, ки Шаҳрисабзро ба ихтиёри худ қабул карда буд, бо муносибатҳои наздиктарин ва дӯстона дошта, манѐиати ӯро боз ҳам беҳтар фаҳмад (бо имзо генерал-адъютант М.П. фон-Кауфман 1.)» [15, 71-72].

Дар хотимаи ин нома, фон Кауфман диққати худро ба пешниҳоди мукофотҳо ба аъзои намоёни экспедитсия қалб намуда, таъкид мекунад, ки А.К. Абрамов ҳамчун намоянда, онҳоро ба мукофотшавандагон супорад.

Таҷрибаи ба экспедитсияҳои ҳарбӣ бо қалб намудани олимони дар мисоли экспедитсияҳои ҳарбию илмии Зарафшон муваффақиятнок буд. Пас аз экспедитсияи А.К. Абрамов походи Хиваи соли 1873 ва экспедитсияи ҳарбию илмии Олой соли 1876 ба

Помир тахти фармондехии генерал-майор М.Д. Скобелев ташкил карда шуда, дар он олимони рус Ҷаҳонназар иштирок доштанд. Аввалин экспедицияҳои ҳарбӣ ба болооби Зарафшон ташкил шуда боис гардид, ки қушунҳои рус ба дохили Осиёи Миёна пеш раванд. Назорати ин ҳудудҳо ба даст шудани низоъҳои дохилии бекигарӣҳо мусоидат намуда, бекигарӣҳои баландқӯҳро аз «доғҳои холӣ»-и ҳаритаи ҷуғрофӣ ҳақон ба як минтақаи босуръат рушдбанди ҳукумати подшоҳии Русия табдил дода, ба тамоми минтақа шукуфӣ ва рушди босуръат бахшид.

Дар хотима, бояд гуфт, ки экспедицияи ҳарбӣ-илмӣ Шаҳрисабз дар соли 1870 дар таърихи ҳузури русҳо дар Осиёи Миёна марҳалаи муҳимме мебошад. Он ҳамчун посух ба амалҳои таҷовузкоронаи бекони Шаҳрисабз оғоз шуда, ба омӯзиши ҳамачонибаи минтақа табдил ёфт, ки боиси суботи сиёсӣ ва рушд гардид. Шарқшиносони ҳарбӣ, географҳо, геологҳо, топографҳо, биологҳо, этнографҳо ва забоншиносони рус, ки дар экспедиция иштирок доштанд, қаламравҳои як замон номаълум ва камомӯхташударо ба минтақаҳои омӯзиши Ҷаҳонназар табдил доданд.

ПАЙНАВИШТ:

1. *Архив Государственной публичной библиотеки. 1876 г. Т. II. Дело № 1. Л. 145.*
2. *Архив Государственной публичной библиотеки. 1876 г. Т. II. Дело № 1. Л. 146.*
3. *Дневник Мирзы Абдуррахмана, введённый во время Шахриябской экспедиции; рукопись. – Архив ГПБ. - Ф. 33, оп. 4, ед. хр. 220, 27 л.*
4. *Извлечение из донесений генерал-майора Абрамова об экспедиции в Шахрисабз в 1870 г. // Русский Туркестан : сборник, изданный по поводу Политехнической выставки : вып. 3/ под ред. В.Н. Троцкого. – Москва: Унив. тип., 1872. - С. 207.*
5. *Копия с рапорта генерал-майора Абрамова командующему войсками Туркестанского военного округа от 31-го августа 1870 г., № 591 // Русский Туркестан : сборник, изданный по поводу Политехнической выставки : вып. 3/ под ред. В.Н. Троцкого. – Москва: Унив. тип., 1872. С. 216-217.*
6. *Мирза Абдала'зим Сами. Та'рих-и Салатин-и Мангитийа («История мангытских государей») / Изд. текста, предисл., пер. и примеч. Л.М. Епифановой. – Москва: Издательство восточной литературы, 1962. — 331 с.*
7. *Национальный архив Республики Узбекистан. Ф. 715. Д. 43. Док. 310.*
8. *Национальный архив Республики Узбекистан. Ф. 715. Д. 43. Док. 285.*
9. *Одинаев, А. Н. Ҳодисаҳои Қариши соли 1868 – муқаддимаи экспедицияи Искандарқӯл / А. Н. Одинаев, Л. В. Божинская, С. Л. Борошко // Муаррих. – 2024. – № 1 (37). – С. 60-68.*
10. *Отчет Императорской публичной библиотеки за 1876 г. - Санкт-Петербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии. 1878. – 298 с.*
11. *Семенов А. Покоритель и устроитель Туркестанского края, генерал-адъютант К.П. фон Кауфман 1-й // Кауфманский сборник. - Москва: Типо-лит. т-ва И.Н. Кушнерев и К., 1910. С. XXXIII.*
12. *Соболев, Л. [Н]. Среднеазиатская политика России в 1875 году/ Л.Н. Соболева // Голос. – 1875. – № 222. – С. 1–2. (13 (25) августа).*
13. *Троцкая, А.Л. Архив кокандских ханов XIX века. Предварительный обзор // Труды Государственной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина. Том 2 (5). Восточный сборник, 1957. - С. 186-209.*
14. *Хронологический указатель военных действий русской армии и флота. – Санкт-Петербург: Военная тип. Т. IV. 1911. С. 89-90.*
15. *Экспедиция ген.-м. Абрамова в Шахриябс // Туркестанские ведомости. – 1870. – № 12. – С. 69-72. (9 октября).*

16. Юлдашев, М.Ю. Новые архивные источники по истории Средней Азии // Краткие сообщения Института народов Азии Академии наук СССР. – Москва, 1951. – № 1. – С. 35-41.

REFERENCES:

1. *Archive of the State Public Library. 1876, vol. II, case No. 1, l. 145.*
2. *Archive of the State Public Library. 1876, vol. II, case No. 1, l. 146*
3. *Diary of Mirza Abdurrahman, kept during the Shakhrisyab expedition; manuscript. F. 33, op. 4, units hr. 220, 27 l.*
4. *Extract from the reports of Major General Abramov about the expedition to Shakhrisabz, in 1870 // Russian Turkestan: collection published on the occasion of the Polytechnic Exhibition: vol. 3/ ed. V.N. Trotsky. – Moscow: Univ. typ., 1872. PP. 207.*
5. *Copy from the report of Major General Abramov to the commander of the troops of the Turkestan Military District dated August 31, 1870, No. 591 // Russian Turkestan: collection published on the occasion of the Polytechnic Exhibition: vol. 3/ ed. V.N. Trotsky. – Moscow: Univ. typ., 1872. PP. 216-217.*
6. *Mirza “Abdala’zim Sami. Ta’rikh-i Salatin-i Mangitiya (History of the Mangyt sovereigns) / Ed. text, preface, trans. and note L.M. Epifanova. M.: Publishing House of Eastern Literature, 1962. - 331 pp.*
7. *National Archives of the Republic of Uzbekistan. F. 715, D. 43, doc. 310*
8. *National Archive of the Republic of Uzbekistan. F. 715. D. 43. Doc. 285.*
9. *Odinaev, A. N. Qarshi events of 1868 – prologue to the Iskandarkul expedition/ A. N. Odinaev, L. V. Bozhinskaya, S. L. Boroshko // Historian. – 2024. – № 1 (37). – PP. 60-68.*
10. *Report of the Imperial Public Library for 1876 - St. Petersburg: In the Printing House of the Second Branch of the Own E.I.V. Offices. 1878. – 298 pp.P*
11. *Semenov A. Conqueror and Organizer of the Turkestan region, Adjutant General K.P. von Kaufman 1st // Kaufman collection. - Moscow: typo-lit. t-va I.N. Kushnerev and K, 1910. PP. XXXIII.*
12. *Sobolev, L. [N]. Central Asian Policy of Russia in 1875 / L.N. Soboleva // Voice. – 1875. – No. 222. – PP. 1–2. (13 (25) August).*
13. *Troitskaya, A.L. Archive of the Kokand khans of the 19th century. Preliminary review // Proceedings of the State Library named after. M.E. Saltykova-Shchedrin, Volume 2 (5). Eastern collection. 1957. PP. 186-209.*
14. *Chronological Index of Military Operations of the Russian Army and Navy. – St. Petersburg: Military type. V. IV. 1911. PP. 89-90.*
15. *Expedition of Gen. Abramova in Shakhri-syabs // Turkestan Gazette. – 1870. – No. 12. – PP. 69-72. (October 9)*
16. *Yuldashev, M.Yu. New Archival Sources on the History of Central Asia // Brief communications of the Institute of Asian Peoples. Academy of Sciences of the USSR. – M., 1951. – No. 1. – PP. 35-41.*

УДК 347.6

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-32-39

**ХАТАРИ ХУШУНАТ ДАР
ОИЛА ВА РОҶҶОИ
ПЕШГИРИИ ОН**

Юсупова Зарина Шарофитдиновна, муаллимаи
калони кафедраи ҳуқуқи конституционии ДДҶБСТ
(Худжанд, Таджикистан)

**ОПАСНОСТЬ СЕМЕЙНОГО
НАСИЛИЯ И ПУТИ ЕГО
ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ**

Юсупова Зарина Шарофитдиновна, ст.
преподаватель кафедры конституционного права
ТГУПБП (Худжанд, Таджикистан)

**DANGER OF FAMILY
VIOLENCE AND
WAYS OF ITS PREVENTION**

Usupova Zarina Sharofitdinovna, senior lecture of
constitutional law department under TSULBP
(Khujand, Tajikistan) e-mail: zysh1981@mail.ru

Хатари хушунат дар оила ва миқёси таъсири он мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Зикр гардидааст, ки ба сабаби аз лиҳози таркиб серзина будани хушунати хонагӣ он ба гуруҳи мушкilotи дорои асоси иҷтимоӣ-фарҳангӣ дохил мешавад. Фарқи байни хушунати хонагӣ ва низои оилавӣ муайян карда шудааст. Тавсифи мухтасари чор намуди хушунати хонагӣ пешниҳод гардидааст. Таъкид шудааст, ки хушунати хонаводагӣ ба саломатӣ ва ҳаёти зан таҳдиди ҷиддӣ ба миён меорад. Зикр шудааст, ки амалиёти хушунат ҳатто агар ба муқобили як нафар равона шуда бошад ҳам, ҳамаи аъзоёни боқимондаи оила чун шохиди хушунат оқибатҳои психологӣ одамони ҷабрдидаро баробари ӯ аз сар мегузаронанд. Сабабҳои асосии хушунати хонагӣ ошкор ва тавсиф карда шудаанд. Роҳҳои пешгирӣ кардани хушунати хонагӣ, аз ҷумла баланд бардоштани сатҳи тарбия, ҷоннок кардани фаъолияти нозирони минтақавӣ, тақвияти фаъолияти намояндагони дин, ҷорӣ намудани хизматрасониҳои раванӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ ва ғайра пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: муносибатҳои оилавӣ, хушунати хонагӣ, вазъи илтимомиву иқтисодӣ, хатари хушунат дар оила, саломатӣ ва ҳаёти зан

Предметом анализа является риск насилия в семье и масштабы его воздействия. Отмечается, что, ввиду многоуровневого состава домашнего насилия, его риск включен в группу проблем, имеющих социокультурную основу. Определена разница между домашним насилием и семейным конфликтом. Представлена краткая характеристика четырех видов домашнего насилия. Подчеркнуто, что домашнее насилие представляет серьезную угрозу здоровью и жизни женщины. Отмечается, что, даже если акт насилия направлен против одного человека, остальные члены семьи как свидетели насилия страдают от психологических последствий, переданных жертвой. Выявлены и описаны основные причины домашнего насилия. Предложены пути предотвращения домашнего насилия, в том числе повышение уровня образования, стимулирование деятельности региональных инспекторов, усиление деятельности религиозных представителей, внедрение психологических, юридических и социальных услуг и т.д.

Ключевые слова: семейные отношения, насилие в семье, социально-экономическое положение, риск насилия в семье, здоровье и жизнь женщины, виды насилия

The subject of the article analysis is the risk of domestic violence and the scale of its impact. It is noted that, due to the multi-level composition of domestic violence, its risk is included in the group of problems that have a sociocultural basis. The difference between domestic violence and family conflict is determined. A brief description of four types of domestic violence is presented. It is emphasized that domestic violence poses a serious threat to the health and life of women. It is noted that even if an act of violence is directed against one person, other family members, as

witnesses to the violence, suffer the psychological consequences transmitted by the victim. The main causes of domestic violence are identified and described. Ways to prevent domestic violence have been proposed, including increasing the level of education, stimulating the activities of regional inspectors, strengthening the activities of religious representatives, introducing psychological, legal and social services, etc.

Key words: family relations, domestic violence, social and economic condition, risk of violence in the family, health and life of women, types of violence

Хушунати оилавӣ маҷмуи мушкилоти иҷтимоист, ки ҳалли он аз бисёр чихат, ҳам ба хусусияти усулҳои истифодашаванда ва технологияи расонидани ёрии саривақтӣ ба ҷабрдидагони хушунати хонагӣ ва ҳам ба дохил намудани ин масъала ба рӯзномаи сиёсати иҷтимоии давлат вобаста аст. Аз сабаби он ки хушунати хонагӣ таркибан серзина мебошад, онро ба гурӯҳи мушкилоте дохил мекунамд, ки асоси иҷтимоию фарҳангӣ дорад. Ин маънои онро дорад, ки ҳалли бомуваффақияти ин масъала аз бисёр чихат ба салоҳиятнокии фарҳангии ташкилотчиёни қори иҷтимоӣ марбут аст.

Барои мутахассиси салоҳиятнок шудан дар соҳаи ташкили ёрӣ ба ҷабрдидагони хушунати хонагӣ ба қормандони иҷтимоӣ дар навбати аввал зарур аст, ки ба мавзуи қор аниқ сарфаҳм раванд: хусусиятҳои хушунати хонагиро донанд, инчунин фарқҳои асосии ҳодисаи хушунатро аз низои оилавӣ фаҳманд.

Масоили хушунати оилавӣ аз қониби олимони – равоншиносон Давлатов М., Муминова С., ҳуқуқшиносон Махмудов М.А., Қаюмов А.К., Тагаева С.Н., Урунова С.В. қормеашинос-файласуф Қувватова А. ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Яке аз хусусиятҳои асосии хушунати хонагӣ мавҷудияти ҳодисаҳои (паттерн) аз лиҳози вақт тақорршавандаи намудҳои зиёди хушунат (қисмонӣ, шаҳвонӣ, рӯҳӣ ва иқтисодӣ) мебошад. Мавҷуд будани паттерн нишондиҳандаи муҳимми тафовути хушунати хонагӣ аз низои одии оилавӣ ба шумор меравад. Муҳаққик, равоншинос ва мутахассиси намоёни амриқой оид ба масъалаҳои хушунати оилавӣ Ленор Уокер дар тадқиқоти худ бори аввал чунин таъкид намуд: “Барои он ки низои оилавӣ ба хушунати хонагӣ табдил ёбад, он бояд лоақал ду маротиба тақорр ёбад”. Бар ҳилофи низои оилавӣ, ки хусусияти маҳдудӣ ва алоҳидагӣ дорад, хушунат асоси низомад дорад ва аз ҳодисаҳои паи ҳам рӯйдиҳанда иборат аст. Низоъ одатан дар атрофи ягон масъалаи мушаххас пайдо мешавад, ки онро ҳал қардан мумкин аст. Зимни хушунати «музмин» дар оила як қас ба рафтору ҳиссиёти қаси дигар доимо назорат мекунад ё назорат ва идора қардани мешавад, ки дар натиҷа одами гирифтори хушунат метавонад зарар, осеб ё садамаи рӯҳӣ, иқтисодӣ, шаҳвони ё қисмонӣ бинад [8, с. 47].

Тафовути дуоми асосии байни хушунати хонагӣ ва дигар ҳодисаҳои таҷовузқорона дар муносибати мутақобилаи объект ва субъекти амалиёти зӯрварӣ зоҳир меқардад. Бар ҳилофи қинояте, ки дар қӯча аз тарафи шаҳси ношиносе содир шудааст, хушунат дар байни одамони наздик, аз қумла зану шавҳар ва дигар аъзоёни оила ба амал меояд.

Бо назардошти ин нуқта, мо метавонем вижагиҳои асосии хушунатро тавсиф қунем.

Хушунати хонагӣ – силсилаи тақорршаванда ва рӯз то рӯз афзояндаи таққори қисмонӣ, шаҳвонӣ, равонӣ ва иқтисодӣ нисбати наздикони худ бо мақсади ҳуқморонӣ ва назорат қардан ба онҳо мебошад [9, с. 17].

Қуноне тадқиқотҳои дар мамлақатҳои гуногун гузаронида шуда нишон медиҳанд, хусусияти сеюми хушунати хонагӣ ба мушкилоти гендерӣ шабоҳати қомил дорад. Маҳз занҳо бештар дучори ин навъи хушунат мешаванд. Масалан, пешниҳоди оморӣ аз ИМА ва Канада, ки дар асоси пурсиши занҳо ва мардҳо, маълумотҳои судӣ ва ҳисоботи полис гирд

оварда шудаанд гувоҳӣ медиҳанд, ки дар 90-96% ҳодисаҳои хушунати хонагӣ занҳо қурбони таҷовуз мегарданд. Ин маълумотро баъзе санадҳои дигар низ тасдиқ мекунанд.

Тибқи омили Вазорати қорҳои дохилии Тоҷикистон 75% ҷабридагон занон ва мутаносибан 25 % ҷабридагон мардон мебошанд. Далели ҷабрида будани мардон низ аз он шаҳодат медиҳад, ки новобаста аз ҷинс таҷовузгар бояд барои ҷинояти содиркардааш муҷозот шавад ва ба ҳамин монанд новобаста аз ҷинси ҷабрида ӯ сазовори кумак ва ҳимоя аз сохторҳои дахлдор аст [7,с.24].

Зӯроварӣ дар оила дар ҳама кишварҳо руҳ медиҳад ва ҳамзамон ҳамчун яке аз намуди ҷиноят боқӣ мемонад. Давлатҳо тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ вазифадоранд, ки аз ҷунин амалҳои зӯроварӣ, хоҳ дар соҳаи ҷамъиятӣ ва хоҳ хусусӣ, пешгирӣ намоянд. Дар ҷумҳурии Тоҷикистон зӯроварӣ нисбати занон ҳамчунон “масъалаи дохилии оилавӣ” маҳсуб мешавад ва то ҳол ҷинояти ошқори ҷиноӣ ё нақзи ҳуқуқи инсон ба ҳисоб намеравад [5].

Ба назар гирифташ лозим аст, ки дар ҳодисаҳои хушунат на фақат зан ҷабр мебинад. Дар бораи хатари хушунат дар оила ва миқёси таъсири он суҳан ронда, ба эътибор бояд гирифт, ки амалиёти хушунат, ҳатто, агар ба муқобили як нафар равона шуда бошад ҳам, ҳамаи аъзои боқимондаи оила чун шохиди хушунат хоҳ-нохоҳ оқибатҳои психологӣ одамони дучори хушунат гардидаро баробари ӯ аз сар мегузаронанд. Инро муҳаққиқон «виктимизатсияи такрорӣ» меноманд. Хусусан кӯдакро андӯху изтироб фаро мегирад, вақте мебинад, ки падараш чи тавр модарашро таҳқир мекунанд.

Бояд қайд намуд, ки чор намуди амалиёти зӯроварӣ, ки дар поён номбар карда шудаанд, муносибатҳои хушунатнокро муайян мекунанд. Ҳодисаи мушаххаси хушунати хонагӣ метавонад, ҳамаи чор намуд ё чанде аз онҳо ё яке аз онҳоро зоҳир кунад ё аз як намуд ба намуди дигар гузарад.

Намуди якум ва яке аз намудҳои маъмулу хавфноктарин, хушунати равонӣ мебошад ва он амалан дар тамоми ҳодисаи хушунати оилавӣ мушоҳида мешавад. Хушунати такроршаванда боиси азиятҳои рӯҳӣ, стресси баъди латҳурӣ, афсурдаҳолӣ, ҳиссиёти рафънашавандаи тарс, баъзан боиси ҷунин оқибатҳои ҷиддӣ, ба монанди кӯшиши худкушӣ мегардад. Ин намуди хушунат инчунин метавонад боиси авҷ гирифтани бемориҳои музмин гардад. Аксарияти пизишкони рӯҳшиносие, ки бо занони аз хушунат зарардида қор мебаранд ҷунин мешуморанд, ки оқибатҳои психологӣ хушунати хонагӣ назар ба ҳаяҷону изтироб аз сабаби таҷовузи беруна ҷиддитаранд.

Намуди дуюми хушунат ин хушунати ҷисмонӣ мебошад, ки он аз ҷунин қирдорҳо, ба монанди тела додан, ҷанг задан, партофтани, ба қафи даст/ ё мушт / ва ё предметҳои дигар задан, дошта бӯғӣ қардан, бо лағад задан, аслиҳаро истифода бурдан, сӯзондан иборат аст. Мувофиқи маълумоти аз Русия бадастомада тақрибан сеяки занони Русия аз хушунати ҷисмонӣ шавҳари худ ҷабр мебинанд. Умуман дар Русия рӯзе тақрибан 36 ҳазор нафар зан дар оила лату қӯб мешаванд. Натиҷаҳои тадқиқот нишон медиҳанд, ки аз 40 то 75% занҳое, ки аз тарафи шарикони худ ба хушунати ҷисмонӣ гирифта мешаванд, захмҳои ҷисмонӣ мебардоранд. Ҳар сол зиёда аз 10 ҳазор зани Русия аз дасти шавҳар ё ҳамзисти худ ҳалок мешаванд [4,с.28]. Дар вилояти Суғди Тоҷикистон бошад, ба гуфти муовини раиси ташкилоти ҷамъиятии Маркази занон “Гулруҳсор”, Сабоат Бобочонова, дар давоми соли 2023 ба Марказ 2417 муроҷиат бо масъалаҳои гуногун ба қайд гирифта шудааст, ки аз он бештари муроҷиаткунандагон аз мушкили хушунату зӯроварӣ дар хонавода муроҷиат кардаанд.

Намуди сеюм ин хушунати шаҳвонӣ мебошад, ки он аз ҷунин қирдорҳо иборат аст: ба тавассути қувва, таҳдид ё шантаж, маҷбур қардан ба алоқаҳои ҷинсӣ (таҷовуз ба номус), маҷбур қардан ба алоқаҳои ҷинсии барои зан номақбул, маҷбур қардан ба алоқаҳои ҷинсӣ дар ҳузури одамони дигар ё иштироки шахси сеюм, дарду озор расонидан ва осеб

расонидан ба саломатии зан ба тавассути амалиёти шахвонӣ [2, с. 77]. Хушунати шахвонӣ аксар вақт тавъам бо вазъияти хушунат дар оила ба таври пинҳонӣ рӯй медиҳад. Сабаби ин қолабҳои гендерӣ мебошад: дар Русия чун дар бисёр мамлакатҳои дигари ҷаҳон никоҳ аксар вақт маъноӣ онро дорад, ки дар мавриди алоқаи шахвониро нахостан зан ҳуқуқи баҳснопазир дорад. Мувофиқ тадқиқотҳои, ки Ассоциатсияи тиббии Амрико дар солҳои 1990-ум гузаронидааст, аз 30 то 46% занҳое, ки аз хушунати оилавӣ ҷабр мебинанд, аз тарафи шавҳар ё ҳамзисти худ ба хушунати шахвонӣ гирифта гардидаанд.

Дар Тоҷикистон асосан занону кӯдакони гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва синну соли мухталиф мавриди хушунат қарор мегиранд. Дар давоми нӯҳ моҳи соли 2010 зиёда аз 70% заноне, ки ба марказҳои бӯхронӣ муроҷиат кардаанд, тақрибан мавриди хушунат қарор гирифтаанд. Аз шумораи умумии муроҷиаткунандагон 50,2% ба зӯроварии равонӣ, 25,5% ба якҷанд намуди зӯроварӣ, 10,3% зӯроварии иқтисодӣ, 7,5% ба зӯроварии шахвонӣ ва 6,5% ба зӯроварии ҷисмонӣ гирифта шудаанд [13].

Намуди чорум хушунати иқтисодӣ буда, амалҳои зеринро дар бар мегирад: даст кашидан аз ҳӯрондану пӯшонидани кӯдакон, пинҳон доштани даромад, сарф кардани маблағи оила, мустақилона қабул кардани ақсарияти қарорҳои молиявӣ, назорати қатъии ҳарҷот. Аксар вақт занҳо бо сабабҳои гуногун аз лиҳози иқтисодӣ вобастаи мардон мебошанд: таваллуд шудани кӯдак, ба қор баромаданро манъ кардани шавҳар, бекорӣ, поймол карда шудани ҳуқуқи зан дар бозори меҳнат. Аз тарафи дигар, ҳатто, занҳое, ки қор мекунанду аз шавҳаронашон зиёдтар маош мегиранд, қурбони хушунат мегарданд. Бисёр вақт шавҳар маоши занро пурра кашада мегирад.

Тадқиқоте, ки дар Амрико дар яке аз паноҳгоҳҳои қурбонӣ хушунати хонагӣ гузаронида шуд, нишон дод, ки 70% кӯдаконе, ки дар шароити хушунати оилавӣ зиндагӣ мекунанд, қурбони амалиётҳои таҷовузкоронаи падар (падарандар) гардидаанд, илова бар ин тахминан нисфи онҳо ба хушунати ҷисмонӣ ё шахвонӣ гирифта шудаанд. Дар натиҷаи чунин амалҳои зӯроварӣ 5%-и ин кӯдакон ба бемористон афтадаанд [10, с. 34].

Дар аксари мавридҳо ҷабрдидагон хушунати хонаводагӣ табақаҳои осебпазирӣ аҳоли, аз ҷумла бекорон, соҳибхоназанон, ашхосе ҳастанд, ки даромади зиёди моддӣ надоранд, вобастаи «ҷинояткор»-и худ мебошанд, яъне дар ҳолати вобастагӣ қарор доранд. Таҳлили маводи солҳои 2015-2021 нишон медиҳад, ки ҷиноятҳои дар шароити хона содиршаванда асосан дар оилаҳои носоз, дар заминаи хусумати шахсӣ, норасоии моддӣ, рашк ва ғайра ба вуҷуд меоянд. Дар баробари ин, тибқи маълумоти Раёсати ҳифзи тартиботи ҷамъиятии Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар Феҳристи профилактикии мақомоти қорҳои дохилӣ дар соли 2016 1926 оилаи носолим, 2017-1518- 2012, 2019 - 1472, 2020 - 1137, 2021 – 1326 ба қайд гирифта шудаанд [11, с.178].

Хушунати хонагӣ, ки хусусияти ниҳонӣ дорад ва хеле васеъ паҳн шудааст, ба саломатӣ ва ҳаёти зан таҳдиди ҷиддӣ ба миён меорад. Аксаран дар иртибот вобаста ба хушунати оилавӣ, зан оиди ӯшудан аз шавҳараш бо қарори қатъӣ меояд. Аммо, ӯ бо сабабҳои вижаи зерин қорро карда наметавонад:

1. Тарс. Зане ки аз шавҳараш ӯшудан аст, аз ниқорҷӯии собиқ шавҳараш метарсад (ба ҳоли худ намегузарад ва ё аз ҳаёт маҳрум месозад);
2. Надонистани ҳуқуқ ва имкониятҳои худ. Аксари занҳо ҳуқуқҳои қонунии худро наметавонанд ва дар натиҷа барои худ шароити арзандаи фароҳам оварда наметавонанд;
3. Надоштани ӯи истиқомат;
4. Муаммои иқтисодӣ. Аксари занҳои кишвари мо маълумоти зарурӣ надоранд. Ғайриимкон будани таъмини худ ва фарзандон бо ҳӯроқою пӯшока, аз ҷиҳати молиявӣ пурра ба шавҳар дастнигар будани занон, мушкилоти ёфтани ҷои қори муносиб.

Хушунати оилавӣ нисбати фарзандон низ лӯй дошта метавонад, вале он низ дар аксар ҳолатҳо дар оила пинҳон мемонад.

Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҶТ) «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» дар соли 2013, Барномаи давлатии пешгирии зӯрварӣ дар оила барои солҳои 2014-2023, дар соли 2014 қадами муҳим дар самти пешгирии зӯрварӣ нисбати занон дар Тоҷикистон буд. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз ҷумлаи афзалиятҳои байнисоҳавӣ коҳиш додани нобаробарии гендерӣ дар асоси тақмили сиёсати таъмини баробарии гендерӣ дар амал ва пешгирии ҳама гуна зӯрварӣ нисбати занону духтарон таъкид шудааст.

Бояд таъкид намуд, ки Қонун «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила», ки ҳукуки қурбониёни хушунатро муайян мекунад, ба мақомоти мушаххаси давлатӣ, аз қабилӣ Вазорати қорҳои дохилӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти давлатӣ оид ба қор бо занон ва оила ваколат медиҳад, ки чиҳати пешгирии зӯрварӣ дар оила чораҳои гуногун андешанд. Дар қонун ҳамчунин гуфта мешавад, ки қабрида метавонад ба мақомоти давлатӣ бо мақсади маҳкум қардани рафтори шахсе, ки дар оила зӯрварӣ содир қардаст, муқоциат қунад [6].

Дар қишварамон Қумитаи қор бо занон ва оилаи назди Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад. Қумита алоқаи байни қурбониёни зӯрварӣ дар оила ва диғар субъектҳоро барои пешгирии зӯрварӣ дар оила ҳамоханг месозад.

Фаъолияти Қумита аз расонидани ёрии ҳуқуқӣ, равонӣ, тиббӣ ва бозфиристи намудани қурбониёни зӯрварӣ дар оила ба мақомоти қорҳои дохилӣ чиҳати ҳимоя ва барқарор намудани ҳуқуқҳои онҳо иборат аст. Дар Қумита дар фаъолияти худ на танҳо бо мақомоти давлатӣ, балки бо созмонҳои байналмилалӣ ва қамъиятӣ, фаъолони қомеаи шахрвандӣ ҳамқории зиқ дорад.

Дар Қумита қатти боварии 24-соата бо рақами 1313 амал мекунад. Қатти боварӣ аз қониби лоиҳаи БР СММ маблағқузорӣ мешавад. Аксарияти қормандони Қумитаи занон ва оилаи назди Ҳуқумати ҶТ-ро занон ташқил медиҳанд. Намояндагони Қумита қамасола дар манотиқи наздимарзии Тоҷикистон, аз қабилӣ Рашту Шугнон ва Рӯшон барои занону духтарон мулоқоту омӯзишҳо ташқил меқунанд.

Ҳамқунин дар назди Қумита гурӯҳи қории «Машварати сайёр» фаъолият мекунад, ки ба шахру навоҳии Тоҷикистон машваратҳои ҳуқуқӣ ва равонӣ мерасонад. Қумита дар ҳамқорӣ бо марқазҳои бухронӣ, аз қабилӣ «Қорвони умед», ташқилоти қамъиятии «Хуршед» барои офиятбахшии қурбониёни хушунати қонаводагӣ, фиристодани онҳо ба офиятбахшии шашмоҳа ва дур нигоҳ доштани онҳо аз сӯиистиқодақунандагон мусоидат менамояд. Дар ин муқдат қабридагони хушунати қонаводагӣ духтарону занон қунарҳои гуногунро меомӯзанд ва ёрии равониву тиббӣ меқиранд [12].

Дар партиви стратегияҳо ва барномаҳои номбаршуда, талашҳо барои пешгирии зӯрварӣ нисбати занон тавассути қӯшишҳои ҳуқумат, созмонҳои ғайриҳуқуматӣ ва байналмилалӣ қурзӯр қардид. Аммо сарфи назар аз қорҳои анқомдода, занону духтарон ҳам дар оила ва ҳам дар қойҳои қамъиятӣ (дар қӯча, нақлиёт, қаҳвахона ва ғайра), дар қои қор, қабридаи зӯрварии қисмонӣ, равонӣ, иқтисодӣ ва қинсӣ меқарданд [1,с.6].

7 декабри соли 2022 дар ноҳияи Шаҳритуси вилояти Қатлон лоиҳаи «Пешқирӣ ва воқунии ба зӯрварии гендерӣ дар Тоҷикистон» оғоз қардид. Ин тарқи дусоларо созмони "Занони СММ дар Тоҷикистон" бо қумаки молии бақши мубориза бо маводди муҳаддир ва қифзи қонунӣ Вазорати қоричаи Амрико амалӣ хоҳад қард.

Лоиха 40 нафар намояндагони марказҳои иттилоотию машваратии ноҳияҳо, 12 созмони ҷомеаи шаҳрвандӣ (СҶШ) ва 10 000 нафар сокинони навоҳии Шаҳритуз, Истаравшан, Варзоб, ҳамчунин шаҳри Душанберо фаро гирифт [3].

Пеш аз ҳама дар ташкили қори иҷтимоӣ бо масъалаҳои хушунати ҳонагӣ бояд ба таври комплексӣ муносибат намуд: ҷалб кардани милиса, ҳадамоти психологӣ, ҳамкорӣ бо кормандони тиб бо назардошти мушкилот ва ниҳонӣ бурдани қор бо ҷабрдидагони хушунати ҳонагӣ набояд фақат қор аз рӯи муҷриати бевоситаи онҳо оид ба ин мушкилот маҳдуд гардад. Инчунин ҳангоми ташкили ин намуди қори иҷтимоӣ ба хусусияти хушунати ҳонагӣ, ки дар ҳамин ҷо ҳозир рӯй додааст, диққат додан зарур аст. Агар ҳангоми расонидани ёрӣ, масалан, ба шахси аз ҳодисаи нохуш зарардида мо бо натиҷаҳои ин ҳодисаи нохуш, ки дигар тақрор намешавад, саруқор дошта бошем, пас дар шароити хушунати ҳонагӣ қори иҷтимоӣ бояд бевосита дар вақти ҳодисаи хушунат, ки ба ҳаёти зан таҳдид мекунад, гузаронда шавад. Ба таври дигар гӯем, қурбонӣҳои хушунати ҳонагӣ барои ёрӣ на баъди яктарафа гардидани ҳодиса, балки дар вақти он муҷриат мекунад. Маҳз барои ҳамин қори иҷтимоӣ бо ҷабрдидагони хушунати ҳонагӣ муносибати махсусро ҷалб мекунад, ки бо назарияи хушунати ҳонагӣ асос ёфтааст.

Сабабҳои асосии хушунати ҳонагӣ ба ақидаи мо чунинанд:

1. Сабаби хушунат майзадагӣ мебошад. Масъалаи майзадагӣ дар ҳақиқат бо масъалаи хушунат алоқаманд мебошад. Истеъмоли шароб қобилияти назорат қардан ба рафторро паст мекунад, аммо байни завҷаозорон мардҳое ҳастанд, ки ҳаёти солим ба сар мебарад ва тамоқу намекашанду шароб намекашанд.

2. Дар баъзе ҳолатҳо занҳо худашон хушунатро бармеангезанд. Ин ақидаи маъмул ҳамчунин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки масъалаи латуқубқардани занҳо масъалаи иҷтимоист: он дар қолабҳои гендерӣ, ки аз кӯдакӣ ба одамон талқин қарда мешаванд ва ҷамъият аз онҳо истифода мебарад, реша давондааст. Барангехтани хушунат чунин маънӣ дорад, ки агар зан дигар хел рафтор мекард, агар сархамтар мешуд, модари хуб, зани хуб мебуд ва ҳоказо, он гоҳ ўро “ҷазо додан” лозим намеомад.

3. Хусусиятҳои демографӣ ва мақоми иҷтимоии оилае, ки дар он хушунат рӯй додаст. Лекин хушунати ҳонагӣ бо табақаю гурӯҳҳои муайяни аҳоли маҳдуд намешавад. Хушунат дар ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоӣ, сарфи назар аз сатҳи маълумот ва даромадашон рӯй дода метавонад.

Барои пешگیری намудани хушунати ҳонагӣ хуб мешуд чунин роҳҳо истифода бурда шаванд:

- **Баланд бардоштани сатҳи тарбия**
 - Дар оила, боғча, мактаб, донишгоҳ
 - Дар мактабҳо қорӣ намудани дарси «Одоби оиладорӣ»;
- **Қонноқ қардани фаъолияти қумитаи маҳаллаҳо;**
 - бо намояндагони қумитаи маҳалла бастанӣ «Шартнома оид ба ифшонопазирӣ»;
 - қонноқ қардани фаъолияти қор бо занон, ҷавонон, райсонӣ ҳавлиҳо;
 - дар маҳаллаҳо ташкил қардани «Судҳои рафикопа» аз ҳисоби шахсонӣ баруманд.
- **Қонноқ қардани фаъолияти нозиронӣ минтақавӣ**
 - зиёд қардани воҳиди қоринӣ нозиронӣ минтақавӣ;
 - аз ҳисоби ҷавонон ташкил қардани гуруҳи ихтиёрийн;
 - зиёд намудани воҳиди қоринӣ нозир оид ба зӯровари дар оила
- **Қонноқ қардани фаъолияти намояндагони дин**
 - тайёр намудани мутахассисонӣ соҳаи дин (гуруҳи тарғиботчиён)
 - пурзӯр қардани қорҳои тарғиботи оиди тарзи ҳаёти солим дар масҷидҳо

- **Чори намудани хизматрасониҳои равонӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ;**
 - гузаронидани семинарҳои омузишӣ;
 - мизҳои мунаввар;
 - ташкили вохӯриҳо
- **Ҳамкори бо ВАУ**
 - чопи мақолаҳо, очеркҳо, хабарҳо ва ғ;
 - намоиши Ток-Шоу;
 - аудиоролик, видеоролик ба таври позитивӣ.
- **Корбарии «мултидисциплинари» (ҳама якҷоя)**
 - ҳамкориҳои зич байни сохторҳои: маориф, тандурустӣ, ШВКД, кумитаи кор бо занон, кор бо ҷавонон, ташкилотҳои ҷамъиятиву байналхалқӣ.

ПАЙНАВИШТ:

1. *Аналитический отчет. Оценка ситуации по проявлению гендерного насилия в отношении женщин и девочек в Республике Таджикистан / UNDP-TJK-Pub_2021_06-1_Final_SurveyRU_12102020. –176 с.*
2. *Бозрикова Т.Н. Судебная практика по насилию в отношении женщин: реалии и особенности. - Душанбе: Ирфон, 2004. – 358 с.*
3. *В Таджикистане запустили проект по предотвращению и реагированию на гендерное насилие//<https://eca.unwomen.org/ru/stories/novosti/2023/01/v-tadzhikistane-zapustili-proekt-po-predotvrascheniyu-i-reagirovaniyu-na-gendernoe-nasilie> (санаи мурочиат: 10.05.2024).*
4. *Горикова И., Шурыгина И. Насилие над женами в современных российских семьях. – Москва, 2003. – 415 с.*
5. *Женщины и девушки в Таджикистане в тисках насилия, дискриминации и нищеты // https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/eur_600022009_ru.pdf (Санаи мурочиат: 10.05.2024).*
6. *Закон «О предупреждении насилия в семье». <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/94868/111490/F1123656258/TJK94868.pdf> (Санаи мурочиат: 10.05.2024).*
7. *Казаков В., Алимов К., Давлатов М. Противодействие насилию в семье. Информационное учебное пособие для сотрудников правоохранительных органов и учебных центров Республики Таджикистан. –Душанбе, 2016. –136 с.*
8. *Назарияи гендер дар илмҳои гуманитарӣ. / Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Полиграфгруп, 2005. – 39 с.*
9. *Ни закона, ни справедливости: насилие в отношении женщин в России / под редакцией М. Писклаковой-Паркер, А. Синельникова. – Москва, 2010. – 368 с.*
10. *Сьюдад Хуарес. Межамериканская комиссия по правам человека / Цитируется по докладу Amnesty International. Сделать права реальностью: обязанность государств бороться с насилием в отношении женщин. Доступно на сайте: http://amnesty.org.ru/system/files/svaw_duties_of_states Душанбе, 27.12.2019- Sputnik.*
11. *Тохирзода О.Т. Домашнее насилие как социально негативный феномен и предмет разбирательства по уголовным делам частного обвинения (по материалам Республики Таджикистан и Российской Федерации) //Труды Академии управления МВД России.- 2022.- № 2 (62). –С.178. –С.175-182.*
12. *Шодиева Ш. Семейное насилие в Таджикистане: какие меры нужны, чтобы помочь жертвам?// https://cabar.asia/ru/semeynoe-nasilie-v-tadzhikistane-kakie-mery-nuzhny-chtoby-potoch-zhertvam№_ftn4 (Санаи мурочиат: 10.05.2024).*

13. Эргашева З. Проблему насилия в семье в Таджикистане хотят решить путем принятия закона «О защите от насилия в семье»// <https://www.bhr.tj/analytics/problemu-nasilia-v-seme-v-tadjikistane-hotat-resit-putem-prinatia-zakona-o-zasite-ot> (Санаи муроҷиат: 10.05.2024).

REFERENCES:

1. Analytical report. Assessment of the Situation of Gender Discrimination Against Women and Girls in the Republic of Tajikistan. UNDP-TJK-Pub_2021_06-1_Final_SurveyRU_12102020. -176 pp.
2. Bозrikova T.N. Judicial Practice in Relation to Women: reality and special features. Dushanbe: Irfan, 2004. - 358 pp.
3. Tajikistan launched a project to prevent and respond to gender-based violence//<https://eca.unwomen.org/ru/stories/novosti/2023/01/v-tadjikistane-zapusti-proekt-predotvrascheniyu-i-reagirovaniyu-na-gendernoe-nasilie> (date of appeal: 10.05.2024)
4. Gorshkova I, Shurygina I. Wife Abuse in Modern Russian Families - Moscow, 2003. - 415pp.
5. Women and Girls in Tajikistan in the Face of Racism, Discrimination and Poverty
6. Law "On Prevention of Generation and Family". <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/94868/111490/F1123656258/TJK94868.pdf> (Date of access: 10.05.2024)
7. Kazakov V., Alimov K., Davlatov M. Opposition Violence in the Family. Information training manual for employees of law enforcement agencies and educational centers of the Republic of Tajikistan. -Monday, 2016. -136 pp.
8. Theory of Gender in Humanitarian Sciences. / Collection of articles. Dushanbe: Polygraph group, 2005. – 39pp.
9. Psklavovoy M., Sinelnikova A. Neither Law nor Justice: generation and relation to women - Moscow, 2010, - 368 pp.
10. Ciudad Juarez. Interamerican Committee on Human Rights. It is quoted in the report of Amnesty International. Do the right thing: it is the state's duty to fight against the generation of women. Available on the website: http://amnesty.org.ru/system/files/svaw_duties_of_states_Monday_27.12.2019 - Sputnik.
11. Tahirzoda O.T. Domestic Violence as a Social-Negative Phenomenon and the Subject of Investigation in Criminal Cases of Private Charges (based on the materials of the Republic of Tajikistan and the Russian Federation) // Work of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of Russia. - PP. 178. - PP. 175-182.
12. Shodieva Sh. Family Violence in Tajikistan: what measures are needed to help the victim?// https://cabar.asia/ru/semjnoe-nasilie-v-tadjikistane-kakie-mery-nuzhny-chtoby-pomoch-zhertvam№_fn4 (Date of appeal: 10.05.2024)
13. Ergasheva Z. They Want to Solve the Problem of Domestic Violence in Tajikistan by Adopting the Law "On Protection of Domestic Violence" // <https://www.bhr.tj/analytics/problemu-nasilia-v-seme-v-tadjikistane-hotat-resit-putem-prinatia-zakona-o-zasite-ot> (Date of appeal: 10.05.2024)

5.6.7. (07.00.15) ИСТОРИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ
5.6.7. ТАЪРИХИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ВА СИЁСАТИ ХОРИЧӢ
5.6.7. HISTORY OF INTERNATIONAL RELATIONS AND FOREIGN POLICY

УДК 94 (100-87)

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-40-49

**СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ
ҶАВОНОНИ ПЕШВОИ
МИЛЛАТ:ТАДБИРҲОИ
БИСЁРҶАНБА ВА ДАСТОВАРДҲО**

Шарифзода Абдуфаттоҳ Абдуваҳҳоб,
д. и.т., профессор, узви вобастаи
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
(Душанбе, Тоҷикистон)

**ГОСУДАРСТВЕННАЯ
МОЛОДЕЖНАЯ ПОЛИТИКА ЛИДЕРА
НАЦИИ: МНОГОАСПЕКТНЫЕ МЕРЫ
И ДОСТИЖЕНИЯ**

Шарифзода Абдуфаттоҳ Абдуваҳҳоб,
д-р истор. наук, профессор, член-
корреспондент Национальной академии наук
Таджикистана (Душанбе, Таджикистан)

**THE STATE YOUTH POLICY OF THE
LEADER OF THE NATION:
MULTIDIMENSIONAL MEASURES
AND ACHIEVEMENTS**

Sharifzoda Abdufattoh Abduvahhob, doctor of
History, professor, corresponding member of the
National Academy of Sciences of Tajikistan
(Dushanbe, Tajikistan)

e-mail: abdufatoh@yahoo.co.uk

Масъалаҳои ташаккул ва рушди сиёсати давлатии ҷавонон дар зарфи 32 соли даврони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳшида шудааст. Нақши беназир ва ғамхориҳои пайвастаи Президенти Тоҷикистон дар пеишбурди ҳадафу вазифаҳои таълиму тарбияи насли наврас, таъмини шароити иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсату фарҳангии ҷавонон тариқи фароҳам овардани заминаҳои ҳуқуқӣ, маънавӣ, таҳсилотӣ, илмӣ ва иҷтимоии дастгирии ҷавонон баррасӣ шудааст. Қонуну барномаҳои давлатии соҳавӣ, тадбирҳо дар самти соҳиби илму дониши амиқ, ихтисосу касбу ҳунар ва шугли пурмаҳсул гардидани ҷавонон, фаъолияти ҷавонон дар бахшҳои гуногуни давлату ҷомеа, аз ҷумла рушди соҳаи варзиш ва музаффариятҳои ҷавонон дар мусобиқаҳои байналмилалӣ ба риштаи таҳлил қаида шудаанд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, давраи истиқлолият, Президенти Тоҷикистон, сиёсати давлатии ҷавонон, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, рушди шароити иҷтимоии ҷавонон, тарбияи ватандӯстӣ, ифтихори миллий, таҳсил ва шугли ҷавонон

Рассматривается проблема становления и развития государственной молодежной политики в период государственной независимости Республики Таджикистан (32 года). Изучена уникальная роль и постоянная забота Президента Таджикистана о продвижении целей и задач образования и воспитания подрастающего поколения, обеспечения для молодежи экономических, социальных, политических и культурных условий путем создания правовых, нравственных, образовательных, научных и социальных основ поддержки молодого поколения. Дается анализ законов и государственных программ в изучаемой сфере, названы меры по углублению общих знаний и научных познаний молодежи, по освоению молодыми людьми специальностей, профессий, ремесел и обеспечению их продуктивной занятости. Показана деятельность молодежи в различных отраслях функционирования государства и общества, в том числе в развитии спорта, представлены победы молодых спортсменов на международных соревнованиях.

Ключевые слова: Таджикистан, период независимости, Президент Таджикистана, государственная молодежная политика, нормативно-правовые документы, развитие

социальных условий, воспитание патриотизма, национальная гордость, образование и трудоустройство молодежи

The article examines the problem of the formation and development of state youth policy during the period of state independence of the Republic of Tajikistan (32 years). The unique role and constant concern of the President of Tajikistan to promote the goals and objectives of education and upbringing of the younger generation, providing economic, social, political and cultural conditions for youth by creating legal, moral, educational, scientific and social foundations for supporting the younger generation has been studied. An analysis of laws and government programs in the area under study is given, measures are named to deepen the general knowledge and scientific knowledge of young people, to master specialties, professions, crafts by young people and ensure their productive employment. The activities of young people in various sectors of the functioning of the state and society, including the development of sports, are shown, and the victories of young athletes in international competitions are presented.

Key- words: *Tajikistan, period of independence, President of Tajikistan, state youth policy, normative-legal documents, development of social conditions of youth, fostering of patriotism, national pride, education and employment of youth*

Аз солҳои аввали дастбӣ ба истиқлолияти давлатӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар партави сиёсати дурандешонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон барои ноил шудан ба дастовардҳои назаррас дар ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ, сиёсиву фарҳангии ҷавонон ва боло бурдани нақшу мақоми ин неруи ғаёлу пешбарандаи ҷомеа иқдому тadbирҳои муассир анҷом дод.

Сараввал, дар соли 1992 қабул шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон”, ки миёни кишварҳои иштирокдори Иттиҳоди Давлатҳои Мустақили он давра аввалин чунин санади меъёрии ҳуқуқӣ буд, далели дар меҳвари таваҷҷуҳ ва ғамхорӣ Сарвари давлати тоҷикон қарор доштани ҷавонро собит сохт. Минбаъд низ, қабули Қонуни мазкур 15-уми июли соли 2004 дар таҳрири нав бо унвони “Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон” ва тағйиру иловаҳои баъдӣ он ба ташаккул ва рушди сиёсати давлатии ҷавонон ҳамчун самти афзалиятноки ғаёлияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ишора мекунад [10].

Воқеан ҳам, тасмимгириҳои боғайрати Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ибтидои давлатдорӣ навини тоҷикон ба ташаккули ғаёли сиёсати давлатии ҷавонон ва тадричан фароҳам овардани имкониятҳои васеи рушду такомули ҷавонон дар шароити мураккаби тағйирёбии сохториву ҷамъиятӣ мусоидат намуд. Барои ба рӯи саҳнаи сиёсӣ ҷамъиятӣ овардани ҷавонон ҳамчун нерӯи ояндасози ҷомеа пеш аз ҳама зарурати ташкили низому сохтор ва ё созмонҳои сиёсӣ ба миён омад, ки дар соли 1997 таъсис додани мақоми ваколатдори давлатӣ дар сохтори Ҳукумат – Кумитаи кор бо ҷавонони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ибтикороти дастовардҳои пураҳаммияти соҳа ба шумор меравад. Барои тақвияти ин раванд дар асоси ташаббуси қонунгузори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 майи соли 1998 – санаи 23 май «Рӯзи ҷавонони Тоҷикистон» эълон гардид. Инак, аз соли 1998 инҷониб дар кишвар ҳамасола 23 май расман ҳамчун Рӯзи ҷавонони Тоҷикистон ба таври мутантан таҷлил мегардад, ки боз ҳам аз эътибору мавқеи хоссаи ҷавонон гувоҳӣ медиҳад [13, с. 56].

Мулоқотҳои мунтазами Президент бо намоёндагони ҷавонони мамлакат бозгӯи онанд, ки Роҳбари давлат ҷавонро ба сифати пояи муҳими рушд, нерӯи созанда ва ҳидояткунандаи кишвар эътироф мекунанд. Дар ин росто, ҳар як мулоқот бо ҷавонони мамлакат бо завқи баланд, иқдомҳои неқ ва ташаббусҳои баҳиммат ҷамъбаст мешавад.

Мулоқоти нахустини Пешвои миллат бо намояндагони ҷавонони кишвар дар марҳилаи бисёр ҳассос 17 март соли 1994 дар Анҷумани нахустини ҷавонони Тоҷикистон доир гардида, шурӯъ аз мулоқоти мазкур тавачҷух нисбат ба насли ҷавони кишвар зиёд гардид [8, с. 125]. Қобили зикр аст, ки дар зарфи 33 соли Истиқлолияти давлатӣ 7 маротиба чунин мулоқотҳои судманду мақсадноки Президенти мамлакат бо намояндагони ҷавонон танзим карда шуданд.

Дар қаринаи таҳкими заминаҳои ҳуқуқӣ, маънавӣ, таҳсилотӣ, илмӣ ва иҷтимоии дастгирии ҷавонон, Консепсияи миллии сиёсати ҷавонони Тоҷикистон қабул гардид, барои донишмандону муҳаққиқони ҷавон шаш ҷоиҷаи ба номи Исмоили Сомонӣ, ҷоиҷаҳои Кумитаи кор бо ҷавонони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои адабиёт, рӯзноманигорӣ, санъат ва меъморӣ, Шурои олимону муҳаққиқони ҷавон, Фонди махсуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба омода сохтани мутахассисон дар хориҷ аз кишвар, грантҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон дар бобати тарбияи ватанпарастона таъсису ташкил гардиданд. Шумораи саҳмия ва бурсияҳои президентӣ афзоиш дода шуд, барномаҳои соҳавии «Ҷавонони Тоҷикистон», «Тарбияи ватандӯстонаи ҷавонони Тоҷикистон» ва «Таҳкими тандурустии ҷавонони Тоҷикистон» дар таҳрири нав қабул шуданд. Падидаи тозаи дигаре дар ҳаёти ҷавонони кишвар фаъолияти дахҳо марказҳои ҷавонон дар шаҳру ноҳияҳо мебошад, ки боиси пешбурди ҷонноктари ҳадафҳои ин соҳа дар маҳалҳо гардидаанд [11, с. 88].

Ҳалли мушкилоту масъалаҳои мубрами ҳаёти наврасону ҷавонон самти стратегӣ ва афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлати Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, моҳи ноябри соли 2006 дар заминаи мақоми давлатии соҳа Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Илова бар ин, бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 18 июли соли 2015 Шурои миллии кор бо ҷавонон дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфта, баргузории ҷаласаҳои Шурои мазкур имкон медиҳад, ки масъалаҳои марбут ба ҳаёт ва фаъолияти ҷавонон дар сатҳи олии пайваста баррасӣ ва ҳаллу фасл шавад [8, с. 126].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», ки соли 2011 бо ташаббуси Президент дар таърихи қонунгузории мамлакат бори аввал таҳия ва қабул гардид, дар болоравии масъулияти волидон, оила ва муассисаҳои таълимиву ҷомеа дар тарбияи фарзанд, насли наврасу ҷавон нақши боризу саривактӣ бозид. Ин қонун масъулияти падару модарро барои дар руҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми арзишҳои миллий, умумибашарӣ ва фарҳангӣ тарбия намудани фарзандро муқаррар намуда, ба сафи аъзои лоиқаи ҷомеаи ҷавонони кишвар пайвастан ва зиндагии дурусту мустақил бурдан дар оянда мусоидат мекунад. Вобаста ба ин, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2012 «Барномаи давлатии тарбияи насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2017» тасдиқ шуд, ки бо мақсади тақмили низоми тарбия дар Тоҷикистон, дастгирии соҳаи таълиму тарбияи насли наврас, муҳайё сохтани шароит барои беҳтар намудани шаклу усул ва воситаҳои тарбия, таъмини робитаи доимӣ байни падару модар, муассисаҳои таълимӣ ва аҳли ҷомеа дар тарбияи насли наврас мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» таҳия гардида буд [3].

Бо мақсади дастгирии шахсони болаёқат ва таҳсил намудани мутахассисон дар хориҷи кишвар аз ҳисоби фонди махсуси Сарвари давлат стипендияи байналмилалӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дурахшандагон» таъсис дода шуд, ки дар ин самт Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми августи соли 2008, №502 ба тавсиб расидааст. Тавассути чунин иқдом ҷавонони зиёде дар дохил ва хориҷи мамлакат дар бахшҳои

мухталиф таҳсил карда, соҳиби касбу ихтисосҳои мавриди ниёзи кишварамон шуда истодаанд [4]. Вобаста ба ин, дар баробари фароҳам овардани шароити мусоид барои таълиму тарбияи наврасону ҷавонон дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот Ҳукумати кишвар бо ҳидояту ғамхориҳои пайвастаи Пешвои миллат ба масъалаҳои ислоҳоти соҳа, зиёд кардани маблағгузориҳои соҳаи маориф, давра ба давра баланд бардоштани музди меҳнати омӯзгорон, зиёд намудани бурсияву стипендияҳо, аз ҷумла стипендияи президентии «Дурахшандагон» ба тарбияи кадрҳои баландихтисос дар дохил ва хориҷи мамлакат эътибори махсус медиҳад. Зимнан, соли 2023 танҳо тавассути Маркази барномаҳои байналмилалӣ назди Вазорати маориф ва илм (мақомоти татбиқсозандаи стипендияи «Дурахшандагон») 3 ҳазору 300 нафар ҷавонон ба хориҷи кишвар барои таҳсил рафтаанд, ки аз ин теъдод 30 Ҷоизашон духтарон мебошанд [7].

Диққати аввалиндараҷаи давлату Ҳукумати Тоҷикистон зерини роҳбарии Президенти мухтарам кишвар Эмомалӣ Раҳмон ба ҷавонон ҳамчун саҳмгузори кавии рушди ҷомеа ва иштирокчиҳои ғайбӣ дар ҳаёти иқтисодиву сиёсии мамлакат дар эълон кардани соли 2017 «Соли ҷавонон» ифода ёфт, ки минбаъд низ ҷиҳати таҳкими бештари нақши ҷавонон дар ҷомеа ва фароҳам овардани шароити бештар барои онҳо мусоидати амалӣ намуд. Тавре дар мулоқоти навбатӣ бо ҷавонон моҳи майи соли 2021 Президенти кишвар изҳор доштанд, Тоҷикистон мамлақати ҷавон аст, ки бар асоси таҳлилҳои Ҳазинаи нуфуси Созмони Милалӣ Муттаҳид зиёда аз 70 Ҷоизи аҳолии кишварро ҷавонони то 35-сола ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, таъкиди зайли Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба ҷавонон мусаллам аст: «Мо ҷавонро нерӯи созандаву бунёдкор ва пешбарандаи ҷомеаи навини кишварамон ва ояндаи халқамон эълон кардем ва дар ҳалли ҳамаи масъалаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат то имрӯз ба онҳо таъҷиб мекунем» [6].

Нуктаи муҳими дигар он аст, ки саросар соҳибкасб намудани шахрвандони кишвар дар меҳвари сиёсати маорифпарваронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошта, дар сиёсати иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба касбу ҳунаромӯзӣ фаро гирифтани ҷавонон яке аз вазифаҳои афзалиятнок ба шумор меравад. Таърихи чандинҳазорсолаи мо гувоҳи он аст, ки аҷдоди мо дар тамоми марҳалаҳои мавҷудият барои омӯзиши фарзандон ва фаро гирифтани онҳо ба таълиму тарбия, аз ҳама имкониятҳо истифода бурда, ҷиҳати ба илму донишомӯзӣ ва касбомӯзӣ ҷалб кардан ва ба зиндагии мустақилона омода намудани онҳо пайваста талош меварзиданд. Ба тарбияи ватандӯстӣ, меҳнатӣ ва ҷисмонии фарзандон диққати аввалиндараҷаи меоданд.

Дар даврони муосир новобаста аз шакл ва сохти идоракунии давлат, маҳз омӯхтани донишу қобилиятҳои замонавӣ, аз худ намудани касбу ҳунар, рӯй овардан ба илму инноватсияву ихтироъкорӣ ва тарбияи кадрҳои кордон метавонад ба рушди соҳаҳои мухталифи кишвар замина гузошта, боиси болоравии иқтисоди миллӣ гардад. Дар ин росто, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо ғайбӣ намоёндагонии ҷомеа ва ходимони дин иброз доштанд, ки «Таҷрибаи беш аз сивудусолаи ҳамкорӣҳои мо бо кишварҳои олами ислом, бахусус, кишварҳои арабӣ нишон медиҳад, ки рӯй овардан ба илм, омӯзиш ва рушди илмҳои риёзӣ ва табиӣ ва техникӣ, истифодаи дастовардҳои пешқадами илмӣ ва татбиқи технологияҳои муосир онҳоро ба тараққиёти бегона расонида, боиси аз байн рафтани фаҳмишҳои шахшуда ва ҷӯҳна гардида истодааст.»???

Агар ба омор нигарем, ҳоло барои ба таҳсилоти касбӣ фаро гирифтани шахрвандони мамлакат, бахусус ҷавонон дар ҷумҳурии 41 муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, 87 муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ ва 62 муассисаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ фаъолият доранд. Қобили қайд аст, ки танҳо дар соли 2023, тавассути курсҳои ҷӯҳнамудати касбомӯзии

назди муассисаҳои давлатии таълимии таҳсилоти калонсолон, ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ ва марказҳои таълимии ғайридавлатӣ 217 ҳазору 969 нафар шаҳрванди мамлакат, баҳусус, ҷавонон соҳибкасб гардиданд. Ба ғайр аз ин, дар мамлакат шумораи аҳолии қобили меҳнат 5 млн. 804,7 ҳазор нафар, аз ҷумла ҷавонони синни 15-29 сола, ки қобили меҳнат ҳисобида мешаванд, 2 млн 155,1 ҳазор нафар ё 37,4 фоизи захираҳои меҳнатиро (5 млн 754,0 ҳазор нафар) ташкил медиҳанд. Бинобар ин, фароҳам овардани шароит барои мусоидат ба шугли ҷавонон ва ҷалби онҳо ба шугли пурмаҳсул яке аз афзалиятҳои асосӣ дар сиёсати иҷтимоии давлату Ҳукумат мебошад. Давоми соли 2023 дар доираи амалисозии нақшаи чорабиниҳои Барномаи давлатии мусоидат ба шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 44,7 ҳазор нафар ҷавон бо ҷойи кор таъмин шуда, 11,7 ҳазор нафар ба тайёрии касбӣ ҷалб гардиданд [1].

Бояд тазаққур дод, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тайи солҳои истиқлолият дар интиҳоб ва ҷобачогузории кадрҳои нав ба мутахассисони кордону соҳибтаҷриба, олимон, шахсиятҳои ба халқу Ватан содиқу вафодор ва ҳамчунин нафарони ҷавону болаёқат ва занону духтарон, ки бо илму техника ва технологияҳои муосири ҷаҳонӣ хуб ошноӣ доранд ва забонҳои хориҷиро медонанд, таваччуҳи маҳсус зоҳир кардаанд [12]. Ба зами ин, барои оморасозии насли ҷавони кишвар ба корҳои идоракунии давлатӣ ва дар оянда ба таври сазовор соҳиби намудани сарзамини бихиштосои бобой аз ҷониби давлату Ҳукумат, баҳусус Роҳбари давлат кӯшишҳои зиёд ба харҷ дода мешаванд. Ин аст, ки ба ҳолати нимсолаи дуоми соли 2023, миёни хизматчиёни давлатии Тоҷикистон теъдоди ҷавонони то 35-сола 8996 нафар (48,8 фоиз аз 18,5 ҳазор нафар)-ро ташкил дода, аз ин шумора дар мансабҳои роҳбарикунанда 1628 нафар (27,4 фоиз) қарор доранд [2].

Пешвои миллати тоҷик пайваста нисбат ба ояндаи дурахшони насли ҷавони кишвар, пешрафти ҷомеа ва таъмини сатҳи шоистаи зиндагӣ аз ҳисоби нерӯу иродаи қавии ин кишри ғаёл ғамхорӣ нишон дода, барои ҷалби фарогири ҷавонони соҳибкасбу босавод ва зираку доно ба кор дар тамоми бахшҳои ҳаёту ғаёлияти Тоҷикистон, аз соҳаҳои кишоварзӣ саноату энергетика то арсаҳои иҷтимоӣ гуманитарӣ тадбирҳои муассир меандешанд. Зимнан бо ин, бино ба таъкиди Президенти ҷумҳурӣ, “Наврасону ҷавонони моро зарур аст, ки ҷавобан ба ин ғамхориҳо тамоми саъю талоши ҳешро ба донишандӯзӣ, интиҳоби касбу ҳунарҳои муосир, ободиву пешрафти сарзамини аҷдодӣ, ҳимояи Ватан, рушди илму техника ва бунёдкорӣ равона созанд. Ҷавонон бояд аз ҳама кишрҳои ҷомеа бештар ғаёл бошанд, ташаббусҳои созанда пешниҳод намоянд, рамзҳои давлатӣ, муқаддасоти миллӣ ва дастовардҳои истиқлолиятро ҳифз кунанд, дар ҳаёти сиёсиву иҷтимоӣ Тоҷикистони азиз бо дасту дили гарм ва нерӯи бунёдгарона ширкат варзанд, амнияти давлат ва шарафу номуси ватандориро ҳимоя карда, худро аз ҳама хавфу хатарҳои номатлуби ҷаҳони муосир эмин нигоҳ доранд ва парчамбардори ин сарзамин, марзу бум ва кишвари муқаддасамон бошанд”.

Ба қавли Сардори давлат, “Ҷавонони мо, ки насли замони истиқлол мебошанд, дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат, аз ҷумла дар ҳимояи марзу буми Ватан, амнияти мардум ва давлати Тоҷикистон, сохтмонҳои бузурги аср, аз ҷумла Нерӯгоҳи барқи обии «Роғун» ва пешрафти илму фарҳанг саҳми бисёр назаррас гузошта истодаанд.” ???Чунин падидаву тамоюлҳои мусбат хурсандиовар буда, омилҳои мазкур барои пойдории давлату миллат мусоидати амалӣ мекунанд.

Илова бар ин, тайи чанд соли охир, ба манзури кашфи истеъдодҳои нодир, тарбия ва дастгириву ҳавасмандгардонии ҳамаҷонибаи онҳо, саводнокиву маърифатнокии мардум, қабл аз ҳама, наврасону ҷавонон, инчунин тақвияти завқи зебоипарастии ҷавонон бо

ибтикори Пешвои миллат баргузор намудани озмунҳои «Тоҷикистон – Ватани азизи ман», «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», «Илм – фурӯғи маърифат», «Тоҷикон – оинаи таърихи миллат» ва дигар чорабиниҳо ба роҳ монда шуданд. Ҳадаф аз чунин ташаббусҳои созанда баланд бардоштани сатҳи ҳештаншиносӣ худогоҳӣ, ҳисси миллӣ, ватандӯстӣ, ҳувият ва ифтихори миллӣ, арҷгузорӣ ва омӯхтани забон, таърих, фарҳанги бостонии тоҷикон, тавсеаи доираи донишу ҷаҳонбинии илмиву техникӣ ва рушди илмҳои дақиқу табиӣ буда, ахиран дастур дода шуд, ки маблағи барои ҷоизаҳо пешбинигардида зиёд карда шавад ва ҷиҳати ҳарчи бештар ба хоричи кишвар фиристодани ҷавонони боистеъдоду лаёқатманд аз рӯи равияи илмҳои дақиқ, риёзӣ ва табиӣ «Барномаи тайёр кардани кадрҳои ҷавони илмӣ барои солҳои 2021 – 2030» таҳия гардад [9]. Дар ин радиф, бояд зикр кард, ки танҳо соли 2023 беш аз 3000 нафар ҷавонони мо ғолибони озмуну олимпиадаҳои байналмилалӣву ҷумҳуриявӣ гардида, шуҳрату ному симои Тоҷикистонро оламшумул кардаанд.

Пешниҳоди дигари хеле наҷибу саривақтии Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки зимни Паёмашон ба Маҷлиси Олии кишвар соли 2019 ироа намуданд, эълон кардани солҳои 2020-2040 ҳамчун “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” буда, он ба бештар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин, барои тавсеаи тафаккури техникӣ насли наврас нигаронида шудааст.

Президенти кишвар нисбат ба вазъи мулкӣ манзили ҷавонон низ бетафовут набуда, дар замони соҳибистиклолӣ 140 ҳазор гектар замин, аз ҷумла 52 ҳазор гектар аз ҳисоби заминҳои обӣ ба зиёда аз 1 миллиону 420 ҳазор оилаи кишвар барои сохтмони манзили истиқоматӣ тақсим карда шуд, ки қисми асосии он ба оилаҳои ҷавон рост меояд. Дар маҷмуъ, беш аз 8 миллиону 800 ҳазор нафар сокинони кишвар шароити истиқоматии худро бештар кардаанд, ки аксарияти онҳо оилаҳои ҷавон мебошанд [7].

Нихоятан, дар замони мо варзиш ва инкишофи соҳаи тарбияи ҷисмонӣ дар баробари сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва амсоли он ҳамчун як унсур таркибии сиёсати давлат эътироф гардида, василаи асосии муаррифии кишвари демократии мо миёни ҷомеаи ҷаҳонӣ ба шумор меравад. Ҳамин тарик, дар тӯли солҳои соҳибистиклолӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як зумра санадҳои меъриӣ ҳуқуқӣ танзимкунандаи соҳаро ба тасвиб расонидааст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи варзиши кӯдакон ва наврасон» (аз соли 2003), Қонуни ҚТ «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» (аз соли 2007), Барномаи маҷмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021, Барномаи рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар шаҳри Душанбе барои солҳои 2022-2026 аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Зимнан, бо мақсади ҳавасманд намудани ғолибон ва ҷоизадорони мусобикаҳои байналмилалӣи варзишӣ 9 январи соли 2015 Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҷоизаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ғолибон ва ҷоизадорони мусобикаҳои байналмилалӣи варзишӣ» ба имзо расид [8, с. 127].

Қобили зикр аст, ки 20 декабри соли 2010 мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо варзишгарон баргузор гардид, ки яке аз муҳимтарин рӯйдодҳои давраи истиқлол дар ҳаёти варзишгарон буд. Дар ин мулоқот дастовардҳои варзишгарон ва дурнамои рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш баррасӣ шуданд.

Ба хотири дастгирии рушди соҳаи варзиш ба ҳайси самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ Ҳукумати кишвар, таъмини шароити бештарин баҳри оммавигардонии варзиш, талқинсозии тарзи ҳаёти солим, мусоидат намудан ба омодагии варзишгарони касбии тоҷик барои иштирок дар мусобикаҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ, дар давраи

истиклолият 11 ҳазор иншооти нави варзишӣ бунёд гардид, ки он ҳам асосан барои ҷавонон мебошад [7].

Тайи солҳои соҳибхатиёрӣ иштироки ғаёли ҷавонони мо ва пирӯзии онҳо дар мусобақаҳои сатҳи байналмилалӣ, бешак, ба болоравии обрӯву манзалат ва тарғиби симои мусбати кишварамон дар хорича мусоидат менамояд. Варзишгарони Тоҷикистон дар як қатор чорабиниҳои байналмилалӣ, чемпионатҳои ҷаҳон, Осиё, Бозиҳои олимпӣ, Бозиҳои Осиёӣ, Шохҷомҳо иштирок намуда, ба дастовардҳои таърихии даврони Истиклолияти давлатӣ ноил гардиданд. Боиси ифтихор аст, ки намоёндагони варзиши Тоҷикистон дар ҳафт Бозии олимпӣ ширкат карданд: 1996 – Атланта (ШМА), 2000 – Сидней (Австралия), 2004 – Афина (Юнон), 2008 – Пекин (Чин), 2012 – Лондон (Британияи Кабир), 2016 – Рио-де-Жанейро, 2020 – Токио (Чопон). Варзишгарони кишвар ҳамчунин дар 5 Бозии зимистонаи олимпӣ маҳорат озмуданд: 2002 – Солт Лейк Сити (ШМА), 2006 – Турин (Италия), 2010 – Ванкувер (Канада), 2014 – Сочи (Россия) ва 2022 – Пекин (Чин) [11, с. 90].

Шоёни таҳсин аст, ки Дилшод Назаров соҳиби медали тиллои Бозиҳои олимпӣ, Боқиев Расул соҳиби медали биринҷии Бозиҳои олимпӣ ва ҷаҳон оид ба дзюдо, Чориева Мавзуна соҳиби медали биринҷии Бозиҳои олимпӣ оид ба бокс, Назаров Дилшод соҳиби медали нукраи чемпионати ҷаҳон, чемпиони Осиё ва чорқарат иштирокдори Бозиҳои олимпӣ оид ба варзиши сабук, Фаррухи Салим чемпиони Осиё оид ба дзюдо, Мачидов Хуршед соҳиби медали нукраи Чемпионати ҷаҳон оид ба дзюдо, Лагутенко Малика чемпиони Осиё оид ба тирпарронӣ, Зулқайнарова Шоира соҳиби медали биринҷии чемпионати Осиё оид ба бокс, Хоркашев Набимуҳаммад соҳиби медали нукраи чемпионати ҷаҳон оид ба самбо, Каримов Акмалиддин соҳиби медали нукраи чемпионати ҷаҳон оид ба самбо, Комроншоҳи Устопириён чемпиони Осиё оид ба дзюдо, Даминов Шаҳриёр чемпиони Осиё оид ба қайқронӣ, Исоқов Адам чемпиони Осиё байни наврасон дар риштаи дзюдо, дастаи мунтахаби Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба футбол соҳиби медали биринҷии чемпионати Осиё гардидаанд.

Бахусус, дар соли 2016 Ватани маҳбубамон ва тамоми дунё шоҳиди бузургтарин дастоварди варзишии ҷаҳонпахлавонии ҷавонони тоҷик шуд. Дар ин сол варзишгари номдору парчамбардори миллат, тарбиятдидаи мактаби бузурги варзишии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷаҳонпахлавон Дилшод Назаров (он вақт ҷавони 34-сола) дар Бозиҳои XXXI – тобистонаи олимпии Рио-де-Жанейро - 2016 дар Бразилия дар баҳши гурзандозӣ медали тиллоӣ ба даст оварда, аз ин намуди варзиш Қаҳрамони ҷаҳон гардид. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 августи соли 2016 Дилшод Назаров барои саҳми намоён дар рушди варзиш ва дастоварди бузурги варзишӣ дар Бозиҳои XXXI – тобистонаи олимпии Рио-де-Жанейро - 2016 бо мукофоти давлатӣ Ордени Шараф дараҷаи I сарфароз гардонид шуд. Ин мукофоти давлатиро дар фазои тантанавӣ шахсан Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Дилшод Назаров тақдим намуданд [8, с. 128].

Тавре Президенти кишвар дар Паёми охири худ ба Мачлисӣ Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иттилоъ доданд, танҳо соли 2023 варзишгарони Тоҷикистон аз мусобақаҳои сатҳи байналмилалӣ 343 медал, аз ҷумла 108 тилло, 76 нукра ва 159 биринҷӣ ба даст оварданд, ки нисбат ба соли 2022-юм 226 медал зиёд мебошад.

Ба ғайр аз ин, дастаи мунтахаби футболи Тоҷикистон, ки қариб ҳама ҷавон ҳастанд, бори нахуст дар таърих ба Ҷоми Осиё-2023 оид ба футбол (Қатар) роҳ ёфта, хеле моҳирона бо дигар дастаҳои пурзӯру хирфай бозӣ кард ва то ба даври чорякниҳой қувва озмуд. Дар айёми баргузори чемпионати мазкур санаи 22 январӣ соли 2024 дар шаҳри Давҳа Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар доираи сафари давлатӣ ба Давлати Қатар бо футболбозони дастаи мунтахаби кишвар мулоқот карданд. Зимни суҳбати самимӣ Сарвари давлат, Президенти Кумитаи миллии олимпии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба рушди футбол дар Тоҷикистон, дастгирии давлатии соҳа, оммавигардонии футбол ва фаъолияти пурсамари Федератсияи футболи Тоҷикистон андешаронӣ намуда, ҷавонро ба ватандӯстию ватанпарварӣ ва ифтихори ватандорӣ хидоят карданд.

Дар ин қарина, қобили зикр аст, ки дар хошияи иштирок дар мусобикаи ниҳии Ҷашнвораи аспдавонӣ барои Ҷоми Амири Қатар (Давҳа, 17 феввали 2024) зимни вохӯрии сарони давлатҳои Тоҷикистону Қатар, Амири Давлати Қатар Шайх Тамим ибни Ҳамад оли Сонӣ ба ҳаштгонаи дастаҳои беҳтарини футболи Осиё ворид шудани дастаи Тоҷикистонро дастоварди пуршараф номида, Сарвари давлат ва мардуми тоҷикро бо ин натиҷаи баланд шодбош гуфтанд [5].

Дар марҳилаи муосир заминаи меърию ҳуқуқии пешбурди ҳадафу вазифаҳои марбут ба сиёсати давлатии ҷавонон дар ҳоли рушду такмили мунтазам буда, қабул ва татбиқи «Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» аз 30 апрели соли 2021, «Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026» аз 30 декабри соли 2021, «Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ, эҳсоси масъулияти шаҳрвандӣ ва таҳкими хувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027» аз 29 декабри соли 2022 ва дигар санаду барномаҳо низ дар тарбияи ватандӯстии насли наврасу ҷавон ва боло рафтани маърифати ҳуқуқии онҳо шароити мусоид фароҳам оварда истодаанд [3].

Ҳамин тариқ, дар замони 32 соли Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон сиёсати давлатии ҷавонон таҳти сарпарастии назорати бевоситаи Сарвари давлат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошта, ғамхорию тавачҷуҳи Пешвои миллат нисбат ба ҷавонон ва дастоварду самараҳои ин самти муҳими давлатдорӣ дар марҳилаи муосир дар ҳамаи бахшу арсаҳои ҳаёти кишварамон баръало эҳсос мегардад. Барои афзун гардонидани имконоту неъматҳои бадастомада иштироки фаъоли ҷавонон дар амри пешрафти ҷомеа, рушди тамоми соҳаҳо ва таҳкими пояҳои давлатдорӣ муҳим буда, аз саҳми онҳо дар таъмини ояндаи дурахшони Тоҷикистони азиз умеди мо калон аст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Ализода А.Ҳ. Касбмӯзии ҷавонон – тақозои замон. [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва музги аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <https://mehnat.tj/tg/news/dt/34290e61-ab33-44bb-a768-0fa3daa04459> (Санаи нашр: 05.04.2024).
2. Афзоиши теъдоди занону ҷавонон дар хизмати давлатӣ // Садои мардум. – 2023. – 2 август. - №97 (4680).
3. Дар партави Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ. Тарбияи ҳуқуқӣ – меҳвари маърифати ҳуқуқии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Мулоҳизаҳои ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Эмомалӣ Насриддинзода [Манбаи электронӣ] // Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон «Ховар». URL: <https://khovar.tj/2024/01/payomi-prezidenti-um-urii-to-ikiston-ba-ma-lisi-ol-tarbiyai-u-u-me-vari-marifati-u-u-ii-avonon-dar-um-urii-to-ikiston-mulo-iza-oi-rektori-donishgo-i-millii-to-ikiston-emomal-nasriddinzo/> (Санаи нашр: 23.01.2024).
4. Қодирова З. Пешвои миллат ва сиёсати ҷавонон [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. URL: <https://anrt.tj/tj/khabar-o/2860-peshvoi-millat-va-sijosati-avonon> (Санаи муруҷиат: 10.04.2024).

5. Мулоқот бо Амири Давлати Қатар Шайх Тамим ибни Ҳамад оли Сонӣ [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.president.tj/node/32712> (Санаи наишр: 17.02.2024).
6. Мулоқот бо ҷавонони кишвар [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.president.tj/node/25803> (Санаи наишр: 21.05.2021).
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28.12.2023 [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.president.tj/node/32191>
8. Пешивои муаззами миллат. (Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими Истиқлолияти давлатӣ). / Зери назари Раҳмон О.Э. – Душанбе, 2018. – 384 с.
9. Суханронӣ дар Рӯзи дониш ва ифтитоҳи бинои асосии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон (01.09.2022) [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.president.tj/node/29047>
10. Ҳодибоев Ф. Ҷавонон – шукӯҳи Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. URL: <https://hgu.tj/news/media/item/765.html> (Санаи наишр: 23.08.2023).
11. Шарифзода А. Наҷотбахии миллат / Шарифзода А., Ғафуров А. – Душанбе, 2012. – 320 с.
12. Шарифзода, А. Президент (Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва истиқлолияти миллӣ). / Шарифзода А., Шамсиддинов С., Қосимӣ З. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.
13. Шарифзода, А. Тоҷикистон-20 (Баҳшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон). / А. Шарифзода, А. Асадов. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.

REFERENCES:

1. Alizoda A.H. Youth Study – Today’s Demand. [Electronic resource] // Formal site of Labour, Immigration and Employment of the Population of Tajikistan Republic Ministry URL: <https://mehnat.tj/tg/news/dt/34290e61-ab33-44bb-a768-0fa3daa04459> (Date of access: 05.04.2024).
2. Increasing the Amount of Women and Youth in Public Service //Sadoi mardum. – 2023. – August 2. - №97 (4680).
3. In the Reflection of the Message of the President of Tajikistan Republic to Majlisi Oli. Legal education – the Basis of the Enlightenment of Youths rights in Tajikistan Republic. Veiwpoint of the Rector of Tajik National University Emomali Nasriddinzoda [Electronic resources] // National Media Agency of Tajikistan “Khovar” URL: <https://khovar.tj/2024/01/payomi-prezidenti-um-urii-to-ikiston-ba-ma-lisi-ol-tarbiyai-u-u-me-vari-marifati-u-u-ii-avonon-dar-um-urii-to-ikiston-mulo-iza-oi-rektori-donishgo-i-millii-to-ikiston-emomal-nasriddinzo/> (Date of access: 23.01.2024).
4. Z. Kodirova. The Leader of Nations and Youth Policy [Electronic resource] // Formal site of National Academy of Sciences of Tajikistan. URL: <https://anrt.tj/tj/khabar-o/2860-peshvoi-millat-va-sijosati-avonon> (Date of appeal: 10.04.2024).
5. Talking with Emir of Qatar country Shaykh Tamim ibn Hamad oli Soni [Electronic resource] // Formal site of the President of Tajikistan Republic URL: <http://www.president.tj/node/32712> (Date of access: 17.02.2024).
6. Talking with the country’s Youth [Electronic resource] // Formal site of the President of Tajikistan Republic. URL: <http://www.president.tj/node/25803> (Date of access: 21.05.2021).
7. The Message of the President of Tajikistan Republic Emomali Rahmon « On the Main Directions of Internal and Foreign Policy of the Country » from 28.12.2023 [Electronic

- resource] // Formal site of the President of Tajikistan Republic. URL: <http://www.president.tj/node/32191>
8. *The Leader of Nations. (The Role of Emomali Rahmon in Strengthening of Public Independence).* / Under the viewpoint of Rahmon O.E. – Dushanbe, 2018. – 384 pp.
 9. *Speech on the Day of Knowledge and the Opening of the Main Building of Medical state University of Tajikistan (01.09.2022)* [Electronic resource] // Formal site of the President of Tajikistan Republic. URL: <http://www.president.tj/node/29047>
 10. *F. Hodiboev. Youth - the Glory of Tajikistan.* [Electronic resource] // Formal site of Khujand state University named after academician Bobojon Gafurov. URL: <https://hgu.tj/news/media/item/765.html> (Date of access: 23.08.2023).
 11. *Sharifzoda, A Najotbakhshi millat (Savior of the Nation).* / Sharifzoda A., Gafurov A. – Dushanbe, 2012. – 320 pp.
 12. *Sharifzoda, A. President. (The role of Emomali Rahmon in strengthening of public government and national independence).* / Sharifzoda A., Shamsiddinov S., Kosimi Z. – Dushanbe: Irfon, 2011. – 372 pp.
 13. *Sharifzoda, A. Tajikistan-20 (dedicated to the 20- anniversary of public independence of Tajikistan Republic).* / A. Sharifzoda, A. Asadov. – Dushanbe: Irfon, 2011. – 372 pp.

5.9 (10 01 00) ФИЛОЛОГИЯ

5.9 ФИЛОЛОГИЯ

5.9 PHILOLOGY

5.9.2 (10 01 03) ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ МИРА (ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКАЯ ЛИТЕРАТУРА)

5.9.2 LITERATURE OF THE PEOPLES OF THE WORLD (TAJIK-PERSIAN LITERATURE)

5.9.2 АДАБИЁТИ ХАЛҚХОИ ҶАҶОН (АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОЧИК)

УДК 821.21

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-50-63

**“ФАВОИД-УЛ-ФУОД”-И
ҲАСАНИ ДЕҲЛАВӢ ВА
ҶОЙГОҶИ ОН ДАР АДАБИЁТИ
ФОРСЗАБОНИ ҲИНД**

**ПРОИЗВЕДЕНИЕ
«ПОЛЕЗНОСТИ СЕРДЕЧНЫЕ»
ХАСАНА ДЕХЛАВИ И ЕГО
МЕСТО В ПЕРСОЯЗЫЧНОЙ
ЛИТЕРАТУРЕ ИНДИИ**

**LITERARY PRODUCTION
ENTITLED AS “GOODNESS OF THE
HEART” BY HASAN DEHLAVI AND
ITS PLACE IN INDIAN LITERATURE
WRITTEN INTO PERSIAN**

Ашрапова Тоҷинисо Ҳабибовна,
*сармуаллимаи кафедраи адабиёти классикии
тоҷики МТД “ДДХ ба номи академик Б.
Ғафуров” (Хучанд, Тоҷикистон)*

Ашрапова Таджинисо Ҳабибовна, ст.
*преподаватель кафедры таджикской
классической литературы ГОУ “ХГУ
имени академика Б.Гафурова”
(Худжанд, Таджикистан)*

Ashrapova Tajiniso Khabibovna, senior
*lecturer of the department of Tajik classical
literature, SEI «KhSU named after academician
B.Gafurov» (Khujand, Tajikistan)*
e-mail: habibovna.a@gmail.com

Асари мансури яке аз маъруфттарин намояндагони адабиёти форсзабони Ҳинд Ҳасани Деҳлавӣ “Фавоид-ул-фуод”, ки маҷмуаи малфузоти пири шоир, роҳбари тариқати ҷиштия Низомуддини Авлиё мебошад, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Зикр шудааст, ки малфузотнависӣ – сабти гуфтаҳои пирони тариқат яке аз ҷараёнҳои адабии тариқати ҷиштия ба ҳисоб меравад. Тадқиқи қиёсии як қатор малфузоти мансуб ба қалами намояндагони тариқати ҷиштия, аз ҷумла “Анис-ул-арвоҳ”-и Ҳасани Сичзӣ, “Фавоид-ул-соликин”-и Фаридуддини Ганҷшакар ва ғайра ба анҷом расонида шудааст. Таҳлили вижагиҳои сохторӣ ва устухонбандии қисмҳои “Фавоид-ул-фуод” сурат гирифтааст. Таносуби мафҳумҳои шаклсози “дебоҷа”, “ҷилд” ва “маҷлис” муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: адабиёти форсизабони Ҳинд, Ҳасани Деҳлавӣ, “Фавоид-ул-фуод”, насри суфия, малфузот, Низомуддини Авлиё, тариқати ҷиштия

Проанализировано прозаическое произведение известнейшего представителя персоязычной литературы Индии Хасана Дехлави «Фавоид аль-фуод» («Полезности сердечные»), которое является сборником изречений духовного наставника поэта, руководителя ордена ҷиштия Низомуддина Авлия. Отмечается, что составление малфузот – записывание изречений или составление своего рода логий наставников и/или выдающихся представителей ордена ҷиштия – является литературной традицией данного суфийского течения. Проведен анализ структурных особенностей и композиции частей «Фавоид аль-фуода» как образца суфийской прозы. Осуществлено

сопоставительное исследование ряда малфузот, принадлежащих перу представителей ордена чииштия, в том числе «Анис-аль-арвох» Хасана Сиджзи, «Фавоид-аль соликин» Фаридуудина Ганджшакара и др. Определено соотношение формообразующих понятий «малфузот»: «дебоча» («введение»), «джилд» («том»), «маджлис» («собрание»).

Ключевые слова: персоязычная литература Индии, Хасан Дехлави, «Фавоид аль- фуод» («Полезности сердечные»), суфийская проза, малфузот (логию), Низомуддин Авлия, орден чииштия

The article dwells on the prosaic literary production entitled as “Goodness of the Heart” by Hasan Dehlavi and its place in Indian literature written into Persian. which is a collection of sayings of the poet’s spiritual mentor, leader of the Chishtiya order - Nizomuddin. It is underscored that the compilation of malfuzot - records of sayings or compilation of a kind of logia of mentors or outstanding representatives of the Chishtiya order being a literary tradition of the relevant Sufi movement. The author of the article conducted the analysis beset with the structural peculiarities and composition of the parts of “Favoid al-fuod” as an example of Sufi prose. In her article the author carries out a comparative study on a number of malfuzot written by representatives of the Chishtiya order, including “Anis-al-arvokh” by Hasan Sijzi, “Favoid-al-solikin” by Fariduuddin Ganjshakar, etc. The relationship between the following formative notions, such as “malfuzot”: “debocha” (“introduction”) “jild” (“volume”), “majlis” (“assembly”). was determined.

Key words: Indian literature written into Persian, “Favoid al-fuod” (“Goodness of the Heart”) by Hasan Dehlavi, Sufi prose, malfuzot (logies), Nizomuddin Avlia, Chishtiya order

Дар таърихи адабиёти классикии тоҷику форс адибони забардаст зиёданд, ки ҳам дар эҷоди назм ва ҳам дар офариниши осори мансур ном баровардаанд. Ҳарчанд бештари онҳо асосан дар заминаи осори манзум ва бозгони хунари шоирӣ шуҳрат ёфтаанд, дар таркиби осорашон асарҳои насрӣ низ ҷойгоҳи босазо дошта, камолоти истеъдоду маҳорати нависандагии ононро маълум месозад. Ин нукта низ қобили зикр аст, ки аксари суҳанварони пешин, қабл аз ҳама, ҳамчун шоир шинохта шудаанд ва ҳофизаи адабии миллии мо собит менамояд, ки тоҷикону форсизабонон аз даврони қадим то ба имрӯз зиёда ба шеър ғароиш доранд ва маҳакки маъруфияту маҳбубияташон ҳам назми волост. Яке аз чунин адибони дар Тоҷикистон ва дар илми адабиётшиносии мо ҳамчун шоир шинохташуда Ҳасани Дехлавӣ мебошад, ки нубуғи эҷодияш дар таълифи насри сӯфия то ҳол дар қаламрави густардаи адабиёти тасаввуф, хусусан, дар сарзамини таърихии Ҳинду Синд мавриди эътирофи хосу ом қарор дорад. Ҳақиқати ин андешаи илмиро то имрӯз ба нашру тарҷумаи «Фавоид-ул-фуод» – малфузоти аз забони Низомуддини Авлиё гирдоварӣ ва китобатқардаи Ҳасани Дехлавӣ – пардохтани муҳаққиқони ҳиндустониву покистонии адабиёти форсии тоҷикӣ ба забонҳои урду ва англисӣ тасдиқ менамояд. Чунин муносибати фарҳангиву адабиро нисбат ба таҳқиқи рӯзгори Ҳасани Дехлавӣ ва осори мансури вай ҳамчун як шоиру нависандаи ориф дар кишварҳои ҳамзабони Эрону Афғонистон ҳам ба мушоҳида гирифташ мумкин аст.

Бояд қайд кард, ки дар адабиётшиносии тоҷикӣ, ончунон ки шахсият ва осори адабиву илмии Амир Хусрави Дехлавӣ мавриди таҳқиқи нисбатан мукамал қарор гирифтааст, масъалаҳои зиндагӣ ва осори дӯсту ҳамхирқаи (ҳампир) вай Ҳасани Дехлавӣ, ҳатто, ҳамчун шоир ҳам ба таври бояду шояд таҳқиқ карда нашудааст, чи ҷойи он аст ба ҳамчун нависандаи шиносонидани чехраи хунари вай.

Таҳқиқи осори манзуми Ҳасани Деҳлавӣ ва шиносонидани ҳунари суҳанварии ӯ низ фақат бар асоси жанри ғазал сурат гирифтааст, ҳол он ки мавсуф шоирест, ки дар иншои жанрҳои қасида, маснавӣ, рубоӣ, тарҷеъот ҳам дасти тавоно ва ҳам таҷрибаҳои нодири эҷодӣ дорад.

Дар адабиётшиносии мо малфузот ҳамчун навъе аз анвои насри классикӣ ҳанӯз мавриди баррасии ҳаматарафаи жанрӣ қарор нагирифта, хусусиятҳои шаклу сохтор ва мундариҷаву ғояи он ба таври лозим таҳқиқ нашудааст. Бар замми ин, ибтикороте, ки Ҳасани Деҳлавӣ бо тақя ба таҷрибаи котибӣ ҳамчун нависанда // муаллиф дар ғунҷондани мундариҷаву ғояи хос дар сохтори вижаи «Ғавоид-ул-фуод» бо ҳамдастиву ҳамкориҳои ғўянда // муаллифи малфузоти мазкур – Низомуддини Авлиё сомон бахшидааст, дар насри сўфияи камназир буда, чунин тозақориву навоварии ҳунари, ки дар малфузоти дигари адабиёти чиштиа ба мушоҳида намерасад, омўзишу пажухиши вижаеро тақозо дорад.

Ҳамчунин, зиндагиномае, ки адабиётшиносони ҳиндустониву эронӣ ва тоҷикистонӣ бар асоси сарчашмаҳои таърихиву адабии зерӣ дасташон дар пешгуфтори девон, асарҳои мансур ва китобҳои таърихи адабиёт роҷеъ ба рўзгору осори Ҳасани Деҳлавӣ ба қалам овардаанд, барои ба вучуд овардани як тарҷумаи ҳоли нисбатан комил мавриди муқоисаву муқобала қарор дода нашудаанд.

Дар адабиётшиносии кишварҳои форсизабон, аз ҷумла Тоҷикистон, дар бораи рўзгору осори Ҳасани Деҳлавӣ бо мақсади муайян кардани мақоми шоирии вай дар ғазалсароӣ ва ҷойгоҳи нависандагии ӯ дар насрнависӣ каму беш, ба ҳаҷму муҳтавои гуногун таҳқиқот анҷом пазируфтааст. Таҳқиқоти дар ин самт қобили тавачҷуҳ аз тарафи адабиётшиносоне сурат гирифтааст, ки онҳо бевосита дар заминаи осори адабии Ҳасани Деҳлавӣ қорҳои матншиносӣ анҷом додаанд. Дар ин росто, пешгуфторҳои адабиётшиносони ҳиндустонӣ Мавлавӣ Масъуд Алиӣ Маҳвӣ [9, с.1-116], Муҳаммадлатифи Малик [6, с.1-12], Ҳамурал Садорангонӣ [21, с.37-40], муҳаққиқи эронӣ Муҳсин Каёнӣ [5, с.як-сиву нух], муаллифони китобҳои таърихи адабиёт Забехуллоҳи Сафо [25, с.817-831; 26, с.63-69], Тавфиқ Субҳонӣ [27, с.69-70] донишманди ҳиндӣ Озармидухти Сафавӣ [8, с.9-54] аз ҷумлаи таҳқиқоти рўзгоршиносиву осорпаҷуҳии вижа дар самти шинохти масъалаҳои ҳаёту эҷодиёти Ҳасани Деҳлавӣ ба ҳисоб меравад. Аз миёни таҳқиқоти мазкур, аз ҳама пажухиши муфассалу густарда, ки аксар муаллифони асарҳои илмӣ аз он истифода кардаанд, пешгуфтори иборат аз саду дувоздаҳ саҳифаи ба забони урду навиштаи Мавлавӣ Масъуд Алиӣ Маҳвӣ мебошад, ки, мутаассифона, ба забони форсии тоҷикӣ тарҷума нашудааст.

Аллома Шиблии Нуъмонӣ, вақте вижагиҳои ҳунари шоирӣ ва хусусияти осори Амир Хусрави Деҳлавиро таҳқиқ мекунад, зимнан, ба мақоми шоирии Ҳасани Деҳлавӣ назарашро иброз медорад [19, с.373-374].

Дар мавриди тариқати чиштиа ва саҳми Ҳасани Деҳлавӣ ҳамчун яке аз ду муриди шуҳратёри Низомуддини Авлиё доктор Абдулҳусайни Зарринқўб дар асари «Дунболаи ҷустуҷў дар тасаввуфи Эрон» [17, с.217-224] маълумоти судманд медиҳад.

Дар бораи нақши Ҳасани Деҳлавӣ ҳамчун шоиру нависандаи мурид дар тарғибу ташвиқи орову афкори сўфиянаи пири тариқати чиштиа Низомуддини Авлиё маълумоти густардаро дар ду асари вижаи чиштиашиносӣ метавон пайдо кард, ки яке «Таърихи Чишт ва машоихи чиштиа ва ҳадамоти фарҳангии эшон дар қораҳои ҷаҳон»-и муҳаққиқи афғонистонӣ Сайид Аҳмадшоҳи Чиштӣ [Мавдудӣ] ва «Тариқаи чиштиа дар Ҳинду Покистон ва ҳадамоти пайравони ин тариқа ба фарҳанги исломиву эронӣ»-и Ғуломалии Ориё мебошад.

Дар даҳсолаҳои охир муҳаққиқони эронӣ ба таҳқиқи ашъори Ҳасани Деҳлавӣ, хусусан, ғазалҳои вай пардохта, зимнан, ба таври хеле мучаз оид ба рўзгору осори шоир маълумот додаанд. Дар ин радиф метавон номи Абдуллоҳ Восиқи Аббосӣ, Аббосалии Оҳангар, Маҳмуд Аббосӣ ва Маҳдӣ, Ваҳида Молиқӣ, Муҳаммади Муҳаммадӣ, Иффати Никобӣ, Нарҷисбону

Сабурӣ ва Осия Забехниё, Маҳмуд Шайх, Маҳмуд Аббосӣ ва Абдулалӣ Увайси Қаҳчо ва дигаронро алоҳида таъкид кард. Онҳо таҳқиқоташонро дар сурати мақолаҳои илмӣ калонҳаҷм мунташир сохтаанд. Аз ин миён ду нафар ба осори насри Ҳасани Деҳлавӣ тавачҷуҳ зоҳир карда, таҳқиқоташонро яке дар сурати мақола [28, с.165-178] ва дигаре дар шакли поённома мунташир кардаанд.

Адабиётшиноси чех Ян Рипка низ, вақте дар бораи адабиёти форсизабони Ҳинд изҳор назар мекунад, дар баробари Амир Хусрав аз Ҳасани Деҳлавӣ низ ҳамчун шоири шинохта ёдовар мешавад [18, с.248-250].

Ховарпаҷуҳи рус Иосиф Брагинский зимни баррасии рӯзгору осори Камоли Хучандӣ ба масъалаи пайравии вай аз Ҳасани Деҳлавӣ сухан ба миён оварда, хунари суханвариини ин ду шоирро муқоиса мекунад [16, с.240-241].

Дар адабиётшиносии тоҷик таҳқиқи рӯзгору осори Ҳасани Деҳлавӣ пас аз нимаи дуоми садаи XX аз паҷуҳишоти Муҳаммадҷафр Бақоев ва Лола Саломатшоева оғоз мешавад. Ин ду муҳаққиқ дар пешгӯфтори ҳаммуаллифие, ки ба «Мунтахаби осор»-и Ҳасани Деҳлавӣ навиштаанд, вобаста ба талаботи сиёсати замон дар тасвири симои адабии шоир кӯшиши судманд ба харҷ додаанд [7, с.3-12]. Баъдан, дар ин самт М.Бақоев хангоми таълифи асари маъруфи худ «Ҳаёт ва эҷодиёти Амир Хусрави Деҳлавӣ», зимнан, роҷеъ ба масъалаҳои зиндагиву эҷоди Ҳасани Деҳлавӣ ва муносибати дӯстонаи вай бо Амир Хусрави Деҳлавӣ маълумоти қобили мулоҳиза дарҷ кардааст [15, с.8, 21-22, 25-30, 36, 52, 61-63, 65, 67-68, 70, 78, 81, 98, 111-114, 181-185, 194].

Муҳаққиқе, ки махсус ба таҳқиқи ҳаёту эҷодиёти Ҳасани Деҳлавӣ, хусусан, ғазалиёти вай машғул шудааст, адабиётшинос Лола Саломатшоева мебошад. Номбурда дар заминаи таҳқиқи ғазалҳои шоир ду рисолаи хурд таълиф [23, 24] ва як мақолаи донишномавӣ барои «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» [28, с.455] навиштааст.

Дар мақолаи ҳозир асари Ҳасани Деҳлавӣ «Ҷавоид-ул-фуод», ки малфузоти аз забони Низомуддини Авлиё китобаткардаи ӯст ва дар раванди тадвини он Ҳасани Деҳлавӣ ҳамчун нависанда муаллиф ширкат кардааст, мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Вижагиҳои сохтори «Ҷавоид-ул-фуод» ва устухонбандии қисми он

Сохтори малфузоти тариқати чиштия. Аксари малфузоти намоёндагони тариқати чиштия аз ҷиҳати сохтор ба ҳам монанд буда, шуморе аз онҳо дорои шаклу таркиби хосанд, ки баррасии чунин малфузот поёнтар сурат мегирад.

Сохтори аксар малфузоти мутааллиқ ба намоёндагони тариқати чиштия, новобаста ба шоҳаҳои он, аз дебоча ё муқаддима, танай [пайкараи] асосӣ иборат аст. Бояд қайд кард, ки дар баъзе аз малфузот бахши хотима низ мавҷуд аст, аз ин рӯ, хотимаро, шартан, ҳамчун ҷузъе аз сохтори малфузот ҳисобидан раво аст.

Муқаддима ё дебоча дар сохтори малфузот қисми ибтидоиро шакл медиҳад, ки дар он нависанда // муаллиф ҳадафи худро аз гирдовариву китобати суханони пири тариқат ба таври иҷмол, аммо гоҳе бо забони сода ва гоҳе хеле хунарӣ баён месозад. Аз навиштаи таҳиякунандаи «Анис-ул-арвоҳ» – Муинуддин Ҳасани Сичзӣ дар муқаддима бармеояд, ки вай бо шайхи худ худуди бист сол дар сафару ҳазар ҳамроҳ будааст. Дар охир пири вай Ҳоҷа Усмони Ҳорунӣ дар эътиқоф шуда, ба маҷлисгӯйии хос шуғл доштааст. Муриди вай, ончунон ки худаш эътироф мекунад, «ба хидмати хоҷа дар мақоми узлат мешуд ва он чи аз забони мубораки эшон шунида мешуд, дар қалам оварда муштамил бар бисту ҳашт маҷлис...» [1, с.5]. Ба ҷуз ин хабарӣ муҳим Муинуддин Ҳасани Сичзӣ дар дебоча феҳриствор мавзӯи ҳар маҷлисро баён месозад, то хонандаи малфузот битавонад бо ёрии он аз муҳтавои дилхоҳе маҷолис ё ҷилди он хабардор шавад. Чунин шакли дебоча дар

асари мавриди таҳқиқи мо низ дида мешавад, фақат фарқ дар он аст, ки теъдоди маҷолиси «Анис-ул-арвоҳ» дар муқоиса бо он ниҳоят кам аст.

Баъзе малфузот дорои дебочаи ниҳоят кӯтоҳанд, ки дар он танҳо ба кӣ тааллуқ доштани гуфтори гирдовардаи нависанда // муаллиф баён карда мешавад. Ба чунин навъи дебочаҳо-дебочаи «Фавоид-ус-соликин» – малфузоти Қутбуддин Бахтиёри Кокии Ўшӣ, ки онро Фаридуддини Ганҷшакар гирд овардааст, шомил мешавад. Ин дебоча ҳамагӣ аз як сархат таркиб ёфтааст: «Ин ганҷинаи асрори илоҳӣ ва ин хазинаи анвори номутоҳид аст аз лафзи дурарбору гуҳарнисори малик-ул-машоих, султон-ут-тариқат, бурҳон-ул-ҳақиқат, раис-ус-соликин, имом-ул-олимин, сироч-ул-авлиё, тоҷ-ул-асфиё, Хоҷа Қутбуддин Бахтиёри Ўшӣ, адомаллоҳу таъоло бақоуху, баёни анфоси сутуда намуда меояд ва дар ин маҷмуа, ки номи ӯ «Фавоид-ус-соликин» аст, навишта омад ба тавфиқи Аллоҳ таъоло аз забони дуогӯи фақири ҳақир, бандаи дарвешон, балки чоқари қадами эшон азъаф-ул-ғуббод Фарид Масъуди Аҷвадханӣ» [3, с.2].

Танаи (пайкараи) асосии сохтори ҳамагуна малфузотро маҷлисҳо, ки шомили гуфтори нақли ривоятomez ва ваъзу хитобаҳои андарзомези пири тариқатанд, ташкил медиҳанд. Зарфияти сохтори ҳар малфузот ба теъдоди маҷлисҳо ва ҳаҷми онон вобастагӣ дорад. Малфузоти Хоҷа Ҳасани Ҳорунӣ, яъне «Анис-ул-арвоҳ» аз 28 маҷлис иборат аст [1]. Малфузоти Қутбуддин Бахтиёри Кокии Ўшӣ, яъне «Фавоид-ус-соликин»-ро ҳамагӣ 8 маҷлис ташкил додааст [3]. Ё малфузоти Хоҷа Фаридуддини Ганҷшакар (гирдовари Бадруддин Исҳоқ) бо номи «Асрор-ул-авлиё» [2, 2а-2б] иборат аз 22 фасл//маҷлис аст. Ё ин ки малфузоти Насируддин Маҳмуд Чароғи Дехлӣ, яъне «Мифтоҳ-ул-ошиқин» (гирдовардаи Муҳаммад Абдулаҳад) муштамил бар даҳ маҷлис аст [12, с.1]. Ҳар қадар теъдоди маҷолис зиёд бошад, ҳамон қадар ҳаҷми малфузот низ калонтар мешавад. Албатта, ин ҷо ҳаҷми маҷлисҳоро низ бояд ба инобат гирифт, зеро маҷлисҳои баъзе малфузот ниҳоят хурданд ва баъзе ниҳоят калон. Чун ин ҷо суҳан дар мавриди ҳаҷму андозаи ҳар маҷлис дар шаклирии малфузот рафт, лозим аст, ки дар бораи малфузоти гуногуншаклу ҳаҷман мутафовит ибрози назар шавад.

Малфузоте, ки сохтори вижа доранд, ҳанӯз пурра омӯхта нашудаанд. Яке аз чунин малфузот, ки дар дасти мост, «Асрор-ул-авлиё» ном дорад, ки дар он нависанда // муаллиф Бадруддин Исҳоқ малфузоти пири худ Фаридуддини Ганҷшакарро нисбатан муфассал гирдоварӣ карда, ҳар як «маҷлис»-ро, ки баъзе дорои таърихи муайяни баргузорианд ва баъзе таърих надоранд, бо истилоҳи «фасл» аз ҳам имтиёз додааст. Ин асар аз бисту ду фасл иборат, ки ҳосили 22 маҷлиси ваъзи гӯянда // муаллифи он мебошад. Худи нависанда // муаллиф дар дебоча дар ин бора чунин гуфтааст: «... ин масоилро «Асрор-ул-авлиё» ном ниҳода ва бинои ин тартиб ба бисту ду фасл шуда» [2, 2а].

Бояд қайд кард, ки на ҳар як фасл // маҷлиси «Асрор-ул-авлиё» таърихгузорӣ шудаанд. Масалан, фасл // маҷлиси аввал дорои сана аст ва фасл // маҷлиси охирин санаи баргузорӣ надорад:

«Фасли аввал. Суҳан дар зикри асрори ишқи авлиё ва ҷуз он афтада буд ба таърихи рӯзи душанбе, ҳаждаҳуми моҳи шаъбони санаи ихдӣ ва сулсина ва ситтамаи (631), бар лафзи муборак ронд, ки: ...» [2, 1б];

«Фасли бисту дувум. Суҳан дар зикри ранҷу меҳнат афтада буд ва давлати пойбӯс ҳосил шуд. Мавлоно Бурҳониддини Ғариб ва Мавлоно Низомуддини Бадоунӣ ва Шайх Ҷамолуддини Ҳонсавай ва шаш нафар сӯфӣ аз хонаводаи хоҷагони Чашт ба хидмат ҳозир буданд. Бар лафзи муборак ронд, ки...» [2, с.91]. Ҳамчунин, ҳаҷми маҷлис // фаслҳои «Асрор-ул-авлиё» аз маҷлисҳои малфузоти дигар аз лиҳози ҳаҷму андоза ва шакл фарқи

зиёд дорад, ки дар ин бора дар зерфасли «Устухонбандии маҷлисиҳои малфузот» муфассалтар маълумот дода мешавад.

Чи тавре дар боло гуфта шуд, дар аксари малфузот хотима қисми сохторӣ ба ҳисоб намеравад. Бо вучуди ин ҳам дар шуморе аз малфузот ин қисм вучуд дорад, хусусан, дар малфузоти чопи сангӣ маъмултар аст.

Дар қисми хотимаи малфузоти чопи сангӣ, ки онро масъулони чоп замима мекунанд, дар бораи соҳиби малфузот, хусусан, гӯянда // муаллиф, на нависанда // муаллиф маълумот медиҳанд. Чунин хотима дар «Далел-ул-орифин» ба назар мерасад, ки дар он таҳти сарлавҳаи «Бархе аз аҳволи ҳазрати Муинуддин Ҳасан Чаштии Сичзии Иҷмирий, қаддасаллоху сирруҳа» оид ба шахсияти номбурда дар ҳаҷми чаҳор саҳифа маълумот оварда шудааст [4, с.84-88].

Бояд таъкид кард, ки аз лиҳози вижагии сохтор, хусусан, таркиби шаклӣ малфузоти Фаридуддини Ганҷшакар, яъне «Роҳат-ул-қулуб», ки муаллафҳои Низомуддини Авлиёст, фарқи нисбатан назаррас дорад. Ин малфузот аз ҷиҳати сохтор дорои дебоча ва матни гуфторҳои Фаридуддини Ганҷшакар аст, ки онҳо аз ҳамдигар на бо сарлавҳаи «маҷлиси...», балки бо сарлавҳаи «ба таърихи» аз ҳамдигар ҷудо мешаванд. Дебочаи ин малфузот ба дебочаи малфузоти «Фавоид-ус-солиқин» шабоҳати бештаре дорад, аммо нима аз ҷузъи он ба пайкараи маҷлиси нахустин пайваст шудааст: «Ин ҷавоҳири ганҷи илҳами раббонӣ ва ин завоҳири фазли улуми субҳонии мабонӣ, ки аз забони дурарбору лисони гавҳарнисори султон-ул-машоих ..., чамъ карда шуд, он чи аз он тоҷ-ус-солиқин аз айни лафзи эшон ба самъ мерасид, дар ин маҷмуа, ки номи ӯст «Роҳат-ул-қулуб» набишта омад ба тавфиқи Аллоху таоло. **Ба таърихи** понздаҳуми рӯзи чаҳоршанбеи санаи хамсун ва хамсина ва ситтама [655] давлати пойбӯс ҳосил шуд ва ... Низомуддин Аҳмади Бадоунӣ, ки ҷомеъи ин маонист, саодати ... ҳамоно қулоҳи чортаркӣ, ки давлати дину дунёро бар фарқ дошт, бар дасти мубораки худ фуруд овард ва бар сари дуогӯй ниҳод ва хирқаи хосу наълайни ҷӯбин ато кард ...» [13, с.2].

Ба нима аз пайкараи маҷлис пайваст шудани дебоча навъе қолабшиканӣ дар сохтори ин ду қисми «Роҳат-ул-қулуб» ба ҳисоб меравад, ки он худоғоҳона ё нохудоғоҳона аз тарафи гирдоваранда сурат гирифтааст. Маълумоте, ки мебоист дар дебоча оварда шавад, дар ҷузъи дуҷуми маҷлис оварда шудааст.

Сохтор ва таркиби «Фавоид-ул-фуод». Малфузоти Низомуддини Авлиё аз панҷ чилд иборат буда, ҳар чилд дебочаи худро дорад ва санаи китобати маҷлиси низ зикр шудааст. Чилди 1 аз 34 маҷлис, чилди 2 аз 38 маҷлис, чилди 3 аз 17 маҷлис ва чилди 4 аз 67 маҷлис ва чилди 5 аз 32 маҷлис, ки ҷамъан аз 198 маҷлиси Низомиддини Авлиё иборат аст, Ин 198 маҷлис ҳосили мулоқоту маҷлиси гӯянда // муаллиф ва нависанда // муаллиф аст, ки тӯли 15 сол аз санаи 3-юми шаббони соли 707/5-уми феврал соли 1308 то 20-уми шаббони соли 722/10-уми сентябри 1322 ба вуқӯъ пайваستاанд.

Дар таркиби «Фавоид-ул-фуод» мафҳумҳои шаклсози «дебоча», «чилд» ва «маҷлис» муқаррар зикр шуда, тарҳи сохтори онро муайян кардаанд. Байни дебочаҳо ва чилдҳо таносуб вучуд дорад. Яъне ҳар як чилд дорои дебоча буда, саршавии он чилдро ифода мекунад. Аз ин рӯ, ҳар як аз ин аҷзҳои сохтори «Фавоид-ул-фуод»-ро ба таври алоҳида аз назар мегузаронем.

Таҳлили таҷзиявии дебочаҳои «Фавоид-ул-фуод». Мафҳуми «дебоча» ба ҷуз маънои луғавӣ маънои истилоҳӣ дорад, ки дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» онро таҳти тавзеҳоти 3 ва 4 чунин шарҳ додаанд: «аввали муқаддимаи китобҳои қадим, ки бо зарҳал ва рангҳои пурқимат ороиш дода мешуд» ва «сарсухан, муқаддима, пешгуфтор» [29, с.360/1]. Дар «Луғатнома»-и Деххудо шарҳу тавзеҳи густардае аз «дебоча» омадааст, ки қисме аз он

хусусиятҳои дебочаи «Фавоид-ул-фуод»-ро бозгӯ мекунад. Деххудо бо така ба фарҳанги «Мунтаҳий-ал-араб» дебочаро сардафтар, унвон, унвони китоб, мадхал, сароғоз шарҳ дода, дар идома чунин тавзеҳи муфассалтар меорад: Он чи дар оғози китоб ё нутқе барои тафҳими мавзӯ нависанд ва гӯянд [30, с.11353/8]. Аз калимаҳои дар тавзеҳи мазкур омада, ба мо истилоҳи «сароғоз» мувофиқтар аст, зеро ин мафҳум ба хусусияти дебочаҳои панҷ чилди «Фавоид-ул-фуод» созгор аст.

Аввали ҳар як дебочаро «басмала», яъне «Бисмиллоҳ-ир-Раҳмон-ир-Раҳим» ташкил медиҳад. Ин чузъ аз аҷзои ҳатмии на фақат дебочаҳо балки ҳар муқаддимаи китобҳои назму насри асримиёнагӣ ба ҳисоб меравад. «Басмала»-и дебочаи китобҳои илмиву бадеӣ ба ин шаклу мазмун аз «басмала»-и Қуръон интиқол ёфтааст. Аз ин рӯ, ончунон ки сураҳои Қуръон ба номи Офаридгори меҳрубону бахшоянда оғоз мешавад, дебочаҳои муҷалладоти «Фавоид-ул-фуод» низ бо «басмала» ифтиҳо мешаванд.

Чузъи дуҷуми дебочаҳо шомили паёми нависанда // муаллифи малфузот аз саршавии як қисми дигари «Фавоид-ул-фуод» мебошад, ки он бо забони нисбатан ҳунари баён мешавад. Чузъи дебочаи аввал аз чузъи дебочаҳои чилдҳои дувуму севуму чорум ва панҷуми малфузоти Низомуддини Авлиё фарқи калон дорад. Фарқ дар он аст, ки ин дебоча аз ҷиҳати паёмрасонӣ ҳамчун дебочаи «Фавоид-ул-фуод» ба ҳисоб меравад, чунки дар асар дебочаҳои дигар вучуд надошта бошанд ҳам, муҳтавои ҳамин дебоча тамоми мақсади нависанда // муаллифро ифода карда метавонад. Ин дебочаро муаллиф баъд аз гирдовариву китобат кардани чандин маҷлис ва ба чилди алоҳида табдил додани маҷолис навиштааст.

Дар поёни дебочаҳо барои тақвияти фикр ва ҷолибу барангезонанда шудани сароғози чилдҳо Ҳасани Дехлавӣ худ абёте барафзудааст. Дар поёни дебочаи чилди дувум байти зерин омадааст: *Сухуфе, ки ҷамъ карда, тухафест пеши ёрон, / Ҳасани Алои Сиҷзӣ яке аз умедворон* [6, с.52].

Ба чуз дебочаи яқум ҷаҳор дебочаи дигар дорои чузъи манзуманд. Чузъҳои манзуми дебочаҳои дувуму севуму чорум дар охир омадаанд, ки тавассути онҳо Ҳасани Дехлавӣ малфузоти гирдовардашро бо истилоҳи «сухуф», «маҷмуа», «лафзи матин» ва «гуфтаи шайх» [6, с.52, 112, 140] ифода кардааст. Чузъи манзуми дебочаи панҷум, ки байти он дар тавсифи Низомуддини Авлиё гуфта шудааст, дар байни дебоча воқеъ шудааст.

Ин ҷо зарур аст, ки дар бобати истифодаи истилоҳҳои «дебоча» ва «чилд», ки мо дар баробари мафҳуми «маҷлис» ҳамчун аҷзои сохтори малфузоти мавриди тадқиқ шинохтаем, чанд мулоҳиза гуфта ояд. Чунки маъмулоти ишқолемезе дар ин миён ба қайд омадааст, ки он, эҳтимолан, ба нависанда // муаллиф набояд тааллуқ дошта бошад. Қобили таъкид аст, ки мафҳуми «дебоча» тибқи ин қайд бо мафҳуми «чилд» дар ду ҷойи «Фавоид-ул-фуод» бо ҳам муродиф ба кор рафтаанд. Дар поёни чилди чорум ва дебочаи чилди панҷуми ҷопи сангии М.Малик ва нашри танқеҳшудаи М.Каёнӣ ду ҷумла омадааст, ки муродиф будани истилоҳҳои мавриди баҳсро тасбит месозад. Аз поёни чилди чорум:

«Тамом шуд дебочаи ҷаҳорум аз китоби «Фавоид-ул-фуод» биавниллоҳи ва ҳусни тавфиқиҳи. [6, с.529; 5, с.368].

Аз дебочаи чилди панҷум:

«Пеш аз ин чилде тамом шудааст – набиштаи дувоздаҳ сол, муштамил бар ҷаҳор дебоча. Акнун ин чилди дувум оғоз карда ояд» [6, с.260; 5, с.369].

Аз муҳтавои ин ду иқтибос чунин хулоса мешавад, ки, гуё, нависанда // муаллифи малфузот ҷаҳор чилдро ҷаҳор дебоча мегӯяд ва баробари ин ҷаҳор дебочаро як чилд ҳисоб мекунад, зеро ба ҷойи он ки гӯяд, ки «чилди панҷум» оғоз мешавад, аз саршавии чилди дувум хабар медиҳад. Ин ҷо барои мо маълум нест, ки чаро чилди панҷум чилди дувум гуфта шудааст. Метавон тахмин кард, ки ин ҷо эҳтимолан иштибоҳи котибони нусхаҳои

хаттии малфузоти мавриди тадқиқ сабаб шудааст ва аз назари М.Малик ва мунаққех М.Каёни дур афтадааст.

Дар идомаи баҳси чузъи нахустин ва хурдтарини малфузот – дебоча ба масъалаи чузъи калонтарини малфузот – чилд ва баъд аз он ба чузъҳои таркибии чилд «мачлис» ва «хотима» мепардозем.

Чилд – воҳиди калони сохтори «Фавоид-ул фуод». Агар малфузоти Низомуддини Авлиё бо дигар малфузот аз лиҳози сохтори чилд ва ҳаҷм мавриди муқоиса қарор гиранд, метавон гуфт, ки он яке аз сертаркибтарин малфузот маҳсуб мешавад, зеро ки он таркибан аз панҷ чилд фароҳам омада, ҳар чилд шомили мачлисҳои алоҳида аст.

Таносуби чилдҳо аз лиҳози теъдоди маҷолис ба таъбу завқи нависанда // муаллиф дар китобати малфузот ва чигунагии қабули малфузоти китобатшуда аз тарафи муаллиф // гӯянда вобастагӣ дорад. Яъне Низомуддини Авлиё бо Ҳасани Дехлавӣ дар чараёни таълиф байни ҳам дар мавриди интихоби таҳрири маводи ин ё он маҷлис машварат карда, теъдоди аз маҷолиси пешнависишударо барои «Фавоид-ул-фуод» баргузидаанд ва теъдодеро ҳазф кардаанд.

Гоҳе байни маҷолис дар як чилд фосилаи замони дида мешавад, ки худ нависанда // муаллиф хонандаро аз сабаби он огоҳ месозад. Масалан, байни маҷлисҳои сиву ҳафтуму сиву ҳаштуми чилди чорум ҳашт моҳ фосила ва ба истилоҳи Ҳасани Дехлавӣ «ғайбат» воқеъ шудааст: «Панҷшанбеи дувоздаҳуми моҳи мубораки шабони санаи сабъа ғашара ва сабъу миата (717) давлати пойбӯс муяссар шуд баъди муддати ҳашт моҳ ва ин *ғайбат* ба сабаби он буд, ки ба лашкари Девгир рафта шуда буд» [6, с.209-210]. Ин ҷо сабаби ҳозир нашудани Ҳасани Дехлавӣ ба мулоқоти Низомуддини Авлиё ва маҷолиси вай аз тарафи худ нависанда // муаллиф муайян карда шудааст. Аммо боз мавриде низ ба қайд омадааст, ки дар он муддати «ғайбат» зиёдтар аст, ҳудуди камубеш 10 моҳ байни чилдҳои якуму дуҷуми малфузот фосила ё танаффус аст ва сабаби он маълум нест. Дар ин бора нависанда // муаллиф чизе ба қалам намодааст. Оё дар муддати ин 10 моҳ ягон маҷлиси ваъз нашудааст? Чӣ иттифоқе дар ин миён рӯй дода аст?

Ба ҳар ҳол ин фосилаҳои замони дар шаклигирии сохтори малфузот, хусусан, теъдоди маҷолиси чилдҳои он таъсиргузор ба ҳисоб меравад.

Шакл ва аҷзои маҷлисҳои «Фавоид-ул-фуод». Маҷлисҳои малфузоти мавриди тадқиқ, ки теъдодашон ба 198-то мерасад, дорои шакл ва устухонбандии хосанд. Маҷлисҳо, ҳарчанд барои сабти гуфтори Низомуддини Авлиё дар суҳбату мулоқот бо муридони маҳсус гардонида шудааст, зимнан, шомили ахбори гуногуни иҷтимоӣ ҳам мебошад. Шакли маҷлисҳо ба мавзоти мавъиза ва хитобаҳои гӯянда // муаллиф, саволу ҷавоби муриду муршид ва чигунагии ахбори иҷтимоии дар онҳо дарҷшаванда иртиботи маҳсус дорад. Агар маҷлис дар доираи як мавзӯ маҳдуд шавад ва гӯяндаи малфузот барои тақвияти андеша аз як нақл ба нақли дигар нагузарад, саволу ҷавоб байни ягон ширкаткунанда бо шайхи воиз сурат нагирад, ҳаҷми маҷлис ҳам мухтасар хоҳад буд.

Маҷлисҳо шаклан аз аҷзои зерин иборатанд:

1. Чузъи аввал – сарлавҳа ва унвони тартибии маҷлис: «Маҷлиси якум», «Маҷлиси шасту ҳафтум» ва ғайра. Сарлавҳаҳо чузъи ҳатмии маҷлисҳо ба шумор мераванд, ки берун аз матни маҷлис омада, шумораи тартибии онҳоро дар ҳар як чилд ба таври алоҳида нишон медиҳанд. Вақте як чилд ба поён мерасад ва чилди нав сар мешавад, маҷлисҳо низ бо рақами 1 оғоз меёбанд.

2. Чузъи таърихи баргузори маҷлис, яъне замони ба мулоқоту дастбӯси гӯянда // муаллиф расидани нависанда // муаллиф: «Душанбеи ҳаҷдаҳуми моҳи муҳаррами санаи тисъу ғашара ва сабъу миата (719) ба саодати дастбӯс расида шуд» [6, с.247]; «Сешанбеи бисту шашуми моҳи муҳаррами санаи мазкур ба давлати дастбӯс расида шуд» [6, с.247].

Агар маҷлисо дар як сол доир шавад, нависанда // муаллиф як маротиба солро дар маҷлиси ба ивазшавии сол ростодама зикр карда, минбаъд, барои хуздорӣ аз такрор, онро ҳамчун «санаи маҷкур» ба қалам медиҳад. Ин чузъ низ чузъи ҳатмӣ дар устухонбандии маҷлисо ба шумор меравад, ки аз оғозшавии матни маҷлис хонандаро хабар медиҳад.

3. Чузъи иттилооти тариқатӣ ё паёми ахлоқии маҷлис: «Сухан дар ... афтод. Фармуд, ки...»; «Ҳикоят дар ... уфтод. Фармуд, ки...»; Сухан дар ... уфтода буд. Бар лафзи муборак ронд, ки...». Ин таъбирҳо дар оғози ҳар чузъи иттилооти тариқатӣ ва ё паёми ахлоқӣ омада, онро аз аҷзои дигари маҷлис мутамоӣз месозад. Ин чузъ чузъи асосӣ дар шакли маҷлис буда, дорои силсилаи андарзу насихат, нақлу ривоёт аз ҳаёти бузургони ирфон мебошад, ки онро шартан иттилооти тариқатӣ ва ё паёми ахлоқӣ номидем. Гоҳе ин гуна иттилоъ ва паёмҳо пайҳам меоянд. Дар ин маврид нависанда // муаллиф онҳоро ба таъбирҳои зерин дар доираи як маҷлис ба ҳам меорад: «Аз ин ҷо фармуд, ки...»; «Баъд аз он... ҳикоят фармуд, ки...»; «Лаҳте сухан дар он уфтод, ки...», «Ҳоҷа... фармуд, ки»; «Лаҳте ҳикоят дар он уфтод, ки...», «Он гоҳ фармуд, ки...»; «Дар ин миён ҳикоят фармуд, ки...»; «Нисбати ин маънӣ ҳикоят фармуд, ки...». Ҳамчунин, агар нависанда // муаллиф бо саволе ба гуянда // муаллиф мурочиат кунад, чузъи иттилооти тариқатӣ ва ё паёми ахлоқӣ силсиланок мешавад ва ин силсила сабаби афзудани ҳаҷми маҷлис мегардад. Аз он ки Ҳасани Дехлавӣ худро дар маҷлисо бо калимаи «банда» ва саволашро «арзадошт» мегӯяд, имтиёз кардани ин пурсишу посухи муриду муршид аз дигар силсилаи иттилоъ ва паёмҳо остонтар мешавад: «Банда арзадошт кард, ки... Мулоими ин маънӣ ҳикоят кард, ки...». Дар малфузоти мавриди тадқиқ зиёда аз 100 арзадошти нависанда // муаллиф ба қайд омадаанд ки ба ҳамаи онҳо аз тарафи гуянда // муаллиф посух дода шудаанд.

Бояд қайд кард, ки маҷлисои «Фавоид-ул-фуод» бо маҷлисои малфузоти намоёндагони дигари тариқати чиштиа аз лиҳози устухонбандӣ фарқ мекунад. Дар сохтори маҷлисои «Фавоид-ул-фуод» се чузъи фавқуззикр ҳаст, аммо чузъи «анҷом», ки дар маҷлиси «Фавоид-ус-соликин» ва «Роҳат-ул-қулуб» ҳаст, вучуд надорад. Масалан, чузъи анҷом дар поёни маҷлиси якуми «Фавоид-ус-соликин» чунин омадааст: «Он гоҳ ин сухану фавоид тамом кард, бархосту истода шуд ва дар олами таҳаййур машғул гашт. Дуоғӯ (Фаридуддин Ганҷшакар–Т.А.) дар хароба мақом дошт, он ҷо биёмаду машғул шуд. Алҳамдулиллоҳи ғало золика [3, с.9]. Ё дар поёни мавъизаи ба таърихи бисту панҷуми моҳи шаъбони санаи 655/14-уми сентябри соли 1257 дар «Роҳат-ул-қулуб» ба қайд омада чузъи анҷоми маҷлис чунин шакл дорад:

«Он гоҳ шайхулислом ин фавоид тамом кард, дар намоз машғул гашт. Халқ ва дуоғӯй (Низомуддини Авлиё–Т.А.) бозгаштанд. Алҳамдулиллоҳи ғало золика [13, с.25].

Дар поён бо иқтибос овардани маҷлиси аввали ҷилди дувум аҷзои он бо рақамгузорӣ аз ду тарафи ҳар як чузъ аз ҳам имтиёз дода мешавад:

«[1] **Маҷлиси аввал** [1]. [2] Чаҳоршанбеи бисту нухуми моҳи шавволи санаи тисъа ва сабъумиата [709] давлати пойбӯс ба даст омад[2]. [3] Сухан дар тарки муҳолатати халқ уфтода буд, бар лафзи муборак ронд, ки дар айёми чавонӣ маро бо халқ нишасту бархост будааст. Пайваста дар дил кардаме, ки: «Қай бошад, ки аз миёни инҳо берун оям?». Агарчи мардумони мутааллим будандӣ ва машғул будандӣ, дар баҳс ҳам борҳо нафрат дар хотир мебудӣ, чунонки каррот бо ёрон гуфтаме, ки: «Ман дар миёни эшон нахоҳам буд. Ман чанд рӯзе пеши шумо мехмонам!». Банда арзадошт кард, ки: «Пеш аз он ки ба хидмати шайхулислом Фаридуддин, қаддасаллоҳу сирраҳ-ул-азиз, пайванд шавед, ин мефармудед?» Фармуд: «Оре!» [3] [6, с.52].

Чунончи мушоҳида мешавад, дар ин маҷлис чузъи сеюм дорои баҳши саволу ҷавоб байни муриду муршид аст, ки он дар поёни маҷлис воқеъ шудааст. Чи тавре гуфта шуд, чузъи сеюм –

чузъи асосии маҷлисо дар баъзе маворид дорои силсилаи ҳикояту ривоёт мебошад. Теъдоди чунин маҷлисо нисбат ба маҷлисои чузъи асосиашон дорои як паёми ахлоқӣ ё иттилоӣ тариқатӣ зиёдтаранд. Масалан, маҷлиси шонздаҳуми чилди дувум аз шумори чунин маҷлисо мебошад, ки чузъи сеюми он аз чаҳор зерчузъи дигар иборат мебошад:

«[1]Маҷлиси шонздаҳум[1]. [2]Панҷшанбеи шашуми моҳи мубораки рамазон, уммати майомина, санаи мазкур саодати пойбӯс ба даст омад[2]. [3₁]Он рӯз банда бо чанд ёри дигари бузург байъате ба таҷдид кард. Мулоими ин ҳол ҳикоят фармуд, ки: «Чун Расул, алайҳиссалоту вассалом, азимати Маккаи муборак кард, пеш аз фатҳ Усмонро, разияллоҳу анҳу, ба рисолат бар маккиён фиристод. Дар ин миён ба ирҷоф Расулро, алайҳиссалом, хабар расониданд, ки Усмонро куштанд. Расул, алайҳиссалом, чун ин бишнид, саҳобаро талаб фармуд ва гуфт: «Биёед, байъат бикунед, то бо маккиён ҳарб кунем». Ёрон байъат карданд. Он замон Мустафо, алайҳиссалавоту вассалом, бар танай дарахт таъя карда буд. Ин байъатро байъатуриривон гӯянд. Дар ин миён саҳобае, ки ўро Ибни Укуъ гуфтандӣ, ў биёмад ва байъат кард. Пайғамбар, алайҳиссалом, фармуд, ки: «Ту пеш аз ин байъат накардаӣ?» Гуфт: «Ё Расулаллоҳ, кардаам, ин соат боз ба таҷдид байъат мекунам». Пайғамбар, алайҳиссалом, ўро дасти байъат дод. Баъд аз он хоҷа, зақарахуллоҳу билхайр, фармуд, ки: «Ин таҷдиди байъат аз он ҷо аст» [3₁].

[3₂]Баъд аз он фармуд, ки: «Агар муриде хоҳад, то ба таҷдид байъате кунад ва шайх ҳозир набошад, ҷомаи шайх пеш ниҳад, бо он ҷома байъат кунад. Дар ин миён фармуд, ки аҷаб надорам, ки шайхулисом Фариуддин, қаддасаллоҳу сирраҳ-ул-азиз, борҳо ҳамчунин карда бошад ва ман ҳамчунин мекунам» [3₂].

[3₃]Лахте сухан дар ҳусни эътиқод уфтод. Фармуд, ки: «Ман аз шайх Рафеъиддин, ки шайхулисоми Авадҳ буд, шунавидам. Ў гуфт, ки маро қаробатие буд, ки ў муриди хоҷа Аҷали Шерозӣ будааст, раҳматуллоҳи алайҳи. Вақте он муридро ба иттиҳоме гирифтанд ва дар маърази қатл оварданд. Сайёфе, ки ўро гардан хост занад, ўро ҳамчунон биистонид, ки рӯи ў ҷониби қибла бошад. Мурид хост, ки рӯи ҷониби қиблаи худ кунад. Магар дар он ҷиҳат гӯри пири ў паси пушти ў мешуд. Барфавр рӯи сӯи гӯри пири худ кард. Сайёф гуфт, ки: «Дар ин маҳал рӯи ҷониби қибла бояд кард. Ту чаро рӯи гардонидӣ?» Мурид гуфт: «Ман рӯи сӯи қиблаи худ кардам, ту дар кори худ бош!» [3₃].

[3₄]Аз нисбати ин ҳикоят фармуд, ки: «Ман вақте дар сафар будам. Рӯзе дар манзили дарозе ранҷ дидам. Агарчи савор будам, ташнагӣ асар кард. Бар лаби обгире расидам. Аз асп фуруд омадам ва хостам, то қадре об баргирам ва бихӯрам. Дили ман сабуқӣ овард ва сафро ғолиб шуд. Дар он ҳол ки беҳуд мешудам, ҳамин бар забони ман меомад, ки шайх! шайх! Баъд аз он соате ба ҳуш боз омадам. Алғараз, баъд аз он маро вусуқе тамом шуд бар оқибати кори худ, ки дар хотимати қор ҳам умеди он бошад, ки ин кас бар ёди эшон биравад. Иншоаллоҳи таъоло» [6, с.73-74] [3₄].

Аз муҳтавои чузъи сеюм бармеояд, ки дар он силсилаи иттилооти тариқатӣ дар масъалаи байъат ва таҷдиди он, эътиқоди мурид ба муршид дар 4 зерчузъи матраҳ ва зимнан ҳаллу фасл гаштааст. Ин масъалаҳо дар устухонбандии маҷлиси мазкур нақши муҳим бозида, аз гӯянда // муаллиф баёни матолиби ба ҳам алоқаманди пайиҳамро тақозо кардаанд. Шунидани чунин матолиб нависанда // муаллифро бар он водоштааст, ки онҳоро пайиҳам ба қалам оварад.

Таҳлилу баррасиҳои таҷзиявии фавқ собит месозад, ки сохтори «Фавоид-ул-фуод», бо он ки ба назар хеле содаву одӣ метобад, дар асл хеле мураккаб ва қабатбақабат аст. Сохтори ин асарро дебоча ва чилд ташкил медиҳад, ки дар навбати худ ин ду мафҳуми созмондиҳандаи шакл боз ба чузъҳои дигар тақсим мешаванд.

Дебачаҳо бо вучуди хурдии ҳаҷм сохти ба худ ҳосро доранд, ки дар ҳоли таҳлили таҷзиявӣ вазифаҳои онҳо дар шаклпазирии устухонбандӣ ва чузъҳои сохтори дигари «Фавоид-ул-фуод» имконпазир мегардад.

Бузургтарин воҳиди сохтори ин асар чилд ба ҳисоб рафта, он низ дар навбати худ дорои шакли таркибии вижа мебошад, ки аз маҷмуи маҷлисҳо ташаккул меёбад. Маҷлисҳо низ аз аҷзои хоса таркиб ёфта, чунончи, таҳлили таҷзиявӣ нишон дод, чузъи сеюми маҷлис чузъии асосӣ буда, он аз силсилаи нақлу ривоят ва андарзу ҳикмат иборат мебошад.

Таҳқиқот, ки дар заминаи таҳқиқи жанри дар адабиётшиносӣ, хусусан, назарияи наср, навътирофшудаи малфузот дар мисоли «Фавоид-ул-фуод» сомон пазируфт, тарзу равиши таҳлилҳои назариявии он барои тадқиқи малфузоти бозмондаи адабиёти чиштия, ки ба чузъи асари таълимии ҳаммуаллифии мазкур, ҳанӯз ба омӯзиши алоҳидаву густарда фаро гирифта нашудаанд, судманд хоҳад омад.

Ҳасани Деҳлавӣ ҳамчун шоир ва як нависандаи соҳиби сабки инфиродӣ на танҳо ба гирдовариву китобати “Фавоид-ул-фуод”-Малфузоти руҳафзон, ба қавле, баландовозатарин авлиёи шибҳи қораи Ҳинд Низомуддини Авлиё ноил омадааст, ҳамчунин дар таҳқиқот бо таълифи асари муаллифии “Муҳх-ул-маъонӣ” ва “Марсияи мансур” дар сӯғи Султон Муҳаммад Қоони маъруф ба «Хони Шаҳид», ки бо насри мусаччаъи саъдиёна таълиф ёфтааст, хунари нависандагياجро нишон додани вай ҳама дар як ҷо барои офаридани симои адабии Ҳасани Деҳлавӣ фароҳам оварда шуда, аз ҳар ҷиҳат бо диди нав такмил ёфтааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. *Анис-ул-арвоҳ [Матн]: Малфузоти Хоҷа Усмои Ҳорунӣ. Ҷамъкардаи Муъинуддин Ҳасани Сичзӣ [ҷопи сангӣ; №1883 Китобхонаи Донишгоҳи Торонто].–Лакҳнав: Матбааи Ҳофиз Ҳасан Маҳмуд, соли таърифи номаълум. – 48 с.*
2. *Асрор-ул-авлиё [Матн]: Малфузоти Хоҷа Фаридуддини Ганҷшакар. Ҷомеъ/гирдоваранда: Бадруддин Исҳоқ [Нусхаи хаттии №18977 Китобхонаи маҷлиси Шӯрои исломӣ]. Соли китобат номаълум. – 119 барга*
3. *Бахтиёри Кокии Ушӣ, Қутбуддин. Фавоид-ул-соликин [Матн]: Малфузот. Гирдоварии Фаридуддини Ганҷшакар. Ҷопи сангӣ.– Лоҳур: Матбааи Аллоҳуламир, 1330.– 38 с.*
4. *Далел-ул-орифин [Матн]: Малфузоти Хоҷа Муинуддин Ҳасани Сичзӣ. Мураттабаи Қутбуддин Бахтиёр Кокии Ушӣ [ҷопи сангӣ; № 455978 Китобхонаи Маҷлиси Шӯрои исломӣ].–Лоҳур: Матбааи исломия, 1303/1925.–68 с.*
5. *Деҳлавӣ, Хоҷа Ҳасан. Фавоид-ул-фуод [Матн]: Малфузоти Хоҷа Низомуддини Авлиёи Бодоунӣ. Тасҳеҳи Муҳаммадлатиф Малик. Ба кӯшиши Муҳсин Каёнӣ. –Техрон: Равзана, 1377.– 348 с.*
6. *Деҳлавӣ, Хоҷа Ҳасан. Фавоид-ул-фуод [Матн]: Малфузоти Хоҷа Низомуддини Авлиёи Бодоунӣ. Бо тасҳеҳ, муқаддимаву ҳавошӣ ва фаҳориси Муҳаммадлатиф Малик. – Лоҳур: Матбаи илмӣ, 1386/1966.– 12 с. [муқаддима] + 464 с.[матн]*
7. *Деҳлавӣ, Ҳасан. Мунтахабот. Тартибдиҳандагон: М.Бақоев, Л.Саломатшоева.– Душанбе: Ирфон, 1965. – 328 с.*
8. *Деҳлавӣ, Шайх Амир Ҳасан Алои Сичзӣ. Муҳх-ул-маъонӣ [Матн]: Таҳия, тасҳеҳ ва пешгуфтори Озармидухт Сафавӣ. –Алигарҳ: Инициатороти Институи таҳқиқоти форсии Донишгоҳи Алигарҳ, 2007.– 105 с.*
9. *Деҳлавӣ, Ҳасан Сичзӣ. Девон [Матн]: Таҳия, тасҳеҳ ва муқаддимаи Мавлавӣ Масъуд Али Маҳвӣ. –Ҳайдаробод: Иброҳимия, 1352.– 112 с. [Муқаддима ва замимаи Муқаддима]- 623 с. [матни девон]+ 6 с. [ғалатнома] - 760 с.*

10. Дехлавӣ, Шайх Абдулҳақ Муҳаддис. Тазкираи мусаннифини Дехлӣ [Матн]: *Аз ибтидои ҷаҳони ислом то мунтаҳои алфа ошира. Ба саъйи эҳтимом ва тавзеҳоти Ҳаким Саййид Шамсуллоҳи Қодирӣ.* – Ҳайдаробод: Матбаъаи таърих, 1930. – 20 с. [муқаддима] - 52 с. [матни асосӣ] - 72 с.
11. Кирмонӣ, Муҳаммад Муборак Алавӣ [Амири Хурд]. Сияр-ул-авлиё [Матн]: *Чопи сангӣ.* – Дехлӣ: Матбааи Муҳибби Ҳинд, 1302/1885. – 596
12. Мифтоҳ-ул-ошиқин [Матн]: *Малфузоти Насируддин Маҳмуди Чароғдеҳлӣ. Гирдовариш Абдулаҳад Муҳаммад [чопи сангӣ; №2-19416. Китобхонаи Миллии Эрон].* – Дехлӣ: Матбааи Муҷтабоӣ, 1309/1892. – 28 с.
13. Роҳат-ул-қулуб [Матн]: *Малфузоти Фаридудини Ганҷшакар. Муаллафаи Низомуддини Авлиё [чопи сангӣ; Китобхонаи Маҷлиси Шурои исломӣ].* – Дехлӣ: Матбааи Муҷтабоӣ, 1309/1892. – 68 с.
14. Фавоид-ул-фуод [Матн]: *Малфузоти ҳазрати Хоҷа Низомуддини Авлиё / Гирдоваранда: Амир Ҳасан Алои Сичзӣ. Бо тасвеху тавзеҳоти Тавфиқ Субҳонӣ.* – Техрон: Муассисаи интишороти «Ирфон», 1390/2011. – 348 с.
15. Бақоев Муҳаммадвафо. Ҳаёт ва эҷодиёти Амир Хусрави Дехлавӣ [Матн]: *Монографияи илмӣ.* – Душанбе: Дониш, 1975. – 280 с.
16. Брагинский, Иосиф Самуилович. *Очерки из истории таджикской литературы [Текст] / Иосиф Самуилович Брагинский.* – Сталинабад; 1959. – 452 с.
17. Зарринқуб, Абдулҳусайн. Дунболаи ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон [Матн]. – Техрон: Амири Кабир, 1380. – 412 с.
18. *История персидской и таджикской литературы [Текст]: Под редакцией Яна Рипка; Перевод с чешского: Н. А. Кондрашова и П. А. Клейнер; Редактор и автор предисловия: И. С. Брагинский.* Москва: Издательство «Прогресс», 1970, 440 стр.
19. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам [Матн]/ *Ҷилди сеवум, чаҳоруму панҷум.* – Душанбе: ДДОТ, 2016. – 576 с.
20. Ориё, Ғуломалӣ. Тариқаи ҷиштия дар Ҳинду Покистон ва хадамоти пайравони ин тариқа ба фарҳанги исломиву эронӣ [Матн]. – Техрон: Заввор, 1365. – 260 с.
21. Садорангонӣ, Ҳарумал. Порсиғӯёни Ҳинду Синд [Матн]. – Техрон: Интишороти Бунёди Эрон, 2435 шоҳанишоҳӣ. – 300 с.
22. Салимов Носирҷон. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвоъи наср дар адабиёти форсу тоҷик [асрҳои IX-XIII] [Матн]. – Хучанд: Нури маърифат, 2002. – 400 с.
23. Саломатшоева Л. З. *Хасан Дехлеви и символика его газелей [Текст]: автореф. дисс... д-ра филологических наук в форме науч. докл.* – Душанбе, 1999. – 70 с.
24. Саломатшоева Л.З. *Философская лирика Хасана Дехлави [Текст].* – Душанбе, 1986. – 70 с.
25. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони форсӣ [Матн]: *Ҷилди севум. Баҳиши дувум. Чопи ҳафтум.* – Техрон: Интишороти Фирдавс, 1369. – аз с. 705 то с. 1396
26. Сафо, Забехуллоҳ. Ганҷинаи сухан [Матн]: *Порсиनावисони бузург ва мунтахаби осори онон. Ҷилди 5. Аз Сирочи Урмавӣ ва Имодудин Маҳмуд.* – Техрон: Амири Кабир, 1363. – 284 с.
27. Субҳонӣ, Тавфиқ. Нигоҳе ба таърихи адаби форсӣ дар Ҳинд [Матн]. – Техрон: Интишороти дабирхонаи Шурои густириши забон ва адаби форсӣ, 1377. – чиҳил с. [муқаддима] + 724 с. - 764 с.
28. Саломатшоева Л.З. *Ҳасани Дехлавӣ [Матн]: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ.3.* – Душанбе: СИЭМТ, 2004. – С.455.

29. Фарҳанги забони тоҷикӣ [аз асри X то ибтидои асри XX] [Матн]. Иборат аз ду ҷилд. Дар зери таҳрири М.Ш. Шуқуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. Ҷилди 1. – 952 с.; ҷилди 2. – 952 с. 426.
30. Деҳхудо А. Луғатнома [Матн] / А. Деҳхудо // Зери назари Муҳаммад Муин ва Саййидҷаъфари Шаҳидӣ. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1377. Муқаддима. – 573 с.

REFERENCES:

1. Anis-ul-arvoh [Text]: Khoja Usmon Horuni`s Collection of Sayings. Collected by Mu'inuddin Hassan Sijzi [lithograph; №1883 Toronto University Library]. - Lucknow: Hofiz Hasan Mahmud printing-house. The year of publication is unknown. - 48 pp.
2. Asror-ul-Avliya [Text]: Khoja Fariduddin Ganjshakar`s collection of sayings: collected and prepared by Badruddin Ishaq [Handwritten copy №18977 Islamic Council Assembly Library]. The year of publication is unknown. - 119 pp.
3. Bakhtiyori Kokii Ushi, Qutbuddin. Favoid-us-Solikin [Text]: Fariduddin Ganjshakar`s collection of sayings. Lithograph. - Lahore: Allohulamir printing-house, 1330 hijra. - 38 pp.
4. Dalel-ul-orifin [Text]: Khoja Muinuddin Hassan Sijzi`s collection of sayings. Compiled by Qutbuddin Bakhtiyor Kokii Ushi [lithograph; No. 455978 Islamic Council Assembly Library]. - Lahore: Islamic printing-house, 1303/1925. - 68 pp.
5. Dehlavi, Khoja Hasan. Favoid-ul-Fouad [Text]: Khoja Nizomuddin Avliya Badouni`s collection of sayings. Corrected by Muhammad Latif Malik and edited by Muhsin Kayoni. - Tehran: Ravzana, 1377. - 348 pp.
6. Dehlavi, Khoja Hasan. Favoid-ul-Fouad [Text]: Khoja Nizamuddin Avliya Badouni`s collection of sayings: revised, introduced and commented by Muhammad Latif Malik. - Lahore: Scientific printing-house, 1386/1966. - 12 p. [introduction] + 464 p. [text]
7. Dehlavi, Hassan. Collection of compositions. Compiled by M.Baqoev, L. Salomatshoeva. - Dushanbe: Cognition, 1965. - 328 pp.
8. Dehlavi, Sheikh Amir Hasan Alo Sijzi. Muhkh-ul-ma'oni [Text]: Compiled revised and introduced by Ozarmidukht Safavi. -Aligarh: Persian Studies of Aligarh University publishing-house, 2007. - 105 pp.
9. Dehlavi, Hasan Sijzi. Devon [Text]: compiled, revised and introduced by Mavlawi Masoud Ali Mahvi. - Hyderabad: Ibrahimiya, 1352.- 112 p. [Introduction and Appendix]- 623 p. [devan text]+ 6 p. [error] - 760 pp.
10. Dehlavi, Sheikh Abdulhaq Muhaddis. Anthology of Delhi composers [Text]: From the beginning of the conquest of Islam to the alpha groups: under the editorship of Hakim Sayyid Shamsulloh Qadiri. - Hyderabad: History printing-house, 1930. - 20 p. [introduction] - 52 p. [main text] - 72 pp.
11. Kirmoni, Muhammad Muborak Alavi [Small Amir]. Siyar-ul-Avliya [Text]: Lithograph. - Delhi: Muhibbi Hindi printing-house, 1302/ 1885. – 596 pp.
12. Miftoh-ul-oshiqin [Text]: Nasiruddin Mahmud Charoghdehli`s collection of sayings: prepared by Abdulahad Muhammad [lithograph; No. 2-19416. Iran National Library]. - Delhi: Mujtaboi printing-house, 1309/1892. - 28 pp.
13. Rohat-ul-qulub [Text]: Malfuzot Fariduddin Ganjshakar. By Nizamuddin Awliya [lithograph; Islamic Council Assembly Library]. - Delhi: Mujtaboi printing-house, 1309/1892. - 68 pp.
14. Favoid-ul-fouad [Text]: Hazrat Khoja Nizomuddin Avliya`s collection of sayings / edited by Amir Hasan Alo Sijzi. Corrected and enlarged by Tavfiq Subhoni. - Tehran: Cognition, 1390/2011. - 348 pp.
15. Baqoev Muhammadvafa. Amir Khusravi Dehlavi`s life and creations [Text]: Scientific monograph. - Dushanbe: Knowledge, 1975. - 280 pp.

16. Braginsky, Iosif Samuilovich. *Essays from the history of Tajik literature [Text] / Iosif Samuilovich Braginsky.* – Stalinabad, 1959. - 452 pp.
17. Zarrinkub, Abdulhusain. *Searching in Iranian Sufism [Text].* - Tehran: Great Amir, 1380 hijra. - 412 pp.
18. *The history of Persian and Tajik literature [Text]: Edited by Yana Ripka. Translated from Czech N.A. Kondrashova and P. A. Kleiner / under the editorship of I.S. Braginsky.* - Moscow: Progress, 1970. - 440 pp.
19. Numoni, Shibli. *She`r-ul-ajam [Text] / The third, fourth and fifth volumes.* - Dushanbe: TSPU, 2016. - 576 pp.
20. Oriyo, Ghulomali. *Chishti method in India and Pakistan and the services of followers of this method to Islamic and Iranian culture [Text].* - Tehran: Zavvor, 1365 hijra. - 260 pp.
21. Sadorangoni, Harumol. *Persian speakers of Indo-Sindh [Text].* - Tehran: Institute of Iran Foundation, 2435 Shohanshoi. - 300 pp.
22. Salimov Nosirjan. *Stylistic stages and the evolution of prose types in Persian-Tajik literature [IX-XIII centuries] [Text].* - Khujand: Light of Enlightenment, 2002. - 400 pp.
23. Salomatshoeva Lola Zarifovna. *Hasan Dehlavi and the symbolism of his ghazals [Text]: synopsis of doctoral dissertation on Philology.* – Dushanbe, 1999. – 70 pp.
24. Salomatshoeva Lola. *Philosophical lyrics by Hassan Dehlavi [Text] / Scientific work.* – Dushanbe, 1986. – 70 pp.
25. Safo, Zabihulloh. *The history of literature in Iran and in the territory of Persian [Text]: The third volume. The second part. The seventh edition.* - Tehran: Firdavsi publishing-house, 1369. – PP. 705-1396.
26. Safo, Zabihulloh. *The treasure of speech [Text]: Great Persian writers and their selected works. V.5. From Siroj Urmawi and Imoduddin Mahmud.* - Tehran: Great Amir, 1363 hijra. – 284 pp.
27. Subhoni, Tavfiq. *Some views on the history of Persian literature in India [Text].*- Tehran: Council for the Development of Persian Language and Literature Publishing-House, 1377. – forty p. [introduction] + 724 p. - 764 pp.
28. Salomatshoeva Lola. *Hasan Dehlavi [Text]: Encyclopedia of Tajik literature and art. V.3.* - Dushanbe: SIEMT, 2004. – 455 pp.
29. *Tajik language dictionary [from the 10th century to the beginning of the 20th century] [Text]: in two volumes / under the editorship of M.Sh. Shukurov, V.A. Kapranov, R. Hoshim, N.A. Ma`sumi.* - M.: Soviet Encyclopedia, 1969. V.1. - 952 p.; V.2. - 952 pp.
30. Dekhudo A. *Dictionary. [Text] / A. Dekhuda // under the editorship of Muhammad Muin and Sayyidjafar Shahidi.* – Tehran: Tehran University, 1377 hijra. Introduction. - 573 pp.

УДК 821.21

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-64-74

**ВИЖАГИҶОИ КОРБУРДИ
САНЪАТИ ТАЛМЕҲ ДАР
ОСОРИ КИСОИИ МАРВАЗӢ**

МанONOва Маҳфуза Тошпулодонова, сармуаллими кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва китобиносии факултети санъати МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Гафуров” (Хучанд, Тоҷикистон)

**ОСОБЕННОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИГУРЫ
РЕМИНИСЦЕНЦИИ (ТАЛМЕХ)
В ТВОРЧЕСТВЕ КИСАИ
МАРВАЗИ**

МанONOва Маҳфуза Тошпулодонова, ст. преподаватель каф. гуманитарных дисциплин и библиографии ф-та искусств ГОУ “ХГУ имени академика Б.Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)

**FEATURES OF USING THE
FIGURES OF REMINISCENCE
(TALMEH) IN THE CREATIVE
WORK OF KISAI MARVAZI**

Manonova Makhfuza Toshpulodovna, senior lecture of humanitarian discipline and bibliography department of art faculty under SEI “Khujand state University named after academician B.Gafurov” (Khujand, Tajikistan)
e-mail: mahfuza.manonova@mail.ru

Вижагиҷои истифодаи санъати бадеии талмеҳ дар эҷодиёти шоири маъруфи нимаи дувуми садаи X – аввали асри XI Кисоии Марвазӣ баррасӣ шудааст. Зикр гардидааст, ки дар эҷодиёти шоир санъати талмеҳ аз ҷиҳати чандомади қорбасти баъди санъати ташибеҳ ҷойи дувумро ишғол мекунад. Намунаҳои санъати талмеҳи дар эҷодиёти Кисоӣ қорбастишударо ба тариқи зайл тасниф кардан мумкин аст: а) талмеҳоти мазҳабӣ, ки ба вақоеи зиндагии Алӣ ибни Абутолиб ва муҳорибаи Карбало (12 октябри соли 680) ишора мекунад; б) талмеҳ ба асомии қаҳрамонони дostonҳои шиқии асарҳои адабиёти араб, аз ҷумла Лайлӣ, Юсуф ва Зулайхо, Саъд ва Асмо, Урва ва Афро; в) талмеҳоте, ки ба вақоғеъ ва қаҳрамонони қабл аз исломи Эрон ишора мекунад. Дар иртибот бо он нукта, ки шоир пайрав ва мубаллиғи фаъоли мазҳаби шиа буд, қисми асосии талмеҳоти эҷодиёти ӯро талмеҳоти мазҳабӣ ташиқ мекунад. Таъкид шудааст, ки аксаран шоир санъати талмеҳро бо санъатҳои ташибеҳ, муболиға, сачъ ва ташиҳис қорбасти кардааст.

Калидвожаҳо: эҷодиёти Кисоии Марвазӣ, санъатҳои бадеӣ, талмеҳ, ташибеҳ, муболиға, сачъ ва ташиҳис

Анализируются особенности использования художественной фигуры реминисценции (талмех) в творчестве известного поэта второй половины X–начала XI веков Кисаи Марвази. Отмечается, что в творчестве поэта фигура талмех по частоте использования занимает второе место после фигуры сравнения. Фигуру талмех в творчестве Кисаи можно классифицировать следующим образом: а) религиозные талмехи, указывающие на жизненные коллизии Али ибн Абу Талиба, на битву при Кербеле (12 октября 680 года); б) ссылки на имена известных влюбленных из произведений арабской литературы, в том числе Лейли, Юсуфа и Зулейхи, Саъда и Асмо, Урва и Афро; в) талмехи, отсылающие к иранским доисламским событиям и героям. В связи с тем, что поэт был приверженцем шиитского толка ислама и его активным пропагандистом, основной корпус талмехов в творчестве Кисаи составляют религиозные талмехи. Подчеркивается, что чаще всего поэт использует фигуру талмех вместе с фигурами ташибеҳ (сравнение), муболага (гипербола), садж и ташиҳис (олицетворение).

Ключевые слова: творчество Кисаи Марвази, художественные фигуры речи, реминисценция (талмех), сравнение, гипербола, садж, ташиҳис

The article dwells on the features of the use of the artistic figure of reminiscence (talmekh) in the work of the famous poet of the second half of the 10th - early 11th centuries, Kisai Marvazi. It is noted that in the poet's work the figure of talmekh ranks second in frequency of use after the figure of comparison. The figure of talmekh in the works of Kisai can be classified as follows: a) religious talmekhs, pointing to the life conflicts of Ali ibn Abu Talib, to the battle of Karbala (October 12, 680); b) references to the names of famous lovers from works of Arabic literature, including Leili, Yusuf and Zuleikha, Sa'd and Asmo, Urwa and Afro; c) talmekhs, referring to Iranian pre-Islamic events and heroes. Due to the fact that the poet was an adherent of the Shiite branch of Islam and its active propagandist, the main body of talmekhs in Kisai's work consists of religious talmekhs. It is emphasized that most often the poet uses the figure of talmekh together with the figures of tashbeh (comparison), mubolaga (hyperbole), saj and tashhis (personification).

Key-words: *creative work of Kisai Marvazi, artistic figure of speech, reminiscence (talmekh), comparison, hyperbole, personification*

Дар ашъори Кисоии Марвазӣ баъди санъати ташбеҳ санъати маънавии талмеҳ аз серкорбурдтарин орояи бадеӣ мебошад. Дар ин мақола мо тасмим гирифтём, ки вижагиҳои корбурди талмеҳро дар осори боқимондаи Кисоии Марвазӣ ба риштаи таҳлил кашем.

Дар оғози суҳан лозим меояд, ки баъзе мулоҳизаҳоро роҷеъ ба санъати талмеҳ баён кунем, то ҳудуди сохторию муҳтавоии мақола мушаххасу муайян гардад. Роҷеъ бо санъати талмеҳ дар аксар асарҳои ба илми бадеӣ бахшида, аз ҷумла «ал-Муъҷам»-и Қайси Розӣ, рисолаҳои Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Атоуллоҳи Ҳусайнӣ ва дигарон иттилоот зикр шудааст. Муаллифони муҳталиф ба доираи санъати талмеҳ дар шеър овардани ишора ба қиссаи машҳур, шеъри машҳур, масали машҳур, оёти қуръонию ҳадиси набавиро ворид сохтаанд ва гузашта аз ин дар бораи ҳуди номи ин санъат – тақдими лом бар мим (талмеҳ) ва тақдими мим бар лом (тамлеҳ) баҳси доманадор оростаанд, ҳаллу фасли масоили мазкур, таҳлили интиқоди нуктаи назари бадеъшиносони гузаштаю муосир берун аз мавзуи мақолаи мо мебошад. Агар дар шеър овардани масалу байти машҳур ва оёти қуръонию аҳодиси набавиро талмеҳ шуморем, масъалаи баҳсбарангези таносуби талмеҳ ба санъатҳои тазмин, иқтибос, ирсолулмасал ба миён меояд ва, бино ба гуфтаи яке аз муҳаққиқон, «бад-ин тартиб маъноӣ талмеҳ шамули густурдае хоҳад ёфт [1, 7]. Адабиётшиноси маъруфи тоҷик Т.Зехнӣ таърифи зерини талмеҳро пешниҳод кардааст: «...дар адабиёти бадеӣ ишорат кардан ба воқеаҳои таърихӣ, қиссаю афсонаҳо ва ҳоказо санъати талмеҳ номида мешавад» [2, 108]. Мо дар мақола фақат он талмеҳоти ашъори Кисоиро мавриди баррасӣ қарор медиҳем, ки дар онҳо ишорае ба қиссаю воқеаҳо ва номи қаҳрамонони асотирию таърихӣ, мазҳабӣ ва ғайра рафтааст.

Зикр кардан зарур аст, ки талмеҳ дар мазмунсозӣ нақши ғаёлол дорад. Бино ба гуфти Шамс Қайси Розӣ «талмеҳ бо алфози андак бар маъноӣ бисёр далолат кардан аст» [3, 301]. Маҳз дар ҳамин таърифи талмеҳ, ки Шамс Қайси Розӣ пешниҳод кардааст, робитаи маъноӣ луғавӣ ин истилоҳ (**ҷастанӣ барқ**) ва моҳияти таъсири санъат ба таассуроти шунаванда ё хонандаи шеър зоҳир мегардад. Як ишораи кӯтоҳ ба воқеаи таърихӣ, асотирӣ, номи қаҳрамонон ё ошиқону маъшукони ривоятӣ боиси дар зехни хонанда ё шунаванда зинда гардонидани силсилаи ҳодисаҳои марбут ба талмеҳ ва тафсилоти онҳо мегардад.

Муҳаққиқи маъруфи эронӣ Сирусӣ Шамисо гурӯҳбандии зерини талмеҳоти марбут ба ричолро дар китоби «Фарҳанги талмеҳот» пешниҳод кардааст:

1. Талмеҳоти эронӣ; 2 Талмеҳоти сомӣ; 3. Талмеҳоти дигар, ки ӯ онро «чузӣ дигар» (юнонӣ ё ҳиндӣ)» номидааст [1, 8]. Сипас ӯ талмеҳоти сомиро боз ба сомии арабӣ ва талмеҳоти сомии исломӣ ҷудо карда, ба гурӯҳи аввал «зикри ричоли давраи ҷоҳилияи араб

ва ба гурӯҳи дувум зикри ричоли исломиро дохил менамояд». Ба ақидаи ӯ, талмеҳоти ҳиндию юнонӣ бештар марбут ба ричоли илм аст [1, 8-9].

Лозим ба таъкид аст, ки таснифи Сируси Шамисо ба адабиёти форсии тоҷикӣ дар умум, яъне ба тамоми адабиёти ҳазору чандасра дахл дорад. Дар ашъори бозмондаи Кисоии Марвазӣ, ки каму беш 400 байтро дар бар мегирад, чунин танаввуи талмеҳот ба назар намерасад. Бинобар ин, мо талмеҳоти ашъори Кисоиро ба таври зайл гурӯҳбандӣ кардем:

1. Талмеҳоти мазҳабӣ. Ба ин гурӯҳ ишораҳо ба ҳодисаҳои мухталифи зиндагӣ ва фазилатҳои Алӣ ибн Абутолиб, номи ҷангҳои мазҳабӣ, қаҳрамонони воқеаи Карбало ва дигар ашҳоси таърихӣ дохил мешаванд, ки марбутан ба ин ё он иштирокдорони воқеаи Карбало зикр гардидаанд. Ҳамчунин мо ишораҳоро ба лаҳзаҳои гуногуни зиндагии паёмбарон Мусо, Исо, Нух ва ғайраро низ ба хамин гурӯҳ дохил кардем.

2. Талмеҳоти дostonҳои ишқиву ривоятии назми араб.

3. Талмеҳоти пешазисломӣ. Ба ин гурӯҳ номи Искандар низ бо вучуди юнонӣ буданаш дохил карда шуд.

Дар бораи Кисоии Марвазӣ ва мероси адабии ӯ дар ҳамаи китобҳои таърихи адабиёт маълумот дода шудааст. Ашъори то замони мо расидаи Кисоиро олимони маъруф, аз ҷумла Муҳаммадамини Риёҳӣ, Меҳдии Дурахшон, Начафзодаи Борфурӯш, Гетии Тачрибақор, Алиии Раззоқии Шонӣ бо муқаддимаҳои пурмухтаво ба нашр расонидаанд. Дар Тоҷикистон ашъори Кисоиро дар ҷилди 13 силсилакитоби «Ахтарони адаб», ки «Ашъори ҳақимон ва орифон» ном дорад, Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов ба ҷоп ҳозир кардаанд [4, 39-79].

Табиист, ки дар муқаддимаю пешгуфторҳои нашрҳои мазкур мурағибон роҷеъ ба вижагиҳои ашъори Кисоӣ, аз ҷумла қорбасти санъатҳои бадеӣ ишораҳо доранд. Вале роҷеъ ба талмеҳот дар эҷодиёти Кисоӣ танҳо Алиии Раззоқии Шонӣ дар пешгуфтори китоби «Кисоии Марвазӣ» дар ҳаҷми шаш саҳифа фасли махсусро ба унвони «Талмеҳот ва ишораҳои таърихӣ дар ашъори Кисоӣ» ҷудо кардааст [5,44-50]. Мутаассифона таҳлили талмеҳоти осори Кисоиро мурағиб хеле сатҳӣ анҷом додааст, зеро дар ин фасли китоб на таснифи талмеҳоти ашъори Кисоӣ, на вижагиҳои қорбасти ин санъат, на таносуби талмеҳот бо санъатҳои дигар сурат нагирифтааст. Алиии Раззоқии Шонӣ панҷ байтро аз ашъори Кисоӣ оварда, вақоеъ ё қиссаҳои марбут ба талмеҳоти абёти мазкурро (қиссаҳои тӯфони Нӯх, Юсуфу Зулайҳо, Тури Сино, Урва ва Афро, сумми хари Масеҳо) шарҳ додааст ё бозгӯӣ намудааст.

Дар бораи вижагиҳои қорбасти санъати талмеҳ дар ашъори Кисоии Марвазӣ, то ҷое, ки нависандаи ин сатрҳо иттилоъ дорад, таҳқиқоти дигаре сурат нагирифтааст.

Талмеҳоти мазҳабии ашъори Кисоӣ. Қисми зиёди талмеҳоти ашъори Кисоӣ ба гурӯҳи талмеҳоти мазҳабӣ тааллуқ доранд. Талмеҳоти ин гурӯҳро ба якҷанд зергурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1) Талмеҳоти мазҳабие, ки асосан ба воқеаҳои дашти Карбало, яъне қушта шудани Ҳусайн ибн Алӣ марбутанд. Аз рӯи таснифи Сируси Шамисо ин талмеҳот ба зергурӯҳи талмеҳоти сомии исломии гурӯҳи талмеҳоти сомӣ дохил мешаванд. Кисоӣ пайраву мубаллиғи фаёли мазҳабии исношария буд ва ду қасидаи пурраи ӯ, яке «Сўгномаи Карбало» (таъбири Муҳаммадамини Риёҳӣ) ва дигаре қасидаи маҳфуз дар ҷунги китобхонаи Мадрасаи Сипаҳсолор то замони мо расидааст. Дар қасидаи ҷунги китобхонаи Мадрасаи Сипаҳсолор Кисоӣ афзалияту бартариҳои мазҳабии исношарияро ба воситаи мадҳу тавсифи фазилатҳои шахси меҳварии ин мазҳаб – Алӣ ибн Абутолиб бозгӯӣ намудааст. Дар ёздаҳ байти қасидаи мазкур, ки худ 26 байт дорад, санъати талмеҳ истифода шудааст ва ҳашттои он марбут ба қорнамоиҳо, фазилатҳо, сифатҳои Алӣ ибн

Абутолиб аст. Дар дигар шеърҳои Кисой боз панҷ талмеҳи дигар ба чашм мерасад, ки ба Алӣ ибн Абутолиб иртибот доранд. Талмеҳоти мазкурро метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард:

Ба гурӯҳи аввал ашъоре дохил мешаванд, ки дар онҳо қорнамоиҳои Алӣ ибни Абутолиб дар ҳарбҳои маъруфи давраи садри ислом тавсиф шудааст. Лозим ба таъкид аст, ки дар ашъори Кисой Алӣ ибни Абутолиб бо ному алқоби мухталиф зикр шудааст: Алӣ, Муртазо, яъне баргузида, Ҳайдар, яъне шер, Ҳайдари Каррор, яъне Ҳайдари гаштаю баргашта ҳучумкунда, шери Холиқи ҷаббор, шери Худованди ҷаҳон, шери Яздон:

Ҳайдари Каррор, шери ҳолиқи ҷаббор,

Он ки ҳудоро имоми ҳаққи маалҳақ (б.6)¹.

Шоир қаҳрамони ҳудро пешвои барҳаққи роҳи рост меномад. Аз ҷангҳои исломӣ дар ашъори Кисой ишораҳо ба ин ё он воқеаҳои ғазвҳои Хайбар, Хандақ, Ҳунайн мавҷуданд. Аз ҷумла:

Он ки зи Хайбар биканд дар ба шӯҷоат,

Саъб ҷунон қуфли оҳанини муаллақ (б.7).

Дар байт ишора ба ғазви Хайбар рафтааст, ки дар он ҳарб «Алӣ даромад ва ҳалқай дарро бигрифт ва аз ҷои худ барканд ва ҷиҳил газ аз паси пушт бияндохт» [1,80]. Бино ба аҳбори «Таърихи Табарӣ» Хайбар ҳисори яҳудон буд ва ҳафт ҳисор буд, як аз дигар бузургтар. Ва ба хабаре дигар чунин аст, ки «ҳисори берунаро даре буд оҳанин, онро ба ҷаҳор мард дигар кардӣ ва як табақ буд. Алӣ ибни Абитолиб ҳалқадони он дарро бигрифт аз ҷой бичунбонид ва барканду берун андохт» [8, 845]. Абӯалии Балъамӣ дар «Таърихи Табарӣ» ривояти дигареро роҷеъ ба ин дар низ овардааст: «...ҳадиси дар он буд, ки чун Марҳаб дарақай Алиро ба ду ним кард, Алӣ даре ё дари ҳисор бар замин афканда, он дар ба дасти ҷап бигрифт сипар карду ҳамедошт ва бад-он ҳарб ҳамекард... Ва чун шаб андар омад, ... он дар аз даст биявканд ва бозгашт. Ва ёрони Алӣ он ҳафт тан, ки бо ӯ буданд, гуфтанд: «Ҳар ҳафт мард фароз шудем, ки он дар бигирем, натавонистем бичунбонидан» [8, 845].

Ҳамчунин дар байти дигар ба аспсавории Алӣ дар ғазваи Хандақ талмеҳ задааст:

Он ки ба кирдори барқу тезтар аз барқ,

Дулдули шаҳбо равон ҷаҳонд зи Хандақ [б.8].

Талмеҳ ба ҳодисаи зерин марбут аст: «Пайғомбар ба ... малики Миср номае навишт ва ӯро ба ислом фаро хонд. Малики Миср мусулмон нашуд, валекин ҷавоби неқӯ бознавишт ва Мустафоро ҳадяе фиристод. Уштуре фиристод гаронмоя номи ӯ Дулдул. Ва пайғомбар баъдҳо он уштурро ба ҳазрати Алӣ дод» [1, 406].

Дар байти дигар Кисой Алӣ ибн Абутолибро маъдани таъвил, яъне маркази таъвил – шарҳу тафсири Қуръон номидааст:

Манзили танзил Мустафои муаллоҷ,

Маъдани таъвил Муртазои муваффақ [б.18].

Дар «Сӯгномаи Карбало» Кисой ба бисёре аз иштирокдорони воқеаи дашти Карбало талмеҳан ишора кардааст ва талмеҳоти ӯ дар бобати намояндагони лашкари Язид ҳамагӣ суҳанони дурушту хашин ва лақабҳои таҳқиромезро истифода мебарад, нисбат ба мақтулони Карбало бошад бо раҳму дилсӯзӣ ва андуҳи хеле амиқ суҳан меронад:

Мероси Мустафоро, фарзанди Муртазоро,

¹ Ҳамаи мисолҳои шеърии дар қавсайни мураббаъ омада, аз қасидаи ҷунги Мадрасай Сипаҳсолор гирифта шудааст, ки тавсифи китобшиносии он дар пайнавишт таҳти шумораи 6 омадааст. Абёти шоҳиди дар ҳилолайн омада аз ашъори Кисоии Марвазӣ, ки устод Муҳаммадамини Риёҳӣ дар китоби худ овардааст, гирифта шудааст ва тавсифи китобшиносии маъҳазӣ мазкур дар пайнавишт таҳти рақами 7 мазкур аст.

Мақтули Карбалоро тоза кунам тавалло (б.30).

Бечора Шаҳрбону масқул карда зону,

Бечода гаит лўълў бар дарди ношикебо (б.42).

Он Зайнаби гиревон андар миёни девон,

Оли Зиёду Марвон бо он, наззора гашта амдо (б.43).

Дар байти 30 ибораҳои “**мероси Мустафо, фарзанди Муртазо, мақтули Карбало**” ишора ба Ҳусайн ибни Алӣ аст. Дар байти 42 ишорат аст ба Шаҳрбону, ки бино ба ривоёт духтари Яздигурд подшоҳи Эрон будааст ва дар хилофати Умар асир шудааст ва ба никоҳи Имом Ҳусайн даромадааст. Мегӯянд Зайнулобидин аз ӯ мутаваллид шудааст.

Дар байти 43 манзур аз Зайнаб духтари Алӣ ибн Абутолиб мебошад, ки модари ӯ Фотима духтари паёмбар аст. Дар воқеаи Карбало ҳузур дошт ва бо асирони аҳли байт ба Кӯфа ва Шом рафтааст.

Дар ҳамин байт Оли Марвон ва Оли Зиёд низ талмех ба шумор меравад. Оли Марвон силсилае аз хулафои Умави ҳастанд. Убайдуллоҳи Зиёд аз авлоди Зиёд ибн Абиҳӣ мебошад, ки дар Карбало бо амри Язид Ҳусайн ибн Алиро ба қатл расонидааст.

Бешарм Шимри кофар, малъун Синони абтар,

Лашкар зада бар-ӯ бар чун ҳоҷиёни Батҳо. (б36)

Сиффину Бадру Хандақ ҳуҷҷат гирифта бо ҳақ,

Хайли Язиди аҳмақ як-як ба хун-и кӯшо. (б.39)

Дар байти 36 манзур аз Синон ибни Анаси Нахъӣ аст, ки яке аз сарони сипоҳи Умар ибни Саъд дар воқеаи Карбалост. Шамир ибни Зи-л-ҷавшан (соли қатлаш 66/686) дар воқеаи Карбало дар шумори қотилони Ҳусайн буд. Убайдуллоҳ ибни Зиёд ӯро бо сари буридаи Имом Ҳусайн ба Шом назди Язид фиристод. Ин ном ду гунаи талаффуз дорад: Шамир ва Шимр. Бино ба қайди Муҳаммад Муин: «... дар тадовул номи ӯро Шимр талаффуз мекунанд» [9, 5, 921].

Дар ҳамин байт Батҳо номи водии Макка аст. Роҷеъ ба ин талмех устод Риёҳӣ чунин ҳаде задааст, ки «шояд вачҳи шабах анбӯҳи ҳоҷиён бошад дар водии Батҳо» [7, 70]

Дар байти 39 Сиффин, Бадр, Хандақ номи мавзъеҳост, ки дар онҳо дар солҳои мухталиф ғавҳо ба вуқӯ пайваستاаст. Язид ҳамон Язид ибни Муовия аст, ки баъди падараш Муовия ибни Абусуфён ба маснади хилофат нишастааст. Бо фармони ӯ Умар ибни Саъд омили Убайдуллоҳ ибни Зиёд Имом Ҳусайн ва ёронашро дар Карбало ба қатл расонид.

Дар байни талмехоти арабии исломӣ талмехоте дучор мешаванд, ки дар ашъори Кисоии Марвазӣ муқаррар ба чашм мерасанд ва ҳамаи онҳо вачҳи умумӣ доранд:

Ғарқ макун хешро чаро, ки зи тўфон,

Роҳ кушодаст зи ссафинаву заврақ [б.3]

Чист сафина ҷуз аҳли байти Муҳаммад,

Он кӣ ҳамеша мутаҳҳаранду мусаддақ [б.4]

Ғар наҷоти хеш хоҳӣ, дар сафинай Нух шав,

Чанд бошӣ чун раҳӣ ту бенавои дилраҳин (б.172)

Домани авлоди Ҳайдар гиру аз тўфон матарс,

Гирди киштӣ гиру биншон ин фазаъ андар пасин (б.173).

Дар абёти боло ба воқеаи тўфони Нух, киштии Нух (сафина ва заврақ), ба киштии Нух савор нашудани яке аз фарзандони ӯ ва ҳамзамон ба ҳадиси зерини паёмбари ислом «Масалу аҳли байти масалу сафинати Нухин ман рақиба фиҳо начо ва ман тахаллафа ғариқа» («Аҳли байти ман монанди киштии Нух ҳастанд, ҳар кӣ савор бар он киштӣ шавад, аз тўфони ҳаводис раҳой ёбад ва ҳар кӣ тақаллуф варзад, ғарқ ва ҳалок шавад»)

ишора рафтааст. Хулосаи абёти боло он аст, ки мазхаби шиа ба мисли киштии Нух муътақидонро аз балою хавфҳои дунё начот мебахшад.

Сируси Шамисо дар повараки китоби «Фарҳанги талмеҳот» қайди зерин дорад: «Ҷолиб аст, ки бо вучуди султаи дарозмуддати туркон бар Эрон талмеҳоти туркӣ надорем» [1,8]. Дар ҳақиқат дар ашъори Кисоии Марвазӣ талмеҳоти туркӣ дучор намешавад ба истисноии як маврид, ки ӯ лақаби подшоҳони Чигил – Тагсину Тагинро номбар кардааст:

Сесаду ҳафтад сол аз вақти пайғамбар гузаист,

Сер шуд минбар зи ному ҳӯи Тагсину Тагин. (б.179)

Ноғуфта намонад, ки шоир халифагони Бағдоду Димишқро, ки ба ақидаи пайравони мазхаби шиа дар маснади хилофат ғосиб ҳастанд, бо ҳамин нафрату бадбинӣ номбар мекунад:

Минбаре, к-олуда гаист аз пои Марвону Язид,

Ҳаққи Содиқ кай шиносад в-они Зайнулобидин? (б.180)

Дар ин байт мурод аз Марвон – Марвон ибни Ҳақим аст, соли 684 ба хилофат расид ва даҳ моҳ халиф буд. Язид ишора ба Язид ибни Муовия ибни Абӯсуфён, дувумин халифаи Банӣ Умия аст. Манзур аз Содиқ – Ҷаъфари Содиқ ибни Муҳаммад имоми шашуми шиён (тав. 699 ғ 702 – ваф.766) аст. Мурод аз Зайнулобидин – Алӣ ибн Ҳусайн ибн Алӣ ибн Абутолиб мулаққаб ба Зайнулобидин мебошад, ки имоми чаҳоруми шиён ба ҳисоб меравад.

Муртазову оли ӯ бо мо чӣ карданд аз ҷафо,

Ё чӣ хилғат ёфтем аз Муътасиму Мустаъин? (б.183)

ал-Муътасим Биллоҳ (833-842) ҳаштумин халифаи Аббосӣ аст. ал-Мустаин Биллоҳ (862-865) халифаи дувоздахуми Аббосӣ мебошад.

Дар қатори талмеҳоти мазхабии ашъори Кисоӣ талмеҳоти хеле ҷолиб ҳастанд, ки ишора ба қиссаи Исо пайғомбар ва сумми хари Масеҳо аз он ҷумлааст:

Муъмин дирам пазирад, то шамъи дин бимирад,

Тарсо ба зар бигирад сумми хари Масеҳо. (б.49)

Дар ин байт ишора аст ба он, ки Язид ба қотилони Ҳусайн ибни Алӣ симу зар пардохта буд, то дар Карбало Ҳусайнро ба қатл расонанд. Шоир муқаддас доштани сумми хари Исоро аз ҷониби масеҳиён ба кирдори зердастони Язид муқобил гузошта, талмеҳи хеле аҷиб сохтааст. Мурод аз хари Масеҳо ривоятест дар бораи он ки «Исо харе (**хар**, **хари Исо**, **хари Исои Марям**, **сумми хар**) дошт, ки барои саёҳат бад-он савор мешуд. Ба назари мусулмонон хари Исо барои тарсоён бисёр муқаддас будааст» [1, 429]. Ва “**сумми хари Масеҳо**” ишора аст ба суханони Ҳусайн ибн Абутолиб, ки рӯзи ошуро пеш аз оғози ҷарб бо лашкари Умар ибни Саъд дар хутбаи худ гуфта буд: “Ё аҳли Кӯфа, ман донам, ки ин сухан маро суд накунад, валекин ман бигӯям, то ҳуччати Худои азза ва ҷалла бар шумо бувад ва узри хеш кунам пеши Худои азза ва ҷалла”. Пас гуфт: “Эй мардумон, шумо ҳама медонед, ки писари Захро – духтари Пайғомбари Худоам азза ва ҷалла ва писари аммзодаи ӯям – Алӣ ибни Абитолиб. Ва ӯ он касе буд, ки нахуст касе, ки ислом овард, ӯ буд ва Пайғомбар ӯро гуфт: “Дамука дамӣ ва лаҳмука лаҳмӣ ва ано мадинату-л-илми ва Алийун бобуҳо ва Алийун миннӣ бӣ манзалати Ҳоруна мин Мӯсо” (Хуни ту хуни ман аст, гӯшти ту гӯшти ман аст ва ман шаҳри илмам ва Алӣ дарвозаи он шаҳр аст ва Алӣ аз ман ба манзалати Ҳорун аст аз Мӯсо). Ва амми ман Ҷаъфари Тайёр аст ва амми падарам Ҳамза аст – саййиду-ш-шуҳадо ва ман бародари он касам, ки Пайғомбар сала-л-Лоҳу алайҳи гуфт: “Шабобун аҳлу-л-ҷаннати”(Ҷавононе аҳли бихиштанд). Агар шумо ба Худо бигаравидаед ва ба ҷадди ман, ки Расул аст мар Худойро ҷалла ҷалолуҳу, бинед, ки **тарсоён сумми хари Исо** чӣ гуна азиз медоранд ва он ки ҷухудонанд ва чизе ёбанд аз они Мӯсо, ҳамчунон кунанд ва ҳар дине мар расули хешро чӣ гуна киромӣ кунанд [8,2,1179].

Дар ашъори Кисой воқеаҳои марбут ва паёмбар Нух панҷ бор талмеҳан зикр шудааст. Дар ҷаҳор маврид дар талмеҳот ривоят дар бораи тӯфону кишти ва марбутан ба он тарғиби мазҳаби шоир таъкид гардидааст, ки баъзеи он абётро дар боло зикр карда будем. Дар байти зерин, ки ба ақидаи мутахассисон гумон меравад марсияест ба кушта шудану маросими дафни охири шохзодаи сомони Мунтасир бахшида шудааст [7, 23], тӯфону киштии Нух чун ҷузъи санъати ташбеҳ истифода гардидааст:

*Аз оби дида чу тӯфони Нух шуд ҳама Марв,
Ҷанозаи ту бар он об ҳамчу киштии Нух (б.60).*

Дар ду маврид шоир воқеоти марбут ба зиндагиномаи Исо пайғомбарро талмеҳан истифода бурдааст. Талмеҳи яқум ба “сумми хари Масеҳо” дар боло мавриди таҳлил қарор гирифт.

*Насими нимшабон Ҷабраил гашт магар,
Ки беҳу шоҳи дарахтони хушк Марям гашт. (б.58)*

Ишора аст ба бордор шудани Маряи Узро аз дами Ҷабраил, ки ба сабз гаштани дарахтони дар зимистон хушкшуда зери таъсири боди баҳор ташбеҳ шудааст. Азбаски сухан дар бораи бо Исои Масеҳ бордор шудани Марям меравад, мо ин талмеҳро ба қатори талмеҳоти мазҳабии марбут ба Исо дохил кардем.

Дар як маврид Кисой ба саргузашти Мусо пайғомбар талмеҳ задааст:

*Гулиан чу рӯи Лайлӣ, ё чун биҳишти Мавлӣ,
Чун талъати таҷаллӣ бар қӯҳи Тури Сино. (б.15)*

Ишора аст, ба қиссаи аз Худованд дархости дидор кардани Мусо, ки аз Ҳақ(қ) дархост: «Раббӣ, арини анзур илайка» (гуфт: «Ё Рабб, дастуре деҳ маро то ба ту андар нигарам»). Пас Худои таоло як зарра аз дидори хеш ба қӯҳ афканд ва қӯҳ аз ҳайбати он битаркид ва ба шаш пора шуд ва ҳар поре аз он ба ҷое афтод (10, 65).

2. Зикри номи ошиқону маъшукони ривоятҳои назми арабӣ. Ишорат қардан ба номи ошиқону маъшукони масалии араб дар шеърҳои тоҷикӣ ҳанӯз дар осори Рӯдакӣ ва дигар шоирони давраи Сомонӣ ба назар мерасад. “Пас аз истилои арабҳо ва ҷорӣ шудани забони арабӣ дар Мовароуннаҳру Хуросон аҳли адаби ин сарзамин ба мероси адабии мардуми араб шиносӣ пайдо қарданд. Минбаъд дар ашъори суханварони ин сарзамин истифодаи суварӣ хиёли эҷодиёти шифоҳӣ ва адабиёти хаттӣ арабҳо бештар роиҷ мегардад” [11,10]. Дар ашъори Кисой чунин талмеҳот дар ҷаҳор байт дучор мешавад, ки ҳамаи онҳо дар қасидаи «Сўгнома» омадаанд ва дар ҳамаи абёти мазкур талмеҳот бо санъати ташбеҳ ва, он ҳам бошад, талмеҳи равшан бо ёридиҳандаи монандии (адоти ташбеҳ) чун омадаанд, ки дар бораи сабаби ин ҳодиса каме поёнтар мулоҳизаҳоямонро изҳор мекунем.

*Дашт аст ё ситабрақ, боз аст ё Хуварнақ,
Як бо дигар мутобақ, чун шаъри Саъду Асмо (б.6).*

*Бар шоҳи сарв булбул, бо сад ҳазор гулгул,
Дурроҷ боз бар гул чун Урва неши Афро (б.10).*

*Гулзор бо таассуф хандид бетақаллуф,
Чун неши тахти Юсуф рухсоран Зулайҳо (б.12).*

*Гулиан чу рӯи Лайлӣ, ё чун биҳишти Мавлӣ,
Чун талъати таҷаллӣ бар қӯҳи Тури Сино (б.15).*

Дар байти аввал Саъду Асмо номи ошиқу маъшук дар адабиёти араб аст, ки аҳёнан дар адабиёти тоҷик низ ба онҳо дар вафодорию садоқат, ишқу муҳаббат ва ғайра масал мезананд.

Дар байти дувум ишора ба шоири араб Урва ибни Қизом, ки ошиқи духтари амми худ Афро буд, он ду аз қӯдакӣ бо ҳам бузург шуда буданд ва чун Урва аз Афро хостгорӣ қард,

модари Афро кобине газоф пешниҳод кард. Урва дилозурда ба сафар рафт. Афроро ба занӣ ба марде умавӣ доданд. Урва аз сафар бозгашт ва ба дидани Афро рафт ва саранҷом дар ҳудуди соли 35 ҳичрии қамарӣ аз шиддати ишқу андӯҳ бимурд [1, 398]. Дар бораи талмеҳоти байти севум мо дар мақолае изҳори назар кардаем (12, 43). Ноғуфта намонад, ки қиссаи Юсуфу Зулайҳо дар Қуръони маҷид омадааст, бино бар ин байни мардум маъруфият дорад. Дар бораи талмеҳи Тури Синою таҷаллий каме болотар суҳан ронда будем. Аз мавҷудияти талмеҳот ба қиссаҳои ошиқонаи арабӣ дар эҷодиёти шоирони давраи Сомонӣ метавон бо итминон гуфт, ки дар асри X мардум бо қиссаю ривоятҳои адабиёти араб ошноии комил доштаанд. Хеле аҷиб аст, ки дар ашъори Кисой ба саргузашти қаҳрамонону дostonҳои ишқии соф тоҷикӣ ва ҷониасли дар байни тоҷикон роиҷ, аз қабилӣ Фарҳод, Ширин, Хусрав, Вис, Ромин, Вомиқ ва Узро ишорате ба чашм намерасад.

3. Ба ин гурӯҳ талмеҳоте дохил карда мешаванд, ки ба қиссаю дoston, воқеаю қаҳрамонии қаблазисломии Эрон ишорат мекунад. Масалан, дар байти поён ба мақсади таъкид кардани разолату ваҳшигарии лашқариёни Оли Зиёду Марвон дар воқеаи Карбало меғӯяд:

Муъмин чунин таманнӣ ҳаргиз кунад? Нағӯ, не!

Чунин накард Монӣ, на ҳеч габру тарсо (б.44).

Дар абёти зер шоир аз қасри Хуварнақ, ки Нуъмон ибни Мунзир барои Баҳроми Гӯр дар Ҳира сохта буд, ёд кардааст. Вале вобаста ба нияти эҷодӣ дар ду байт номи қасро ба маъноҳои мухталиф қорбаст мекунад:

Даист аст ё ситабрақ, боғ аст ё Хуварнақ,

Як бо дигар мутобақ, чун шеъри Саъду Асмо (б.6).

Дар ин байт боғи Хуварнақ чун тимсоли зебӣ зикр шудааст. Эҳтимол сабаби тимсоли зебӣ ҳисоб шудани Хуварнақ на танҳо вобаста ба тавсифи қасри мазкур дар дostonҳои таърихномаҳо, балки дар он низ бошад, ки ҷуғрофидонони мусулмони қуруни вусто ҷаҳор ноҳияро биҳишти рӯи замин ё «ҷаннати арбаа» шумурданд ва яке аз онҳо ҳамин қасри Хуварнақ буд.

Дар байти зер бошад, шоир таъкид мекунад, ки тавсифи Сарирӯ Хуварнақро бас карда, аз самими қалб ба мидҳати Оли Расул кӯшидан лозим аст, зеро роҳи наҷот маҳз ҳамин аст:

Мидҳати оли Расул аз дилу ҷон хон,

Сер шав аз қиссаи Сарирӯ Хуварнақ [б.22].

Дар чанд маврид Кисой номи шаҳрҳои Мовароуннаҳру Хуросон, аз ҷумла Бухоро ва Марвро номбар кардааст. Дар байти зер ӯ аз ҷӯи Мӯлиёни маъруф, ки алҳол вучуд надорад, ёдоварӣ мекунад:

Ғар тахти хусравонӣ в-ар нақши чиниёнӣ

В-ар ҷӯи Мӯлиёнӣ - пирояи Бухоро (б.25).

Дар ашъори боқимондаи Кисой мо 45 мавриди қорбасти санъати талмеҳро ба мушоҳида гирифтём. Чи тавре ки дар боло зикр шуд, баъди санъати ташбеҳ санъати талмеҳ дар ашъори шоир аз ҳама бештар дучор меояд. Талмеҳоти шоир асосан талмеҳоти мазҳабӣ ё ба ибораи Сирусӣ Шамисо талмеҳоти сомии исломиянд. Дар бештар аз сӣ байт Кисой барои ифодаи матлаб талмеҳоти мазҳабиро истифода бурдааст, ки мо ишораҳо ба қаҳрамонону паёмбарони қиссаҳои масеҳию яҳудӣ, аз қабилӣ Исои Масеҳ, Марям, Тури Сино, Мӯсо, Ҷабраил. Нух, киштӣ, тӯфонро низ ба шумори ҳамин гурӯҳ ворид кардем. Лозим ба таъкид аст, ки дар бештар аз даҳ байт санъати талмеҳ бо ташбеҳ дар як байт истифода шудааст ва ин тарзи қорбасти санъатҳои бадеӣ асосан дар қасидаи «Сӯгномаи Карбало» дучор мешавад. Дар абёте, ки бо талмеҳу ташбеҳ музайян гаштаанд, амалан ташбеҳоти пӯшида, мураккаб, баргашта, шартӣ, акс ба мушоҳида намерасад. Қариб ҳамаи ташбеҳот ташбеҳоти равшан аст. Ғайр аз ин, азбаски ҳуди қасида қасидаи мусаммаат аст, дар он санъати сачъ ва

махсусан саҷи мутарраф ва мутавазӣ дар аксари байтҳо корбаст шуда, мусикии калом ва мутаассирии оҳанги шеърро таъмин кардааст.

Дар «Сӯгномаи Карбало» намунаҳои хеле ачибу қолиби истифодаи ташбеҳу талмеҳ ба назар мерасад. Пеш аз байти гурези қасида шоир ба сабзаи навҳези баҳор мурочиат карда меғӯяд:

*Эй сабзаи хучаста, аз дасти барф ҷаста,
Ороста нишаста чун сурати муҳанно.
Донам, ки пурнигорӣ, серобу обдорӣ,
Чун нақши навбаҳорӣ, озодатабъу барно.
Гар тахти хусравонӣ в-ар нақши чиниёнӣ,
В-ар ҷӯи Мулиёнӣ, пирояи Бухоро.*

ва баъд байти гурез меояд:

*Ҳам нагзарам сӯи ту, ҳам нангарам сӯи ту,
Дил н-оварам сӯи ту, инак чаки табарро.*

Яъне шоир ба сабза мурочитакунон меғӯяд: эй сабза, чун сурати хушу зебо ҳастӣ, медонам, ки чун нақшу нигори сақфу девори оташкадаи Навбаҳор пурнигор ҳастӣ ва мисли тахти хусравон ва нақши чиниён ва зеби шаҳри Бухоро – ҷӯи Мулиён ҳастӣ, аммо ба сӯи ту нигоҳ намекунам ва хатти чудой (чаки табарро)-ро менависам. Дар се байт пайдарҳам овардани ташбеҳ, ташҳис ва дар ду байти он илова кардани талмеҳ ва дар ҳамин байтҳо риоя намудани саҷъ дар воқеъ ин абётро хеле хушоҳангу хотирмон сохтааст.

Мисоли дигари хеле қолиб истифода бурдани талмеҳ, ташбеҳ ва муболиға:

*Аз оби дида чу тӯфони Нух шуд ҳама Марв,
Ҷанозаи ту бар он об ҳамчу киштии Нух.*

Дар ин байт дар мисраи аввал гирия мардум ё бисёрии оби дидаи онҳо дар воқеаи қатли Мунтасири Сомонӣ ба тӯфони Нух ташбеҳ шудааст. Дар мисраи аввал санъатҳои ташбеҳи равшан (оби дида – чу – тӯфон), талмеҳ (тӯфони Нух) ва муболиғаи игроқ (мисли тӯфон будани оби дида) корбаст шудааст. Дар мисраи дувум низ ҳамин санъатҳо, яъне ташбеҳи равшан (тобут ҳамчу киштии Нух), талмеҳ (киштии Нух) ва муболиғаи игроқ ба кор гирифта шудааст. Кам иттифоқ меафтад, ки шоир бо чунин маҳорату тавоноӣ дар як байт шаш санъати бадеӣ ва он ҳам ба таври мувозӣ се санъат дар мисраи аввал ва се санъат дар мисраи дувум корбаст намояд.

Ташбеҳоти мазҳабии Кисоии Марвазӣ хеле қолибанд. Масалан нилуфарӣ кабудро дар миёнаи об чунин тасвир кардааст:

*Чун роҳибе, ки ду рухи ӯ солу моҳ зард,
В-аз митрафи кабуд ридо кардаву изор.*

Вақте дар байт бар замми ташбеҳи мазҳабӣ талмеҳи мазҳабӣ ҳам меояд, он қолибияти хоса касб мекунад:

*Ин дини ҳудоро ба масал доирае дон,
Пайғамбари мо марказу Ҳайдар хати паргор. (б.111)
Илми ҳама олам ба Алӣ дод паямбар,
Чун абри баҳорӣ, ки диҳад сел ба гулзор. (б.112)*

Таҳлили талмеҳоти осори Кисоӣ, махсусан талмеҳоти қасидаи «Сӯгномаи Карбало» собит месозад, ки байни мундариҷаю муҳтаво ва ороҳҳои бадеии шеър пайванди ногусастанӣ вучуд дорад. Ба ибораи дигар, маҳз маъноӣ шеър шоирро водор мекунад, ки ин ё он санъати бадеиро истифода барад. Ва дар навбати худ маҳз ҳамин санъатҳои бадеӣ маъноӣ шеърро тақвият медиҳанд ё бори маъноӣ шеърро мекашанд.

Як нуктаро махсус таъкид кардан зарур аст, ки талмеҳоти дар осори Кисоии Марвазӣ корбастишударо хонандагони ашъори ӯ хуб мефаҳмиданд ва бо онҳо ошноии комил доштанд. Азбаски қасидаҳои мазҳабии Кисоӣ қасидаҳои мавъиза буданд, яъне дар маҷлиси вазъ қироат мешуданд, шоир бештар санъати талмеҳ ва ташбеҳи равшан, ҳамчунин санъати сачъро истифода бурдааст, то аз як тараф таъсирбахшии шеър афзун гардад ва, аз дигар тараф, идроки он аз ҷониби муҳотабон осон бошад.

Дар асоси таҳлили корбасти санъати талмеҳ дар ашъори Кисоии Марвазӣ ба хулосаҳои зерин расидан мумкин аст:

- дар эҷодиёти Кисоӣ санъати талмеҳ баъд аз санъати ташбеҳ яке аз санъатҳои серистеъмол ба шумор меравад;

- талмеҳоти дар ашъори шоир дучоршавандаро ба се гурӯҳ чудо кардан ба мақсад мувофиқ аст: а) талмеҳоти мазҳабӣ; б) номи ошиқону маъшукони ривоятии назми араб; в) ишора ба воқеаҳо ва ашҳоси ривоятию асотирии қаблазисломии форсии тоҷикӣ;

- қисми асосии талмеҳоти ашъори Кироиро талмеҳоти мазҳабӣ ташкил мекунанд ва азбаски шоир яке аз мубаллиғони мазҳаби шиа буд, дар байни талмеҳот ишораҳо ба лаҳзаҳои мухталифи зиндагӣ ва фазилатҳои Алӣ ибн Абуталиб, ёдоварии ҳодисаҳои гуногун аз саргузаштҳои Мусо, Исо, Нух, воқеаҳо марбут ба дашти Карбало афзалият доранд.

- дар ашъори Кисоӣ ҳамчунин ишораҳо ба номи ошиқону маъшукони ривоятии адабиёти араб, аз қабилҳои Лайлӣ, Саъду Асмо, Урва ва Афро, Юсуф ва Зулайхо ба назар мерасанд.

- дар ашъори то замони мо расидаи Кисоии Марвазӣ мисли эҷодиёти дигар шоирони давраи сомонӣ талмеҳоти туркиасос ба назар намерасад;

- дар эҷодиёти Кисоӣ ҳамчунин ишораҳо ба ҳодисаҳои қаҳрамонии қаблазисломии форсу тоҷик дучор мешавад;

- шоир талмеҳотро дар бисёр мавридҳо якҷоя бо ташбеҳ, беш аз ҳама, бо ташбеҳи равшан, муболиға, ташхис ва сачъ якҷоя истифода бурдааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Шамисо, Сирус. *Фарҳанги талмеҳот*. –Техрон: *Интишороти Маҷид*, 1371. – 652 с.
2. Зеҳнӣ, Тӯрақул. *Санъати сухан*. – Душанбе: *Ирфон*, 1967. – 302 с.
3. Шамс Қайси Розӣ. *ал-Муъҷам. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷон Урбатулло Тоиров*. – Душанбе: *Адиб*, 1991. – 464 с.
4. *Ашъори ҳакимон ва орифон. Таҳиягарон Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов*. – Душанбе: *Адиб*, 2016. – С.39-79.
5. Шонӣ, Алиш Раззоқӣ. *Кисоии Марвазӣ*. –Техрон: *Интишороти Тиргон*, 1380. – 80 с.
6. Ҳаким, Сайидмуҳаммад Ҳусайн. *Қасидаи навёфтаи Кисоӣ*.// *Номаи Фарҳангистон*, 4/10.
7. Риёҳӣ, Муҳаммад Амин. *Кисоии Марвазӣ. Зиндагӣ, андеша ва шеъри ӯ*. – Техрон, *ҷони ҳафтум*, 1375. - 158 с.
8. Балғамӣ, Абуалӣ Муҳаммад ибн Муҳаммад. *Таърихи Табарӣ. Ҷ.2*. – Техрон, 1380. – 1632 с.
9. Муин, Муҳаммад. *Фарҳанги форсӣ. Ҷилди 5*. –Техрон: *Амири кабир*, 1375. – 1229 с.
10. *Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. Китоби 1*. – Хуҷанд: *Нури маърифат*, 2007. – 884 с.
11. *Мардонӣ, Тоҷиддин. Рӯдакӣ ва адабиёти араб*. -Душанбе, 2010. – 128 с.
12. *Мулоҳизаҳо роҷеъ ба бадеиёти нахустин қасидаи мазҳабӣ // Номаи Донишгоҳ*. – 2014. - №3 (40). – С. 36-49.

REFERENCES:

1. *Shamiso, Sirus. Talmehot Dictionary*. –*Tehran: Intishoroti majid*, 1371.- 652 pp.
2. *Zehni, Turaqul. Word Skill*. - *Dushanbe: Irfon*, 1967. -302 pp.
3. *Shams Qays Rozi. Al-mu'jam. The author of introduction, explanation and publisher Urvatullo Toirov*. –*D.: Adib*, 1991. – 464 pp.

4. *Prose of Older's and Wisers's. Editors Khudoi Sharifov and Abdushukur Abdusattorov. – Dushanbe: Adib, 2016. –PP.39-79*
5. *Shoni, Alii Razzoqi. Kisoi Marvazi. –Tehran: intishoroti tirgon, 1380. -80pp.*
6. *Hakim Saidmuhammad Husayn. Kisai's unsung kasida.// Bulletin of Farhangiston, 4/10.*
7. *Ruyohi, Muhammad Amin. Kisoi Marvazi. Life, thoughts and his prose. –Tehran, the seventh edition, 1375. -158 pp.*
8. *Balami, Abuali Muhammad ibn Muhammad. Tabari history. V.2.-Tehran, 1380.-1632 pp.*
9. *Muin, Muhammad. Persian dictionary. Volume 5. –Tehran: Amiri kabir, 1375. -1229 pp.*
10. *Translation of Tafsiri Tabari. Book 1. –Khujand: Nuri ma'rifat, 2007. – 884 pp.*
11. *Mardoni, Tojiddin. Rudaki and Arabic Literature. -Dushanbe, 2010. - 128 pp.*
12. *Considerations on the Art of the first Kasida Style// Bulletin of the University. - 2014. - №3 (40). - PP. 36-49.*

УДК 82.09 (575. 3)

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-75-83

**СОИНУДДИНИ ХУЧАНДИ
ВА РИСОЛАИ “БАЗМ ВА
РАЗМ”-И Ў**

Мирзоев Садрриддин Холович, дотсенти
кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ “ДДХ ба
номи акад. Б. Гафуров” (Хучанд, Тоҷикистон)

**СОИНУДДИН ХУДЖАНДИ
И ЕГО ТРАКТАТ «БАЗМ ВА
РАЗМ»**

Мирзоев Садрриддин Холович, канд. филол. наук,
доцент кафедри таджикской классической
литературы ГОУ “ХГУ имени академика Б.
Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)

**SOINUDDIN KHUJANDI
AND HIS TREATISE
“BAZM VA RAZM”**

Mirzoev Sadriddin Kholovich, candidate of philology,
\associate professor of the department of Tajik classical
literature, Khujand State University named after
academician B. Gafurov (Khujand, Tajikistan)
e-mail: mirzozoda-75@mail.ru

Жанри мунозира баҳс ва ё муҷодала байни ҳарифон мебошад, ки пайдоиши он ба давраи қабл аз ислом мерасад. Яке аз рисолаҳои муҳимтарини рамзии дар жанри мунозира байни базм ва разм таълифкардаи намояндаи маъруфи силсилаи Оли Хучанд дар Исфаҳон Соинуддин Алӣ ибн Муҳаммади Хучандии Исфаҳонӣ (1369-1433), ки беиштар бо номи Ибни Турка шуҳрат дорад, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар рисолаи қалилулҳаҷм тарафҳои мунозиракунанда кӯшиши ба харҷ медиҳанд, ки муқаррибтару болотар будани худро дар даргоҳи шоҳ собит созанд. Зикр шудааст, ки базму разм рамзҳои завқу ақл мебошад. Яке аз бунёдгузори анъанаи мунозираи мансур орифи маъруфи асри XI Ансории Ҳиравӣ ба шумор меравад. Ба мақсади собит сохтани бартарию ҳаққонияти худ тарафҳои мунозира аз оёти қуръонӣ, аҳодиси набавӣ, абёти форсию тоҷикӣ истишҳод меҷӯянд. Таъкид гардидааст, ки дар асри XV таълифи мунозира инкишофи махсус ёфтааст, ки асарҳои “Гӯй ва чавгон”-и Орифи, “Шамъу парвона”-и Рухии Ёзарӣ, “Ақлу шиқ”-и Назлободӣ шохиди ин иддаоянд.

Калидвожаҳо: таърихи адабиёти тоҷик, асрҳои XIV-XV, Соинуддини Хучандии Исфаҳонӣ, Оли Хучанд, мунозира, завқ ва ақл, ирфон

Рассматривается жанр мунозира, представляющий собой прение или спор между двумя противниками, зарождение которого относится к доисламскому периоду таджикско-персидской литературы. Анализируется один из важнейших символических трактатов известного представителя династии Оли Худжанд (Худжандской династии) в Исфахане Соинуддина Али ибн Мухаммада Худжанди Исфахани (1369-1433), более известного под именем Ибн Турка, сочиненный в жанре мунозира (спора, прения) между пиром (базм) и боем (разм). В небольшом по объему произведении каждая из спорящих сторон старается доказать свое превосходство при царском дворе. Отмечается, что пир и бой являются символами откровения (кашиф) и разума (истидлол). Традиция составления прозаических мунозира восходит к творчеству видного мистика XI века Ансоори Хирави. В доказательство собственной правоты и превосходства спорящие стороны приводят коранические аяты, фрагменты из предания пророка Мухаммеда, стихотворные цитаты на таджикском и арабском языках. Подчеркивается, что в XV веке составление мунозира получило особое распространение, о чем свидетельствуют «Гуй и чавгон» Орифи, «Шамъу парвона» Рухи Ёзарӣ, «Аклу шиқ» Назлободӣ.

Ключевые слова: история таджикской литературы, XIV-XV века, Соинуддин Худжанди Исфохани, Оли Худжанд, прение (мунозира), откровение и разум, мистицизм

The genre of munozir is a debate or dispute between two opponents, the origin of which dates back to the pre-Islamic people. One of the most important symbolic treatises of the famous representative of the Oli Khujand dynasty (Khujand dynasty) in Isfahan, Soinuddin Ali ibn Muhammad Khujandi Isfahani (1369-1433), better known as Ibn Turk, composed in the genre of munozira (dispute, debate) between a feast (bazm) is analyzed and in battle (size). In a small work, each of the disputing parties tries to prove its superiority at the royal court. It is noted that the feast and battle are symbols of revelation (kashf) and reason (istidlol). The tradition of composing prose munozir goes back to the work of the prominent 11th century mystic Ansori Hiravi. To prove their own rightness and superiority, the disputing parties cite Quranic verses, fragments from the tradition of the prophet, and poetic quotes in Tajik and Arabic. It is emphasized that in the 15th century the composition of the munozir received special development, as evidenced by Orifi's "Gui and Chavgon", "Shamu parvona Ruhi Yozari", "Aklu ishk" by Nazlobodi.

Key-words: history of Tajik literature of the XIV-XV centuries, Soinuddin Khujandi Isfahani, Oli Khujand, debate (munozira), revelation and reason, mysticism

Яке аз намояндагони маъруфи илму адаби Оли Хучанд дар Исфохони куруни вусто, Соинуддин Алӣ ибни Муҳаммад Хучандии Исфохонӣ (1369-1433) маъруф ба Ибни Турка мебошад, ки дар каламрави адабиёти форсии тоҷикӣ ва арабӣ ҷойгоҳи вижае дорад.

Мутаассифона, зиндагинома, осори илмию адабӣ, ҷаҳоншиносӣ ва хусусиёти сабкии осори Соинуддини Хучандӣ дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ ба сурати комили илмӣ муайян нашудааст ва хонандагони тоҷик аз вучуд доштани чунин шоир ва нависандаи тавоно камтар огаҳӣ доранд, ҳатто ҷомеаи фарҳангии форсизабонон ҳам. Дар нигоҳи аввал бад-он сабаб аст, ки тамомии осори нависанда ба нашр нарасида ва мавриди нақду баррасии ҳамаҷониба қарор нагирифтааст, бинобар ин, шахсияти илмӣ ва адабии Хоҷа Соинуддин ношинохта мондааст. Дар нигоҳи дуюм адабиётшиносон ва аҳли таҳқиқ бар бисёре аз осори ӯ даст наёфта ва онҳоро нашинохтаанд, чи расад ба таъбу нашр.

Масъалаи дигар ин ки Соинуддини Хучандӣ дар наср соҳибмақтаб буда, аз шеъраш насраш бештар маъруфият дорад ва аксари муҳаққиқони адабиёти форсии тоҷикӣ бештар масъалаҳои назмро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Аммо наср ва масоили борики он ҳамчун бадеият ва ахлоқ ба шоистагӣ таҳқиқ нашудааст, махсусан, осори мансури Соинуддини Хучандӣ.

Дар ин навишта ҳам ба қасди арҷгузорӣ ба хунари нависандагӣ ва муаррифии ҷаҳоншиносии Хоҷа Соинуддин роҷеъ ба рисолаи “Базм ва разм”-и ӯ мулоҳиза хоҳем кард.

“Базм ва разм”. Яке аз муҳимтарин рисолаҳои рамзии Соинуддини Хучандӣ мебошад, ки соли 829 ҳ. /1426 м. дар шаҳри Ҳирот бо забони форсии тоҷикӣ навишта шудааст. Рисолаи қалилулҳаҷм буда, абвобу фаслҳои муайяне надорад. Соли 1395х. / 2016 м. ба тасҳеҳи адабиётшинос Мижгон Ҳаққонӣ чоп ҳам шудааст [11].

Ҳамон гуна, ки аз унвони китоб бармеояд, мунозира ва мочароест миёни соҳибони шамшеру қалам ва ҳазлу тараб, ки ҳар ду ро дар боргоҳи подшоҳу амирон ҷойгоҳи махсусе будааст. Қазовати ин баҳсу чадал,- менависад адабиётшинос Иброҳими Дебоҷӣ,- ба ақл ва завқ воғузур гардида ва андешаву қалами тавонои Ибни Турка

(яъне Соинуддин.- С.М.) онро ба сурате дилнишин сохта ва пардохтааст [15, с. панчоҳу як].

Рисола тибки равиши маъмули он рӯзгор, бо муқаддимае оғоз мешавад, яъне бо ҳамду тасбеҳи Худои Таоло ва ситоиши Паёмбари акрам (с) ва хонадонаш.

Сипас, дар зимни он ба ҳадафи аслии тадвини рисола ишора мекунад, ки қариби субҳ мунозира миёни базм ва разм аз қалбу забонаш гузашт ва онро ба риштаи таҳрир даровард, то барои соликон муфид афтад: “Субғоҳӣ, замамаи мунозира миёни базм ва размро бар асоси қонуни баҳсу мӯҷодала барқарор буда, ба гӯши дил мешунуд... Ҳаройина вочиб намуд, онро бар чаридаи суvari китобе сабт кардан, то толибони вақтшиносро нузуле пайдо шавад” [11, с.72-73].

Мавзуи меҳвари китоб гуфтугӯест миёни баргузидагони базми ҷамол ва фармонравоёни борғоҳи иззату ҷалол, ки ҳар қадам бо истинод ба далоили ақлӣ ва нақлӣ худро муқаррабтару болотар меонанд. Разм бар асоси бурҳонҳои ақлӣ ва нақлӣ сухан мегӯяд, вале базм бо нағмаҳои дилфиреб ва нозу карашма ба майдон меояд.

“Базм ва разм” дар қолаби мунозираи адабӣ ва бо равиши завқии орифона таълиф шудааст ва асосан мӯҷаро миёни ду шахсияти намодин «базм» ва «разм» ва намояндагони онҳо сурат мегирад. Аз ин ҷо «базм» самбули «кашф» ва «разм» намоди истидлол аст.

Мусаннифи китоб размро «сарҳанги борғоҳи ҷалол» муаррифӣ мекунад ва мунозираи ӯ бо базм аз ин мавқеъ оғоз мешавад: «Ҳар феъле, на бар мизони оёти қуръонӣ рост ояд, он дар бозори эътибор ва ихтиёр қамӣ ояд. Ҳар нақди андеша, ки на бар маҳаки шаръ мубайн ва дини матин тамом гардад, назди мубассирони офариниш ва ҳушмандони дорулиёри дониш ва биниш мардуд хоҳад буд”:

Разми пурмағз аст, таъвилоту нутқи анбиё,

Ғамзи бемағз аст, тахайлоту расми шоирӣ [11, с.70].

Яъне матлаби разм ин аст, ки ҳар он чӣ мувофиқ бо оёти қуръонӣ ва шарияти исломӣ мубайн набошад, назди ҳушмандон ботилу нодуруст аст.

Нависанда дар хилоли ин гуфтугӯҳо оид ба шамшер (намоди қудрат) ва қалам (рамзи баён), ки ду рукни муҳими давлатдорӣ маҳсуб мешаванд, мулоҳиза кардааст. Бино ба андешаи нависанда бо зарби шамшер ё теғ подшоҳ метавонад адолатро барқарор кунад ва бо қалам аст, ки қорҳои давлатдориро сомон мебахшад. Бинобар ин, ҷиҳати истидлол ба гуфтаҳои хеш аз забони разму асҳобаш ҳикояти Искандарро далел меорад, ба ин маънӣ, ки Искандар аз устои хеш Арасту насихате пурсид. Ӯ дар посух гуфт: “Бояд, ки дар саропардаи давлатат аз ҷаҳор қас ҳоли намонад. То қори ҷаҳонگیرӣ ва ҷаҳондорӣ ба сомон монад. Аввал вазире қофӣ, ҳунарманди боҳиммати олий ва аслии арҷманд... Дувум муборизе диловар. Севум ҳакиме мутабаҳхир дар ҳақоқиқ ашъ... Ҷаҳорум табиби ҳозиқи бо таҷрибате содиқ...” [11, с.71].

Пайдост, ки ин ҷаҳор рукн ҳама аз далелҳои разманд ва бузургони анҷумани базм вақте даъвои размро шуниданд, ба арбоби разм чунин посух доданд, ки агарчи муқаддимоти истидлоли ту мусалламу дуруст аст, аммо туро бар ҳадаф намерасонад. Ту бо кумаки бароҳини ақлӣ ва нақлӣ чунин даъвӣ кардӣ, ки агар разм ва асҳобаш дар хидмати подшоҳ набошад, кишвар побарҷо наместонад. Оре, ту ва ёронат дар “хидмат” ҷойгоҳи асосӣ доред, аммо дар “иззат” ва шаъну шуқуҳ ҳеҷ нақше надоред. Ин мо ҳастем, ки талошҳои шуморо мавриди қабули подшоҳ менамоем [11, с.35].

Нависанда дар зимни ин мӯҷароҳо аз забони базм ҳикояти Низомулмулкро меорад, ки мухтасари ҳикоят ба д-ин зайл аст: Ҳоча Низомулмулк мадрасаҳои бисере ҷиҳати омӯзиши улуми динӣ сохт. Дар ин миён гурӯҳе аз сӯфиёни бесафо қисса бар султон

навиштанд, ки вазирро дар бораи арбоби тариқат ва соликони роҳи ҳақиқат иродате нест. Хоҷа бештар аз андешаҳои фуқаҳои хилофҷӯро пуштибонӣ ва ҳимоят мекунад. Султон қиссаро ба Хоҷа намуд ва ӯ дар ҷавоб гуфт: “Эй одили соҳибқирон. Арбоби давлат аз мардони Худой удул нанмоян... Эътибор ба фазоили нафсонӣ ва илми ҳақоик аст, на ба ҷомҳои хаззу суф ва хурдаҳои номавсуф :

*Чаро бошӣ ба д-он гулгуна муҳтоҷ,
Ки гардад бар дари гармоба тороч” [11, с.75].*

Ёрони разм баъди шунидани ҷунин даъво ба базму ёронаш посух доданд, ки шумо дар боргоҳи подшоҳ ҷой доред, аммо на аз рӯйи мақому манзалат, балки аз рӯйи безътиборист, ба монанди ҳикояти Мутаваккал бо вазири донои худ. Мухтасари ҳикоят ин аст, ки рӯзе Мутаваккали халифа бо вазири худ дар ҳоли гуфтугӯ буд ва матолиби мухталифро радду бадал мекарданд. Ногоҳ касе иҷозаи даромадан хост. Вақте ворид шуд, халифа аз ӯ пурсид: Чӣ қадар бар тафсир ва таъвили оят иҳота дорӣ? Гуфт: Ҳеч. Пурсид аз ҳадис ва илми ричол чизе медонӣ? Гуфт: Ба дунболи омӯхтани ин донишҳо нарафтаам. Дар илми усулу фуруъ ва низ фалсафаву мантиқ чӣ қадар заҳмат кашидаӣ? Гуфт: Ин номҳоро камтар шунیداам. Пурсид луғат ва сарфу наҳв медонӣ? Гуфт: Дар онҳо дониши чандоне надорам. Пурсид Қуръон ҳамедонӣ? Гуфт: Ин дигар гуноҳи падарам буда, ки ба ман наёмӯхт.

Халифа рӯй баргардонд ва пас аз лаҳте оби даҳони худро бар чеҳраи он шахс андохт. Вазир бо тааҷҷуб пурсид: Эӣ амиралмуъминин чаро ба ӯ иҳонате кардӣ? Гуфт: Маъзурам чун тибқи қоида оби даҳонро бояд дар пасттарин ва вайронтарин ҷой андохт ва ман аз ин шахс бемиқдортар ва вайронтар наёфтам ” [11, с. 35].

Ҳосили гуфтаҳои бузургони разм ин аст, ки ҳузури шумо аҳли базм дар маҳфили шоҳ ҳаммонанди ҳузури он шахси нодон дар маҳфили Мутаваккил аст. Ёрони базм, ки ин суҳанонро шунидан яқоякшон ба гунае посух доданд. Аммо муҳтавои тамомии андешаҳои онҳо як чиз буд, ин ки донишҳои шумо қолабӣ ва бемаънӣ аст. Дониши ҳақиқӣ ирфон аст, ки шумо аз он бебаҳраед. Ҳикояте, ки ба д-он тавассул ҷустаед, шоҳид бар муддаои мост:

*Ҷоно ба забони мо суҳан мегӯӣ,
Ё худ суҳан аз забони мо мегӯӣ.*

Шумо, ёрони разм ба манзалаи он марди нодон ҳастед, ки мустаҳаққи оби даҳони Мутаваккил буд, на мо, ки ороста ба улуми ҳақиқӣ мебошем [11, с.43].

Саранҷом мунозираи инҳо ба гӯши султони ишқ мерасад ва ӯ ба нияти ҳалли ин мурофаа ба қаҳрамони завқ ва вазири ақл фармон медиҳад, ки талошу даъвӣ ва суҳанони ҳар ду роҳ хуб бишнаванд ва ба вай бирасонанд, ба ин маънӣ: “Огоҳ шудани султони ишқ аз мунозираи базм ва разм ва ҳукумат кардан миёни эшон” [11, с.80].

Сипас, қаҳрамони завқ ва вазири ақл фармони султони ишқро иҷро мекунанд. Подшоҳ ҷунин ҳукм мекунад, ки иҷрои қорҳои динӣ ва дунёвӣ ба ҳар ду вобастагӣ дорад ва ҳар қадом дар мавқеи худ судманд тавонад буд. Салтанат ва низоми давлатдорӣ ба ҳар ду ниёзманд аст, ҳам асҳоби разм, ки асҳоби қаламу шамшеранд ва ҳам асҳоби базм.

Бинобар ин, зарур аст, ки ҳар ду тоифа аз мартабаи хеш гузаранд ва ба вазифаи худ устувор бимонанд. Ба д-ин лиҳоз, султони ҳамаи қорҳо ва фармонравои ро боргоҳи ишқ шинохтааст ва чиҳати шарҳу тавзеҳи далоили ақлӣ ва нақлӣ ба оёту ривоёт, амсолу ҳикам ва ашъору ақволи форсии тоҷикӣ ва арабӣ, бо ибороти ширин ва муҳтавои чанд ҳикоят дар лобалои наср истинод мекунад.

Нависанда дар поёни рисола хонандаро ба ин нукта мувоҷеҳ мекунад, ки чаро матолиби ин навиштагро дар миёни соликон қарор додааст, яъне “Сабаби дарч кардани ин таҳқиқ дар миёни мачоз”.

Посухи мухтасари нависанда ин аст, ки ҳар кас аз маорифи раббонӣ баҳра барад, бояд ба қадри имкон дар ихтиёри дигарон қарор диҳад.

Хоҷа Соинуддин ҷихати гуфтаҳояш ба як ҳадис ва як оят истишҳод мекунад, ояте, ки мегӯяд: *وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ* [4, с. 913].

Яъне нависанда матолиби ин рисола ро неъматии Илоҳӣ медонад ва ба истинод ба ояте мазкур, бар худ зарур медонад, ки ба дигарон бирасонад.

Мебинем, ки баъзе аз навиштаҳои Хоҷа Соин ба гунае пардохта шудааст, ки сибғаи завқӣ ва адабии онҳо бештар ошкор мешавад.

Ин мухтассот дар рисолаҳои «Ақл ва ишқ», «Базм ва разм» ба назар мерасад ва дар заминаи «мунозира нависӣ» дар адабиёти форсии тоҷикӣ яке аз беҳтарин ва шигарфттарин мунозира маҳсуб мешаванд.

Аслан, мунозира дар луғат ба маънои гуфтугӯ кардан, баҳс бо якдигар дар ҳақиқат ва моҳияти ҷизе омадааст [3, с.2819].

Дар илми мантиқ бошад, мунозира муодили мучодала ё чадал аст. Яъне далоиле, ки мубтаи бар даъвиҳое бошад, ки мавриди пазириши ҳасм ё тарафи муқобил аст.

Дар мунозироти адабӣ шарт нест, ки ду тарафи мунозира инсон бошад, балки бо истифодаи унсури ҳаёл метавонад, мунозира миёни ҳайвонот ва ашё бошад.

Ё нависанда бо равиши рамзӣ-тамсилӣ метавонад ба қувваҳои башарӣ шахсияти инсонӣ бахшад. Пас, мунозираи адабӣ, яъне гуфтугӯ (Dialogue) миёни ду тараф ҷихати исботи бартарӣ ва мунтаҳо ғалабаи яке бар дигаре бо истифода аз ҳар гуна сабки таълиф ва шеваи баён мебошад [11, с.51].

Мебинем, ки мунозира ҳам дар қолаби шеър ва ҳам дар сохтори наср истифода мешавад. Бо ин тафовут, ки жанри мунозира дар шеър бештар ба шакли пурсишу посух аст, чунонки дар қитъаи зайли Носири Хусрав меҳонем:

*Нашиндаӣ, ки зерӣ чаноре кадубуне,
Баррусту бардавид бари ӯ, бар ба рӯзи бист.
Пурсид аз он чанор, ки ту чандрӯзай?
Гуфто чанор: Сол маро беитар зи сист.
Хандид пас бад-ӯ, ки ман аз ту ба бист рӯз
Бартар шудам, бигӯӣ, ки ин коҳилит чист?
Ҷро чанор гуфт, ки имрӯз, эӣ каду,
Бо ту маро ҳанӯз на ҳангоми доварист.
Фардо, ки бар ману ту вазад боди меҳрон,
Он гаҳ шавад падид, ки номарду мард кист [9, с.389].*

Бино ба қавли иҷмои адабиётшиносон Асадии тӯсӣ (1005- 1073) нахустин шоире аст, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ мунозира навиштааст. Ҷарчанд ҳанӯз дар адабиёти бостон жанри мунозира мавҷуд буд, ки достони “Дарахти Асуриг” гувоҳи он буда, дар асрҳои 2-3 ба забони паҳлавии ашконӣ навишта шуда, матни он шомили 800 вожа мебошад ва то рӯзгори мо дар асл боқӣ мондааст [8, с.66].

Ба қавли муҳаққиқи ин давра Додихудо Саймидинов “ нависанда онро ҳамчун суруд ном бурда, дар абёти 118-119 чунин овардааст:

*118. Сурудам (он) ки навишт, (В-он) ки навишт аз хеш.
119. Дер зиҳад ба ҳар суруд, Сари душман мурда бинод [8, с.70].*

Ҳамин тавр, аз Асадии Тӯсӣ сарояндаи “Гаршоспнома” то замони мо панҷ мунозира ба забони форсии тоҷикӣ дар шакли қасида боқӣ мондааст, ки чунин ном доранд: Мунозираи габр ва мусалмон, Мунозираи араб ва аҷам, Мунозираи замин ва осмон. Мунозираи шаб ва рӯз, Мунозираи камон ва найза.

Яке аз куҳантарин ва зеботарин мунозира дар наср мучодалаи ақл ва ишқ дар рисолаи “Канз-ус-солиқин”-и Ансорӣ, ки бо номи “Мақолоти ақл ва ишқ” маъруф аст, метавон мушоҳида кард [6].

Минбаъд Начми Розӣ, Саъдии Шерозӣ дар жанри мунозира дар мавзӯи ақл ва ишқ рисолаҳои мондагори навиштанд [8, с.137;19, с. 1138-1142].

Аз ин рисолаҳо ҳамон мочаро ва муборизаи ақлу ишқ ба назар мерасад, ки пирӯзӣ ҳамеша аз ишқ аст. Начми Розӣ ва Саъдии Шерозӣ ҳам бар ҳамин тариқ ин дostonҳоро таълиф кардаанд.

Матлаб ин аст, ки суннати мунозиранависӣ дар тамоми адвори таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ идома ёфт. Ҳатто бо таъсири адабиёти форсии тоҷикӣ дар адабиёти туркизабон, узбекӣ, озарбойҷонӣ низ жанри мунозира пайдо шуда, рушд кард.

Бино ба навиштаи адабиётшинос Аълоҳон Афсаҳзод, махсусан, дар адабиёти асри XV, яъне дар рӯзгори Соинуддини Хучандӣ мунозирагӯӣ рушду инкишоф доштааст: “Гӯй ва чавгон”-и Орифӣ, “Зайду Зайнаб”-и Хизршоҳ, “Хаёлу висол”-и Алии Оҳӣ (аслаш Осӣ.- С. М), “Шамъу парвона” ва “Булбулу гул”-и Рухии Ёзарӣ, “Разму базм”-и Соинуддини Турка (ваф. 835/ 1432) “Шамъу парвона”, “Ақлу ишқ” ва “Фатҳу футуҳ”-и Аминуддини Назлободӣ аз мунозираҳои машҳури ин давра буданд [1, с.90].

Ба ҳамин минвол мунозираҳои «Ақл ва ишқ», «Базм ва разм»-и Хоҷа Соинуддин дар заминаи жанри мунозира дар наср, дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ яке аз беҳтарин ва шигарфттарин мунозира ба ҳисоб мераванд, ки мо баъзе аз навиштаҳои Соинуддинро бо мунозираҳои дигар муқоиса кардаем [6].

Мулоҳиза мешавад, ки нависанда дар “Ақлу ишқ” бештар ба “Саломон ва Абсол”-и Сино “Овози пари Ҷабраил” ва “Мӯнис-ул-ушшоқ”-и Шайхи Ишроқ пайравӣ кардааст. Ин рисола соли 808ҳ. /1406м. навишта шуда, дар сарчашмаҳо номи аслии он “Мунозироти хамс” зикр шудааст. Ба хотири ин ки мундариҷа ва мазмуни рисола аз мунозираҳои ақлу ишқ иборат аст, ин рисола “Ақлу ишқ” ном гирифтааст.

Соинуддини Хучандӣ дар мочарои ақлу ишқ фикри аслии дostonашро аз мочарои хилқати Одам бардоштааст. Ин муоризаи ақлу ишқ ва пирӯзии ниҳойи ишқ дар офариниши Одам ва таслими фариштагон, ки ҳамон иродаи ҳазрати Дӯст ва эътирози иблису ёрони ӯ мебошад.

Дostonи “Ақлу ишқ” 20 сол пештар аз рисолаи “Базм ва разм” навишта шудааст ва дар ин дoston пирӯзӣ аз ишқ аст. Аммо рисолаи “Базм ва разм”, ки наздик ба авоҳири зиндагии нависанда таълиф шудааст, дар баробари “Ақлу ишқ” қалилҳаҷм буда, мутобиқи суннати мунозиранависӣ Хоҷа Соинуддин ба ҳулосае меояд, ки салтанат ва низоми давлатдорӣ ҳам ба асҳоби разм, ки асҳоби қаламу шамшеранд ва ҳам ба асҳоби базм ниёз дорад. Бинобар ин, иҷрои қорҳои динӣ ва дунёвӣ ба ҳар ду вобастагӣ дорад ва ҳар кадом дар мавқеи худ судманд тавонад буд. Аммо дар ин рисола ҳам чунин ҳукм танҳо аз ҷониби султони ишқ ба тасвиб мерасад. Яъне андешаи тасаллути ишқ ва машварату ҳамкориҳои ақл ба боргоҳи бошукӯҳи ҳазрати ишқ дар мунозираҳои нависанда густариш меёбад ва Хоҷа Соинуддин ба ин тариқ роҳи начоти башар ва саодати ӯро нишон медиҳад.

Мушоҳида мешавад, ки Хоҷа Соинуддин мутобиқи суннати мунозиранависӣ дар мунозираи “Базм ва разм”, зиёда аз 10 ояти қуръонӣ, ҳадиси набавӣ ва барои комил

гардидани мочароҳои шахсиятҳо 35 байти форсии тоҷикӣ ва 10 байти арабӣ ва чанд амсолу ҳикам ба унвони шоҳид истифода кардааст.

Дар канори ин, аз рӯзгори шахсиятҳои таърихӣ Мутаваккили халифа, Зулкарнайн, Арасту, Сиёвуш ва Фаридун ҳикоятҳо овардааст, ки аз забони қаҳрамонҳо нақл мешавад. Пас маълум мешавад, ки соҳиби китоб барои дурнамои фикру андеша аз пеш омодагии комил дошта, бо истифодаи оёту ҳадис, ашъори арабию форсӣ ва амсолу ҳикам, ки дар зимни ҳодисаҳо аз забони қаҳрамонҳо баён мешаванд, қиссаи хонданӣ ва дилкашу мондагор эҷод кардааст.

Илова бар ин, соҳиби китоб дар зимни мочароҳои “Базм ва разм”, авзои сиёсий-ичтимоӣ ва муҳити фарҳангии рӯзгори темуриёнро ба намоиш мегузорад ва бо паёмад ва гуфтугӯҳое, ки байни базм ва разм сурат мегирад интиқод аз низоми давлатдорӣ он замон мекунад.

Аксари мувоҳисаву мочароҳо ва саволу ҷавобҳои қаҳрамони рисола ба ҳаёт ва фаъолияти ҳуди Хоҷа Соин ҳам пайванд мегирад ва нависанда дар ҳилоли ин мочароҳо андешаҳои сиёсий-ичтимоӣ худро низ баён кардааст.

Корбасти хунармандона аз санъатҳои бадеӣ яке аз хусусиятҳои асосии сабки сухани Соинуддини Хучандӣ мебошад, ки аксар ба фасоҳату балоғати калом ҳамроҳ аст. Аслан, баёни хунарӣ дар тамоми осори адиб нақши муассир дорад. Намоёнтарин намунаи таъсири каломӣ хунарӣ дар осори «Ақлу ишқ» [12], «Базм ва Разм» [11], «Атвори салоса» [13], «Нафсат-ул-масдур» [14] ва «Шарҳ ва тарҷумаи «Назм-уд-дурар» [10] ба назар мерасанд, ки дар онҳо ҳар як сухан бо мақсади муайяни эҷодӣ оварда шудаанд.

Махсусан, дар рисолаи “Базм ва разм” санъатҳои бадеӣ ташбеҳу таҷнис, талмеху истиора, тавсиф, маҷоз, тазоду муқобала, сачъу мувозан, ташхис ва рамзу тамсил ба манзалаи воситаҳои асосии пардозу орои сухан мақоми хосса дошта, аз назари басомад хусусияти сабки осори адибро таъмин кардаанд.

Адиб на танҳо ба вожаҳо, балки ба ибороту ҷумлаҳои мусаччаъ низ таваҷҷуҳи махсус доштааст ва дар ин рисола санъатҳои бадеӣ ташхис, талмех, сачъи мутавозӣ ва мутарраф бештар истифода шудаанд.

Таълифот ва навиштаҳои Соинуддин Хучандӣ Исфаҳонӣ аз ҷумлаи меросҳои арзандаи фарҳангии мо форсизабонон, аз ҷумла тоҷикон аст, ки бештар ба лиҳози никоти илмӣ-адабӣ, ҳалли матоли биғомизи ирфонӣ, улуми қуръонӣ, мунозира нависӣ ва низ ба хоҳири масоили сиёсий-ичтимоӣ, инъикоси авзои илмӣ ва фарҳангии он рӯзгор муътабаранд. Бо дар назардошти нуктаҳои ёдшуда бештаринаи нигоштаҳои Соинуддин Алии Хучандӣ даст ба даст гашта, аз тангҳо ва дарозии понсадсола гузашта то ба мо расидааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Афсаҳзод, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуввуми асри XV. (Китоби аввал) [Матн] / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1987. – 264 с.
2. Бехбаҳонӣ, Сайидалӣ. Аҳвол ва осори Соинуддини Туркаи Исфаҳонӣ ба инзимои рисолаи “Инзолия”-и ӯ [Матн] // Маҷмуаи суханрониҳо ва мақолаҳо дар бораи фалсафа ва ирфони исломӣ/ Сайидалӣ Бехбаҳонӣ. – Теҳрон: Мутолиоти исломӣ, 1349. - саҳ. 110-132.
3. Деҳхудо, Алиакбар. Лугатнома. Матни электронӣ. СД / Бо ҳамроҳии садо ва матни баёноти аллома Деҳхудо / Алиакбари Деҳхудо. - Теҳрон : Донишгоҳи, 1337ҳ.
4. Қуръони-л-карим. Мусҳафу-т-таҷвид [Матн] / Тарҷума Илоҳи Қумшай. – Сурия: Дору-л-маърифат, 1426. – 654 с.

5. Мирзоев Садриддин. Вежагиҳои сабкӣ ва бадеии осори насри «Ақлу ишқ» ва «Атвори салоса»-и Соинуддини Хуҷандӣ [Матн] / Садриддин Мирзоев. – Хуҷанд: Ношир, 2013. – 232 с.
6. Мирзоев С. Х. Ҷойгоҳи дostonҳои рамзии ирфонӣ дар осори Соинуддини Хуҷандӣ [Матн] / С. Х. Мирзоев // Ахбори ДДХБСТ. Силсисаи илмҳои гуманитарӣ. – 2019. – №1 (78). – С. 36-44.
7. Розӣ, Н. Рисолаи ишқ ва ақл [Матн] / Ба эҳтимоми ва тасҳеҳи Тақии Тафаззулӣ / Н. Розӣ. – Теҳрон : Илмӣ ва фараҳангӣ, 1367. - 129 с.
8. СаймиДДинов Н. Адабиёти паҳлавӣ [Матн] / Н. СаймиДДинов. - Душанбе : Пайванд, 2003. - 232 с.
9. Хусрав, Носир. Куллиёт [Матн] / Ба тасҳеҳи Насруллоҳи Тақвӣ; бозхонӣ ва вироиши Муҳсини Осорҷӯӣ / Носири Хусрав.- Теҳрон: Саноӣ, 1388. - 696 с.
10. Хуҷандӣ, Соинуддин Алӣ. Шарҳи Назм-уд-дурад [Матн]. Тасҳеҳ ва таҳқиқ аз Ҷудии Неъматӣ/ Соинуддини Хуҷандӣ.-Теҳрон: Мероси мактуб, 1384. – 509 с.
11. Хуҷандӣ, Соинуддин. Базм ва разм [Матн] / Тасҳеҳ ва таҳқиқ: Мижгон Ҳаққонӣ / Соинуддини Хуҷандӣ. – Теҳрон: Мероси мактуб, 1395. – 126 с.
12. Хуҷандӣ, Соинуддин. Ақлу ишқ ё мунозироти хамс [Матн] / Тасҳеҳ ва таҳқиқи Акрам Ҷудии Неъматӣ / Соинуддини Хуҷандӣ. – Теҳрон: Аҳли қалам, 1375. – 218 с.
13. Хуҷандӣ, Соинуддин. Атвори салоса [Матн] / Тасҳеҳи Хусайни Довудӣ / Соинуддини Хуҷандӣ // «Маориф». – 1371, давраи нуҳум, шумораи дуюм. – С. 45-77.
14. Хуҷандӣ, Соинуддин. Чаҳордаҳ рисолаи форсӣ [Матн] / Муқаддима ва тавзеҳот: Маҳмуди Тоҳирӣ / Соинуддини Хуҷандӣ. – Теҳрон: Ояи широк, 1389. – 373 с.
15. Хуҷандӣ, Соинуддин. Ал-маноҳиҷ фи-л-мантиқ [Матн] / Ба эҳтимоми Иброҳими Дебоҷӣ / Соинуддини Хуҷандӣ. - Теҳрон: Донишгоҳ, 1376. -232 с.
16. Шерозӣ, Саъдӣ. Куллиёт [Матн] / аз рӯи нусхаи муҳаммадалии Фурӯғӣ / Саъдии Шерозӣ. - Теҳрон: Қақнус, 1371. – 1347 с.

REFERENCES:

1. Afsahzod, A. Literature of Persian Tajik in the Second Half of XV century. (The first book) [Text] / A. Afsahzod. – Dushanbe: Donish, 1987. – 264 pp.
2. Behbahony, Saidali. Condition and Work of Soinuiddin Turka Isfahony to structure of the thesis of “Inzoliya” [Text] // Collection of speeches and articles on philosophy and Islamic Mysticism / Saidali Behbahony.-Tehron: Mutokioti islomi, 1349, PP. 110-132
3. Dehkhudo, Aliakbar. Vocabulary. Electronic text. SD / With sound and the expression text of academician Dehkhudo / Aliakbar Dehkhudo. – Tehron: Donishgoh, 1337pp.
4. Qur’oni-l-karim. Mushafu-l-tajvid [Text] / Translated by Ilohi Kumshai. – Suriya: Doru-l-ta’rifat, 1426. – 654 pp.
5. Mirzoev Sadriddin. Stylistic and Literary Features of Works of Prose “Aklu ishk” and “Atvori salosa” of Soinuiddin Khujandi [Text] / Sadriddin Mirzoev.– Khujand: Noshir, 2013.– 232 pp.
6. Mirzoev S.Kh. The Location of Symbolic Mystical Stories in the Works of Soniuiddin Khujand [Text] / S. Kh. Mirzoev // Bulletin of TSULBP. Series of Humanitarian sciences.– 2019. – №1 (78). – PP. 36-44
7. Rozi, N. Thesis of Love and Reason [Text] / With correction of Taki Tafazzuli / N. Rozi.- Tehron : Scientific and cultural. 1367.- 129 pp.
8. Saymiddinov N. Pahlavi Literature [Text] / N. Saymiddinov.- Dushanbe : Payvand, 2003.- 232 pp.
9. Khusraw, Nosir. Kulliypt [Text] / With correction of Nasrulloh Takwy; reread and edited by Muhsin Osorjuj / Nosiri Khusraw.- Tehron: Sanoi, 1388. - 696 pp.

- 10.** Khujandi, Soinuddin Ali. *Comment of Nazm-ul-durar [Text]. Correction and research from Judi Ne'maty / Soinuddini Khujandi.* – Tehron: Merosi maktub, 1384.-509 pp.
- 11.** Khujandi, Soinuddin. *Party and Dance [Text] / Correction and research: Mijgon Hakkony / Soinuddin Khujandi.* – Tehron: Merosi maktub, 1395. – 126 pp.
- 12.** Khujandi, Soinuddin. *Reason and Love or Discussion with each other [Text] / Correction and research of Akram Judi Ne'maty / Soinuddin Khujandi.* –Tehron: Ahli kalam, 1375. – 218 pp.
- 13.** Khujandi, Soinuddin. *Atwori salosa [Text] / Correction of Husain Dovudy / Soinuddin Khujandy // «Maorif» . – 1371, the ninth circle, the second number. – PP. 45-77.*
- 14.** Khujandi, Soinuddin. *Fourteen Persian Thesis [Text] / Introduction and explanation: Mahmudi Tohiry / Soinuddin Khujandi . – Tehran: Oyati Ishroq, 1389. – 373 pp.*
- 15.** Khujandi, Soinuddin. *Al-manohij fi-l-mantik [Text] / With care of Ibrohim Deboj /SoinuddinKhujandi. -Tehran: Donishgoh, 1376. -232 pp.*
- 16.** Sherozi, Saaadi. *Kulliyot [Text] / Accoding to the copy of Muhammadali Furugy / Saadi Sherozi. – Tehran: Kaknus, 1371.- 1347pp.*

УДК 821.21

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-84-94

**ОШНОИЗУДОЙ
ДАР ЭҶОДИЁТИ
СОИБИ ТАБРЕЗӢ** *Ӯрунова Мавҷуда Рустамовна, н.и.ф., дотсенти
кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ «ДДХ ба
номи академик Б.Ғафуров» (Хуҷанд, Тоҷикистон)*

**«ОСТРАНЕНИЕ» В
ТВОРЧЕСТВЕ СОИБА
ТАБРЕЗИ** *Урунова Мавҷуда Рустамовна, канд. филол. наук,
доцент кафедры таджикской классической
литературы ГОУ «ХГУ имени академика Б.
Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)*

**“DEFAMILIARIZATION”
IN THE WORKS OF
SOHIB TABREZI** *Urunova Mavjuda Rustamovna, candidate of
philology, associate professor of Tajik classical
literature department under SEI “KhSU named after
academician B.Gafurov” (Khujand, Tajikistan)
e-mail: umavchuda@mail.ru*

Кӯшиши ба харҷ дода шудааст, ки ашъори намояндаи барҷастаи сабки ҳиндӣ Соиби Табрзӣ марбутан ба ҳунарсозаи калидии формализми русӣ “ошноизудой” (“остранение”), ки назарияи онро Виктор Шкловский дар оғози қарни XX матраҳ сохта буд ва он ҳам дар Ғарб ва ҳам дар Шарқ ҷонибдорони зиёд пайдо кард, ба риштаи таҳлил кашида шавад. Дар эҷодиёти Соиби Табрзӣ ошноизудой неш аз ҳама дар маъниофаринию мазмунсозӣ зоҳир мегардад. Шоир ба калима тобишҳои маъноӣ услубӣ нав эҳдо мекунад, тавоноии нав мебахшад ва бо ин роҳ мазмуни тоза меофарад. Қайд шудааст, ки нисбат ба намояндагони сабқҳои хуросониву ироқӣ, шоирони сабки ҳиндӣ беиштар ба ошноизудой тамоюл зоҳир мекунанд. Соиби Табрзӣ дар байни шоирони сабки ҳиндӣ устоди мумтози ҳунарсозии ошноизудой ба шумор меравад, зеро ӯ офариниши маънии бегонаро ба авҷи аъло расонидааст. Соиб дар ғазалҳои калимаҳои худсохтеро истифода кардааст, ки заминаи тавлиди мазмуни нав гардидаанд. Аз ҷумла барои ифодаи мафҳуми “дунё” кинояҳои зиёди ғайривоқеӣ, аз қабилӣ “ишиахона”, “ваҳшатсаро” ва ғайраро ба кор бурдааст. Таъкид шудааст, ки Соиби Табрзӣ беиш аз ҳама дар санъати талмех ошноизудой кардааст. Дар офариниши маъниҳои бегона нақши асосиро тағйири зовияи дид бозидааст. Пас аз талмех Соиб аз ҳама беиштар санъатҳои бадеии таишбех ва таишхисро корбаст кардааст.

Калидвожаҳо: Виктор Шкловский, формализм, эҷодиёти Соиби Табрзӣ, ошноизудой, санъатҳои бадеӣ, талмех, таишбех, таишхис

Предпринята попытка проанализировать газели выдающегося представителя индийского стиля Соиба Табрзӣ в связи с сформулированным в начале XX столетия Виктором Шкловским ключевым для русского формализма понятием «остранение» (ошноизудой). В творчестве Соиба Табрзӣ «остранение» проявляется прежде всего в создании смыслов (маъниофарини) и тем (мазмунсози). Поэт придает слову новый смысловой и стилистический оттенок, вкладывает в него новый потенциал и создаёт новые мотивы и образы с его участием. Отмечается, что, по сравнению с представителями хорасанского и иракского стилей, поэты индийского стиля проявляют большую склонность к остранию. Соиб Табрзӣ признан выдающимся мастером применения приема отстранения среди поэтов индийского стиля, так как достиг невиданных вершин в создании необычных смыслов (маънии бегона). Подчеркивается, что Соиб использует в газелях нововведения в словосложении, являющиеся предпосылкой для создания новых смыслов. Так, для обозначения понятия «мир» поэт использует

многочисленные и очень необычные аллегории «ишиахона» («стеклянный дом»), «вахшатсаро» («дом ужаса»), «ниликхисор» («голубая крепость») и др. Подчеркивается, что самой часто употребляемой художественной фигурой, в которой Соиб Табрези с большим мастерством использует «остранение», является фигура реминисценции (талмех). Главную роль в создании необычных смыслов играет изменение угла зрения. После фигуры реминисценции Соиб чаще всего использует фигуры сравнения и олицетворения.

Ключевые слова: Виктор Шкловский, формализм, творчество Соиб Табрези, «остранение» (ошноизудои), художественные фигуры, реминисценция (талмех), сравнение и олицетворение

The article makes an attempt to analyze the ghazals of the outstanding representative of the Indian style Sohیب Tabrezi in connection with the concept of “defamiliarization” (oshnoizdoi) formulated at the beginning of the twentieth century by Viktor Shklovsky, a key concept for Russian formalism. In the work of Sohیب Tabrezi, “defamiliarization” is manifested primarily in the creation of meanings (maniofarini) and themes (mazmunsozi). The poet gives the word a new semantic and stylistic connotation, invests it with new potential and creates new motives and images with his participation. It is noted that in comparison with representatives of the Khorasan and Iraqi styles, poets of the Indian style show a greater tendency to defamiliarize. Sohیب Tabrezi is recognized as the most outstanding master of using the technique of detachment among the poets of the Indian style, as he reached unprecedented heights in creating unusual meanings (begon mania). It is emphasized that Sohیب uses innovations in word composition in ghazals, which are a prerequisite for creating new meanings. Thus, to denote the concept of “world”, the poet uses numerous, very unusual allegories “shishakhona” (“glass house”), “vakhshatsaro” (“house of horror”), “nilikhisor” (“blue fortress”), etc. It is emphasized that The most frequently used artistic figure, in which Sohیب Tabrezi uses “defamiliarization” with great skill, is the figure of reminiscence (talmeh). The main role in creating unusual meanings is played by changing the angle of view. After the figure of reminiscence, Sohیب most often uses the figures of comparison and personification.

Key-words: Victor Shklovsky, formalism, creative work of Sohیب Tabrezi, “defamiliarization” (oshnoizdoi), artistic figures, reminiscence (talmekh), comparison and personification

Чашмандозӣ ба таърихи шеърӯ шоирӣ дар адаби форсӣ равшан месозад, ки баробари тай гардидани мархилаҳои ташаккули инкишофи худ шеър торафт такмил ёфтаву шоирон дар паи ҷустуҷӯи ҳунарсозаҳои [6,с.47] тоза афтада, дастбӯ ҳам гардидаанд. Агар дар сабки хуросонӣ содагиву равонӣ ва баёни воқеияти рӯзгор мухтассоти асосии шеър доништа шавад, дар сабки ироқӣ корбасти мусталаҳоти фаннӣ, рӯҷӯ ба фарҳанги исломӣ, рамзгарой вижагиҳои асосии шеър доништа мешуд. Намояндагони сабки ҳиндӣ бошанд, кӯшиш ба харҷ доданд, ки шеърро вусъати тоза бахшида, маъниҳои бегонаро роҳандозӣ намоянд. “Фасоҳату содагии баёни устодони Хуросону Ироқу Форс дар гӯяндагони сабки ҳиндӣ зиёд дида намешавад, вале дар иваз аз хусусиятҳои дигаре баҳрамандаанд, ки наметавон онҳоро нодида гирифт. Бештар аз се қарн садҳо гӯянда, чи дар шибҳи қора ва Эрон бад-ин шева сухан гуфтаву ба гунаи дигаре сармояи адаби форсиро тавонгар сохтаанд” [1, с.56-57]. Аз ин нуктаи назар, метавон гуфт, ки нисбат ба намояндагони сабқҳои хуросониву ироқӣ, шоирони сабки ҳиндӣ бештар барои тағйир додани тарҳи сухани бадеӣ, ҳам аз ҷиҳати забон ва ҳам аз ҳайси маъно, талошҳо варзидаанд, то суханашон макбулиятӯ ҷовидонагӣ қасб қарда бошад.

Соли 1917 формалисти рус Виктор Шкловский мақолаеро таҳти унвони “Ҳунар - хамчун шигард” матраҳ намуда, дар он вожаи “ошноизудоӣ” [“остранение”]-ро истифода

намуд. Аз назари ӯ хунар идроки ҳиссии моро дубора сомон медиҳад ва дар ин масир коидаҳои ошнову сохторҳои ба зохир мондагори воқеиятро дигаргун месозад ва одатҳоямонро тағйир медиҳад ва ҳама чизи ошноро ба чашми мо бегона мекунад... ва ҳама чизро аз ҳокимияти савийи худкор, ки зодаи идроки ҳиссии мост, мераҳонад [6,с.60].

Муҳаммадризо Шафеи Кадқанӣ дар китоби худ “Растохези калимот” таҳти унвони “Ошноизудой” мақолаеро матраҳ карда, бо тақия ба назарияи формалистон овардааст, ки “ошноизудой дар назари суратгаронёнӣ рус ҳар навъ навоарӣ дар қаламрави сохту суратҳост ва ҳар падидаи кӯҳнаеро дар сурате нав даровардан, яъне “хунарсоза”-ро аз нав зиндаву ғайб кардан. Масалан, як ташбеҳро, ки ба иллати такрор дастмолӣ шуда ва наметавонад ғайб бошад, аз тариқи ғайб кардан” [6,с.62]. Ё худ Муҳаммад Ҳусайни Муҳаммадӣ перомунӣ мафҳуми “ошноизудой” чунин ибрози назар менамояд: “Ошноизудой дар як таърифи густарда иборат аз тамомии шигардҳои фунунӣ аст, ки нависанда ё шоир аз онҳо баҳра мебарад, то ҳақони матро ба чашми хатобини худ бегона бинамояд. Ҳадафи ӯ низ аз ин кор равшан кардани саръи як маънӣ ё мафҳум нест, балки меҳода дар қолаби зебофаринӣ мафҳуми тоза биёфаринад” (9, с.2). Вақте сари ин мақула мулоҳиза менамоем, мусаллам мегардад, ки ҳар шоир новобаста ба он ки бо қадом сабки адабӣ эҷод менамояд, қўшиш ба ҳарч медиҳад, то ба маънии тоза дастбӯ гардад, вагарна муваффақ дар ҳадаи эҷод нахоҳад шуд. Дар идомаи фикр Кадқанӣ илова менамояд, ки “агар сад бор ман бигўям, ки чехраи маъшуқи ман мисли офтоб аст, як ташбеҳи қадимӣ, ё хунарсозаи ғайриғайбӣ ба кор бурдаам” [6,с.62]. Аз ин рӯ, суханварон қўшиш намудаанд, ки ҳар бор суханро қилову дурахши тоза баҳшида, зовияи дидро нисбат ба ашӯву мафҳумоти мавриди тасвир тағйир дода бошанд. Масалан, устод Абдулманнони Насриддин дар мақолаи хеш “Тасвири тулуи офтоб дар “Шоҳнома” чунин овардаанд: “Устод С.Айнӣ зимни тадқиқоти хеш оид ба “Бўстон”-и Шайх Саъдӣ қайдҳои зеринро аз гуфтаҳои адабиётшиносии турк Зиёпошшои Усмонино фаро гирифтаанд: “... Фирдавсӣ барои ба вучуд овардани “Шоҳнома” сӣ сол ранҷ кашид. Дар ҳақиқат, як асари номурданӣ ба вучуд овард. Тулуи офтобро дар 120 ҷой 120 ранҷ тасвир кард, ки яке бар дигаре монанд нест...” [5,с.80]. Дар идомаи сухан Абдулманнони Насриддин қайд менамояд, ки “...гуфтаҳои Зиёпошшо аз рӯи тахмину тақриб бошанд ҳам, қомилан дуруст будаанд, балки тасвири сар барзадани хуршеди гетиғурӯз аз миқдори таъинқардаи он муҳаққиқ хеле бештар ба шумор омад” [5,с.80] – гуфта 225, мавриди тулуи офтобро дар шоҳасари Ҳаким Фирдавсии Тўсӣ дарёфт ва дар мақолаи хеш сабт намудааст [5,с.81-104].

Вале чун ба ин тасвири худованди “Шоҳнома” назар меандозем, ҳамоно ошкор аст, ки дар аксари абёте, ки ба тулуи офтоб баҳшида шудаанд, бештар қорғирӣ аз муродифоти бадеии вожаи мазкур бадеияти абётро таъмин намудаанд, шабеҳи “ёқути зард”, “гетигурӯз”, “ҷароғи замона”, “равшанҷароғ”, “тўдаи шанбалид”, “шамъи гетигурӯз”, “сурхсеб”, “ҷароғи зардрахшон”, “ханҷари рӯз”, “дирағши сапед”, “шамъи рахшон”.

Аз баррасиву таҳлили ғазалиёти суханварони форсу тоҷик мисли Ҳаким Анвариву Низомии Ганҷавӣ, Шайх Саъдиву Ҳоча Камол, Ҳофизи Шерозиву Амир Ҳусрави Деҳлавӣ ва дигарон метавон натиҷа гирифт, ки онҳо низ дар офаридани образҳои қаҳрамонони лирикии ғазалиёти хеш, хоссаган, тимсоли маъшук аз хунарсозаҳои муҳталиф суд ҷустаанд. Барои мисол мегирем ташбеҳи рӯи маъшукро ба моҳ. Анварӣ мегӯяд:

Ҳусни ту бар моҳ лаишкар мекашад,

Ишқи ту бар ақл ханҷар мезанад [2,с.82].

Низомӣ нигоштааст:

Шудам бар сурате ошиқ, ки бар маҳ мекунад ғавғо,

Чӣ сурат? Сурати дилбар, чӣ дилбар? Дилбари зебо [4,с.260].

Камол мефармояд:

*Бе маҳи рӯи ту оҳам зи Сурайё бигузаит,
Дида дарё шуду ҳар қатра зи дарё бигузаит [12,с.219].*

Афзудан мебояд Камоли Хучандӣ дар ғазалиёти хеш бо истифода аз вожаи “моҳ” маъниҳои латиф ба ҳам оварда, ҳар дафъа бо тағйир додани зовияи дид дар андарёфти мазомини тоза муваффақ ҳам гардидаст. Агар дар қисме аз байтҳо чехраи зебои қаҳрамони лирикӣ ба моҳ шабоҳат ёфта бошад, дар аксар абёти шоир рӯи ӯ дар малоҳат аз моҳ имтиёз бахшида шудааст. Чунончи:

*Моҳро равшанӣ аз рӯи ту мебояд ҷуст,
Сарвро ростӣ аз қадди ту мебояд хост [12,с.198].*

Ҷои дигар гуфта:

*Рухсори дилфурӯзат хуршеди безавол аст,
Пайдост, маҳ, ки пинҳон аз шарми он ҷамол аст [12,с.271].*

Боз гуфта:

*Моҳ дуздӣ мекунад хубӣ зи ту,
З-он дарояд ҳар шабе аз равшанат [12,с.300].*

Бо вучуди ин ҳама навҷӯиҳо боз ҳам хонанда такрори маъниро эҳсос менамояд. Аз ин рӯ, Шафеии Кадканӣ илова менамояд, ки “агар шоир ҷоми шаробро дар зулолӣ ва равшанӣ ба офтоб ташбеҳ кунад, ки ҷоми шароб монанди хуршед аст (як ҳунарсозаи аз кор афтодаи дигарро мавриди истифода қарор додааст), агар сад бор ин “паём”-ро бо ибороте аз ҳамин даст муқаррар кунад, ҷуз хаста кардану мутанаффир кардани муҳотаб ҳеч ҳосиле нахоҳад дошт, аммо як шоири начандон машҳур дар давраи сафавӣ ё қочорӣ гуфтааст:

*Офтобо, аз сари майхона мағзар, к-ин ҳарифон
Ё бибӯсандат, ки ёрӣ, ё бинӯшандат, ки ҷомӣ.*

Ҳамон ҳарфи бисёр мубтазал ва муқаррарро, яъне ҳамон ҳунарсозаи дастмолишуда мубтазалро сурате тоза бахшида ва аз он ошноизудой кардаву ба он зиндагӣ бахшидааст. Ҳарфи тозаву бадеи ин шоир ҳамон паёмҳои мубтазали пешин буд, ки “рӯи маъшуқи ман мисли офтоб аст” ва ё “ҷоми шароб монанди офтоб аст” [6,с.63].

Агар аз ин нуқтаи назар ба шеъри шуарои адаби форсӣ назар афканем, метавон дарёфт, ки бо вучуди талошҳои аҳли сухан барои дарёфти маонии бикр, ҳамоно ба иборати Кадканӣ, бо ҳунарсозаҳои мубтазал низ бархӯрд намудан мумкин аст.

Мавлоно Соиб Табрзӣ низ дар ғазалиёти ошиқонаи худ рӯи маъшуқаро ба офтобу моҳ нисбат додааст, вале дар шеъри ӯ ин тасвири суннатӣ ранги тоза пайдо кардааст. Чунончи:

*Рӯи ӯ рӯзе, ки Соиб аз ниқоб омад бурун,
Офтобу моҳ аз тоқи дили гардун фитод [3,с.1143/3].*

Ҷои дигар дар тавсифи лаби маъшуқ овардааст:

*Ба хун мегалтад аз раиқи ақиқи оташини ӯ,
Сухайле, к-аз фурӯгаиш шуд ҷигаргоҳи Яман равшан [3,с.3019/6].*

Воқеан, нисбат ба намояндагони сабқҳои хуросониву ирокӣ шуарои сабки ҳиндӣ бештар майл ба ошноизудой доранд, ки байни онҳо Соиб Табрзӣ ангуштнамост. Соиб Табрзӣ дар таърихи адаби форсӣ ба сифати номоварони равияи ошноизудой эътироф гардидааст. Аз баррасиву таҳлили ғазалиёти Соиб метавон баръало мушоҳида кард, ки ӯ ҳамвора майл ба ошноизудой дошта, бо ибтикор дар лафзу маънӣ барои дарёфти “маънии бегона” дастёб гардидааст. Муосиронаш, дар ибтидо ин тарзи гуфтори ӯро мақбул надоштаанд, аз ин рӯ, худ дар байте гуфтааст:

*Дилам ҳамеша ду ним аст чун қалам, Соиб,
Зи баски мунфайлам аз сияҳзобони хеш [3,с.2426/5].*

Суханвар “сияхзабонии” худро дар андарёфти маънову мазомини тоза ва шеваи нав дар суханофаринии хеш дидааст. Ҷои дигар мегӯяд:

Маро аз ҳарфҳои қолабӣ дил танг мегардад,
Зи акси тӯтиён оинаам пурзанг мегардад [3,с.2820/3]

Ба андешаи Соиби Табрзӣ каломи пешиниён “ҳарфҳои қолабӣ” аст, аз ин рӯ, ин тарз сухан гуфтан ӯро дилтанг месозад, дар мисраи дуом хеле шоирона ин фикрашро собит намуда, мегӯяд, ки “оинаам”, яъне қалбам аз акси “тӯтиён”- аҳли сухане, ки бо шеваи бостон сухан менамоянд, “пурзанг” мегардад, яъне тарзи гуфтори пешиниён мақбули ӯ нест ва сабабгори дилтангии ӯ гардидаанд.

Бинобар ин, Соиби Табрзӣ кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар гуфтани шеър тарҳи тозаеро ҷустуҷӯ намояд, то ҳарфаш обшуставу дилгиркунанда набошад ва ба ин мақсади хеш ноил ҳам гаштааст. Зеро ба гуфтаи Муҳаммад Ҳусайни Муҳаммадӣ бо таъя ба назарияи сохторгароёни рус “шаклҳои тоза муҳтавоҳои тоза меофаринанд” (8,с.91).

Дастовардҳои Соибро дар калимабандӣ, ибораориву таркибсозӣ, корбурди воситаҳои тасвири бадеӣ, забон, шеваҳои баён ва ғайра метавон мушоҳида кард, ки дар “Фарҳанги ашъори Соиб” қисме аз онҳо шарҳу тавзеҳи худро ёфтаанд (7).

Мавлоно Соиб бо мақсади ошноизудой дар ғазалҳояш як қатор калимаҳои худсохтеро истифода кардааст, ки сабабгори тавлиди мазмуни нав гардидаанд. Масалан, шоир дар байти зерин гуфтааст:

*Бодпаймоист очизнолии оҳандилон,
Нест дар дилҳо сироят нолаи занҷирро [3,с.35/1].*

Дар “Мунтахаботи Соиб” ин байт дар шакли зерин омадааст, ки аз ҷиҳати ифодаи маънӣ бехтар менамояд:

*Бодпаймоист очизнолӣ аз оҳандилон,
Нест дар дилҳо сироят нолаи занҷирро (10,с.102).*

Дар байти болоӣ се калимаи нодир, яъне “бодпаймоӣ”, “очизнолӣ” ва “оҳандилон” истифода шудааст. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” калимаи “бодпаймо (ӣ)” ба маънии бодрафтор, тезрафтор (сифати асп ё шутур) омадааст ва байти зерини Ҷунайдуллои Ҳозик ба сифати шоҳид зикр ёфтааст:

*Фузунтар ноқаҳои бодпаймо,
Зи реги дашту зи кӯҳони дунё (11,с.192/1).*

Инчунин дар фарҳанги мазкур калимаи “очизнавозӣ” ба маънии меҳрубонӣ кардан ба нотавонон, дастгирии бечорагон зикр ёфта байти зерини Ҳофизии Шерозӣ ҳамчун шоҳид оварда шудааст:

*Замона чу очизнавозӣ кунад,
Ба тунд аждаҳо мӯр бозӣ кунад (11,с.951/1).*

Вале калимаи “очизнолӣ” дар фарҳанг ба назар намерасад. Инчунин калимаи “оҳандил” ба маънии саҳтдил; шердил омадааст ва аз Ҳофизу Хусрави Деҳлавӣ абёти шоҳид зикр гардидааст (11,с.948/1). Дар шеъри форсӣ ва муҳовараи мардум калимаҳои “сангдил”, “саҳтдил”, “дили саҳт”, “дили сангин”, “дилсанг” ва ғайра зиёд истифода мешаванд, вале Соиби Табрзӣ калимаи “оҳандил”-ро бо ҷамъбандӣ мавриди истифода қарор додааст. Афзудан ҷоиз аст, ки дар шеъри шуарои сабқҳои хуросониву ироқӣ вожаи “оҳандил” истифода шуда бошад ҳам, вале дар шакли ҷамъ корбаст шудани ин қабил вожаҳо дар сабки ҳиндӣ, хосатан, шеъри Соиби Табрзӣ бисёр ба назар мерасад мисли “худҳисобон”, “бечигарон”, “ҳамҳаёлон”, “нифоқолудагон”, “бастазабонон”, “тозахатон”, “болиғназарон”... ва ба яке аз шохисаҳои сабки фардии суханвар табдил ёфтааст. Чунончи:

Худҳисобон фориғ аз андешаи фардо шуданд,

Мо ҳисоби хеш аз зафлат ба фардо мондаем [3,с.2636/5].

Дар байти дигар мегӯяд:

*Аз ранги чеҳра рози маро шарм ёр ёфт,
Донанд хуб бастазабонон забони ҳам [3, с.2823/5].*

Калимаи “оҷизноӣ” низ ғайримуқаррарӣ аст, ки бо калимаҳои “бодпаймоӣ” ва “оҳандилон” иртибот пайдо карда, маъниро тозагӣ бахшидааст. Дар мисраи дуҷум бошад, вожаи “сироят” сабабгори қолабшиканӣ гардидааст. Одатан, дар ин мазмун лафзи “таъсир” бояд истифода мешуд, вале Соиб бо истифода аз ин калима тарҳи тоза дар суҳан андохтааст.

Масалан, дар байти зерин Соиби Табрэзӣ тавсифи ёрро карда чунин менигорад:

*Ба азми сайд чин созад чу зулфи сайдбандашро,
Рами оху ба истиқбол меояд камандашро [3,с.190/1].*

Дар ин байт ибораи “зулфи сайдбанд” ба сари худ воқеан нав аст, зеро то Соиб ибораҳои “зулфи сиёҳ”, “зулфи мушкин”, “зулфи чалипо” ва монанди инҳо дар шеър зиёд истифода мешуд. Ҳамчунин “ба азми сайд чин сохтани зулфи сайдбанд” низ хеле ҷолиб аст. Дар мисраи дуҷум низ “рами оху камандашро ба истиқбол меояд” гуфтани шоир бисёр мармуз афтодааст. Аслан, вақте чашми оху ба сайёд меафтад, аз вай гурезон хоҳад шуд, вале шоир қолабшиканӣ карда, мегӯяд, ки “рами оху” “камандашро” барои истиқбол меояд, яъне қаҳрамони лирикии шоир - ман аз қарашмаҳои ёр ба вачд омадаву майл сӯи ӯ дорад.

Агар дар байти болоӣ ибораи “зулфи сайдбанд” сабабгори ошноизудой гардида бошад, дар байти поёнӣ ибораи “иксири хурсандӣ” ва таркиби “санҷоб гардидани хокистар” қолабшиканиро таъмин сохтааст. Суҳанвар ба масъалаи ризо рӯ оварда, қаноатпешагири талқин менамояд ва чунин мегӯяд:

*Ба доди Ҳақ қаноат кун, ки бо иксири хурсандӣ,
Ба хокистар агар паҳлу ниҳӣ санҷоб мегардад [3,с.1382/3].*

Дар ин байт суҳанвар ба масъалаи қаноат рӯ оварда, талқин менамояд, ки бояд инсон он чӣ, ки Офаридгор барояш насиб гардонидаст, шукргузор бошад, дар ин сураат ӯ дар зиндагӣ оромӣ осоиш пайдо менамояд. Ҳамин нуктаро шоир бо истифода аз ибораи тозаӣ “иксири хурсандӣ” ва таркиби нави “санҷоб гардидани хокистар” хеле моҳирона ифода кардааст. Суҳанвар байни ранги мӯи пӯсти санҷоб, ки хокистарӣ аст ва хокистар таносуби зебоеро пайдо карда, мазмунсозӣ кардааст. Дар баробари ин маънии наздикро низ метавон аз мисраи дуҷум берун кашид, зеро хокистар, ки нав аз оташ фориғ гаштааст, бисёр нарму гарм ҳам ҳаст.

Ҷои дигар мефармояд:

*Нест қилу қоли мо чун андалебон баҳри гул,
Бар сари хори маломат беиштар хун мешудем [3,с.1329/3].*

Дар мисраи дуҷум суҳанвар аз ифодаи бадеии “хори маломат” (ранҷу азоби сарзанишу таъна) ва таркиби “хун шудан бар сари чизе” (риёзат кашидан барои ноил шудан ба чизе) истифода карда, бадеияти байтро таъмин сохтааст. Одатан, барои ба даст овардани чизи фоидаовару манфиатбахш мардум талош меварзанд, ранҷ мекашанд, вале Соиб қолабшиканӣ карда, “бар сари хори маломат” хун хӯрдани қаҳрамони лирикиро ба қалам овардааст. Яъне кашмакаши қаҳрамони лирикӣ – мо шабеҳи булбулон барои дидани чеҳраи гул нест, балки ӯ ба сари “хори маломат” “хун мешавад”, яъне риёзат мекашад, яъне дар роҳи ишқ мубталои сарзаниш гардидан барояш гуворову хушоянд мебошад.

Афзудан ҷоиз аст, ки бисёр ибораву таркибҳои, ки дар ғазалиёти Соиби Табрэзӣ қорбандӣ шудаанд, бофтаи ҳаёли худӣ шоиранду дар муҳовараи мардум эътибор ёфтаанд ва ё баргирифта аз фарҳанги мардумист, ки маҳз ба василаи шеъри шоир тобишҳои тозаӣ маъноӣ пайдо кардаанд.

Соиби Табрeзӣ дар корбурди воситаҳои тасвири бадеӣ низ қолабшиканӣ карда, бaсо маъниву мазомини зеҳнрасу бикрро манзури хонанда сохтааст. Тозагӯҳои суҳанвар дар корбасти санъати ташбеҳ, киноя, талмеҳ, ташхис ва ғайра хеле борваранд. Чунончи, дар байти зерин суҳанвар мегӯяд:

Гули хушёрмағзиҳост фарқи неку бад аз ҳам,

Лаби шамшерро маст аз лаби соғар намедонад [3,с.1529/3].

Дар ин байт ифодаи худсохти “гули хушёрмағзӣ” киноя аз натиҷаи закиву огоху комили дар расолати инсонист, зеро маҳз инсоне, ки худоогоху худшинос аст, метавонад байни неку бад тафриқа гузорад ва барои исботи андеша суҳанвар ду иборои дигарро ба ҳам муқобил гузошта, мегӯяд, ки мастии “лаби шамшер” дигар асту мастии “лаби соғар” дигар. Иборои “лаби шамшер” низ ғайримуқаррарист, одатан, “дами шамшер” маъмултар аст, вале Соиб ба ҷои ин иборои маъмул, қолабшиканӣ карда, “лаби шамшер”-ро истифода бурдааст.

Дар байти дигар мефармояд:

Бе намак натвон чигар хӯрдан дар ин мотамсаро,

Ҳаққи бахти шӯрро, эй бенамак, манзур дор [3,с.2200/5].

Соиб дар мисраи дуюми ин байт вожаи “бенамак”-ро корбаст кардааст, ки киноя аз инсони бадбахт буда, бори аввал дар ин маънӣ дар шеъри шоир истифода шудааст. Таркиби “бе намак чигар хӯрдан” низ ба ду маънӣ: наздик ва дур истифода шудааст. Маънии наздик ин ки, воқеан, чигарро бидуни намак хӯрдан наметавон, зеро лаззат надорад, маънии дур ин аст, ки азобу ранҷ кашидан дар натиҷаи нодорӣ ё бадбахтӣ. “Мотамсаро” киноя аз дунёст, ки бесобиқа нест.

Дар байти дигар Мавлоно Соиби Табрeзӣ ифодаи тозаи “сайдгоҳи нокомӣ”-ро истифода кардааст, ки киноя аз дунёст:

Кучо равам, ки дар ин сайдгоҳи нокомӣ,

Ҳазор дом зи мавҷи сароб мебинам [3,с.2787/5].

Суҳанвар барои нишон додани бахтбаргаштагии қаҳрамони лирикӣ - “ман” ўро дар ҳолати саргардонӣ дар ин дунё - “сайдгоҳи нокомӣ” нишон додааст. Дар мисраи дуюм низ таркиби “зи мавҷи сароб ҳазор дом дидан” ба сари худ тоза ва хеле мармуз буда, маънии аз ҳаёлотӣ хом очиз монданро ифода намудааст.

Соиби Табрeзӣ танҳо барои ифодаи мафҳуми “дунё” кинояҳои зиёдеро истифода кардааст, ки бисёр ғайривокеӣ афтадаанд, мисли “шишахона”, “вахшатсаро”, “нилиҳисор”.... ва ҳоказо аз ҷумлаи онҳоянд.

Пуркорбурдтарин воситаи тасвири бадеие, ки Соиби Табрeзӣ дар он ошноизудой кардааст, ин санъати талмеҳ маҳсуб меёбад. “Азбаски талмеҳот баёнғари асотиру боварҳо, фарҳангу таърих ва одобу ақоид ва ба зиндагии инсонҳо марбут аст, наметавонад, ки аз такрору дуборагӣ иҷтиноб гирад ва асотиру таърих барои ҳамаи шоирон ҳамчун сарчашмаи ишорашаванда яқсон хизмат менамояд. Пас, ин ҷо ҳунар ба пешвози шоир меояд, то дар такрори талмеҳот ҳарфи нав эҷод кунад ва бо истифода аз вожаҳои калидии як талмеҳ маъноӣ маҷозӣ офарад ва бо кинояи комилан ҷадид ба маъно ва дар маҷмуъ, ба шеър рангу бўи дигар ато бахшад” [13,с.53]. Суҳанвар дар бисёр байтҳо аз қиссаҳои асотириву таърихӣ, ишқиву ирфонӣ суд бардошта, бо тағйир додани зовияи дид мазомини зеҳнрасо офаридааст. Чунончи, дар байти зерин:

Чун равад берун зи боғ он Юсуфи гулпираҳан,

Гул ба домангириаш дасти Зулайҳо мешавад [3,с.1312/3].

Ҳадафи шоир аз ин байт бозгӯи саргузашти Юсуфу Зулайҳо нест, муроди суҳанвар тавсифи ёр аст, ки бо шеваи тоза онро манзури хонанда менамояд. Яъне гуфтанист, ки “он Юсуфи гулпираҳан” – маъшуқа вақте аз боғ берун меравад, гул домани ўро мегирад,

мисли он ки Зулайхо домани Юсуфро хангоми рӯ ба гурез ниҳоданаш гирифта буд. Ифодаи “дасти Зулайхо шудани гул хангоми домангирӣ” низ бисёр ғариб аст.

Чои дигар суханвар чунин менигорад:

*Аз Зулайхои ҷаҳон бигрез, то ҳар ҷо дарест,
Бе калиди саъй чун Юсуф ба рӯят во шавад [3,с.1297/3].*

Дар ин байт ифодаи “аз Зулайхои ҷаҳон гурехтан” маънии ғайримунтазира аст, шоир қолабшиканӣ кардааст ва манзури ӯ аз иборати “Зулайхои ҷаҳон” ҳамон хушиҳои зиндагиву тааллуқоти дунявист ва ҳар касе, ки аз он парҳез менамояд, дари мақсуд ба рӯяш боз хоҳад шуд, мисли Юсуф, ки аз зиндон ба садорат расид.

Соиби Табрзӣ дар талмеҳ ба қиссаи Искандар ва оби ҳаёт низ қолабшиканӣ карда, чунин мегӯяд:

*Дар сиёҳӣ метавон гул чид аз оби ҳаёт,
Гиряро бошад асар домони шабҳо бештар [3,с.2221/5].*

Торикиву зулмот имкон надод, ки Искандар ба оби ҳаёт дастрасӣ пайдо намояд, вале дар тасвири суханвар сиёҳӣ, яъне шаб вақти мусоид барои қабули дуост. Хунари шоир дар он зоҳир гаштааст, ки барои ифодаи матлаб ба ин қисса аз зовияи дигари дид назар андозад. Таркиби “аз оби ҳаёт гул чидан” низ “беғона” аст.

Дар байти дигар шоир мефармояд:

*Зи улфат хобгоҳи ваҳшиён шуд домани Мачнун,
Ҳамон Лайлӣ зи шӯҳӣ унс бо Мачнун намегирад [3,с.1452/3].*

Суханвар қолабшиканӣ карда, таъна бар Мачнун мезанад, ки маҳз бо вухуш унсу ошноӣ пайдо карданаш сабабгори он гардид, ки Лайлӣ бо вай наздикӣ пайдо карда натавонист. Агар дар шеъри шуарои пешин оҳанги раҳм нисбат ба Мачнун бештар садо диҳад, Соиб худи Мачнунро дар фироқи дӯстдоштааш гунаҳгор меҳисобад.

Соиби Табрзӣ таъна бар Хизр мезанад, ки бо вучуди умри абад доштан аз назарҳо пинҳон гаштугузор дорад, вале қаҳрамони лирикии шоир бо “дахрӯза умр” – киноя аз умри кӯтоҳи инсонӣ, аз будани хеш дар дунё ризост. Чунончи:

*Хизр бо умри абад нӯшида ҷавлон мекунад,
Мо ба ин дахрӯза умр изҳори ҳастӣ мекунем [3,с.2655/5].*

Суханвар дар байти дигар низ нисбат ба тимсоли Хизр ошноизудой намуда, мегӯяд, ки агар Хизр “чошнии теги шаҳодат” мекард, дигар дар ҷустуҷӯи оби ҳайвон азият накашида, “ба лаби хушк қаноат мекард”:

*Хизр агар чошнии теги шаҳодат мекард,
З-оби ҳайвон ба лаби хушк қаноат мекард [3,с.1630/3].*

Дар тасвири тимсоли Фарҳод низ Соиби Табрзӣ қолабшиканӣ менамояд ва мегӯяд, ки он чашмае, ки дар кӯҳу камар “мегирад”, яъне чорист, на об аст, балки гирияи санг аст ба саҳтҷонии Фарҳод. Воқеан, тасвири зебову ғайривоқеист:

*Сангро гирия ба ҷонсахтии Фарҳод ояд,
Он на чашма-ст, ки дар кӯҳу камар мегирад [3,с.1759/4].*

Соиби Табрзӣ дар офаридани ташбеҳ низ ошноизудой карда, маъниҳои латифи шоиронаро пайрезӣ кардааст. Чунончи, дар байти зерин чунин нигоштааст:

*Эй чашмат аз гизоли Хутан хушнигоҳтар,
Аз рӯзи ошиқон шаби зулфат сиёҳтар [3,с.2283/5].*

Суханвар бо қолабшиканӣ чашми маъшуқаро на ба чашми оҳуи Хутан монанд менамояд, балки аз он “хушнигоҳтар” медонад ва сиёҳии зулфашро низ тавсиф карда, ташбеҳи ғайримунтазира – “аз рӯзи ошиқон сиёҳтар” меҳисобад. Иборати “шаби зулф” низ ғайримуқаррарист, ки маъниро шукуҳ бахшидааст.

Соиби Табрэзӣ дар шахсиятбахши низ қолабшиканиҳои назаррас дорад. Дар тасвири шоир тамоми мавҷудоти олами имкон ба забон омадаву изҳори сидқу вафо, шодиву ғам, қаноатмандиву парҳезгорӣ, шукргузориву носипосӣ кардаанд. Масалан, дар мисраи якуми байти зерин булбулон ташхисонида шуда, мисли одамон оби чашм мерезанд, оинадорӣ кардани онҳо таъкид мегардад. Дар мисраи дуум бошад шабнам ташхисонида шуда, иҷрои амал менамояд, яъне рехтани шабнамро ба рӯи гул бо қолабшикани зикр ёфтааст:

*Оби чашми булбулон оинадорӣ мекунад,
Мениҳад шабнам абас оина бар зонуи гул [3,с.2526/5].*

Дар байти дигар бошад суҳанвар арраро шахсият бахшида, мазмунсозӣ кардааст:

*Арра бо оҳандилӣ бо нахли боровар накард,
Он чӣ бо узлатгузинон мекунад сини салом [3,с.2547/5].*

Ҷои дигар мазмуни ҳикамиро тарҳрезӣ намуда, гандумро шахсият мебахшад ва чунин мефармояд:

*Дар рӯи хок гурсинаеро бигир даст,
Аз ханда лаб мабанд чу гандум ба зери хок [3,с.2512/5].*

Мавлоно Соиби Табрэзӣ на танҳо дар маъниофариниву мазмунсозӣ, балки дар истифодаи забону шеваи баён низ қолабшиканиҳои ҷолибу назаррас дорад. Масалан, дар байти зерин ифодаи “чашм чаронидан” хеле ҳунармандона корбаст шудааст, зеро фоили “чаронидан” аслан хоси чашм нест. Суҳанвар ба ҷои “андохтан”-у “дӯхтан” бо қолабшикани аз калимаи “чаронидан” баҳраҷӯӣ намуда, маънии тозаро дарёфтааст. Чунончи:

*Чашме начаронидем дар ин боз чу шабнам,
Чун сарв фишурдем қадам бар лаби ҷӯе [3,с.3402/6].*

Ифодаи “қадам фишурдан” низ ба сари худ ғайримунтазира аст, зеро одатан, “қадам мондан”, “қадам гузоштан”, “қадам ранча кардан” ва ғайра маъмултар аст, вале шоир “қадам фишурдан” (мачозан ба маънии пинҳон кардан – М.Ў.)-ро истифода карда, ошноизудой кардааст.

Дар байти дигар вожаи “хиромидан”-ро, ки аслан ҳаракатро ифода менамояд, дар ҳамшафатӣ бо лафзи “даст” оварда, маънии латифу ғайримунтазираро пайрезӣ кардааст:

*Сунбули ӯ мехиромад даст бар дӯши баҳор,
То кунад дар вақти фурсат ҳалқа дар гӯши баҳор [3,с.2212/5].*

Дар байти дигар ба ҷои ифодаи “дар хатар аст” ибораи “хатар дорад”-ро истифода намудааст. Чунончи:

*Нахли боровар хатар дорад зи санги қӯдакон,
Дар миёни оқилон девона ларзад беитар [3,с.2222/5].*

Мавлоно Соиб дар байти зерин ба ҷои ифодаи “хасми ором”, ки худ назокати хосу таноқуз дорад, бо истифода аз ифодаи “хасми ороманд” (мафъул танҳо, вале фоил дар шакли чамъ-М.Ў.) ошноизудой намуда, маънии тозаро тарҳрезӣ кардааст:

*Нест дар зиндони тан ҷонҳои комилро қарор,
Хасми ороманд гавҳарҳои ғалтон беитар [3,с.2225/5].*

Ҷои дигар ба ҷои ибораи “мани сайёд” ифодаи “сайёди маро”-ро корбаст намуда, маъниро дурахши тоза бахшидааст. Чунончи:

*Бо ғизолони суҳан кор аст сайёди маро,
Кай маро аз ҷо барад оҳуи мушкини дигар [3,с.2235/5].*

Соиби Табрэзӣ дар бисёр мавридҳо шабеҳи ибораи “сайёди маро” аз ифодаҳои “парвонаи маро”, “Мачнуни маро”, “Фарҳоди маро”, “девонаи маро” ва ғайра коргирӣ намуда, маъниофаринӣ кардааст.

Суханвар дар як қатор байтхояш ду фоили ҳамрешаро бо камоли маҳорат дар аввалмисраи байт паиҳам қорбасти карда, мазмунсозӣ кардааст. Чунончи дар байти зерин гуфта:

*Намешавад нашавад доғи лолаҳо носур,
Ки дашт кони намак шуд зи шӯри савдоям [3,с.2794/5].*

Таркиби “дашт аз шӯри савдо кони намак шудан” низ бадеияти том дорад, зеро вожаи “шӯр” ду тобиши маъноӣ дорад: яқум, шӯр тугёну авҷгирӣ, дуҷум ба маънии асли – сернамак низ метавон қабул кард, ки низ аз мухтассоти шеъри шоиранд.

Ҳамин тавр, метавон хулоса кард, ки Соибӣ Табрэзӣ дар ғазалиёти хеш кӯшиш ба ҳарч додааст, ки бо рӯварӣ ба ошноизудой ба маъниҳои тозаву рангин дастбанд гардад. Қолабшиканиҳои суханварро дар калимасозӣ, ибораорӣ, бофти таркибҳои шоирона, қорбасти воситаҳои тасвири бадеӣ ва истифода аз забону шеваи баён мушоҳида метавон кард. Ин бозёфтҳои шоиронаи суханвар сабабгори хушояндии мазмуну маънӣ ва шухратёр гардидани худованди он гардидаанд. Воқеан, баррасиву таҳлили ҳар як аносири шеъри Соибӣ Табрэзӣ аз нуқтаи назари ошноизудой метавонад бори як рисолаго бикашад.

ПАЙНАВИШТ:

1. *Дашти, Али. Нигоҳе ба Соиб / Али Дашти. Чопи сеюм. – Техрон: Интишороти Асотир, 1364. - 219 с.*
2. *Девони Анварӣ. Таҳияи Расул Ҳодизода. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 260 с.*
3. *Девони Соиб. Иборат аз шаш ҷилд. Ба кӯшиши Муҳаммад Қаҳрамон. – Техрон: Интишороти илмиву фарҳангӣ, 1391. – 3677 с.*
4. *Ганҷавӣ, Низомӣ. Девони қасоид ва ғазалиёт. Бо муқаддима ва тасҳеҳи Саид Нафисӣ. – Техрон: Фуруғӣ, 1362. – 395 с.*
5. *Ёдкарди Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ. Маҷмуи мақолаҳо. Хучанд: Наргис, 1993. – 104 с.*
6. *Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафёӣ. Растохези калимот [Дарсгуфторҳои дар бораи назарияи адабии суратгароёнӣ рус]. Муқаддима, тасҳеҳ, шарҳу тавзеҳот ва замимаи Шодимуҳаммад Суфизода. – Душанбе: Нашири файз, 2023. – 399 с.*
7. *Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Фарҳанги ашъори Соиб / Аҳмад Гулчини Маонӣ.- Техрон: Муассисаи мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ, 1364. – 1652 с.*
8. *Муҳаммадӣ, Муҳаммад Ҳусайн. Бегона мисли маънӣ (нақду таҳлили шеъри Соиб ва сабки ҳиндӣ) / Муҳаммад Ҳусайни Муҳаммадӣ. – Техрон: Нашири Митро, 1374. – 286 с.*
9. *Муҳаммадӣ, Муҳаммад Ҳусайн. Ошноизудой дар ғазалиёти Шамс. / Муҳаммад Ҳусайни Муҳаммадӣ // Маҷаллаи илмӣ Пажӯҳиши шеърнапжӯҳишӣ [Бӯстони адаб]. Донишгоҳи Шероз. - 1399. - №3.*
10. *Соиб. Мунтахабот. Мураттибон Аҳрорӣ З., Шералӣ Л. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 703 с.*
11. *Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд / дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. - Москва: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ.1. А – О.*
12. *Шайх Камоли Хучандӣ. Девон. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Фаҳриддин Насриддинов. Иборат аз ду ҷилд. – Хучанд: Ношир, 2020. – 1431 с.*
13. *Шарипов Ш.Р. Сохторшиканиҳои Зухурии Туршезӣ дар талмех / Ш.Р.Шарипов // Маҷ. Аҳбори ДДХБСТ. – Хучанд, 2021. - № 4(89). – С. 52-63.*

REFERENCES:

1. *Dashti, Ali. View to Soib / Ali Dashti. The third edition. – Rehran: Publishing house Asotir, 1364. -219 pp.*
2. *Devon of Anvari. Edited by Rasul Hodizoda.-Dushanbe: Irfon, 1972.-260 pp.*
3. *Devan of Soib. Consists of six volume. With the efforts of Muhammad Qahramon. – Tehran:Scientific and cultural publishing house, 1391. - 3677 pp.*

4. Ganjavi, Nizomi. *Devan of kasida and ghazal. With introduction and correction of Said Nafisi.* – Tehran: Furughi, 1362. – 395 pp.
5. *Memorization of Firdawsi and his “Shahname” Collection of articles.* Khujand: Nargis, 1993. – 104 pp.
6. Kadkani, Muhammadrizo Shafei. *The Correstness of Words Introduction, correction , explanation and attachment by Shodimuhammad Sufizoda.* – Dushanbe: Nashri fayz 2023. – 399 pp.
7. Maoni, Ahmad Gulchin. *Dictionary of Soib’s Prose. / Ahmad Gulchin Maoni.* -Tehran: Reading and cultural research Institution.1364. - 1652 pp.
8. Muhammadi, Muhammad Husayn. *Unfamiliar like a meaning.(retell and analyze of Soib’s prose and Indian style) / Muhammad Husayni Muhammadi.* – Tehran: Mitro publication, 1374. – 286 pp.
9. Muhammadi, Muhammad Husayn. *Defamiliarization in Shams’s ghazals. /Muhammad Husayn Muhammadi // Scientific journal of research of prose. Sheroz University, №3, 1399.*
10. *Soib. Collection. Editors Ahrori Z, Sherali L.* - Dushanbe: Irfon, 1980. - 703 pp.
11. *Tajik Dictionary. Consists of two volumes / under the editorship of M.Sh.Shukurov, V.A.Kapranov, R.Hoshim, N.A.Ma’sumi - M.: Soviet encyclopedia. 1969. – V.1. A – O.*
12. Shaykh Kamoli Khujandi. *Devan. Introduction, correction and research of Fakhriddin Nasriddinov. Consists of two volumes.* – Khujand: Noshir, 2020.-1431 pp.
13. Sharipov Sh.R. *Zuhuri Turshezi’s structural break in reminiscence / Sh.R.Sharipov // Bulletin of TSULBP. - Khujand, 2021. - № 4(89). - PP.52-63.*

5.9.6 (10 02 22) ЯЗЫКИ НАРОДОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН (ИРАНСКИЕ ЯЗЫКИ)
5.9.6 ЗАБОНҲОИ ХАЛҚҲОИ МАМОЛИКИ ХОРИҶӢ (ЗАБОНҲОИ ЭРОНӢ)
5.9.6 LANGUAGES OF THE PEOPLES OF FOREIGN COUNTRIES (IRANIAN LANGUAGES)

УДК: 811.21\ 22-3+82

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-95-102

- РОЧЕЪ БА БАЪЗЕ** *Мавлонзода Шухрат Мавлон, н.и. филол,*
ВИЖАГИҲОИ ҲУНАРИ *докторанти кафедраи забони адабии муосири*
НОМАНИГОРИИ *тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,*
САДРИДДИН АЙНӢ *(Душанбе, Тоҷикистон)*
- О НЕКОТОРЫХ** *Мавлонзода Шухрат Мавлон, канд. филол.н.,*
ОСОБЕННОСТЯХ *докторант каф. современного таджикского*
ЭПИСТОЛЯРНОГО НАСЛЕДИЯ *литературного языка Таджикского национального*
САДРИДДИНА АЙНИ *университета (Душанбе, Таджикистан)*
- ON SOME PECULIARITIES** *Mavlonzoda Shukhrat Mavlon, candidate of*
OF SADRIDDIN AYNI'S *philology, the doctorant in the department of modern*
EPISTOLARY SKILL *Tajik literary language, Tajik National University,*
(Dushanbe, Tajikistan). e-mail: shuhrat_b@mail.ru

Баъзе вижагиҳои номаҳои устод Айнӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Зикр шудааст, ки то ҳол бештар ҷанбаҳои адабиётшиносии ҷунари номанигории устод Айнӣ ба риштаи таҳлил кашида шудаанд, вале хусусиятҳои лингвистии номаҳои устод Айнӣ аз мадди назари олимони дур мондаанд. Дар асоси таҳлили номаҳои устод хулоса шудааст, ки дар номаҳои Айнӣ воҳидҳо ё воситаҳои забонӣ, ба ғайр аз вазифаи коммуникативӣ, инчунин вазифаи эстетикиро низ ифода кардаанд. Ҳунари номанигории устод Айнӣ дар асоси вижагиҳои забонӣ ба ду давра ҷудо карда шудааст: номаҳои, ки устод Айнӣ дар «Таҳзиб-ус-сибён» овардааст; номаҳои, ки устод ба адибон, шоғирдон, ёру дӯстон ва фарзандон навиштааст. Аз ҷиҳати истифодаи воҳидҳои забонӣ матни номаҳои давраи якум аз номаҳои давраи дуюм тафовут дорад. Аз ҷумла дар номаҳои давраи якум калимаҳои иқтибосии арабӣ бештар дида мешавад. Дар номаҳои давраи дуюм бошад, дар баробари калимаҳои иқтибосии арабӣ бештар вомвожаҳои иқтибосии русӣ байналмилалӣ бештар ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: *Садриддин Айнӣ, номанигорӣ, сабки номаҳои воҳиди забон, “Таҳзиб-ус-сибён” вазифаи эстетикӣ номаҳои, вомвожаҳо*

Рассмотрены некоторые особенности писем Садриддина Айнӣ. Отмечается, что на сегодняшний день эпистолярное наследие Айнӣ больше изучено в литературоведческом плане, но его лингвистические особенности остались вне поля зрения исследователей. Анализ писем основоположника современной таджикской литературы показал, что в письмах С. Айнӣ языковые единицы или средства, помимо коммуникативной функции, выполняют также эстетическую функцию. Стиль эпистолярного наследия Садриддина Айнӣ по языковым особенностям разделен на два периода: 1) письма, приведенные С. Айнӣ в книге «Таҳзиб-ус-сибён»; 2) письма, которые Айнӣ писал писателям, ученикам, друзьям и своим детям. По применению языковых единиц тексты писем первого периода отличаются от текстов второго периода. Так, если в письмах первого периода встречается больше арабских заимствований, то в письмах второго периода используются также русско-интернациональные слова.

Ключевые слова: Садриддин Айни, эпистолярное наследие, стиль писем, языковые единицы, «Тажиб-ас-сибьян», эстетическая функция, заимствованные слова

The article dwells on some features of Sadriddin Ayni's letters. It is noted that today Ayni's epistolary heritage has been studied more in literary terms, but its linguistic features have remained outside the field of view of researchers. An analysis of the letters of the founder of modern Tajik literature showed that in the letters of S. Ayni, linguistic units or means, in addition to the communicative function, also perform an aesthetic function. The style of the epistolary heritage of Sadriddin Ayni is divided into two periods according to linguistic features: 1) letters given by S. Ayni in the book "Tahzib-us-sibyan"; 2) letters that Ayni wrote to writers, students, friends and his children. In terms of the use of linguistic units, the texts of letters of the first period differ from the texts of the second period. So, if in the letters of the first period there are more Arabic borrowings, then in the letters of the second period Russian-international words are also used.

Key words: Sadriddin Ayni, epistolary heritage, letter style, language unit, "Tahsib-as-sibyan", aesthetic function, -Russian-international words

Нома ва номанигорӣ дар рушд ва инкишофи таърихи илму фарҳанги тоҷикон нақши босазо гузоштааст. Ба воситаи номаҳо мо аз рушд ва инкишофи илму маданият ва фарҳанги бойи тоҷикон, инчунин аз рӯзгори гузаштагони ҳеш огоҳ мешавем. Номаҳо, ки аз гузаштагони бузурги мо боқӣ мондаанд, аз чихати мазмуну мухтаво, фасоҳат, хусни баён, одобу ахлоқ, илму таърих бой буда, имрӯз низ сармашқи зиндагии ҳар яки мо мебошанд [8,36].

Дар илми суҳаншиносӣ ҳунари номанигории адибони классики муосир бештар аз тарафи адабиётшиносон мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Доир ба забони номаҳои адибон ҷо-ҷо дар пажӯҳиши адабиётшиносон ишораҳо рафтаанду ҳалос. Ҳол он ки забони нома аз чихати таркиби луғавӣ ва ҳам аз чихати дастурӣ аз матнҳои дигар тафовут дорад. Бинобар ин пажӯҳиши лингвистии номаҳо барои муайян кардани даврабандии забон ва таркиби луғавии давраи муайяни забон маводи фаровон медиҳад.

Номанигорӣ дар эҷодиёти Қаҳрамони Тоҷикистон, устод Садриддин Айни яке аз бахшҳои муҳими қори эҷодӣ ба шумор рафта, мавзӯҳои мухталифро дар бар мегирад.

Доир ба ҳунари номанигории устод Айни муҳаққиқон фикру андешаашонро баён кардаанд. Аммо ҳанӯз масъалаи ҳунари номанигории устод Айни мавриди таҳқиқи алоҳида қарор нагирифтааст. Бештари асару мақолаҳо, ки ба ҳунари номанигории устод Айни бахшида шудаанд, паҳлуҳои адабиётшиносии номаҳоро баррасӣ кардаанд. Мо дар мақолаи мазкур дар асоси маводи номаҳо баъзе аз вижаҳои забонии ҳунари номанигории устод Айниро мавриди пажӯҳиш қарор додем.

Муҳаққиқ Аслонова Н. дар хусуси жанри нома дар эҷодиёти устод Айни чунин андешароӣ кардааст: “Жанри нома дар эҷодиёти С. Айни дар баёни сохтани андешаҳои адаби-эстетикӣ, таърихӣ, забоншиносӣ, иҷтимоӣ ва ғайра масъалаҳои бадардхӯри касби нависандагӣ хеле босамар истифода мешавад [3, 249].

Ҳаминро бояд қайд намоем, ки насрнависии устод Айни аз навиштани номаҳо оғоз шудааст.

Устод Айни дар номаҳо асару мақолаҳои адибону суҳаншиносонро муфассал мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, барои мукамал шудани онҳо пешниҳодҳои ҷолиб кардааст. Маҳз ҳамин муфассалии номаҳо буд, ки баъзеи онҳо дар шакли мақола ё дастур то ҳол раҳномии адибону суҳаншиносон аст.

Адабиётшинос Анзурати Маликзода дар хусуси номанигории устод чунин андешароӣ кардааст: «Аз нависандагону андешамандони ҳамзамонаш устод Айни бештар аз дигарон

ба жанри номанигорӣ таваҷҷуҳи фавқулода зоҳир намудааст, ки мукотибаҳои зиёди аз ӯ меросмонда инро ба субот мерасонанд. Гоҳе дар як моҳ устод Айнӣ ба шахсиятҳои маъруфи замон, мисли устод Лоҳутиву Миршакар, Турсунзодаву Пирмуҳаммадзода ва дигарон бештар аз 4-5 номаи муфассалу фарогири дорои масоили муҳимму гуногуни адабӣ-фарҳангӣ навиштааст, ки ин ҳолат баёнгари соҳиби нерӯи пурқуввати эҷодӣ будану нисбат ба масъалаҳои мубрами замон ва илму фарҳанг лаҳзае бетафовут набудани ӯст. Аз тарафи дигар, бо нома ҷавоб гуфтан ба масоили гуногуни замон барои устод Айнӣ роҳи осон ва фаврии боз кардани гиреҳҳои мавҷудаи ҷомеа ба шумор меомадааст» [6, 140].

Аз пажӯҳишҳо анҷомшуда маълум гашт, ки доир ба ҳунари номанигории устод Айнӣ аввалин маротиба Садри Зиё баҳои баланд дода чунин гуфтааст: “Ман дар “Тазкор” шуморо дар назм муктадир, аммо дар наср чандон қувват надорад, гуфта будам. Маълум шуд, ки хато карда будаам. Шумо чи дар назм ва чи дар наср муктадир ҳастед” [11, 86].

Сабаби ба маҳорати насрнигории устод Айнӣ баҳои баланд додани Садри Зиё чунин аст: Устод Айнӣ соли 1912 бо даъвати Шарифҷон Маҳдум ба Қаршӣ меравад. Қозӣ дар як ҳавлии танг зиндагӣ мекард ва мурофия мешунид. Ҳавлӣ ба қадре танг буд, ки ба мирзои қозӣ ҳам ҷойи истиқомат набуд. Котиби қозӣ Мирзоаҳмад аз ноилоҷӣ дар сари роҳи бозор дар дӯконе зиндагӣ карда, хуччатҳо ва мукотибаҳои қозиро ҳам дар он ҷо менавишт.

Рӯзона, ки қозӣ ба кор машғул буд, Айнӣ дар ин ҷо пеши мирзо нишаста равандаву ояндагонро тамошо мекард.

Боре Мирзоаҳмад аз назди қозӣ ғамгину парешонхотир баргашта омад. Маълум шуд, ки бародари қозӣ Шарифҷон аз Бухоро мактубе фиристода, дар он ба дунё омадани фарзанди нави худ ва чанде қабл вафот кардани як фарзандашро ба бародараш хабар додааст. Қозӣ ба ҳамин мактуб ҷавоб навиштанро ба котиб супоридааст. Мирзоаҳмад соҳиби хати хеле хуб буда, дар таҳрири мукотиботи расмӣ омил бошад ҳам, навиштани чунин мактубе, ки ба Шарифҷон маҳдум писанд ояд, аз қудрати вай хориҷ буд. Дар ин мактуб ҳам табрик ва ҳам таъзияро бо ҳам тавофуқ додан лозим меомад, ки ин, албатта, кори осон набуд.

Мирзоаҳмад мактуб дар даст ҳайрон ноумед меистод.....

Айнӣ ба вай гуфт: –Агар ҷавоби мактубро ман навишта диҳам, ба ман чӣ медиҳӣ?

Мирзоаҳмад ба шарт ба қозӣ маъқул шудани ҷавоб ҳар чиз ки Айнӣ хоҳад додани шуд.

Ҳалли мушкиле, ки мирзоро саҳт ба талваса андохта буд, ба Айнӣ чандон мушкिल нашуд. Ӯ шоир буд ва шоирон барои ин гуна матлабҳо воситаҳои тасвирие захира доранд, ки зиддиятҳои аз ин ҳам зиёдтарро фаро гирифта метавонад.

Айнӣ фарзандҳоро бо ниҳолҳои бехҷаст (ниҳоле, ки аз решаи дарахт мебарояд–М.Ш.) ташбеҳ кард. Агар як ниҳоли бехҷаст бурида шавад, ниҳоли дигаре, ки дар паҳлуи он рӯидааст, қувват гирифта, зудтар нашъунамо меёбад. Қонуни табиат ҳамин аст. Ҳарчанд вафоти фарзанд ҷойи афсус аст, вале ин сазовори табрик аст, ки шумо ба ҷои як фарзанди нотавону бемор ба як фарзанди солими ба саҳтиҳои зиндагӣ устуворе ёфтаед.

Шарифҷон маҳдум яке аз беҳтарин услубшиносони Бухоро ба шумор мерафт. Ӯ дарҳол фаҳмида буд, ки таҳрири чунин мактуб кори қалами Мирзоаҳмад нест ва дар гирду пеш ҳам каси дигаре, ки чунин ташбеҳе офарида тавонад, намедонист.

.... Бечо нагуфтаанд, ки ҳилагарӣ – ақли аҳмақон аст. Ман аз беиктидории вай безор шуда, дар воқеъ аз вай халос шудан мехостам, лекин ӯро наҷот додед, –гуфт Шарифҷон маҳдум. Ва аз ҷояш хеста аз бухча як ҷомаи нав бароварда ба Айнӣ пӯшонд, ки камаш панҷоҳ танга меистод ва аз киссааш сад танга (15 сӯм) пули нақд бароварда, ба пеши вай гузошт.

Ин аввалин ҳаққи қалам буд, ки Айнӣ мегирифт. Аҷибаш дар ин ҷост, ки ӯ ин музди қалам-гонорарро на барои шеър, ки дар он маҳорат ва шухрат пайдо карда буд, балки барои наср гирифта буд [11, 85-86].

Гуфтан ба маврид аст, ки номанигорӣ дар он давра рушд карда буд, аммо услуби номанигорӣ аз услуби номанигории муосир тафовут дошт. Чунонки муҳаққиқон – Р.Фиш ва Р. Ҳошим зикр кардаанд: “Иншо-мукотиба яке аз жанрҳои маълум ва маъмули насри онрӯзаи тоҷик буд. Лекин иншонависон бо ҷумла ё ибораҳои возеъ ба таври мухтасар ба баён кардани матлаб ва тасвир намудани ҳодиса кӯшиш накарда, балки баръакс бо ҷумлаҳои печ дар печ, сачъ ва қофиядор ифода кардани одитарин мазмунҳоро хунари олии иншонависӣ мешумурданд. Расидан ба маъноӣ чунин матнҳо, кушодани ин ҷумлаҳои бештар муаммоомез ба ҳар кас ба осонӣ муяссар намешуд. Барои ин мутолиаи зиёд, донистани забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ, бо маҷозу истиора ифода карда тавонистани матлаб лозим буд” [11, 86].

Натиҷаи пажӯҳиш нишон дод, ки устод Айнӣ дар мактуб навиштан, хусусан, ҷавоб гардонидан ба мактубҳо ниҳоят ба интизом ва дақиқ будааст. Ҷиддияти одамонро бо дақиққориашон дар як қор месанҷидааст. Ҳар як мактуби ҷавобиаш, албатта, бо ҷумлаи «мактуби дар фалон рӯз, фалон моҳ навиштаатон дар фалон рӯз расид», сар мешавад. Баъзан, ҳатто таърихи навишта шудан ва қай ба почта супурда шудани мактуби ба худаш фиристодашударо аз рӯйи муҳри почта санҷида, қайд мекард. Агар байни навишта шудан ва ба почта супоридани мактуб фосила зиёд бошад, албатта, дар мактуби ҷавобиаш аз қайд кардани он ибто намекард. Баъзан, ин қайдҳо хеле маломатомез ифода меёфтанд.

Як мактуби ҷавобиаш ба яке аз дӯстони наздиқаш чунин сар мешавад: «Мактуби 7-уми апрел навиштаатон 22 моҳи мазкур расид. Сабаб ин, хато будани адрес аст, ки се пункти почтаро сайр карда, баъд аз он ба хонаи ман омадааст. Ин ҳол аз муҳрҳое, ки дар конверт зада шудаанд, маълум аст» [12, 215].

Дар охири аксари мактубҳояш, ҳатман, унвони хонаашро қайд мекард.

Дар як мактубаш ба тарафи мукотиби худ навишта буд: «Дар мактубҳое, ки ба ман мекунед ё ин адреси маро дуруст ва пурра нависед ва ё ин ки кутоҳақак «Самарқанд, писатель Айнӣ» гӯед, дар он сурат хат беҳато мерасад. Аммо вақте ки дар конверт адрес хато равад, почта ба он адрес фиреб хӯрда, саргардон мешавад ва хат ҳам дер мемонад. Адреси пурраи ман ин аст...».

Бемасъулияти дар бисёр мавридҳо касро ба дурӯғгӯйӣ бурда мерасонад [12, 215].

Яке аз вижагиҳои мактубҳои шахсӣ дар он аст, ки дар вай бештар дуруду салом баррасӣ мешавад. Ин қолабро устод Айнӣ дар бештар вақт риоя накарда, якбора ба сари мақсад меояд.

Роҷеъ ба ин вижагии номанигории устод Айнӣ Абдуссалом Дехотӣ чунин ибрози назар кардааст: «Вай (устод Айнӣ– М.Ш.) дар мактубот суҳанҳои тумтароқи барзиёд, аз қабилӣ «саломӣ муштоқона ва паёми билонихоя (аз ҳад зиёд-М.Ш.) аз ҷониби як камина» ва ҳоказоро ниҳоят бад мидид ва бевосита аз айнӣ мақсад сар кардани суҳанро дӯст медошт, дар шарҳи матлаб, барои гирандаи ҷавоб ҳар қадар тафсил лозим бошад, дарег намедошт [5, 49].

Дар ҳақиқат, устод Айнӣ барои шарҳи матлаб муфассал фикрашро баён мекард. Чунончи, А. Дехотӣ қайд менамояд: «..... Пас ба мадади устод така карда, бо як мактуби тақрибан якунимсаҳифагӣ (ба андозаи саҳифаҳои машинка) ба ӯ (устод Айнӣ –М.Ш.) мурочиат намуда, эзоҳи якҷанд байт ва таъбирро хоҳиш карда будам. Пас аз як ҳафта аз ӯ (устод Айнӣ–М.Ш.) ҷавоби муфассале гирифтам, ки он ба нухуним саҳифа, дар сатрҳои зич, бо хуруфоти арабӣ дастӣ навишта шуда буд» [5, 50].

Аз пажӯҳиши мо маълум шуд, ки дар мукотиботи устод Айнӣ бештар масъалаҳои забоншиносӣ, таърих ва тарзи навиштани асари бадеӣ дида мешавад. Муҳаққиқон дар номаҳояшон бештар аз устод Айнӣ доир ба масъалаҳои илмӣ маслиҳат мепурсиданд.

Ҳарчанд навиштани мактубҳои расмӣ қоидаю қонуни худро дорад, устод Айнӣ баъзан дар навиштани мактуб қоидаро риоя намекардааст. Дар ин хусус муҳаққиқ Брагинский

чунин гуфтааст: «А.А. Фрейман С. Айниро хеле дӯст медошт ва эҳтиром мекард. С. Айни дар навбати худ ба А.А. Фреймен эҳтироми зиёд дошт. С. Айни ба ман гуфт: – Шинед, ман телеграммаи табрикиро ба номи Фрейман мегӯям, шумо нависед.

Ман нишастам. Ӯ гуфт: Нависед «Ба Фреймани хеле муҳтарам». «Ман гуфтам дар адрес ин тавр наменависанд, дар адрес фақат «Ленинград, ба профессор Фрейман» навиштан лозим аст».

– Не гуфт ӯ, нависед, ба муҳтарам Фрейман.

Ман навиштам: Ленинград.

Университети Ленинград ба муҳтарам профессор Фрейман

С. Айни розӣ нашуд:

– Чӣ навиштед?

– Ба муҳтарам.

– Не, – «Ба хеле муҳтарам».

Ман гуфтам, ки «Соҳибэҳтиром» менависам.

– Не, не: «Хеле. Хеле бо эҳтиром» нависед, ду бор нависед, ки равшан гардад.

Ман ҳамин тавр ҳам навиштам.

Вай (устод Айни – Ш.М.) намехост, ки оҳанги телеграммаи ба забони русӣ навишташуда, монанди телеграммаҳои муқаррарии табрикӣ, расмӣ ва хушқу холи бошад. Вай (устод Айни – М.Ш.) тамоми муҳаббат ва эҳтироми худро ба одам ба таври табиӣ ва самимӣ ифода кардан мехост» [4, 176].

Дар номаҳои устод Айни воҳидҳо ё воситаҳои забон ба ғайр аз вазифаи коммуникативӣ инчунин вазифаи эстетикӣ низ иҷро кардаанд. Ногуфта намонад, ки вазифаҳои эстетикӣ забон бештар ба номаҳои, ки ба наздикон, махсусан, ба падару модар ва бародару хоҳар менависанд, дида мешавад.

Устод Айни бештар ин хусусиятҳоро дар номаҳои, ки ба пайвандон ва дӯсти кадронаш устод Лоҳутӣ навиштааст, истифода бурдааст. Чунончи: Аз ҳамон вақт то имрӯз, ки 17 уктабр аст, **мунтазири мактуби муҳаббатуслӯб** шудем [1,358]. **Рафиқи шафиқ, Лоҳутии меҳрубон!** [1,146]. **Рафиқи шафиқ ва дӯстдори меҳрубон** Лоҳутӣ [1,154]. Хатти 18-уми морт навиштаатонро гирифта хондам ва мисли ҳамеша аз **меҳрубонии шумо шоду мамнун шудам** [1,166].

Ин гуна воситаҳои дар номаҳои, ки дар “Таҳзиб-ус-сибён” оварда шудааст, хеле бамаврид истифода шудааст: Ба хоки пой волидаи **мушфиқаи меҳрубонам** [2,37]. **Нури чашм, азизфарзанди арчмандам** Муҳаммадфарид [2,38]. Ба сояи **лутфқории** Шумо, бародари **азизам**, аз ҳеҷ чиз камӣ надорам [2,42]. Ҳамшираи **меҳрубони бародарнавозам!** [2,43].

Профессор А. Маҳмадаминов дар китоби “Садриддин Айни – олим” нақши устод Айниро барои рушд ва инкишофи забони тоҷикӣ чунин арзёбӣ кардааст: “С. Айни ҳамчун шахси ғамхору ҳимоятгари забони тоҷикӣ ҳамеша ба инкишофи забон дар асоси қонуни қоидаҳои дохилии худ пайваста диққати ҷиддӣ медод. Ӯ бар зидди ҳар як қӯшиши таҳрифунии грамматикаи забони тоҷикӣ ва вайронкунандагони асосҳои ин забон бо қатъияти мубориза мебард...” [7,45].

Устод Айни ҳарчанд ба мактубҳои саривақт ҷавоб диҳад ҳам, баъзан бинобар сабаби беморӣ ба номаҳои дертар ҷавоб медод. Бинобар ин, дар мактубҳои устод Айни ҷумлаҳои “Мактубатон дар вақташ расида буд, аммо бинобар бемор буданам, дар сари вақт ҷавоб навишта натавонистам. Барои ин маро маъзур доред” [1,535]. “Аммо ман шарманда ҳастам, ки дар вақташ ҷавоб навиштан натавонистам, сабаби ин боз ҳамон беморӣ аст” [1,154]. “Мактуби 4-апрел ба пӯхта (почта-М.Ш.) супурдаатон дар вақташ расида буд,

аммо дар чавоб мебахшед, ки бешармона хеле ва бисёр дер мондам. Сабаби ин бемориам буд» [1,112].

Дар номаҳо ифодаҳои “дасти шуморо аз самими қалб фишор медиҳам” [1,53], “ба ин васила дастатонро бо эҳтиром фишорам” [1,41], “дасти шуморо бо самимият фишорам” [1,73] бештар ба назар расид.

Забони номаҳои устод Айни аз ҷиҳати адаби сайқалхӯрда буда, барои рушд ва такомули забони адабии муосири тоҷикӣ заминаи мусоид мегузорад.

Тарҷумони машхур Э. Муллоқандов роҷеъ ба ҳунари номанигории устод чунин ибрази андеша кардааст: “Ба гумонам, аввалин мактуби худро ба устод ман соли 1934 навишта будам, ки он вақт дар Нашриёт мудирӣ шуъбаи адабиёти бадеӣ шуда кор мекардам. Се-чор рӯз нагузашта аз устод чавоб омад. Ман бениҳоят ҳайрон шудам, гумон мекардам, ҳафтаҳо, балки моҳҳо мегузарад, то аз он кас чавобе шавад ва ин ба назарам як чизи хориқулода (қори ғайриодӣ-М.Ш.) ҳам наменамуд, охир, мегуфтам ба худам, бузургон одамони одӣ нестанд, дер чавоб нависанд ва ҳатто ҳеч чавоб надиханд ҳам, ҳақ доранд ва бояд “нози” онҳоро бардошт. Тааҷуби худро ба баъзе аз аҳли адаб изҳор кардам, онҳо ба чавобам гуфтанд, ки ин одати домуллоҷ ва ҳар мактубе, ки гирад, нависандаи мактуб ҳар кӣ ҳам бошад, кашол надода зуд чавобашро медиҳад ва дар ин бобат бисёр хушҳавсала мебошад, ки ин хислати домуллоҷ дар байни аҳли адаб масал шудааст” [9,149].

Маълум аст, ки услуби нигориши устод Айни ҳам дар асарҳои бадеӣ ва ҳам илмӣ муфассал аст. Аммо ба андешаи мо, дар номанигорӣ услуби устод Айниро ба ду давра ҷудо намудан мумкин аст. Ба давраи аввал номаҳои мансуб донишман мумкин аст, ки устод Айни дар «Таҳзиб-ус-сибён» овардааст. Дар давраи дуюм номаҳои дарбар мегирад, ки устод ба адибон, шогирдон, ёру дӯстон ва фарзандон навиштааст.

Сабки номаҳои давраи аввал ба услуби асарҳои бадеӣ назик аст. Сабки номаҳои давраи дуюм бошад, қомилан дигар аст. Аксарияти қуллӣ мактубҳои давраи дуюм вобаста ба мавзӯи мушаххас таълиф ёфтаанд.

Барои мисол ду мактубро мегирем, ки аз номи падар ба писар навишта шудааст.

Масалан, оғози номаи «Таҳзиб-ус-сибён», ки падар ба писар навиштааст: «Нури чашм, азизфарзанди арҷмандам Муҳаммадфарид. Ҳамеша дар паноҳи илоҳӣ бошед. Мактуби марғубат расида ба мутолиа пайваस्त...». Намунаи оғози номаи давраи дуюм, ки падар ба писар навиштааст: «Нуричашми Камол! Аз мактубат маълум мешавад, ки мактуби 9/II маро дар бораи китоби арӯзи арабӣ барои шеърҳои арабиру дуруст нафаҳмидӣ...» Чуниноне ки мебинем номаҳо ҳам аз ҷиҳати таркиби луғавӣ ва ҳам аз ҷиҳати услуби нигориш фарқ дорад.

Устод Айни дар номаҳо калимаҳои истилоҳӣ соҳавӣ онвақтаро бамаврид истифода карда, аз меъри забони адабӣ берун нарафтааст. Дар баъзе аз мактубҳо тасвири образ, тарзи баён ва қор фармудани воҳидҳои фразеологӣ зарбулмасалу мақоли ўзбекӣ ба назар расид, ки ин бозгӯӣ маҳорати баланди адабии устод аст. Чунинчи: Ба қавли ўзбекон: «тайёр ошга бақовул» (боварҷии оши тайёр) [1,286]. Оне, ки муҳим аст, ин аст, ки ин ҳодиса мувофиқи зарбулмасал ва мақоли ўзбекон «Қорним учун йиғламайман, қадрим учун йиғлайман» (барои шикам гирия намекунам, аммо барои қадру манзалатам гирия мекунам) шуда баромад... [1,295]. Монанди «усто кўрмаган шогирд» дар роҳҳои хато йўрға карда, агар чизе нависанд ҳам, ба роҳи хато мераванд ва дигаронро ҳам ба хато медароранд [1,505].

Вижагиҳои дигари номанигории устод Айни дар он аст, ки дар оғози номаҳо ҳатман таърихи рӯзи гирифтани мактубро меорад. Рафиқ Ҷалол Иқромӣ! Мактуби 13 ноябр навиштагон ба ман 21 ноябр, яъне 9 рӯз расид ва ҳол он ки мактуби Москва ба ман ба 7

рӯз мерасад [1,511]. Рафиқ Мирсаид Миршакаруф! Мактуби 22 – апрел навиштаатон бо телеграммаи Москва 28 моҳи мазкур расид [1,448]. Рафиқ Чалол Икромӣ! Мактуби 10 июл навиштаатон 16 моҳи мазкур расид... [1,469]. Рафиқи азиз Мирзо Турсунзода! Мактуби 31 март навиштаатон 14 апрел расид [1,522].

Устод Айни ҳарчанд мактубро ба як нафар менавишт, аммо агар мавзуи нома актуалӣ бошад, онро тарзе менавишт, ки ҳар як адиб ё мутахассиси соҳаи суҳаншиносӣ андеша мекард, ки мактуб ба фаъолияти эҷодии ӯ мансуб аст.

Устод Айни агар масъалаи дар мактуб дарҷшуда мубрам бошад, хошиш мекард, ки қисматҳои муҳимми мактубро ба мутахассисони ҷавон ва, ҳатто, дар ҷаласаҳои соҳавӣ хонда диҳанд.

Масалан, ба мактуби муфассале, ки ба Абдуссалом Деҳотӣ санаи 24.07.1940 навишта шудааст, чунин мегӯяд: “... Агар ба Шумо ё ба ягон нависанда ва шоири ҷавони дигар инҳо кам ҳам бошад, фоида диҳанд, меҳнати ман барзиёд намешавад. Шумо метавонед, ки қисми поёнии ин мактубро дар маҷлиси нависандагон, махсусан ба нависандагони ҷавон хонда диҳед” [1,259].

Дар мактуби муфассали дигар, ки ба устод Турсунзода (14/ХП-48) навиштааст, чунин ибрази андеша кардааст: «... Ин мактуби муфассалро ба ду мақсад ба шумо навиштам: мақсади аввалам ин аст, ки шумо ҷавонед ва қобилияти калон доред, ҳанӯз ҳамаи қобилияти шумо инкишоф наёфтааст. Аз ман, ки пир шудаам ва дароз дар дунё монданам маълум нест, як ёдгорӣ монад; дуҷум ин ки **мактубро ба ҷавонон хонда диҳед**, то ки роҳи фоида бурданашон аз «Ёддоштҳо» ва татбиқ кардани инҳо ба асарҳои дигарам – ба онҳо осон шавад» [1,396].

Дар ҳақиқат, профессор Мисбоҳиддини Нарзиқул дуруст қайд менамояд, ки “... имрӯзҳо ба воситаи номаҳои боқимонда аз рӯзгорони куҳан номҳои садҳо нависандагонеро мешиносем, ки соҳиби хату қалам будаву аз худ чизе ба ёдгор монда ва ба ин восита сабаби бақои исмашон гардидаанд” [10, 3].

Таҳлилу баррасии номаҳо нишон дод, ки устод Айни ҳунари номанигории хоси худро доштааст. Ин аст, ки муҳаққиқон ва адибон ба ҳунари номанигории устод Айни пайравӣ карда, аз он васеъ истифода мекунанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Айни, С. *Мактубҳо [Матн] / С. Айни*. – Душанбе: *Меҳроҷ-Граф*, 2023. – 664 с.
2. Айни, С. *Таҳзиб-ус-сибён [Матн]: Муаллифи сарсухан ва ба чоп ҳозиркунанда: Соҳиб Табаров / С. Айни*. – Душанбе: *Маориф*, 1994. – 53 с.
3. *Аслонова, Н. Андешаҳои адабӣ–эстетикӣ Садриддин Айни [Матн] / Н. Аслонова*. – Душанбе: *Шуҷоиён*, 2011. – 352 с.
4. *Брагинский, И. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айни [Матн] / И. Брагинский*. – Душанбе: *Ирфон*, 1968. – 196 с.
5. *Деҳотӣ, А. Як мактуби пурқимат [Матн] / А. Деҳотӣ // Садои Шарқ*. – №4. – 1958. – С. 49-57.
6. *Маликзод, А. Номанигории устод Айни [Матн] / А. Маликзод // Садои Шарқ*. – № 8. – 2021. – С. 140-148.
7. *Маҳмадаминов, А. Садриддини Айни – олим [Матн] / А. Маҳмадаминов*. – Душанбе: *Истеъдод*, 2010. – 64 с.
8. *Мавлонзода, Ш. Вижагиҳои услубии ҳусни оғоз ва анҷоми номаҳои устод Айни [Матн] / Ш. Мавлонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши филология*. – №8. – 2020. – С.36-39.

9. Муллоқандов, Э. Мулоҳизае чанд дар бораи сифатҳои адаби ва инсонии Айнӣ [Матн] / Э. Муллоқандов// Шарқи сурх. – № 4. – 1965. – С. 141-152.
10. Нарзиқул, М. Нома ва номанигорӣ. [Матн] / М. Нарзиқул. – Душанбе: Сино, 2013. – 278 с.
11. Радий Фиш, Раҳим Ҳошим. – Бо амри вичдон [Матн] / Ф. Радий, Ҳ. Раҳим. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 288 с.
12. Радий Фиш, Раҳим Ҳошим. Садриддин Айнӣ [Матн] / Ф. Радий, Ҳ. Раҳим. – Душанбе, 2018. – 336 с.

REFERENCES:

1. Ayni, S. Letters [Text] /S. Ayni. – Dushanbe: Mehroj Graph, 2023. – 664pp.
2. Ayni, S. Tahzib-us-sibyan [Text]: Author of the introduction and publisher: Sahib Tabarov / S. Ayni. – Dushanbe: Education, 1994. – 53 pp.
3. Aslanova N. Literary and Aesthetic Thoughts of Sadriddin Ayni [Text] / N. Aslanova. – Dushanbe: Shujoiyon, 2011. – 352 pp.
4. Braginsky, I. Life and Creativity of Sadriddin Ayni [Text] / I. Braginsky. Dushanbe: Irfan, 1968. – 196pp.
5. Dehoti, A. A Precious Letter [Text] / A. Rural // (Sadoi Sharq) Sound of the East. – No. 4. – 1958. – PP. 49-57.
6. Malikzod, A. The Name of Master Ayni [Text] / A. Malikzod // (Sadoi Sharq) Voice of the East. – No. 8. – 2021. – PP. 140-148.
7. Mahmaminov, A. Sadriddin Ayni - Scientist [Text] / A. Mahmaminov. Dushanbe: Talent, 2010. – 64 pp.
8. Mavlonzadeh, Sh. Stylistic Features of the Beginning and End of the Letters of Master Ayni [Text] / Sh. Mavlonzoda//Bulletin of the National University of Tajikistan. Series of philology. – No. 8. – 2020. PP. 36-39.
9. Mullokandov, E. A few Comments about the Literary and Human Qualities of Ayni [Text] / E. Mullokandov// Red East. – No. 4. – 1965. – PP. 141-152.
10. Narzikul, M. Letters and Correspondence. [Text] / M. Narzikul. – Dushanbe: Sino, 2013. – 278 pp.
11. Radiy Fish, Rahim Hashim. – By the Command of Conscience [Text] / F. Radi, H. Rahim. – Dushanbe: Irfan, 1979. – 288 pp.
12. Radi Fish, Rahim Hashim. Sadriddin Ayni [Text] / F. Radi, H. Rahim. Dushanbe, 2018. – 336 pp.

УДК 811.21

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-103-113

**ХУСУСИЯТҲОИ КОРБУРДИ
МУРОДИФОТ ДАР ОСОРИ
ФОРСИИ СУХРАВАРДИ**

*Хочаева Муқаддасхон Олимовна, н.и.ф.,
доцент кафедраи забони тоҷикии МДТ “ДДХ ба
номи академик Б.Гафуров” (Хуҷанд, Тоҷикистон)*

**ОСОБЕННОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
СИНОНИМОВ В ПЕРСИДСКО-
ТАДЖИКСКИХ ТРАКТАТАХ
СУХРАВАРДИ**

*Ходжаева Муқаддасхон Олимовна, канд.
филол. наук, доцент кафедры таджикского языка
ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова»
(Худжанд, Таджикистан)*

**PECULIARITIES OF
USING OF SYNONYMS IN
PERSIAN-TAJIK TREATISES OF
SUHRAWARDY**

*Khojaeva Mukaddas Olimovna, candidate of philology,
associate professor of the Tajik language department under
SEI “KhSU named after acad. B. Gafurov” (Khujand,
Tajikistan) e-mail: khochayeva@mail.ru*

Сабки баёни рисолаҳои форсии тоҷикии асосгузори силсилаи ирфонии шиरोқия Шайх Шихобуддини Сухравардӣ аз нигоҳи корбасти муродифот мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд карда мешавад, ки муродифотро дар рисолаҳои форсии тоҷикии Сухравардӣ ба гуруҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст: 1. Муродифоте, ки ҳамаи ҷузъҳои калимаҳои аслии тоҷикӣ аст; 2. Муродифоте, ки яке аз ҷузъҳои калимаи тоҷикӣ ва ҷузъи дигарашон арабӣ аст; 3. Муродифоте, ки ҳамаи ҷузъҳои аз вомвожаҳои арабӣ ташиқ шудааст. Таъкид гардидааст, ки қисми асосии синонимҳои рисолаҳои форсии тоҷикии Сухравардиро муродифоти гуруҳи дувум ташиқ мекунанд. Ғайр аз ин дар осори Сухравардӣ муродифоти ибораҳо ва муродифҳои матнӣ дучор мешаванд.

Калидвожаҳо: Шихобуддин Сухравардӣ, рисолаҳои форсии тоҷикии Шайхи широқ, сабки ирфонӣ, намудҳои муродифот, муродифоти матнӣ, вомвожаҳо, калимаҳои аслии тоҷикӣ

Анализируется стиль изложения персидско-таджикских трактатов основоположника мистического течения широкия (озарение) шейха Шихабуддина Сухраварди в плане использования синонимов. Отмечается, что синонимы в персидско-таджикских трактатах Сухраварди можно разделить на следующие группы: 1. Синонимы, все компоненты которых составляют исконно таджикские слова. 2. Синонимы, один из компонентов которых – таджикское слово, а другой – арабское. 3. Синонимы, все компоненты которых представляют собой заимствованные арабские слова. Подчеркивается, что основную часть синонимов, встречающихся в персидско-таджикских трактатах Сухраварди, составляют слова второй группы. Кроме того, в произведениях Сухраварди встречаются синонимичные словосочетания и присутствует контекстуальная синонимия.

Ключевые слова: Шихабуддин Сухраварди, персидско-таджикские трактаты, мистический стиль, разновидности синонимии, контекстуальная синонимия, заимствованные слова, исконно таджикские слова

The article analyzes the style of presentation of the Persian-Tajik treatises of the founder of the mystical movement of ishrokiya (illumination) Sheikh Shihabuddin Suhrawardi in terms of the use of synonyms. It is noted that synonyms in the Persian-Tajik treatises of Suhrawardi can be divided into the following groups: 1. Synonyms, all components of which constitute native Tajik words. 2. Synonyms, one of the components of which is a Tajik word, and the other is an Arabic word. 3. Synonyms, all components of which are borrowed Arabic words. It is emphasized that the bulk of the

synonyms found in the Persian-Tajik treatises of Suhrawardi are words of the second group. In addition, in the works of Suhrawardy there are synonymous phrases and contextual synonymy.

Keywords: *Shikhabuddin Suhrawardy, Persian-Tajik treatise, mystical style, diversities of synonymy, contextual synonymy, borrowing words, Tajik aboriginal*

Шихобуддин Яҳёи Сухравардӣ, ки дар таърихи илму адаби форсии тоҷикӣ бештар бо номҳои “Шайхи мактул”, “Шайхи шаҳид” ва “Шайхи ишроқ” маъруф аст, яке аз бузургтарин мутафаккирони асри XII мебошад, ки ба инкишофи фалсафаю ирфон таъсири фавқулода расонидааст. Роҷеъ ба ҳаёт ва фаъолияти Сухравардӣ олимони намоён, аз қабиле Сайид Ҳусайни Наср, Ҷаъфар Мударрисӣ Содикӣ, шарқшиноси маъруфи фаронсавӣ Анри Карбен, мусташир Янис Эшотс ва дигарон асарҳо навиштаанд, ҳамчунин дар китобҳои таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ, доиратулмаорифҳо, китобҳои таърихи фалсафа маълумот дода шудааст, бинобар ин аз зикри шарҳи ҳоли ӯ худдорӣ мекунам.

Бино ба гуфти Шамсиддин Муҳаммади Шаҳрзурӣ дар китоби “Нузҳат –ул-арвоҳ” Сухравардӣ муаллифи 49 китобу рисола будааст, ки аз он 13 рисола ба забони форсии тоҷикӣ аст. Байни рисолаҳои форсии тоҷикии Сухравардӣ панҷ рисола – “Алвоҳи имодӣ”, “Ҳаёкили нур”, “Партавнома”, “Яздоншинохт” ва “Бустон-ул-қулуб” рисолаҳои сирф фалсафианд, ки дар интисоби дутои он ба Шайхи ишроқ– “Яздоншинохт” ва “Бустон-ул-қулуб” шакку тардидҳо мавҷуданд. Ҳафт рисолаи дигар рисолаҳои достони Шайхи ишроқ мебошанд ва дар ҳамин рисолаҳост, ки нубуғи шайх ба боризтарин вачҳи мумкин таҷаллӣ меёбад. Ҳикмати ишроқ дар ин рисолаҳои кӯтоҳ “бо забоне сода ва бидуни тақаллӯф ва ба гӯётарин ва дилчасптарин сурати мумкин баён шудаанд. Ин муъҷизаест, ки аз талоқи халлоқиати як зеҳни ҷавон ва пуршӯр бо як забон қудратманд ва пур аз қобилиятҳои бикр ва бовар накарданӣ ҳосил мешавад” (1,сездах).

Дар ин мақола мо тасмим гирифтаем, вижагиҳои қорбурди муродифотро дар ҳафт рисолаи форсии тоҷикии Сухравардӣ (“Қиссаи мурғон”, “Ақли сурх”, “Ҷи ҳолати туфулият”, “Рӯзе бо ҷамоати сӯфиён”, “Овози пари Ҷабраил”, “Луғати мурон”, “Сафири Семурғ”, “Ҷи ҳақиқати ишқ”) ва тарҷумаи “Ҳай ибни Яқзон” ба форсии тоҷикӣ бо номи “Қиссаи Зиндаи Бедор”, ки ба қалами Шайхи ишроқ мансуб аст, ба риштаи таҳлил кашем. Манбаи таҳқиқ китоби “Қиссаи Шайхи Ишроқ” (1), ки мурағтиби он Ҷаъфар Мударрисӣ Содикӣ аст ва нашри кириллии ҳамин китоб бо номи “Сафири Симурғ” (2), ки адабиётшиноси варзида Қодири Рустам баргардон кардааст, ба ҳисоб меравад. Мубрамияти таҳқиқ аз он ҷо бармеояд, ки рисолаҳои форсии тоҷикии Сухравардӣ бори нахуст дар Тоҷикистон танҳо баъд аз сӣ соли истиқлолияти давлатӣ ба нашр расидаанд ва то имрӯз роҷеъ ба ҳаёту фаъолияти Шайхи ишроқ, аз ҷумла вижагиҳои забони осори ӯ тадқиқоти бунёдӣ сурат нагирифтааст.

Забони рисолаҳои форсии тоҷикӣ ва тарҷумаи Сухравардӣ дар ҳақиқат дар ғояти содагию бетақаллӯфӣ аст. Муҳаққиқи осори Сухравардӣ Ҷ.М.Содикӣ мегӯяд: ”...Насри сода ва беғалу ғаш ва орий аз худнамоӣ ва тақаллӯфи Шайх дасту боли уро барои ҳазфи завоид ва фузулоти оризӣ ва расидан ба ҳадди камол ва пардохтаи ба ҷони қалом ва асли матлаб боз мегузорад. Насри Шайх ... наздик ба забони гуфтор ва аз беҳтарин намунаҳои форсии... қарни ҷаҳорум ва панҷуми ҳиҷрӣ аст” (1,бисту ҳафт).

Албатта, дар забони рисолаҳои форсии тоҷикии Шаҳобуддини Сухравардӣ ба миқдори муайян вомвожаҳо ба назар мерасанд. Аммо лозим ба таъкид аст, ки дар онҳо, асосан, калимаҳои иқтибосии арабӣ ва вомвожаҳои ба воситаи забони арабӣ ба забони тоҷикӣ воридгардида дучор мешаванд. Дар матни ҳафт рисолаи мавриди таҳлил ва тарҷумаи “Ҳай ибни Яқзон” иқтибосоти туркӣ ба назар нарасиданд.

Муродифоти рисолаҳои Шайх Сухравардиро мо ҳам аз лиҳози баромади калимаҳо, яъне ба кадом забон тааллуқ доштани онҳо ва ҳам аз нуқтаи назари сохти воҳидҳои лексикӣ мавриди таҳлил қарор медиҳем. Аз ин дидгоҳ муродифоти дар рисолаҳои форсии тоҷикии Сухравардӣ мавриди истифода қарор гирифта ро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо карда, ба риштаи таҳлил кашидан мувофиқи мақсад аст:

1. Муродифоте, ки ҳамаи ҷузъҳои онҳо тоҷикасланд. Аксари муродифоти тоҷикиро исмҳои сода ташкил мекунанд, ки дар байни онҳо қисми зиёдашон муродифоти дучузъа мебошанд: **Ёр-бародар** (31)², **дармону дору** (32), **дуст** (35) – **ёр** (31), **ранчу осеб** (55), **тала-дом** (32).

Дар байни муродифҳои тоҷикиасл исмҳои сохта низ ба мушоҳида мерасанд: **бародарӣ-дӯстӣ** (30); **зорӣ** (32)- **нола** (33).

Ҳамчунин дар рисолаҳои Шайхи ишроқ муродифҳои тоҷикиасле истифода шудаанд, ки як ҷузъи онҳо калимаи сода ва як ҷузъашон калимаи сохта аст: **пиндор** – **гӯйӣ** (35), **оваҳу зорӣ** (74).

Дар баъзе маврид муродифоти тоҷикии сечузъа низ ба қор рафтааст: **банд** – **тала** – **дом** (31), **буридан** – **дарнавардан** – **гузаштан** (114).

Лозим ба зикр аст, ки дар мисоли охир масдарҳои **буридан** ва **дарнавардан** ба маънои тай қардан, убур намудан, гузаштан аст.

... андар андомҳои вай қуввате нав падида ояд, ки ба он қувват биёбонҳои дароз **бибурад**, то гӯйӣ, ки биёбонҳо **дарнаварданд** барои ӯ ва бар сари оби дарёи Мухит **бигзарад**... (с.114).

Мувофиқи қоида ҷузъҳои муродифҳои ҷуфт бо аломати ҷамъбандӣ низ меоянд.

Ва ман аз **сумҷҳою ғорҳо** берун шудам... (126).

Вожаи сумҷ дар фарҳанги “Бурҳони қотеъ” бо шарҳи зерин омадааст: “Сумҷ – ҷоеро гӯянд, ки дар зери замин ё дар кӯҳ ба ҷиҳати дарвешон ва фақирон ё гӯсфандон бикананд; ва нақб ва зиндонро низ гӯянд” (3, ҷ.2, с.170).

Дар байни муродифоти тоҷикиасл як муродиф ба мушоҳида расид, ки ҷузъҳои сифатанд: **некӯ-хуш**: Бустонҳои ораста дидем, ва биноҳои **некӯ** ва кӯшкҳои **хуш** дарахтони мевадор... (с.33).

2. Қисми асосии муродифоти рисолаҳои форсии тоҷикии Сухравардиро муродифоте ташкил мекунанд, ки як ҷузъи онҳо тоҷикӣ ва як ҷузъашон арабӣ ё баръақс аст. Махсус таъкид қардан лозим аст, ки ҷузъҳои чунин муродифотро асосан исму сифат ташкил мекунанд. Муродифоти мазкурро ба зергурӯҳҳои зерин тақсим қардан мумкин аст.

а) Муродифоте, ки ҷузъҳои онҳо аз калимаҳои содаи арабию тоҷикӣ ва ё тоҷикию арабӣ иборатанд: **шакку пиндор** (30), **зишт** – **фасод** (31), **назиҳ** – **хуш** (31), **шакку гумон** (31), **ҳисн** – **кӯшк** (33), **ҳасм** – **душман** (33), **зулму ранҷ** (34), **ақл** – **хирад** (35), **банд** – **қайд** (37), **мева** – **самар** (41), **зорӣ** – **тазарруъ** (42), **нур** – **партав** (42), **осон** – **саҳл** (45), **пир** – **шайх** (47), **лаҳза** – **дам** (54), **ранчу азоб** (55), **парда** – **ҳичоб** (61), **партав** – **шуоъ** (67), **фурча** – **рахна** (69), **оташ** – **ҳарақ** (84), **ишқу меҳр** (94), **хузну андӯх** (94), **дидору мулоқот** (94), **дарахту шачара** (106), **рост** – **ҳақ** (111), **оқил** – **бихрад** (35), **шавқу орзу** (80), **ҳомун** – **сахро** (117).

² Мисолҳо дар мақола асосан аз наъри кириллии рисолаҳои форсии тоҷикии Сухравардӣ, ки тавсифи китобиносии он дар пайнавишт таҳти рақами 2 омадааст, оварда мешаванд, бинбар ин минбаъд дар матни мақола дар қавсайн танҳо саҳифаи наъри мазкур зикр мешавад.

Тахлили муродифоти чузъояшон арабию тоҷикӣ ва тоҷикию арабӣ нишон медиҳад, ки Сухравардӣ онҳоро ба як маъно ё маъноҳои наздик истифода мебарад. Масалан, **рост – ҳақ, дурӯғ – ботил, савоб – рост, дурӯғ – хато:**

-... туро хабарҳое орад, ки ту аз ӯ андар нахоста бошӣ ва аз ӯ напурсида бувӣ ва хабари **рост** бо **дурӯғ** омезад ва **ҳақро** бо **ботил** падида кунад... ба ту расад ҳолҳои он чизҳо, ки наздики ту нест ва ту андар мондаӣ ба нақд кардани **ҳаққи** он аз **ботилаш** ва ба барчидани **росташ** аз миёни **дурӯғаш** ва падида кардани **савобаш** аз он чи **хатост**.

... дилҳои якдигарро ба чашми ҳақиқат нигаранд ва зангори **шакку пиндор** аз сари худ бизудоянд (30).

-Чун моро бидиданд, сафири хуш мезаданд, чунонки моро ба **гумон** афканданд... Ҳеч **шак** дар роҳ наёмад ва ҳеч тухмат моро аз саҳро бознадошт (с.31). **пиндорам**, ки туро парӣ ранча медорад ё дев дар ту тасарруф кардааст (35).

-Ба Худо, ки ту напаридӣ, балки **ақли** ту парид ва туро сайд накардаанд, ки **хиради** туро сайд кардаанд (35).

...Аз бедорӣ дур бошӣ ва андешаҳо кам кунӣ, ки пеш аз ин **оқилу бихрад** дидем туро (35).

Намунаҳои дигари силсиласинонимҳо ба мақсади пешгирии зиёд шудани ҳаҷми мақола бидуни мисол танҳо бо ишораи саҳифаи дахлдор зикр мешавад: **фарру ҳайбат ва бузургӣ** (68), **партав, шуо, ламаон** (67), **фитна, чанг, хусумат – корзор** (115), **париён, фариштагон, чину хин** (119).

Дар байни чунин муродифот муродифоте дучор мешаванд, ки ҳаҷор чузъдоранд:

-Лаҳзае сабр кунед, то **майли** ӯ аз кудом ҷониб бошад, ки ҳар касеро зи ҷиҳати асли худ **кашише** бошад ва ба луҳуқи маъдан ва манбаи худ **шавқе** бувад, ҳамаи чизҳо ба синхи худ **мунҷазиб** бошад (75).

Дар ин мисол ҳаҷор муродиф корбааст шудааст: **майл, кашиш, шавқ, мунҷазиб**. Майл, шавқ, мунҷазиб (ҷазбшуда, кашидашуда) калимаҳои арабиасланд. Кашиш вожаи асили тоҷикӣ. Дар байни ин ҳаҷор муродиф калимаи шавқ муродифи нисбатан дури майлу кашишу мунҷазиб ба ҳисоб меравад.

б) Қисми муайяни муродифоти тоҷикӣ-арабӣ ва арабӣ-тоҷикиро муродифоте ташкил мекунад, ки як чузъашон сода ва чузъи дигарашон сохта ё мураккаб аст. Аз ҷумла муродифоте, ки чузъи арабиашон сода ва тоҷикиашон сохта аст: **илфу дӯстӣ** (30), **хушӣ – инбисот** (34), **расул – фиристода** (36), **нур-рӯшноӣ** (39), **расул – пайғомбар** (76), **амо – кӯрӣ** (40), **нишоту шодӣ** (110).

в) Дар рисолаҳои форсии тоҷикии Сухравардӣ аҳёнан муродифоте дучор мешаванд, ки як чузъашонро исми содаи тоҷикӣ ва чузъи дуюмишонро исмҳои арабие ташкил мекунад, ки бо усули шикастаи арабӣ ҷамъбандӣ шудаанд ё чузъи тоҷикӣ низ дар шакли ҷамъ омадааст:

-Вақте бар дарё бар сабили тафарруҷ назаре мекарданд, **мурғе** мунаққаш бар сари об, ба расми **туюр** бозӣ мекард (76).

-...ҷамоатеро дидам аз ёрони худ, сарҳо ва **болҳо** аз дом бурун карда (31).

-...чунонки аз нуқуши **ачниҳаи** ӯ ҳеч зоҳир намонд (80).

Вожаи ачниҳа ҷамъи ҷаноҳ ба маънои боли паранда аст.

г) Ҳамчунин муродифоте дучор мешаванд, ки чузъи арабиашон бо пасвандҳои ҷамъи солими арабӣ ҷамъбандӣ шудаанду чузъи тоҷикиашон бошад, калимаи сохта аст:

-Гуфтам: Нишони **зулумот** чист?

-Гуфт: **Сиёҳӣ**. Ва ту худ дар зулумотӣ, аммо ту намедонӣ. Он кас, ки роҳ равад, чун худро дар **торикӣ** бинад, бидонад, ки пеш аз он ҳам дар торикӣ будааст... (45). Вожаи зулумот ҷамъи зулмат ба маънои торикӣ аст.

д) муродифоти арабию тоҷикӣ, ки ҳар ду чузъашон бо пасвандҳои чамъи тоҷикӣ –**он** ва –**хо** чамъ баста шудаанд:

-Пас чун маро аз ҳоли ин **рафиқон** бигуфт... (112)

-...роҳ бар шумо бибастанд, магар ки небаҳтиатон ёрӣ кунад ба чудо шудан аз ин **ёрон** (113).

-Ва ҳамчун шабпара бошад, ки ба рӯз берун наёяд, то аз дасти **хасмон** эман бошад (30).

-**Душманон** бар асари мо ҳамеоянд ва хабарҳо ҳамепурсанд (33).

-Дар ҳоли байни яқза ва навм **овозҳои** ҳоил ва **нидохон** аҷиб шунавад (88).

-Ва агар касе тарассуд кунад, дар айёми аъёд, ки мардум қасди мусалло кунанд ва **овозаҳо** афрошта ва **такбирҳо** баромада (87).

Бино ба таъкиди мутахассисон "...дар замони қадим ғолибан ҷондорон ва баъзе калимаҳои дигарро бо **-хо** чамъ намебастанд ва онро дур аз ғасоҳат медонистанд" (4, с.169). Маводи фактологӣ (**сумҷо, ғорҳо, овозаҳо, такбирҳо, болҳо, нидохон, хасмон, душманон ва ғайра**) собит месозад, ки Сӯҳравардӣ қоидаи бо пасванди –**он** чамъ бастанӣ исмҳои ҷондор ва бо пасванди –**хо** чамъ бастанӣ исмҳои бечонро ҳам нисбат ба калимаҳои аслан тоҷикӣ ва ҳам нисбат ба калимаҳои иқтибосии арабӣ қатъиян риоя кардааст.

е) Дар баъзе мавридҳо чузъи арабиасли муродиф аз рӯйи қоидаи чамъбандии забони арабӣ ва чузъи тоҷикиаш бо пасвандҳои чамъбандии тоҷикӣ чамъ баста шудааст:

-Касе ҳаст аз **бародарони** ман, ки чандоне самъ орият диҳад (30).

--Ғулом Халил ва ҷамоате аз мутақаллимон ва фуқаҳо бар **ихвони** таҷрид ташнеъ заданд (92).

Як қисми муродифоти рисолаҳои тоҷикии Сӯҳравардӣ аз ду ё бештар калимаҳои иқтибосии арабӣ сохта шудаанд. Вомвожаҳои арабии муродифоти мазкурро аз рӯи услуби истифода ба якҷанд гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст.

а) Муродифоте, ки ҳар як чузъи онҳо дар забони тоҷикӣ ҳазм шудааст ва ба тоҷикзабонон фаҳмост, вале чузъи дувум нисбат ба чузъи дигар камистеъмолтар ё хоси забони китобӣ мебошад.

-Гӯйӣ, ки сафро бар **мизочи** ту ғолиб шудааст, ё хушкӣ ба **димоғи** ту роҳ ёфтааст (с.35).

Вожаи **мизоч** ба маънои "сиришт, ниҳод, табиат, хулқ" (5, 1, с.638) дар забони тоҷикӣ хеле серистеъмол аст. Калимаи димоғ ба маъноҳои зерин меояд: 1.Мағзи сар, мийя, сар; 2.Ҳисси бӯёӣ, машом, бинӣ; 3.Маҷ. кайфият, ҳавсала, хоҳиш, майл" (5,ч. 1, с.379). Дар забони тоҷикӣ бештар ба маънои маҷозии кайфият истифода мешавад. Дар мисоли фавқ бошад чун муродифи вожаи мизоч ба маънои табиату сиришт омадааст.

-...камале, ки ҳеч **нақс** перомуни ӯ нагардад (с.35).

-...мо ранҷурем аз чихати ту ва аз **халале**, ки бар ту роҳ ёфтааст (35).

Вожаи **нақс** ба маънои "айб, камбудӣ, нуқс" (5,ч.1, с.845) ба фонди луғавии забони тоҷикӣ дохил шудааст, вале серистеъмол нест. Калимаи халал низ ба маънои "нуқсон, зарба, монеа, зарар" (5,ч. 2, с.457) дар забони тоҷикӣ корбаст мегардад, вале нисбат ба "нақс" серистеъмолтар аст.

-Ва инро **назиру мушобех** бисёр аст (с.38).

Дар ин ҷуфти муродифот вожаи назир нисбат ба мушобех дар забони тоҷикӣ истеъмоли бештар дорад.

-Пас кирм дар саҳро ба он рӯшноӣ тафарруҷ кунад ва **қути** худ ба даст орад (с.50).

-...ҳам ба рӯшноии он кирм бинад, ки **ғизои** кирм кадом гиёҳ аст (50).

Вожаи **қут** ба маънои "хӯрданӣ, ғизои ба қадри зарур аст, таом" (5, ч.2, с.707) дар забони тоҷикӣ қариб истеъмол намешавад. Ҳарчанд дар қатори калимаҳои китобӣ мавҷуд аст (6, с.310). Ибораи фразеологии "қути лоямут" – камтарин миқдори хӯрок, ки барои зинда мондан лозим аст, хӯроқи "бихӯру намур" (5, ч. 2, с.707) низ танҳо дар забони

китобӣ истифода мешавад. Вале чамъи ин калима “авқот” баъди ба ассимилятсия дучор шудан дар гунаи “авқот” ба маънои “хӯрокӣ, таом” дар забони гуфтугӯӣ хеле серистеъмол аст. Ҷолиб он аст, ки дар забони гуфтугӯӣ вожаи “авқот” ба маънои аслӣ, яъне чамъи калимаи вақт умуман корбасти намегардад. Калимаи авқот ба маънои вақт ба услуби китобӣ мансуб аст. Хеле ҷолиб аст, ки мураттибони Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ ду вожаи **авқотро** овардаанд: **Авқот** 1. чамъи вақт; **Авқот** 2. гуфтугӯӣ ниг. таом, хӯрок. Дар ҳамин фарҳанг калимаҳои **авқотворӣ**, **авқотпазӣ**, **авқотхӯрӣ** низ мазкуранд ва мутаносибан ба вожаҳои хӯрокворӣ, хӯрокпазӣ, хӯрокхӯрӣ ҳавола шудаанд (6, с.25). Вожаи **ғизо** ба маънои “хӯрок, кут, таом, хӯрданӣ” (5, ҷ.2, с.651) дар даҳсолаҳои охир хеле серистеъмол шудааст.

Дар мисоли поён вожаи **қут** бо калимаи **маишат**, ки ба маънои “зиндагӣ, рӯзгузаронӣ, рӯзгоргузаронӣ” (5, ҷ. 1, с.623) истифода мешавад, бо тобиши маъноии наздик муродиф шудааст:

-... қадре арзан дар он чо рехтандӣ аз баҳри **қуту** барги **маишати** ӯ (80).

-Пурсидам, ки хабар деҳ, ки бузургон аз кудом **савб** ташриф додаанд? Он пир... ҷавоб дод, ки мо ҷамоате мучаррадонем, аз **ҷониби** Ноқучообод мерасем (68).

Вожаи **савб** (бо сод) ба маънои “тараф, ҷониб, рӯй, самт, ҷиҳат” (5, ҷ. 2. с.168) ҳоси услуби китобии забони тоҷикӣ аст. Калимаи ҷониб ба ҳамин маъно дар забони тоҷикӣ серистеъмол мебошад.

-**Нури** аввал калимаи улиёст, ки аз он қаримтар калимае нест/... ва аз **шуои** ин калимаи дигар ҳосил шуд (с.73).

Ҳар ду муродиф дар забони тоҷикӣ серистеъмоланд.

б) муродифоти арабиасле, ки ҳар ду ҷузъи онҳо ба услуби китобӣ мансубанд;

-Гуфтам: Ин **таволуд** ва **таносул** туро бар сабили мучаддад чи гуна меуфтад? (71)

Вожаи **таволуд** ба маънои “зоида шудан, зиёд шудани насл, авлод” (5, ҷ. 2. с.301) ва калимаи **таносул** ба маънои “зоидан, зоида шудан, авлод, зиёд шудан, насл эҷод кардан” (5, ҷ.2, с.323) муродифанд ва танҳо дар забони китобӣ истифода мешаванд.

-Аз ман бачае дар раҳими ӯ ҳосил шавад, бе он ки дар ман **тахарруке** ва **тағаййуре** уфтад” (71).

-Чун аст, ки ту дар ин хонақоҳ нузул қардӣ баъдамо, ки даъвои адами **тахаррук** ва **тағаййур** аз ту зохир шуд? (71)

Ҳарчанд вожаи **тахаррук** ба маънои “ҷунбиш, ҳаракат, қору кӯшиш” (5, ҷ. 2. с.355) ва калимаи тағаййур маънои “аз ҳоли худ баргаштан, дигаргун шудан, табдил ёфтани”-ро (5, ҷ. 2. с.350) дорад, дар мисоли боло ба тобишҳои маъноии хеле наздик истифода шудааст. Дар мисоли поён вожаҳои “**тағаййур**” ва “**табаддул**” низ ба ҳамин услуб корбасти гардиданд:

-Мо низ пайваста дар ин суффаем ва нодидани ту далели набудани мо нест ва бар тағаййур ва иштиқоли мо далолат надорад, табаддул дар ҳоли туст (71).

Дар мисоли поён калимаҳои “**далелу бурҳон**” муродиф гаштаанд. Вожаи “бурҳон” нисбат ба далел камистифода аст. Дар ҳамин ҷумла вожаи “**истидлол**” аз решаи “далла” (ишора қардан, шаҳодат додан, роҳ нишон додан (7, 138) низ ба маънои “далелу бурҳон” ба кор рафтааст.

-Аммо аз ҷиҳати “далелу бурҳон” мубайян аст, ки мушоҳида қавитар аз истидлол бошад... (85)

Дар мисоли поён калимаҳои **восита** ва **ҳуччат**, ки ҳар ду дар забони муосири тоҷикӣ хеле серистеъмоланд, муродиф шудаанд:

-Шояд, ки ба ин қавоид, мисоли ин идрок дар дил эҷод қунад, то дар дунё ӯро бибинад бе восита ва ҳуччате (86).

Дар мисоли зер вожаҳои **илҳоду куфр** муродиф шудаанд. Маънои калимаи куфр ҳочат ба шарҳу эзоҳ надорад. Вожаи илҳод бошад маънои “аз дин баргаштан, бединӣ, мулҳидӣ; сарпечӣ қардан аз фармони динӣ” (5,ч. 1. с.476)-ро дорад:

-Фулом Халил ва ҷамоате аз мутакаллимон ва фуқаҳо бар ихвони таҷрид ташнеъ заданд ва бар илҳоду куфри эшон фатво доданд ва шаҳодату маҳзар сабт қарданд (92).

Ноғуфта намонад, ки дар мисоли боло вожаҳои **шаҳодату маҳзар** низ муродифанд. Вожаи маҳзар дар ин мисол ба маънои “шаҳодатнома, ҳуҷҷат, санад” (5,ч. 1. с.674) омадааст.

Баъзан дар матн як вожа бо ибора муродиф мегардад:

-...шак нест, ки роҷиҳ бошад бар он чи таҳаммули кулфати назар ва машаққати истидлол ва иқтиҳомӣ **машкук** ва **маҳалли шубҳат** бояд қард (85).

Дар ин мисол вожаи машкук ба маънои шубҳаовар, шақовар бо ибораи маҳалли шубҳа(т) муродиф гаштааст.

в) Дар баъзе мавридҳо Сӯҳравардӣ се муродифро якҷоя оварда мавзуи баҳсро равшану возеҳ сохтааст:

- Аммо аз чиҳати назар ба мақсуд ва маълум зоҳир аст, ки дар ин илм **мақсуду матлубу маълум** Ҳақ аст... (85)

Дар ин силсилаи муродифот мақсуду матлуб аз лиҳози маъно ба ҳам хеле наздиканд, вожаи маълум бошад дар ҳамин матн муродифи онҳо гардидааст.

Дар мисоли зерин низ се муродиф дар як ҷумла омадааст:

-...ҷамоли қибриёи аҳаддӣят беш аз он аст, ки **мавриди** ҳар вориде ва **мақсади** ҳар қосиде ва **матлаби** ҳар толибе бошад (90).

-Ва аҳли маърифат исбот қардаанд муҳаббатро ва **лаззатро** ва дар он чинсият шарт нест... Ва **муҳаббат** ба **завқ** тааллуқ дорад. Ва **ишқ** иборат аст аз муҳаббате, ки аз ҳад берун рафта бошад. Ва ишқ бо ёфтани мурод бимонад ва шавқ намонад (91-92).

2) Муродифоти арабиасле, ки ҷузъҳои он бо тарзи ҷамъбандии шикастаи арабӣ ҷамъ бафта шудаанд:

-...ҳамчунин то ба ман расад, ин **асҳоб** ва **руфақои** нухғона. (69).

Дар ин мисол асҳоб ҷамъи соҳиб, руфақо ҷамъи рафиқ аст.

-Гуфт: Ҳайҳот! **Ашбоҳ** ва **назоири** туро ба ин даст нарасад... (72)

Вожаи ашбоҳ ҷамъи шибҳ ба маънои монанд аст, назоир ҷамъи назира ба маънои чизи монанд мебошад.

-Ва агар низ вақте **асвоту алҳони** тавовис ва **нағамоти** туюри дигар шунидӣ, ҳам **шавқ** ва **орзуи** ӯ падида омадӣ... (81).

Вожаҳои асвот ва алҳон мутаносибан ҷамъи савт ва лаҳн аст. Дар ин мисол вожаи нағамот ҷамъи солими калимаи нағма буда, бо асвоту алҳон муродиф аст. Гузашта аз ин вожаҳои шавқ ва орзу низ дар мисоли фавқ муродифанд, ки яке калимаи арабӣ ва дигаре тоҷикӣ.

-Идрис – ҷумлаи **нучуму кавокиб** бо ӯ дар сухан омаданд... (82).

Вожаи кавокиб ҷамъи кавқаб ба маънои ситора ва сайёра, калимаи нучум ҷамъи наҷм ба маънои ситора аст.

Баъзан Сӯҳравардӣ дар як ҷумла се муродифи арабии ҷамъро меорад:

-Пас чун муҳаббат қомил гардад, асрори улум ва **хафӯё** ва **хабоё** ва **завоёи** мавҷудот бар ӯ пӯшида набувад (91).

Дар ин мисол вожаи хафӯё ҷамъи хафӣя (хафӣят) ба маънои чизи пӯшида, қор ва амали ниҳонӣ (5,ч. 2. с.472) хабоё ҷамъи хаби(й) ба маънои пинҳоншуда, маҳфӣ, нухуфта (8,ч.1, с.629) ва вожаи завоё ҷамъи зовӣя ба маънои қунҷ, қанор, гӯша (5,ч. 1, с.455) омадаанд.

Чӣ тавре ки мулоҳиза мешавад, дар рисолаҳои форсии Сӯҳравардӣ ҷамъи шикастаи арабӣ нисбат ба ҷамъи солими арабӣ бештар ба мушоҳида мерасад.

Дар осори тоҷикии Шайхи Ишроқ ҳамчунин муродифоте ба мушоҳида мерасад, ки яке аз вожаҳои ба ҳам мутарадифи арабиасл бо пасванди тоҷикӣ калимаи сохта аст ё бо пасванди чамъбандии тоҷикӣ шакли чамъро гирифтааст:

-Эшон ба ман гуфтанд, ки “моро дар пеш роҳҳои дароз аст ва манзилҳои **сахмноку махуф**, ки аз он эман натавон буд” (32).

Дар ин мисол калимаи сахмнок аз вожаи арабии сахм ба маънои “тарс, ваҳм, бим” (5,ч.2, с.227) ва пасванди тоҷикии “нок”, ки “суффикси сермаҳсул аст ва бештар аз исмҳои маънӣ сифати аслий месозад, ки ба маънои решаи калима доро будани предметро мефаҳмонад” (9,ч.1,с.215) сохта шудааст. Он бо вожаи арабии махуф, ки маънои “хавфнок, дахшатангез, бимангез” (5,ч. 1, с.660) дорад, муродиф гардидааст.

...мо писарони Ҳолӣ ибни Хайри Ямониём, бигрифтандро моро ва бибастанд ба **силсилаҳо** ва **ағлол** ва ба зиндон карданд... (123).

Дар ин мисол силсила ба маънои занҷир, банд омадааст. Вожаи ағлол чамъи ғул ба маънои “занҷир, тавки оҳанин, ки бо даст ба гардани зиндониён меандозанд” (5,ч. 2, с.656) аст.

Дар мисоли зерин ба калимаи **зоё** Сухравардӣ вожаи сохтаи **беасарро** муродиф кардааст, ки он аз пешванди бе- +асар ба маънои “таъсир накунад, беҳуда бошад” сохта шудааст.

-Ва баттарини суханҳо он аст, ки зоё шавад ва беасар бимонад (35).

Дар рисолаҳои форсии тоҷикии Сухравардӣ муродифии ибораҳо низ ба назар мерасанд. Чӣ тавре ки маълум аст, ибораҳоро аз рӯи теъдоди ҷузъи маънидор ба ибораҳои содаю тафсилӣ чудо мекунад. Вобаста ба истифодаи ҷузъи асосӣ бошад ибораҳоро ба се гурӯҳ чудо мекунад: номӣ, феълӣ ва зарфӣ (10, с.135). Ибораҳои мавриди таҳлилро мо аз рӯи баромади забонии ҷузъҳои онҳо ба гурӯҳҳо тақсим мекунем.

а)Ибораҳо, ки ҳар ду ҷузъашон арабӣ аст:

-Бо **вачале** азим ва **харосе** тамом як пойро дар пеш мениҳодам ва дигареро бозпас мегирифтаам (с.68).

Вожаи “вачал” маънои “тарс, бим”-ро дорад. Ҳар ду иборани содаи исмӣ бо сифат мебошад.

-Агар касе варои ин айше ба камоле ва мақарре даъво кунад, **куфри мутлақ** ва **сақати маҳз** ва **чаҳли сирф** бошад (81).

Дар ин ҷумла ибораҳои **куфри мутлақ**, **сақати маҳз**, **чаҳли сирф** муродифоти матнианд ва ҳарчанд “... аз лиҳози обураниҳои гуногунашон ... аз якдигар фарқ мекунад” [11, с.80] ба маънои “тапу иддаи мутлақо нодуруст ва беасос” омадааст. Иборани кифри мутлақ иборани содаи исмӣ бо исм мебошад. Иборани сақати маҳз иборани содаи исмӣ бо сифат аст. Иборани чаҳли сирф иборани содаи исмӣ бо сифат аст.

б) Дар насри форсии тоҷикии Шайхи ишроқ ҷумлаҳои дучор мешаванд, ки дар онҳо ду иборани муродиф омадааст ва ҳар ду ҷузъи яке аз онҳо тоҷикӣ ва ҷузъҳои иборани дигар арабӣ аст:

...ҳар ки паре аз онӣ ӯ бар паҳлуи рост бандад ва бар **оташ** гузорад, аз **ҳарақ** эмин бошад ва насими сабо аз нафаси ӯст, аз баҳри он ошиқон **рози дил** ва **асрори замоирро** бо ӯ гуянд (85).

Иборани содаи **рози дил** иборани исмӣ бо исм буда, ҳар ду ҷузъаш аз исмҳои тоҷикӣ дар шумораи танҳо сохта шудааст. Иборани асрори замоир иборани содаи исмӣ бо исм мебошад, ки ҳар ду ҷузъаш арабӣ аст. Ҳар ду ҷузъи он ибора бо тарзи чамъбандии шикастаи арабӣ чамъ баста шудааст. Ногуфта намонад, ки дар мисоли боло вожаи тоҷикии оташ ва калимаи арабии ҳарақ ба ҳамин маъно низ муродифанд.

в) Дар рисолаҳои форсии тоҷикии Шайхи ишроқ ибораҳо ва феълҳои муродифи арабию тоҷикӣ низ дучор мешаванд:

-**сохта будан – илф гирифтаан;**

-Чун он бидидам ибтидои худ ва насии хеш аз худ ёд омадам ва он чи бо **ӯ сохта будам** ва **илф гирифта** (32).

Феъли сохтаи сермаъно буда, яке аз маъноҳои он “созиш қардан, муросо қардан, сабру тоқат қардан” (5, ҷ.2, с.263), хӯ гирифтани, одат қардан аст. Илф гирифтани ба маънои хӯ гирифтани, унс гирифтани (5,ҷ. 1, с.436) омадааст.

Фуруд омадан – нузул қардан

-Пас, бар ин кӯҳ фуруд омадем (33)

-...омадем то ба ин шаҳр, ба фазои ҳаракати малик нузул қардем (34).

Ба ҳамин монанд **мутаҳаййир шудан – шигифт мондан, аҷаб доштан (37). Паридан – тайарон қардан (37), нигоҳ доштан- мувоқиқ будан (76), болидан – ба камол расидан (106), гардидан –тавоф қардан (109), начот ёфтани (31) – растан (112), ситам қардан - табоҳӣ қардан (119)** ва ғайра.

г) муродиф шудани шакли тасрифии феъл бо ибора, ки як чӯзӣ он арабӣ ва як чӯзаш тоҷикӣ аст:

-Пас ба он миён, ки мо он чо **ҳамегардидем** ва **тавоф ҳамекардем**, пире аз дур падида омад... (109). Дар бораи чунин муродифҳо Б.Камалиддинов мегӯяд: “Дар қолабҳои муродиф ифода намудани айни як мазмун дар сурате воқеъ мегардад, ки предмет ҳолату вазъияти субъектро фаҳмонад” [12, с.14].

Вожаҳои **ҳамегардидем** ва **тавоф ҳамекардем** муродифанд. Калимаи тавоф ба маънои гардидан дар гирди чизе арабӣ аст (5,ҷ. 2, 301).

д) Муродиф шудани ибораҳои феълие, ки ҳамаи чӯзҳои онҳо тоҷикӣ мебошанд:

-Пас ӯро аз чой бичунбонад ва қорҳои бад ба наздики вай биёройд аз **қуштану андомҳо буридан** ва **озурдану ранҷ намудан** ва кинаро дар дилаш бипарваронад ва барангезонад бар **ситам қардан** ва **табоҳӣ қардан** (119).

Ҳамаи ибораҳои феълии боло тоҷикианд. Масдари **қуштан** бо ибораи **андом буридан** ва масдари **озурдан** бо ибораи **ранҷ намудан** дар маънои каме дуртар муродифанд.

Дар баъзе мавридҳо дар оғози рисола дар наъти Худою расул ибораҳои истифода шудаанд, ки муродифоти матнӣ мебошанд:

-**Ситишу офарин** мар Яздони **қайҳондорро, офаридагори ҷаҳон** ва **дорандаи замин** **осмон, гардонанда** ва **равонандаи ситорагон...** (109).

Ё дар оғози рисолаи “Сафири Симурғ” чунин омадааст:

-Сипос бод, **воҳиби ҳаётро** ва **мубдеи мавҷудотро** ва **дуруд бар хоҷагони рисолат** ва **айммай нубувват** ва бар **соҳиби шарияти кубро** ва **ҳодии тариқати улиё, Муҳаммади мустафо** (84).

Ибораҳои содаи исмӣ бо исм **воҳиби ҳаёт** ва **мубдеи мавҷудот**, хоҷагони рисолат ва айммай нубувват ба истиснои калимаи хоҷагон, аз калимаҳои иқтибосии арабӣ сохта шуда, муродифоти матнианд, ҳарчанд вожаҳои воҳиб ва мубдеъ бевосита ба ҳам муродиф нестанд. Калимаҳои хоҷагон ва аймма муродифанд. Вожаи хоҷагон, бино ба гуфти М.Муин, калимаи қадимӣ буда, ба маънои “бузург, соҳиб, сарвар, худованд, молдор, давлатманд, савдогар, тоҷир, вазир” истифода мешавад (8,ҷ. 1, 655). Дар ин ҷумла ба маънои бузург, сарвар омадааст. Калимаи аймма, ҷамъи имом аст, ки бо усули шикаста ҷамъбандӣ гардидааст. Тавсифҳои марбут ба паёмбарӣ ислом “соҳиби шарияти кубро” ва “ҳодии тариқати улиё” низ ҳарчанд муродифҳои бевосита нестанд, лекин дар мисоли мавриди таҳқиқ муродифи матнӣ шудаанд, зеро дар ҳар ду маврид паёмбар дар назар дошта шудааст.

Аз таҳлили муродифот дар рисолаҳои форсии тоҷикии Шайхӣ ишроқ ба ҳулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Шайх Сухравардӣ яке аз бузургтарин мутафаккирони асри XII буда, ба инкишофи минбаъдаи ирфону фалсафаи Шарқ таъсири фавқулода калон дорад.
2. Дар байни осори Сухравардӣ рисолаҳои форсии тоҷикии ӯ, ки бо забони бениҳоят зебою сода ва бетакаллуф таълиф шуданд, мақоми махсусро ишғол мекунанд. Забони рисолаҳои форсии тоҷикии Шайхи ишроқ хеле бою рангин буда, намунаи дилчаспгарини забони рисолаҳои илмии асри XII ба шумор меравад.
3. Дар рисолаҳои форсии тоҷикии Шихобуддини Сухравардӣ ягон саҳифае нест, ки дар онҳо муродифоти гуногун дучор нашаванд. Ҳамин вижагӣ ба забони тарҷумаи “Ҳай ибни Яқзон”-и Ибни Сино ба тоҷикӣ, ки ба қалами Сухравардӣ мансуб аст, хос мебошад.
4. Муродифоти рисолаҳои форсии тоҷикии Сухравардиро аз лиҳози баромад ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:
 - муродифоте, ки ҳамаи ҷузъҳои онҳо тоҷикиасланд. Дар байни чунин муродифот бештар муродифоти ҷуфт ва аҳёнан муродифоти сечузъа ба мушоҳида мерасанд;
 - қисми асосии муродифоти рисолаҳои форсии тоҷикии Сухравардиро муродифоте ташкил мекунанд, ки як ҷузъи онҳо тоҷикӣ ва ҷузъи дигарашон арабӣ аст. Аз лиҳози сохт муродифоти тоҷикию арабӣ ва арабию тоҷикии осори форсии тоҷикии Сухравардӣ аз калимаҳои сода, сохта ва мураккаб ташкил шудаанд. Дар байни муродифоти ин гурӯҳ муродифоти сечузъа ва чорҷузъа низ дучор мешаванд.
 - дар рисолаҳои форсии тоҷикии Сухравардӣ муродифоте дучор мешаванд, ки аз ду ё се калимаи арабӣ иборатанд.
 - аксари калимаҳои иқтибосии арабӣ, ки дар таркиби муродифот истифода шудаанд, вожаҳои мебошанд, ки ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил шудаанд ва дар калимасозии тоҷикӣ иштирок мекунанд.
 - дар рисолаҳои форсии тоҷикии Сухравардӣ ҳодисаи муродифии ибораҳо низ ба назар мерасад. Ибораҳои муродифи осори Сухравардиро мисли калимаҳои муродиф ба гурӯҳҳои ҷудо кардан мумкин аст: а) ибораҳои, ки ҳарду ҷузъашон арабӣ аст; б) ибораҳои, ки як ҷузъашон арабӣ ва ҷузъи дигарашон тоҷикист ва ё баракс; в) муродиф шудани шакли тасрифии феъл бо ибора, ки як ҷузъаш арабӣ ва ҷузъи дигараш тоҷикӣ аст; г) муродиф шудани ибораҳои феълие, ки ҳамаи ҷузъҳои онҳо тоҷикӣ мебошанд;
 - дар рисолаҳои форсии тоҷикии Шайхи ишроқ муродифоти матнӣ низ ба мушоҳида расиданд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Сухравардӣ, Шихобуддин Яҳё. Қиссаҳои Шайхи ишроқ. Вироиши Чаъфар Мударрисии Содиқӣ/ Ш. Сухравардӣ.- Матн: бевосита.-Техрон: Нашири марказ, 1375.-38+110с.
2. Сухравардӣ, Шихобуддин Яҳё. Сафири Симури. Вироиши Чаъфар Мударрисии Содиқӣ. Хатгардони Қодири Рустам/ Ш. Сухравардӣ. – Матн: бевосита. -- Душанбе: Донишварон, 2021. – 140 с.
3. Бурҳон, Муҳаммад Ҳусайн. Бурҳони қотей. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. Ҷ.2/М. Бурҳон.- Матн: бевосита. – Душанбе: Адиб, 2004. – 424 с.
4. Шариат, Муҳаммад Чавод. Дастури забони форсӣ/ М.Шариат.-Матн: бевосита.-Техрон: Асотир, 1370. – 459 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар зери таҳрири М.Ш.Шукуров,В.А.Капранов,Р.Ҳошим, Н.А.Маъсумӣ/ Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Матн: бевосита. - Москва: Советская энциклопедия, 1969.- Ҷ.1,952с.; Ҷ.2. – 948 с.
6. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Нашири дувум бо илова, такмил ва ислоҳ. Зери таҳрири Д.Саймиiddинов, С.Д.Холматова, С.Каримов/ Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ.- Матн: бевосита. - Душанбе, 2006. – 784 с.

7. *Большой арабско-русский и русско-арабский словарь / Составитель Юшманов А.С. /Большой арабско-русский и русско-арабский словарь. – Текст: непосредственный. – Москва: ООО “Дом Славянской книги”, 2011. – 960 с.*
8. *Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. Ҷ.1/ М. Муин. – Матн: бевосита. – Техрон: Амири Кабир, 1375. – 1472 с.*
9. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Муҳаррирони масъул: Шарофиддин Рустамов, Раззоқ Гаффоров. Нашири 2/ Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.- Матн: бевосита . – Душанбе, 2019. – 550 с.*
10. *Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забониносии/ Ш.Бобомуродов, З.Мухторов.- Матн: бевосита . – Душанбе, 2016. – 428 с.*
11. *Камолитдинов Б. Хусни баён/Б. Камолитдинов. - Матн: бевосита. – Душанбе: Маориф, 1989. – 120 с.*
12. *Камолитдинов Б. Муродифоти синтаксисӣ ва хусни баён/Б. Камолитдинов.- Матн: бевосита . – Душанбе: Маориф, 1986. – 184 с.*

REFERENCES:

1. *Suhrawardy, Shihobuddin Yahyo. Shaykh Ishrok Stories. Edited by Ja'far Mudarris Sodiki / Sh. Suhrawardy. – Text: Direct. – Tehron: Nashri markaz, 1375.- 38+ 110pp.*
2. *Suhrawardy, Shihobuddin Yahyo. The Whistle of Simurg. Edited by Ja'far Mudarris Sodiki. Translated by Kodir Rustam / Sh.Suhrawardy.- Text: Direct.--Dushanbe: Donishvaron, 2021.-140pp.*
3. *Burhon, Muhammad Husain. Burhoni Kote'. Preparation of the text with introduction, summery, explanation and index of Amon Nurov. V.2/M. Burhon.- Text: direct.-Dushanbe : Adib, 2004.-424pp.*
4. *Shariat, Muhammad Javod. Persian manual / M.Shariat.-Text: direct.-Tehron: Asotir, 1370.-459pp.*
5. *Tajik Dictionary. Under the editorship of M.Sh.Shukurov, V.A.Kapranov, R.Hoshim, N.A.Ma'sumi / Tajik Dictionary. – Text: direct. – Moscow:Soviet encyclopedia, 1969.- V.1,952pp.; V.2,948pp.*
6. *Dictionary of Tajik into Russian. The second edition with amended and supplemented. Under the editorship of D.Saimiddinov, S.D.Kholmatova, S.Karimov / Dictionary of Tajik into Russian.- Text: direct.- Dushanbe, 2006.-784pp.*
7. *Big Arabic-Russian and Russian-Arabic Dictionary. Completed by Ushmanov A.S. / Big Arabic-Russian and Russian-Arabic Dictionary. –Text: direct .-Moscow: LC “Dom Slavyanskoy knigi”, 2011.-960pp.*
8. *Muin, Muhammad. Persian dictionary. V.1/ M. Muin.- Text: direct.-Tehron: Amiri Kabir, 1375.-1472pp.*
9. *Grammar of Tajik Modern Literary Language. V.1. Responsible editors: Sharofiddin Rustamov, Razzok Gafforov. Edition 2 / Grammar of Tajik Modern Literary Language.- Text: direct. –Dushanbe, 2019.-550pp.*
10. *Bobomurodov Sh., Mukhtorov Z. Dictionary of linguistical terms / Sh.Bobomurodov, Z.Mukhtorov.- Text: direct .-Dushanbe, 2016.- 428pp.*
11. *Kamoliddinov B. Rhetoric /B. Kamoliddinov.- Text: direct.-Dushanbe: Maorif, 1989.- ???*
12. *Kamoliddinov B. Syntactic Synonymy and Rhetoric /B. Kamoliddinov. - Text: direct .- Dushanbe: Maorif, 1986. – 184 pp.*

УДК 811.512

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-114-119

**ХУСУСИЯТҲОИ КОРБУРДИ
ВОМВОЖАҲОИ ТОЧИКӢ ДАР
ЗАБОНИ ТУРКИИ ҚАДИМ** *Ҳасанзода Абдучамол Ашираф, д.и.ф., профессори
кафедраи забони тоҷикии МДТ-и «ДДХ ба номи
академик Б. Гафуров» (Хуҷанд, Тоҷикистон)*

**ОСОБЕННОСТИ
УПОТРЕБЛЕНИЯ ТАДЖИКСКИХ
ЗАИМСТВОВАНИЙ В
ДРЕВНЕТЮРКСКОМ ЯЗЫКЕ** *Ҳасанзода Абдуджамол Ашираф, д-р филол.
наук, профессор кафедры таджикского языка
ГОУ «ХГУ имени акад. Б.Гафурова»
(Худжанд, Таджикистан)*

**PECULIARITIES OF
USING OF TAJIK BORROWINGS
IN ANCIENT TURKIC
LANGUAGE** *Hasanzoda Abdujamol Ashraph, doctor of philology,
professor of Tajik language department under the SEI
“KhSU named after academician B.Gafurov”
(Khujiand, Tajikistan) e-mail: abdujamol58@mail.ru*

Иқтибос шудани вожаҳои тоҷикӣ ба забони туркии бостон баррасӣ шудааст. Дар заминаи маводи фактологӣ дар «Фарҳанномаи туркии бостон» дарҷёфта нишон дода шудааст, ки ба туркии бостон 239 калимаи аслии тоҷикӣ интиқол гардидааст. Чунин унсурҳои луғавӣ аз ҷиҳати хусусияти корбурдашон дар забони туркии бостон ба қонуниятҳои оғозӣ, луғавӣ-маъноӣ, калимасозӣ ва морфологиву синтаксисии он мутобиқат пайдо кардаанд. Гурӯҳе аз чунин вожаҳо дар як шакли мушаххас, ҳиссае дар дар ду-се мувозӣ ба қор рафта, қисме аз онҳо бо муродифи туркии худ мустақилмаъно, ба таркиби луғавии забони туркии бостон на танҳо вожаҳои мустақилмаъно, балки иддае аз калимаҳои ёвар низ роҳ ёфтаанд.

Калидвожаҳо: «Фарҳанномаи туркии бостон» забони тоҷикӣ, забони туркии бостон, робитаи забонҳо, вомвожа, иқтибос, сермаъноӣ, мувозӣ, калимаҳои ёвар

Исследованы таджикские слова, заимствованные древнетюркским языком. На основе фактологического материала из «Древнетюркского словаря» установлено проникновение в древнетюркский язык 239 исконно таджикских слов. Данные лексические элементы в зависимости от особенностей их употребления приспособились к фонетическим, лексико-семантическим, словообразовательным, морфологическим и синтаксическим закономерностям заимствующего (древнетюркского) языка. Некоторая часть заимствованных слов использовалась в конкретных формах, другая употреблялась в двух-трех параллельных вариантах, в определенных случаях заимствованная лексика употреблялась наравне с её тюркскими синонимами. Определено, что в лексический состав древнетюркского языка вошли не только самостоятельные слова, но и отдельные вспомогательные элементы.

Ключевые слова: «Древнетюркский словарь», таджикский язык, древнетюркский язык, языковые связи, заимствования, полисемантичность, параллельные варианты, вспомогательные слова

The article examines Tajik words borrowed from the ancient Turkic language. Based on factual material from the “Ancient Turkic Dictionary”, the penetration of 239 original Tajik words into the Ancient Turkic language was established. These lexical elements, depending on the characteristics of their use, adapted to the phonetic, lexical-semantic, word-formation, morphological and syntactic patterns of the borrowing (ancient Turkic) language. Some of the borrowed words were used in specific forms, others were used in two or three parallel versions, in certain cases, borrowed vocabulary was used on a par with their Turkic synonyms. It has been

determined that the lexical composition of the ancient Turkic language included not only independent words, but also individual auxiliary elements.

Key words: *“Ancient Turkic Dictionary”, Tajik language, Turkic language, language connection, borrowings, polysemantic, parallel versions, auxiliary words*

Дар муддати инкишофи беш аз сеҳазорсолаи худ забони тоҷикӣ бо забонҳои мухталифи олам бархӯрд карда, аз онҳо барои такмили таркиби луғавияш вожаҳои фаровонеро гирифтааст ва худ низ баҳри тақомули сарвати луғавии забонҳои ғайр мадад расонидааст. Силсилаи фаровони иқтибосҳои дар забони тоҷикӣ вучуддошта, аз як тараф, ва гурӯҳи калони вомвожаҳои тоҷикии дар забонҳои дунё имрӯза мавҷуда далели он аст, ки забони модарии мо ҳамчун забони пуриқтидор ва фарҳангофар аз даврони пешазмелодӣ сар карда то имрӯз дар вусъат пайдо кардани таркиби луғавии худ ва афзудани доираи луғоти забони бегона мусоидат кардааст. Робитаи ҳамвора ва мутгасили он боиси роҳёбии дастаи калони аносири луғавии он ба забонҳои дигари ҷаҳон гардидааст. Ин вижагии забони тоҷикиро аҳли пажӯҳиш борҳо қайд намудаанд. Аз ҷумла, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асари ба таърихи забони тоҷикӣ бахшидашон ин нуктаро махсус таъкид карда навиштаанд, ки «...ҷунонки инсон бо хешу пайвандони худ шабоҳатҳои зотии зиёде ва рафтуомади самимитар дошта ва бо дӯстону наздикон нисбат ба душманон муомида ва доду гирифтӣ бештар дорад, забон ҳам аз фарҳангҳои бисёртар луғат ва истилоҳот қарз мегирад, ки бо онҳо қаробату наздикии бештар дорад...» [11, с.427].

Аз ишораҳои алоҳидаи муҳаққиқон бармеояд, ки забони тоҷикӣ дар тури инкишофи худ ба дахҳо забони дунё гоҳ бевосита ва гоҳ бавосита таъсир карда, мӯҷиби афзоиш ёфтани теъдоди захираҳои луғавии он шудааст. Ба ин нукта тавачҷуҳ зоҳир намуда, муҳаққиқи эронӣ Б. Саркоротӣ дар вақташ фармуда буд, ки «...бисёре аз луғоти форсӣ...дар адвори мухталиф ворида забонҳои бегона шудаанд. Доманаи нуфуз, интишор ва густариши луғоти даҳили эронӣ ва форсӣ аз ҷунон вусъате бархурдор аст, ки, воқеан, шигифтовар менамояд. Аз Бирмаву Малайзияву Чин дар шарқ гирифта, то Маҷористону Финланду Бритониё дар ғарб ва ақсои Осиёи Марказӣ ва Қафқоз дар шимол гирифта, то халиҷи Банголи Ҳинд ва Индузетӣ дар ҷануб ҳар ҷо, ки меравем, бо вожаҳои баргирифта ва даҳили форсӣ бархӯрд мекунем» [9, ҷ. 1, с. сиву шаш].

Дарачаи таъсири забони ниёгонамон ба бархе аз забонҳои дунё ба ҳақде будааст, ки то қарнҳои наздик гурӯҳе аз пажӯҳишгарон забонҳоеро чун арманӣ иштибоҳан ба оилаи забонҳои эронӣ шомил сохтаанд [1, с. ҳашт-нӯх; 9, ҷ.1, с. сиву шаш].

Профессор Ҳ. Мачидов низ дар шакли маъноӣ ба худ хос гардиш доштани қисме аз вожаҳои асили тоҷикиро дар забонҳои ҷаҳони имрӯза қайд намуда овардааст, ки «вожаҳои фаровони форсии тоҷикӣ ва калимаҳои иқтибосии таркиби он ба забонҳои мухталифи оламунонӣ, лотинӣ, арабӣ, хиндӣ, хитой, арманӣ, гурҷӣ ва ба тавассути онҳо ба забонҳои дигари ғарбу шарқ интиқол ёфтаанд. Мувофиқи маълумоти луғатҳои муътамади этимологӣ имрӯз дар олам қариб забоне нест, ки калимаҳои форсии тоҷикиро надошта бошад» [7, с. 226].

Аз таҳлил ва муқосаву муқобалаи маводи гирдомада аҳли таҳқиқ ба бардоште расидаанд, ки таъсири забони тоҷикӣ ба забонҳои туркӣ, ки бархе муҳаққиқон панҷ давра, иддаи дигар се марҳала, дастаи сеюм шаш даврони инкишоф доштани онро ишора намудаанд [5, с.13-14, 15], ба маротиб зиёд будааст. Мо ба андешаи мушаххас кардани дараҷаи таъсири забони тоҷикӣ ба туркии қадим маводи “Фарҳангномаи туркии бостон”- (Древнетюркский словарь)-ро аз назари таҳлил гузаронидем. Қиёсу муқобала нишон дод, ки аз байни қариб 20000 (бист ҳазор) аносири луғавии дар он дарҷёфта 239 ададашонро вожаҳои аслии тоҷикии ба он забон интиқолёфта дар бар гирифтаанд. Лозим ба ёдоварист,

ки ин гуна калимава таркиб ва ибораҳо дар маъхазҳои хаттии садаҳои VII-XIII дучор омадаанд, ки бархе бо алифбои орхону онасойӣ (енисейӣ), иддаи дигар бо алифбои арабӣ, ҳиссае бо уйғурӣ, қисме бо монавию браҳмӣ нигошта шудаанд. Мураттибони фарҳанг бештари мавдро аз «Девони луғоти-т-турк»-и Маҳмуди Кошғарӣ, «Қутадғу билик»-и Юсуф Хос Ҳочиб ва «Атабат-ул-ҳақоик» гирд оварда, баробари ин ҳиссае аз онҳо аз осори тарҷумавӣ, ҳуччатҳои хоҷагӣ, осори монавӣ ва ғ. ҷамъоварӣ карда шудааст.

Аз таҳлили вожаҳои дар луғатномаи мазкур тазакуррефта бармеояд, ки дар ҳамон гузаштаи дур забони тоҷикӣ ҳамчун нерӯи ҳаётбахш дар афзоиши теъдоди луғоти забони туркии бостон саҳми шоиста гузоштааст. Худи мураттибони фарҳанги зикргардида дар ҷараёни тафсири чунин унсурҳои луғавӣ асли форсӣ-тоҷикӣ доштани онҳоро бо ишораҳои “эронӣ”, “эронии миёна”, “форсӣ”, “форсии миёна” ва м. инҳо қайд намудаанд.

Дар мақолаи мазкур маҷоли ба риштаи таҳлил кашидани қулли вижагиҳои вомвожаҳои тоҷикии ба забони туркии бостон роҳефта нест. Аз ин рӯ, таваҷҷуҳи хонанда ба бархе аз хусусиятҳои зикри ин гуна аносири луғавӣ равона карда хоҳад шуд.

Аз қайду ишораҳои мураттибони фарҳанг мусаллам мегардад, ки чанде аз ин гуна унсурҳои луғавӣ решаи басо қухан доштаанд. Ин аст, ки пас аз зикру маънидоди онҳо ишораҳои чун “эронии миёна”, “форсии миёна” ба қор рафтааст. Масалан, дар луғатнома вожаи *бист* «соҳиби меҳмонхона, трактир» (эронии миёна *виса*) [4, с.103], *манистан* «ҷой, мавзеи нузул, резиденсия» (форсии миёна *монӣстон*) [4, с.336], *нив* «қаҳрамон, баҳодур» (форсии миёна *нев*) оварда шудааст [4, с.359].

Зикри шакли форсии миёнаи баъзе вожаҳои ғавқ аз ҷониби мураттибони “Фарҳанги туркии бостон” баҳсбарангез аст. Чунончи, мураттибон қайд намудаанд, ки *манистан* дар забони форсии миёна гӯё ба гунаи *монӣстон* гардиш доштааст. Бояд гуфт, ки *mānistān* шакли дигари *māndan* буда, маънояш «боқӣ мондан» аст. Дар ифодаи мафҳуми “мавзеи нузул, манзил” дар форсии миёна вожаи *māništ* истифода мегардид [6, с.104].

Ағлаби ин гуна вохидҳои луғавӣ дар фарҳангномаи ёдшуда дар ифодаи як маънои мушаххас омадаанд, вале гоҳ-гоҳ дар ифодаи ду маъно мавриди истифода қарор доштани онҳо низ қайд гардидааст. Чунончи, аз байни чор вожаи ҳамшакли аз дорои ду маъно будани аз-и дуом ишора ҷефта, дар баёни маъноҳои: 1) хоҳиш; 2) ҳасисӣ мустаъмал буданаш ишора шудааст [4, с.71-72].

Аз тафсири мураттибони фарҳангнома метавон ба ин бардошт расид, ки баъди духул ба таркиби луғавии забони туркии бостон ин гуна вожаҳо ба қонуну қоидаи овоии он забон мутобиқ шудаанд. Чунончи, калимаи аслии тоҷикии *ҷаҳон*, ки сарчашмаи худро аз *gaiḍānāt*-и забони порсии бостон гирифта, чанд муддат ба гунаи *геҳон* ва баъдан дар шакли *ҷаҳон* ба қор рафтааст, дар туркии бостон шакли *жаҳан*-ро пазируфтааст [4, с.641]. Ё вожаи эрониазли *капӣҷак*, ки баъдан дар забони ниёгонамон гунаи *канизакро* соҳиб гардид, дар туркии бостон дар шакли *қанчиқ* гардиш пайдо намуда, дар ифодаи маъноҳои: 1) сағи мода; 2) тақрири зан [4, с.418] ба қор рафтааст. Аносири луғавии *чигрӣ* (эронӣ *чахра*) [4, с.148], *чоған* \ *чӯған* (форсӣ *чавгон*) [4, с.152, 154], *ҷазд* (эронӣ *язата*) «Худо» [4, с.251], *дару* (форсӣ *дору*) [4, с.159], *ганзж* (форсӣ *ганҷ*) [4, с.194], *ҳазар* (форсӣ *ҳазор*) [4, с.197], *ҷад* (форсӣ *ёд*), *ҷар* (форсӣ *ёр*) [4, с.238], *ҷаран* (форсӣ *ёрон*) [4, с.239], *ҷари* (форсӣ *ёрӣ*) [4, с.240], *миҳрибан* \ *миҳрубан* (форсӣ *меҳрубон*) [4, с.344], *хоқ* “замин” (форсӣ *хоқ*) [4, с.638] дар радифи ҳамин гуна вожаҳо қарор доранд.

Иддае аз вожаҳои аслии тоҷикӣ нахуст ба забони арабӣ интиқол ҷефта, шакли муарраб гирифтаанд ва баъдан ба забони туркии бостон ворид гардида, мутобиқи қонуни овоии он гардиш пайдо кардаанд. Масалан, вожаи *ғулоб* пас аз роҳебӣ ба забони арабӣ гунаи *ҷулобро* пазируфтааст ва ба туркии бостон дохил шуда, шакли *жулабро* гирифтааст [4, с.642].

Роҳи дигари мутобиқшавии вожаҳои тоҷикӣ ба забони туркии бостон имкони ширкат пайдо намудани онҳо дар калимасозӣ аст. Чунин мутобиқатро дар ду маврид метавон мушоҳида намуд: 1) вожаҳои аслии тоҷикӣ бо пасвандҳои туркӣ васл гардида, калимаҳои нави сохта ташаккул ёфтаанд. Дар зуҳури ин гуна аносири луғавӣ пасвандҳои туркии –чӣ, –лиғ \ -лиқ \ -лук, –сиз, –ла саҳми шоиста гузоштаанд: *афсунҷӣ* (форсӣ афсун+ –чӣ) [4, с.75], *бағҷӣ* «боғбон» [4, с.77], *баҳалиғ* (форсӣ баҳо «қимат» + –лиғ) [4, с.79], *аташлуғ* «огненный» (форсӣ оташ + –луғ) [4, с.66], *баҳасиз* «арзон» (форсӣ баҳо + –сиз) [4, с.79], *пазирла* «қабул кардан» (форсӣ пазир + –ла) [4, с.397].

Дар фарҳангнома на танҳо баҳамии вожаҳои сода бо пасванд, балки васли онҳо бо калимаҳои мураккаби тоҷикӣ ё ҳамроҳшавии як вожаи тоҷикӣ ва як туркӣ низ ба мушоҳида расид. Чунончи, бо роҳи баҳамии вожаи мураккаби *ҳаводор* бо пасванди –лиқ унсури луғавии *ҳавадарлиқ* «мухлис» (форсӣ *ҳаводор* + *лиқ*) [4, с.197] ба вучуд омадааст. Ё аз тариқи ҳамроҳгардии вожаи тоҷикии *оташ* бо туркии *қизил* “сурх” воҳиди луғавии *аташ-қизил* “оташи сурх” [4, с.66] бунёд ёфтааст.

Намунаи дигари мутобиқшавии вожаҳои аслии тоҷикӣ ба забони туркии бостон баҳамии калимаи тоҷикӣ бо феълҳои туркӣ ва ташаккули афъоли таркибӣ аст. Масалан, вожаи тоҷикии *абадан* (ободон) бо феъли туркии *бӯл* васл шуда, таркиби *абадан бӯл* «серодам шудан» [4, с.1]-ро сохтааст. Ё унсури луғавии *банд* (форсӣ банд) бо *тут* ба ҳам омада, феъли таркибии *банд тут* «хифозат кардан» [4, с.90]-ро ба вучуд овардааст. Воҳидҳои луғавии *дост тут* «дӯст шумурдан» [4, с.160], *аташ туш* «даргирифтан» [4, с.66] низ дар радифи чунин таркибҳо қарор доранд.

Роҷеъ ба решаи бархе аз ин гуна калимаҳо байни муҳаққиқон оташи баҳс то ҳол ҳомӯш нашудааст. *Ахшам* «вақти ғуруби офтоб» [4, с.71] яке аз ҳамин гуна унсурҳои луғавист. Дар ин хусус хеле барвақт забоншиноси тоҷик А. Бухоризода мулоҳизронӣ карда чунин навишта буд: “Мо аз таърихи забон медонем, ки “*шаб*”-и тоҷикӣ (форсӣ) суфташудаи “*охшам*”-и эронии қадим аст. Чун ду ҳамсадо дар аввали калимаҳои тоҷикӣ намеоянд, яке аз онҳо (х) соқит шуда, “*хшаб*”-и бостонӣ ба “*шан*” мубаддал гаштааст ва сонитар муарраб шуда, ба “*шаб*” табдил ёфтааст.

Дар забонҳои эронии шарқӣ ҳамсадои “х” аз таркиби “*хшан*” соқит нагардидааст. Қонуни дохилии забони онҳо талаб кардааст, ки дар аввали калимаи “*хшан*” як садоноки “а” илова кунанд. Чунончи, “*хшан*”-и эронии қадим дар забони суғдӣ шакли “*ахшан*” ва дар забони осетинӣ шакли “*акшан*”-ро гирифтааст. Аз ин ҷо бояд фарз намуд, ки сарнаслони халқи ўзбек ин калимаро аз забони суғдӣ иқтибос кардаанд. Забонҳои туркӣ қонуне доранд, ки дар асоси он ҳамсадои “п”-и охири калимаҳо ба ҳамсадои “м” бадал мешаванд. Ин аст, ки “*ахшан*”-и забонҳои эронии шарқӣ, аз ҷумла суғдӣ, дар забони ўзбекӣ “*охшам*” шудааст. Пас, “*охшам*”-и ўзбекӣ бояд иқтибоси “*ахшан*”-и забони суғдӣ доништа шавад” [2, с.155].

Афзун бар ин, туркшиноси тавонои даврони Шўравӣ Н. К. Дмитриев ҳанӯз солҳои 60-уми садаи ХХ пай бурда буд, ки вожаи *ахшам* дар заминаи забонҳои туркӣ зуҳур карда наметавонист [4, с.239].

Аҷиб он аст, ки ҳуди мураттибони “Фарҳанги туркии бостон” решаи ин вожаро форсӣ шуморидаанд [4, с.71].

Доир ба пиндори ғавқии забоншинос А. Бухоризода чанд нуктаро илова намудан аз манфиат ҳолӣ нест:

1) Истифодаи садонок дар аввали калимаи *ахшан* “эҷод”-и забонҳои эронии шарқӣ набуда, он ҳанӯз дар забони форсии миёна (пахлавӣ) ҳамчун пешванди инкорӣ дар шаклҳои *а-* (пеш аз ҳамсадоҳо) ва *ап-* (қабл аз садонокҳо) ба исм, сифат ва зарф ҳамроҳ

мегардид: *tuvān* “кодир, тавоно” - *atuvān* “ғайриимкон”, *bār* “ҳосил, бар” - *abār* “беҳосил”, *ayār* “ёвар, дӯст” - *anayār* “ёринадиҳанда”...[8, с.75]. Ин аст, ки *axiuan* ҳамчун вожаи зидмаънои *xuan* на мафҳуми торикӣ, балки замони гуруби офтобро пайдо кардааст.

2) Тибқи қонуни инкишофи забонҳои эронӣ садоноки “о” идиомаи ҳамон садоноки “а”-и эронии бостон аст [10, қ.1, с. яксаду чилу панҷ]. Чунин хусусиятро дар мисоли калимаҳои *tār* < *tahr < эронии бостон *ta- θra, *hazār* < эронии бостон *ha-zahra метавон мушоҳида кард [10, қ. 1, с. наваду ҳафт, яксаду сиву панҷ].

3) Сарчашмаи ҳамсадои “қ” дар вожаи *оқишом* “х” буда, чунин таҳаввулот тибқи қонуни овоии забонҳои туркӣ сураат гирифтааст. Ин гуна табдил дар унсурҳои луғавии *хона* > *кана*, *хуб* > *куп*, *хуфтан* > *куптан*... низ рӯй додааст.

Унсурҳои луғавии *бурдӯз* (эронӣ) «полез, боғча» [4, с.125], *чақдан* “толори маросим” < эронии бостон *jādu-dāna* [4, с.136] низ ҳамин роҳи таҳаввулотро тай кардаанд.

Иддае аз вожаҳои аслии тоҷикӣ ё аз забонҳои дигар ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ роҳёфта ва баъдан ба забонҳои дигар интиқолгардида дар забони туркии бостон дар ду-се мувозӣ мустаъмал шудаанд. Чунончи, вожаи *ku-chih*-и забони чинӣ (талаффузи *куханаш kok-dz*), ки ба як қатор забонҳои ҷаҳон монанди ҳиндӣ, гурҷӣ, абхазӣ, муғулӣ, чеченӣ дар шаклҳои ба худ хос ворид шудааст [10, қ. 4, с.2101], дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба гунаи сугдӣ *коғаз* гардиш дорад, ба туркии бостон дар се шакл: *кағаз* \ *кағид* \ *қағаз* интиқол ёфтааст [4, с.288, 405].

Ба назар чунин мерасад, ки хусусияти думувозӣ доштани ҳиссае аз унсурҳои луғавии дар забони туркии бостон гардишдошта ба он иртибот дорад, ки онҳо инъикоскунандаи вижагии овоии ду даврони инкишофи забони порсии миёна (ашконӣ ва сосонӣ) мебошанд. Масалан, дар туркии бостон калимаи *озод* дар шаклҳои *азат* (ашконӣ-махтум бо ҳамсадои бечаранги “т”) ва *азад* (сосонӣ- бо ҳамсадои чарангдор и “д” итмомёфта) ба қор рафтааст [4, с.72].

Як хусусияти ачиби луғавии забони туркии бостон ин аст, ки бо вучуди дар он забон мавҷуд будани мафҳуми ифодакунандаи “қалб”, яъне *ҷурак* боз вожаи *дил* бо он роҳ ёфта, бо унсури луғавии худии туркҳо ҳаммаъно гардидааст [4, с.160, 286].

Аз таҳлилу қиёси маводи дар фарҳангномаи мавриди таҳлил тазаккурёфта метавон ба чунин бардошт расид, ки баъзе аносири луғавӣ ба таркиби луғавии забони туркии бостон аз нутқи шифоҳӣ дар натиҷаи муоширати бевосита интиқол гардидаанд. Ин гуна вожаҳоро амсоли *батар* (тоҷикӣ бадтар) [4, с.90], *гуруч* (тоҷикӣ гурунҷ) [4, с.195] туркзабонҳои қадим ҳамчун унсурҳои луғавии гуфтугӯӣ дар шакли муҳаффаф мавриди истифода қарор додаанд.

Пайдост, ки дар забонҳои олам аз яке ба дигаре асосан духули воҳидҳои луғавии мустақилмаъно ба мушоҳида мерасад, вале, чунонки аз таҳлили таркиби луғавии забони туркии бостон бармеояд, дар радифи ин гуна вожаҳо дастае аз калимаҳои ёвар низ метавонанд вориди забони дигар шаванд. Ин ҷо ба ҳайси намуна чанд аносири ёвари дар забони туркии бостон мустаъмалро мисли пешояндҳои *дар* [4, с.159], пайвандҳои пайвасткунандаи *ҷудоии ё* дар шакли *ҷа* (адаш *ҷа* қадаш «дӯстон ё хешовандон» [4, с.221], истифодаи якҷояи пайванди пайвасткунандаву тобеъкунандаи *ва агар* ба гунаи *вачар* [4, с.633], пайванди тобеъкунандаи *ки* дар шакли *ке* [4, с.290], ҳиссаҳои саволии *магар* [4, с.339] ёдовар шуд, ки ҳама дар робитаи байни унсурҳои луғавӣ нақши муҳим бозидаанд.

Хулоса, забони тоҷикӣ ба забони туркии бостон таъсири назаррасе расонида, дар тақомули таркиби луғавии он нақши шоистае гузоштааст.

Вомвожаҳои тоҷикӣ ҳанӯз дар ҳамон гузашта дур ба дарачае дар туркии бостон ҳазм шудаанд, ки ҳам дар алоҳидагӣ, ҳам ба сифати ҷузъи калимаҳои сохтаву мураккаб ва ҳам дар созмони ибораву ҷумлаҳо нақши қалидӣ бозидаанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Айвазиян М. Вомвожаҳои форсии миёнаи ғарбӣ дар забони арманӣ. / М. Айвазиян. – Теҳрон: Муассисаи мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ (пажӯҳишигоҳ). 1381. – 223 с.
2. Бухоризода А. Саргузашти калимаҳо / А. Бухоризода. – Душанбе: Дониш, 2005. – 214 с.
3. Дмитриев Н. К. Строй тюркских языков / Н. К. Дмитриев. - Москва, 1962. – 606 с.
4. Древнетюркский словарь / Редакторы: В.М.Наделяев, Д.М. Насилов, Э.Р. Тенишев, А.М. Щербак. –Ленинград: Наука, 1969. – 676 с.
5. Ёрқин М.Х., Ёрқин Ш. Муқаддимаи муаллифон \\\ Фарҳанги ўзбакӣ ба форсӣ. Ҷилди 1 / М.Х.Ёрқин, Ш. Ёрқин. – Теҳрон: Сухан, 1386. - С.11-33.
6. Маккензӣ Д. Фарҳанги кӯчаки забони паҳлавӣ / Д. Маккензӣ. – Теҳрон: Пажӯҳишигоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ. 1379. – 428 с.
7. Маҷидов Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ / Ҳ.Маҷидов. – Душанбе: ҶДММ «Дақиқӣ». 2014. – 351 с.
8. Расторгуева В.С. Среднеперсидский язык // Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки / В.С. Расторгуева, Е. К. Молчанова. – Москва: Наука, 1983. - С.6-146.
9. Саркоротӣ Б. Дар бораи фарҳанги решашинохтии забони форсӣ ва зарурати тадвини он \\\ Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷилди 1 / Б. Саркоротӣ. – Теҳрон, 1383. – С. се - панҷоҳу як.
10. Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷилди 1. –585с.; ҷилди 4. – 2955 с. / М. Ҳасандӯст. – Теҳрон: Нашри осор, 1393.
11. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-ҳастии миллат. Китоби 1. Ба сӯйи пояндагӣ / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516 с.

REFERENCES:

1. Ayvaziyan M. Middle West Persian Borrowings in the Armenian Language. / M. Ayvaziyan. –Tehran: Reading and cultural research establishment. 1381. -223pp.
2. Bukhorizoda A. Words Adventure / A. Bukhorizoda. –Dushanbe: Donish, 2005. -214pp.
3. Dmitriev N.K. Structure of Turkic languages / N. K. Dmitriev. M., 1962. -606pp.
4. Ancient Turkic Dictionary / Editors: V.M.Nadelyaev, D.M. Nasilov, E.R. Tenishev, A.M.Sherbak. –Leningrad: Nauka, 1969. –676pp.
5. Yorqin M.H., Yorqin Sh. Authors' Introduction \\\ Dictionary from Uzbek into Persian. Volume 1 / M.H.Yorqin, Sh. Yorqin. –Tehran: Sukhan, 1386. -PP.11-33.
6. Makkenzy D. Small Dictionary of Pahlavi Language / D. Makkenzy. –Tehran: Research Institute of Human Sciences and Cultural Reading. 1379. -428pp.
7. Majidov H. Word Mystery of Persian-Tajik / H.Majidov. –Dushanbe: LLC «Daqiqi». 2014. - 351pp.
8. Rastorgueve V.S. Middle Persian Language \\\ Basis if Iran Linguistics. Middle Persian Languages \ V.S. Rastorgueva, E. K. Molchanova. –M., Nauka 1983. -PP.6-146.
9. Sarkoroti B. About the Roots of Persian Language and the Need to Improve it \\\ Hasandust M. Persian Root Dictionary. Volume 1 / B. Sarkoroti. –Tehran, 1383. –PP.three- fifty one.
10. Hasandust M. Persian Root Dictionary. Volume 1. –585pp.; Volume 4. -2955pp. / M. Hasandust. -Tehran: Nashri osor. 1393.
11. Emomali Rahmon. Nation's Language – Nation's Existence. Book 1. Toward the improvement / Emomali Rahmon. –Dushanbe: Er-graph, 2016. -516pp.

5.9.8 (10.02.20) ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ, ПРИКЛАДНАЯ И СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ЛИНГВИСТИКА

5.9.8 ЗАБОНШИНОСИИ НАЗАРИЯВӢ, АМАЛӢ ВА МУҚОИСАВӢ- ҚИЁСӢ

5.9.8 THEORETICAL, APPLIED AND COMPARATIVE LINGUISTICS

УДК 80

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-120-131

**ВИЖАГИҲОИ МАӢНОИИ
АВРУПОИЗМҲО ДАР ЛУҒАТИ РУСӢ
БА ФОРСИИ А. В. СТАРЧЕВСКИЙ**

**СЕМАНТИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ ЕВРОПЕИЗМОВ В
РУССКО-ПЕРСИДСКОМ СЛОВАРЕ
А.В. СТАРЧЕВСКОГО**

**SEMANTIC PECULIARITIES OF
EUROPEANISMS IN THE RUSSIAN-
PERSIAN DICTIONARY BY A. V.
STARCHEVSKY**

*Саломова Дилафруз Иномовна, унвонҷӯи
кафедраи забони тоҷикии МДТ “ДДХ ба номи
академик Б. Гафуров” (Хуҷанд, Тоҷикистон)*

*Саломова Дилафруз Иномовна,
соискатель кафедры таджикского языка
ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова»
(Худжанд, Таджикистан)*

*Salomova Dilafruz Inomovna, applicant of Tajik
language department under SEI “KhSU named
after academician B.Gafurov” (Khujiand,
Tajikistan) e-mail: dilafzr.salomova.85@bk.ru*

Баррасии маъноии баъзе аз аврупоизмҳо дар “Луғати русӣ ба форсӣ”- и А. В. Старчевский (Переводчикъ съ русскаго языка на персидский) сурат гирифтааст. Дар асоси маводи луғатҳои тафсирию дузабона (русӣ-тоҷикӣ, тоҷикӣ-русӣ, форсӣ-русӣ, русӣ-форсӣ)-и мавҷуда бо усули таҳлили муқоисавӣ аврупоизмҳо аз ҷиҳати маъноӣ таширех ёфта, бо зикри мисолҳо аз фарҳанги зери таҳқиқ мавқеи корбурди онҳо муайян гардидааст. Дар ин замина нишон дода шудааст, ки истеъмоли вожаҳои зери таҳлил дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ҳамсон нест. баъзе истилоҳҳои соҳаи ҷарбӣ ва баҳрӣ аз лиҳози корбурде серистеъмол, дигаре камистеъмол мебошанд ва қисме аз онҳо ба қатори калимаҳои архаистӣ ё таърихӣ дохил шудаанд. Яке аз вижагиҳои ҷолиби истилоҳоти фарҳанги мавриди назар аз он иборат аст, ки мураттиб баъзе аз вожаҳои номафҳумро бо зикри муродифҳои меорад.

Калидвожаҳо: “Луғати русӣ ба форсӣ”, аврупоизмҳо, маъноии калима, таҳлили муқоисавӣ, истилоҳоти ҷарбӣ баҳрӣ, луғати тафсирий, луғати дузабона

Рассматривается значение некоторых европеизмов в словаре А. В. Старчевского “Переводчикъ съ русскаго языка на персидский”. С опорой на существующие толковые и двуязычные словари (русско-таджикский, таджикско-русский, персидско-русский, русско-персидский) определены семантические особенности европеизмов. Приводятся примеры из изучаемого словаря с целью интерпретации значения данной группы слов, методом сравнительного анализа показана позиция их использования. На этой основе показано, что анализируемые слова неодинаково применяются в современном таджикском литературном языке: некоторые военные и морские термины входят в группу широко употребительной лексики, другие оказались в группе мало употребительных слов, а некоторые из них включены в ряды архаизмов или историзмов. Одной из интересных особенностей исследуемого словаря является то, что составитель упомянул некоторые малопонятные слова вместе с их синонимами.

Ключевые слова: “Переводчикъ съ русскаго языка на персидский”, европеизмы, значение слов, сравнительный анализ, военные и морские термины, толковый словарь, двуязычный словарь

The article examines the meaning of some Europeanisms in the dictionary by A. V. Starchevsky "Translator from Russian into Persian". Based on existing explanatory and bilingual dictionaries (Russian-Tajik, Tajik-Russian, Persian-Russian, Russian-Persian), the semantic features of Europeanisms are determined. Examples from the studied dictionary are given in order to interpret the meaning of this group of words, and the position of their use is shown using the method of comparative analysis. On this basis, it is shown that the analyzed words are used unequally in the modern Tajik literary language: some military and naval terms are included in the group of widely used vocabulary, others are in the group of less commonly used words, and some of them are included in the ranks of archaisms or historicisms. One of the interesting features of the dictionary under study is that the compiler has mentioned some obscure words along with their synonyms.

Key-words: translation from Russian into Persian language, Europeanisms, word meanings, comparative analyze, military and maritime terms, glossary, bilingual dictionary

Забон падидаи чамъиятист, ки инкишофу тараққӣ намуда, метавонад аз як ҳолат ба ҳолати дигар гузарад ва захираи луғавии он дар ҳар давру замон дигаргун шавад. Аз ин рӯ, вожаву истилоҳоти мухталиф дар раванди тараққӣи замон ба вучуд меоянд, ё аз забонҳои дигар иқтибос мешаванд, маънои нав ба худ касб мекунанд, ё шакли нав мегиранду аз нобудшавӣ раҳо ёфта, маъно дигар мекунанд ва ё аз ривоч боз монда, аз эътибор соқит мешаванд. Таркиби луғавии ҳар забон, аз ҷумла, забони тоҷикӣ низ аз ин гуна тағйироту таҳаввулот ҳолӣ нест.

Иқтибоси калимаву истилоҳот дар ҳамаи забонҳои дунё ҳодисаи маъмулӣ буда, дар таркиби луғавии забон мақоми хоса дорад. Публитсисти машҳури рус Белинский В. Г. дар ин бора менависад: «Ҳар як халқ миқдори муайяни калимаҳо, истилоҳот, ҳатто ибораҳоро дорост, ки дигар халқҳо надоранд, аммо ҳамаи миллатҳо мисли аъзои як оилаи бузург - инсоният мебошанд, бинобар ин, байни мардум мубодилаи мафҳумҳо, аз ҷумла калимаҳо ба амал меояд» [1, с. 193]. Дар забони тоҷикӣ низ аз лиҳози баромад ду гурӯҳи калимаҳо **аслӣ** ва **иқтибосиро** мушоҳида кардан мумкин аст [39, с. 78].

Ҳадафи мо дар мақолаи мазкур таҳлилу баррасии хусусиятҳои маъноии касбвожаҳои иқтибосӣ, аз ҷумла иқтибосот аз забонҳои русиву аврупоӣ, муқоиса бо забони тоҷикӣ-форсӣ дар луғати русӣ ба форсии А. В. Старчевский (садаи XIX) мебошад, ки бештари ин вожаҳоро истилоҳоти ҳарбию баҳрӣ ташкил медиҳанд. Дар «Фарҳанги русӣ ба форсӣ»-и А. В. Старчевский, ки таҳти унвони «Переводчикъ съ русскаго языка на персидский» таҳия ва нашр гардидааст [27], аврупоизмҳои зиёде ба монанди: «адъютантъ/адъютант-ёвар» [27, 47], «бомбардиръ/бомбардир-хумбурэчи» [27, 48], «вахмистръ/вахмистр-гартибсоз» [27, 48], «гарнизонъ/гарнизон-аскари қалъа» [27, 49], «гауптвахта-саркарда» [27, 49], «генераль/генерал-сардор» [27, 49], «генераль-губернаторъ/генерал-губернатор-сарвари акрам» [27, 49], «генераль-адмираль/генерал-адмирал-капитани дарё» [27, 49], «комендантъ/комендант-диздор» [27, 52], «офицеръ/офицер-сохибмансаб» [27, 54], «фельдмаршалъ/фельдмаршал-амирнизом» [27, 60], «унтеръ-офицеръ/унтер-офицер-вакили аввал» [27, 60], «юнга-гуломи киштӣ» [27, 61] ва ғ. дучор омаданд, ки чанде аз онҳоро таҳлил хоҳем кард.

Дар забоншиносии рус оид ба мавзуи аврупоизмҳо якҷанд корҳои илмӣ ба анҷом расонида шудаанд. Инчунин чанде аз забоншиносон бо истилоҳоти ҳарбию баҳрӣ луғатҳои тарҷумавӣ низ тартиб додаанд.

Дар забоншиносии тоҷикӣ низ оид ба масъалаи аврупоизмҳо корҳои алоҳидаву таҳияи фарҳангҳо анҷом ёфтаанд [3; 6; 7; 11; 12; 13; 14; 15; 17; 18; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 30; 32; 34; 35; 36; 37]. Бояд зикр намуд, ки омӯзиш ва баррасии таъсири забони русӣ ба забони

точикӣ, асосан аз солҳои 50-уми асри гузашта оғоз ёфта, ба номи як идда муҳаққиқони тоҷик Маъсумӣ Н. [12; 13], Ниёзмӯҳаммадов Б. [15], Шарофов Н. [34; 35, с. 55-56; 36; 37], Рустамов А. [21], Зоҳидов А. [6], Ғаффоров Р. [3, с. 41-45.], Камолитдинов Б. [7, с. 26-36], Шокиров Т. С. [38, с. 71-82], Ҳусейнов Х. [32, с. 33-38], Олимҷонов М. [17], Набиева Р. [14], Сангова Ҳ. Р. [22; 23; 24; 25] ва дигарон робитаи қавӣ дорад. Аз солҳои 40 то 90-уми садаи ХХ дар забоншиносии шуравӣ истилоҳи калимаҳои русӣ-интернатионалӣ, русӣ-байналмилалӣ ва аврупоизмҳо маъмул буданд, ки як ҷузъи онро ба истилоҳи имрӯза аврупоизмҳо ташкил меоданд ва аксари пажӯҳишҳои, ба забон ва услуби адабии тоҷик оид буд, ба ин масъала чашмандозӣ мекарданд. Ҳоло низ аврупоизмҳо мавзӯи баҳси олимон қарор дорад [11].

Омузиши иқтибосоти русиву аврупоӣ дар фарҳангномаҳои асри XIX на танҳо барои дақиқу равшан намудани дараҷаи истифодаву ҳазмшавӣ, ташаккули сохториву маъноӣ ва хусусиятҳои услубии чунин калимаву истилоҳот мусоидат менамояд, балки баъзе паҳлуҳои муҳимму норавшани таърихи забони адабии тоҷикро то андозае ошкор мекунад. Аз ин хотир, гуфтан ҷоиз аст, ки дар забоншиносии тоҷик пажӯҳиши иқтибосоти русиву аврупоӣ дар луғати зерӣ таҳқиқ аз манфиат холӣ нест.

Ногуфта намонад, ки ба истифода даромадани вомҳои русиву байналмилалӣ дар ғанӣ гардондани таркиби луғавии забони тоҷикӣ нақши муҳим бозиданд. Бино ба гуфти Шарофов Н. калимаҳои русию байналмилалӣ, яъне аврупоизмҳои ба забони тоҷикӣ қабулшударо аз рӯи баромад ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: 1. Калимаҳои аслан русӣ. 2. Калимаҳои, ки аз дигар забонҳо тавассути забони русӣ ба забони тоҷикӣ дохил шудаанд [35, с. 55-56]. Масалан вожаи «**Комендантъ**», ки дар луғати зерӣ таҳқиқ «**диздър**» (**диздор**) [27, с. 52] тарҷума шудааст, ҷолиби диққат мебошад. Вожаи мазкур аслан немисӣ (*kommandant*) буда, ба забони русӣ дар аҳди Пётри I ворид гардидааст [31, т. 2, с. 302]. Он дар фарҳангҳои тафсирии забони русӣ ба таври зайл ташреҳ шудааст: «1. Сардори қушуни қалъа ё минтақаи истиқроқ; 2. Сардори ҳарбӣ, ки назорати иҷроӣ вазифаи гарнизону посбонҳо, интизоми хизматчиёни ҳарбӣ дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, барои нигоҳ доштани тартибот дар гарнизон масъул мебошад; 3. Фармондеҳи қувваҳои мусаллаҳ дар сафари ҳарбӣ, дар минтақаи юриш, дар минтақаи хатсайрҳо, гузаргоҳҳо ва азнавсафарбаркуниҳо; комендантҳои минтақа, комендантҳои нуктаи фуруд; 4. Сардори биноӣ ҷамъиятӣ ё хобгоҳҳо; (аз фаронсавии *commandant* гирифта шудааст)» [16, с. 286]. Бояд қайд кард, ки дар хусуси пайдоиши ин калима ақидаи ягона набуда, агар Фасмер М. онро олмонӣ пиндошта бошад, бархе дигарон фаронсавӣ ҳисобиданд [28, т. 1, с. 1420; 26, т. 2, с. 82]. Вале ҳақиқати ҳол он аст, ки вожаи мазкур аслан олмонӣ буда, тавассути забони фаронсавӣ вориди забони русӣ гардидааст: «[Олмонии *Kommandant* < фаронсавии *commandant* < латинии *commendare* – супурдан, фармудан]» [10, с. 374]. Дар «Фарҳанги русӣ ба форсӣ»-и Восканян Г. А. **комендант** бо якчанд маъно зикр гардидааст: «1. (*ҳарбӣ*) Дижбон; комендант города - дижбони шаҳр; комендант гарнизона - дижбони подгон; 2. Дижбони ягон бино – низом» [2, с. 228]. Дар «Фарҳанги форсӣ ба русӣ»-и Рубинчик Ю. А. вожаи «дижбон» ба маъноҳои «1. (*ҳарбӣ*) комендант; 2. афсаре, ки дар комендатура хизмат мекунад; полиси ҳарбӣ; 3. Комендантҳои қалъа» баргардон шудааст [19, т. 1, с. 628]. Клевсова С. Д. дар ин вожа маъноҳои «дижбон, раис, мудир, нозим»-ро дидааст [8, с. 273], ки хеле умумитар менамояд.

Лозим ба ёдоварист, ки муаллифони фарҳангномаҳои куҳану муосири забони тоҷикӣ низ зимни ташреҳи истилоҳи мавриди таҳлил якчанд маъноӣ онро овардаанд. Масалан, дар «Луғатнома»-и Деххудо А. вожаи «**диждор**» бо якчанд маъно омадааст: «1. қалъабон; кутвол; ҳокими қалъа; ниғаҳбони диж; қалъабегӣ; диждор; 2. Дар истилоҳи имрӯз низомии

хар як аз афроди созмони дижбонӣ. (Ручуъ ба «дижбонӣ» шавад). «Дижбонӣ» 1. амал ва шуғли дижбон; ниғаҳбонии диж, посбонии диж; кутволӣ; 2. (*Истилоҳи низомӣ*) қисмате аз созмони низомӣ, ки афроди он маъмури муроқибати аъмоли афсарон ва сарбозон аст» [4, ҷ. 7, с. 10771] ва аз луғатномаи мазкур калимаи «**дижбон**»-ро низ дарёфтем, ки «диждоранда; мутасарриф ва ҳокими қалъа; дорандаи ҳисор; кутвол; дижбон; қалъадор; ниғаҳбони қалъа» ташреҳ шудааст [4, ҷ. 7, с. 10772]. Мураттибони «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» «**диждор**»-ро чун калимаи кӯҳна ба маънии «сардори қалъа, ҳокими қалъа» ва «**дижбон**»-ро «ниғаҳбони қалъа, кутвол» шарҳ додаанд [29, ҷ. 1, с. 465]. Тарҷумаи мураттибони «Фарҳанги тоҷикӣ-русӣ» низ ба ҳамин наздик аст, вале онон чун калимаи китобӣ муаррифӣ кардаанд [30, с. 177]. Дар «Луғати русӣ-тоҷикӣ» истилоҳи «**комендант**» тарҷума нашудааст [20, с. 401]. Дар «Луғати тафсирии калимаҳои хориҷӣ» вожаи «комендант» чунин ташреҳ дода шудааст: «[фр. commandant]. 1. Сардори тамоми қушунҳои қалъаи ҳарбӣ ё истеҳкоми мудофиавӣ. 2. Дар гарнизон ё лагери ҳарбӣ – шахси мансабдор аз ҳайати афсарон, ки ба иҷрои хидмати қаровулӣ, нигоҳдории маҳбусон дар гаупвахтаи гарнизон, ба рафтору интизоми хизматчиёни ҳарбӣ дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, риояи тартибот дар гарнизон назорат мекунад. 3. Дар истилоҳи роҳи оҳан ва бандар – шахсе, ки дар ҳудуди истилоҳ ё бандар вазифаи К.-и гарнизонро иҷро менамояд. 4. Мудири хобгоҳ» [18, с. 500].

Яке аз серистеъмолтарин истилоҳи имрӯзаи ҳарбӣ “**офитсер**” («**офицеръ**») дар луғати зери таҳқиқ «**саҳиб мэнсэб**», яъне «**соҳибмансаб**» тарҷума ва сабт гардидааст [27, с. 54], ки аз ибораи изофии «соҳиби мансаб» сохта шудааст. Вожаи қайдгардида аслан аз «лотинии пасини *officium* (мансаб, хизмат, қарз, вазифа, ўҳдадорӣ) ба забони фаронсавӣ «*officier*» (шахси мансабдор; рутбадор; корманд) ва аз он дар асри XVI ба олмонӣ (дар гунаи *Offizier*) ворид гардида, асри XVIII ба забони русӣ дар шакли «офицер» иқтибос гардидааст» [31, т. 2, с. 174; 28, т. 2, с. 1020; 26, т. 2, с. 726]. «*Officium*» аз вожаи «*orificium*» (истеҳсол, кор) реша мегирад. Худи вожаи «*ops*» (*opis*), ки маънои «қудрат, тавоно, ёрӣ, дастгирӣ», аз «*opus*» (кор, меҳнат)-и забони ҳиндуаврупоии асосзабони «ор» (кор кардан, истеҳсол кардан) + «*facege*» «кор кардан, истеҳсол кардан» таркиб ёфта, решааш аз ҳиндуаврупоии «*dhe*» (кор кардан, иҷро кардан) сарчашма гирифтааст.

Фасмер бар он аст, ки ақидаи ба воситаи забони лаҳистонӣ («*oficer*») ба забони русӣ ворид гардидани вожа шубҳанок буда, аниқтараш гунаи немисии он «*offizier*» дуруст аст ва тағйир додани пасванди -ig ба -er дар забони русӣ хеле маъмул мебошад [31, т. 3, с. 174].

Вожаи мазкур дар фарҳангҳои тафсирии забони русӣ низ бо якчанд маъно оварда шудааст: «1. Шахсе, ки ҳайъати фармондеҳи армия ва флот, инчунин милитсия (дорои рутбаи ҳарбӣ ё махсус) мебошад, муаррифӣ менамояд; аз забони олмонии *Offizier*» [16, с. 485; 28, т. 2, с. 1020; 26, т. 2, с. 726]. Бояд зикр намуд, ки Ожегов С. И. дар луғати худ истилоҳи мазкурро ба ғайр аз маъноҳои дар боло овардашуда, инчунин ба маънои «фил - (дар шатранҷ» овардааст [16, с. 485]. Дар луғати русӣ-форсии Восканян Г. А., Клевсова С. Д. вожаи «офицер» - «афсар» [2, с. 407; 8, с. 435] тарҷума гардида, дар фарҳанги форсӣ ба русии Рубинчик Ю. А. бо ду маънӣ: «1. Тоҷ; 2. Офицер» оварда шудааст [19, т. 1, с. 106]. Дар «Луғати тафсирии калимаҳои хориҷӣ» вожаи қайдгардида ба тариқи зайл тафсир шудааст: «[< лот. *officiarius* амалдор, мансабдор]. 1. Афсар; шахсе, ки ба ҳайъати фармондеҳӣ ва сардорӣ қувваҳои мусаллаҳ, милитсия, политсия ва мақомоти амният дохил мешавад. 2. Корманди ташкилот, ширкат дар баъзе мамлакатҳои англисизабон, мас., дар ИМА» [18, с. 729].

Деххудо А. бо таъки ба қайдҳои луғатнигорони кӯҳан дар «Луғатнома»-и худ калимаи «афсар»-ро бо якчанд маъно зикр намудааст: «1. Тоҷ ва қулоҳи подшоҳон; тоҷ аз абрешим,

мукалал бо чавоҳир; тоҷи подшоҳон, ки ба арабӣ иқлил хонанд; ин калима мураккаб аст аз авастоии «ов-aiwi» (ба-бар) пешованд+сар (sara)=афсар, яъне ончи бар сар гузоранд ва дар паҳлӯи афсар; кулоҳи шоҳ; тоҷи маҳсуси подшоҳон ва умаро, ки аглаб аз тиллои холис месохтанд; 2. Ин калимаро фарҳангистон ба ҷои луғати соҳибмансаби лашкарӣ ваъ кардааст, ки соҳиби дараҷаи низомӣ бошад» [4, ҷ. 2, с. 3069-3071]. Дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» калимаи «афсар»-ро чун ду вожаи ҳамгун (омоним) баргардон кардаанд: «I (китобӣ) тоҷ, кулоҳ; II офитсер» [30, с. 56]. Мураттибони «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» низ калимаи «афсар»-ро омоним донистаанд: «I. «афсар» I افسر тоҷ, кулоҳи подшоҳӣ; II افسر нав. соҳибмансаби қувваҳои мусаллаҳ, милитсия, политсия ва í., ки рутбаи аз лейтенанти хурд то полковник дорад, офитсер» [29, ҷ. 1, с. 100].

Ба ин тариқ, таҳлили маъноии вожаи «афсар» нишон медиҳад, ки дар фарҳангу луғатномаҳои форсиву тоҷикӣ истилоҳи мазкур аввал маънои «тоҷ, кулоҳ» ва баъд маънои «сардор, мансабдор»-ро дошта, дар фарҳангҳои забони русӣ бошад, аввал ба маънои «сарфармондеҳи ҳарбӣ» ташреҳ гардидааст. Тарҷумаи А. В. Старчевский низ ба маънои аввал мувофиқ аст.

Вожаи «фельдмаршал» дар луғат «эмир-низам» (амирнизом) тарҷума шудааст, ки ҷолиб мебошад [27, с. 60]. Истилоҳи мазкур дар фарҳангҳои тафсирии забони русӣ чунин шарҳ гардидааст: «1. Унвони олии генералӣ дар армияи пешазинқилобии Русияи подшоҳӣ ва ё шахсе, ки ин рутбаро дорад; 2. Рутбаи олии ҳарбӣ дар қувваҳои хушкигарди баъзе давлатҳо, инчунин шахсе, ки ин рутбаро дорад; аз забони немисии Feldmarschall» [26, т. 4, с. 557. 28, т. 4, с. 1066; 10, с. 819; 16, с. 850;]. Дар «Фарҳанги русӣ ба форсӣ»-и Восканян Г. А. калимаи мазкур «сипаҳсолор» тарҷума гардидааст [2, с. 759]. Аз «Фарҳанги форсӣ ба русӣ»-и Рубинчик Ю. А. вожаи «сипаҳсолор» ё «амирнизом» ёфт нашуд, вале дар «Фарҳанги этимологии забони русӣ» чунин ташреҳ гардидааст: «(қуҳна) фелтмаршалок, соли 1700, ё фелтъ маршал, (халқӣ) фитъмарш, ба воситаи забони полякии feld-marszalek, ё бевосита аз забони олмонии feldmarschal(k), ё аз забони голландии veldmaarschal(k)» [31, т. 4, с. 189]. Дар «Луғати тафсирии калимаҳои хориҷӣ» вожаи қайдгардида ба тариқи зайл тафсир шудааст: «[ол. Feldmarschall]. Рутбаи олии ҳарбӣ дар артиши баъзе мамлакатҳо. Генерал, маршал» [18, с. 922].

Дар «Луғатнома»-и Деххудо калимаи «амирнизом» - «фармондеҳи сипоҳ» шарҳ гардида [4, ҷ. 3, с. 3405], вожаи «сипоҳсолор» бо якчанд маъно зикр гардидааст: «соҳиб-ул-чайш; сарлашкар; сипаҳбад; солор ва раиси лашкар; сипаҳсолор; фармондеҳи сипоҳ» [4, ҷ. 9, с. 13429]. Дар «Луғати русӣ-тоҷикӣ» калимаи зикргардида чунин ташреҳ шудааст: «фелдмаршал - (ҳарбӣ) – мансаби олии генералӣ дар армияи тоинқилобии Россия ва баъзе армияҳои хориҷӣ» [20, с. 1168]. Аз «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» калимаи «фелдмаршал» ва «амирнизом» ёфт нашуд, истилоҳи «сипоҳсолор//сипаҳсолор» чун фармондеҳ, фармондеҳи ҳарбӣ, фармондеҳи лашкар; фармондеҳи олии лашкар» баргардон шудааст [30, с. 470]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаи «фелдмаршал» ба таври зайл маънидод гардидааст: «фелдмаршал - фр. фелдмаршл ҳ. мансаби олии ҳарбӣ дар Германия ва Англия» [29, ҷ. 2, с. 413]. Аз фарҳанги мазкур истилоҳи «амирнизом» ёфт нашуд, вале вожаи «сипаҳсолор» ва ё «сипоҳсолор» ба таври зайл ташреҳ ёфтааст: «سپهسالار кӯн. сардор, фармондеҳи олии сипоҳ, сарфармондеҳ» [29, ҷ. 2, с. 256].

Таҳлили вожаи «фелдмаршал» нишон медиҳад, ки истилоҳи мазкур дар забони тоҷикӣ қобили истифода буда, гунаҳои он, яъне «амирнизом», «сипоҳсолор», «сипаҳсолор», «соҳиб-ул-чайш» ба қатори калимаҳои кӯҳнашуда ворид гардидаанд ва бештар муродифи калимаҳои мазкур: «сардор», «фармондеҳи олии сипоҳ», «сарфармондеҳ» кор фармуда мешаванд.

Истилоҳи «вахмистръ»-ро Старчевский А. В. «**тэртибсоз**» (**тартибсоз**) ва ё «**назулькяр**» (**назулкор**) тарчума кардааст [27 с. 48]. Дар «Фарҳанги этимологии забони русӣ»-и Фасмер М. вожаи мазкур чунин ташреҳ шудааст: «**Вахмистр** - аскари савораи низомӣ (аз давраи Пётри I сар карда истифода шудааст); аз забони ҳолл. wachtmeester ё пол. Wachmistrz (ба олмонии миёна-шарқии watchmeester бармегардад) баромадааст» [31, т. 1, с. 280]. Дар «Фарҳанги мухтасари этимологии забони русӣ»-и Шанский Н. М. ва «Фарҳанги этимологии забони русӣ»-и Крилов Г. А. вожаи зикргардида чунин шарҳ гардидааст: «**Вахмистр** - (аскари савораи низомии тоинкилобӣ). Дар асри XVII аз забони полякии wachmistrz < олмонии Wachtmeister (сохташуда аз w+acht - «посбон-вахта» ва Meister - «сардор») иқтибос шудааст (ниг. ба «вахта» ва «мастер» [33, с. 70; 9, с. 58]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони русӣ»-и Ушаков Д. Н. ин калима чунин тафсир шудааст: «(нем. Wachmeister), (*ҳарбии пешазинқилобӣ*) - сардори аскарони савора» [28, т. 1, с. 228]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони хоричӣ»-и Қрисин Л. П. истилоҳи қайдгардида ба таври зайл омадааст: «[полякии wachmistrz < нидерландии wachtmeester] (*таърихӣ*) дар артиши Русияи подшоҳӣ то соли 1917 рутбаи аскарони савораи низомӣ ва артиллерияи аспӣ, ки ба аскари савора мувофиқ аст; инчунин ба шахсе, ки рутбаи мазкурро дорад, алоқаманд аст» [10, с. 157].

Худи вожаи «вахта - (олмонӣ)-и Wacht (*бахрӣ*) вазифаи навбатӣ, кори навбатии звенои экипажи киштӣ дар флоти ҳарбӣ ва тичоратӣ» [28, т. 1, с. 228]. «**Вахмистр** - рутбаи олии сарбоз дар артиши савораи ҳарбии руси қадим мебошад, ки ба рутбаи фелдфебел (рутбаи аскари пиёдагард, артиллерия, қўшунҳои муҳандисӣ дар Русияи тоинкилобӣ, инчунин дар баъзе армияҳои хоричӣ; шахсе, ки рутбаи мазкурро соҳиб будааст; аз немисии Feldwebel)» [26, т. 1, с. 139] баробар мебошад; инчунин «шахсе, ки рутбаи мазкурро дошт; (аз немисии Wachtmeister)» [26, т. 1, с. 139; 16, с. 69]. Аз «Фарҳанги русӣ-форсӣ»-и Восканян Г. А. калимаи «**вахмистр**» ёфт нашуд, вале дар тарҷумаи вожаи «вахта» ибораи «вахтенный офицер» «афсари ниғаҳбон» тарҷума шудааст [2, с. 53]. Дар «Фарҳанги форсӣ-русӣ»-и Рубинчик Ю. А. истилоҳи «тартибсоз»-ро пайдо накардем, вале худи вожаи «**тартиб**» чун «низом» ва «тартиб» тарҷума гардидааст [19, т. 1, с. 363-364]. Дар «Луғати русӣ-форсӣ»-и Клевсова С. Д. низ вожаи «**вахмистр**» ба назар нарасид, вале калимаи «вахта» «пос» ва «кашик» тарҷума шудааст [8, с. 59]. Дар «Луғати тафсирии калимаҳои хоричӣ» калимаи мазкур чун «[ол. Wachtmeister]. таър. Рутба ва мансаби поёнии афсарӣ (унтер-афсар) дар қисмҳои савораи артиши подшоҳии Россия ва баъзе мамлакатҳои дигар» шарҳ гардидааст [18, с. 204].

Аз «Луғатнома»-и Деҳхудо А. калимаи «тартибсоз» дарёфт нашуд, лекин вожаи «тартиб» бо якчанд маъно зикр гардидааст: 1. собит ва устувор гардонидан; 2. аз паси якдигар во кардан; рост кардани дараҷоти ҳар чизе; додани чизе дар мартабаи худ... 3. дараҷа ва мақом; 4. расм, тавр ва тарик; [4, Ҷ. 5, с. 6606]. Бояд қайд намуд, ки вожаи «назулкор»-ро аз луғатномаи мазкур низ пайдо накардем. Инчунин, дар «Луғати русӣ-тоҷикӣ» калимаи «**вахмистр**» - «баладтарин унвони аскар дар қўшуни пештараи рус» [20, с. 87], вожаи «вахта - 1. (*бахрӣ*) вахта, навбатдорӣ, посбонӣ; 2. (*кўҳна, баҳрӣ*) навбатчиҳо, навбатдорҳо // вахта (муддати навбатдорӣ); 3. (маҷ.) вахта, хизмат [20, с. 87-88] тарҷума шудааст. Дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» калимаи «вахмистр», «тартибсоз», «назулкор»-ро дучор наомадем, аммо вожаи «тартиб» ба маънои «тартиб» ва «низом» оварда шудааст [30, с. 503-504]. Аз «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаи «тартибсоз» дарёфт нашуд, лекин шарҳи вожаи «тартиб» чунин аст: «*а. ترتیب* 1. ниҳодани ҳар чиз дар ҷой-ҷойи худ; назм, низом, сомон; интизом. 2. тарз, усул, тарик; **бо тартиб** бо интизом; **ба ҳамин тартиб** ба ин тарз, ба ин тарик; **бо тартиби синну сол** мувофиқи синну сол, ба синну сол нигоҳ карда; **тартиби рӯз** муқаррар кардани тарзи (рафти) корхое, ки бояд дар як рӯз иҷро шавад; **ба тартиб андохтан** ба интизом даровардан, муназзам кардан; ба роҳ мондан; ғуну

чин кардан (*мас., чизу чораи хонаро*); **тартиб додан** а) барпо кардан, оростан; б) ба вучуд овардан, сохтан (чизеро); таълиф; тартиб ёфтан навишта шудан» [29, ҷ. 2, с. 328].

«**Тартибсоз**» - калимаи мураккаби тобеест, ки аз исми «тартиб» ба маъниҳои боло ва асоси замони ҳозираи феъл ба маънои созанда, ниғаҳдоранда, таъмингар (таъминкунанда), ҳифзкунанда, муҳофиз, ҳимоятгар, нозир ва ғ. истифода шудааст, яъне тартибсоз – нозири тартибот бояд бошад.

Бояд зикр намуд, ки вожаи «**вахмистр**» дар забони тоҷикӣ ҳамчун истилоҳи байналмилалӣ қабул гардида, маънои «рутба ва мансаби афсарӣ»-ро ифода менамояд ва гунаҳои он: «тартибсоз», «назулкор» таъриҳӣ ҳисобида мешаванд.

Истилоҳи «**гауптвахта**» дар фарҳанги зери таҳқиқ «**сэркердэси**» (**саркарда**) тарҷума гардидааст [27, с. 49]. Дар «Фарҳанги этимологии забони русӣ»-и Фасмер М. вожаи мазкур чунин шарҳ гардидааст: «(истифодааш аз давраи Петри I сарчашма мегирад); (*халқӣ*) гобвахта; иқтибос аз олмонии Hauptwache ё Hauptwacht; Hauptwache дигарбора ба вожаи «вахта» наздик шудааст» [31, т. 1, с. 397]. Дар фарҳангҳои тафсирии забони русӣ онро чун куҳанвожаву истилоҳи ҳарбӣ бо маъниҳои «1. хучра барои боздошти хизматчиёни ҳарбӣ; 2. Утоқи посбонон бо майдончаи махсус барои баромадан «тартибсоз» [26, т. 1, с. 302]; «1. хучраи ҳабс барои ҳарбиён; 2. Хучраи посбонӣ дар қалъаҳо» [28, т. 1, с. 545; 10, с. 181]; «1. хучра барои боздошти хизматчиёни ҳарбӣ; 2. Хучраи посбонӣ бо майдончаи махсус барои баровардани посбонон» тарҷума карда, олмонӣ буданаширо таъкид намудаанд [16, с. 127]. Дар «Фарҳанги русӣ-форсӣ»-и Восканян Г. А. истилоҳи «**гауптвахта**» чун «зиндони низомӣ» тарҷума шуда [2, с. 104], дар фарҳанги Клевсова С. Д. вожаи мазкур ёфт нашуд. Дар «Фарҳанги форсӣ-русӣ»-и Рубинчик Ю. А. калимаи «зиндон» ё «зиндони инзиботӣ (инзибот - назму тартиб, интизом)» [19, т. 1, с. 571] чун «гауптвахта» тарҷума шудааст [19, т. 2, с. 768]. Мураттибони «Луғати русӣ-тоҷикӣ» вожаи «**гауптвахт//гауптвахта**»-ро чун: «1. ҳабсхонаи ҳарбиҳо; 2. (*қўҳна*) каравулхона» баргардон кардаанд [20, с. 167]. Аз «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаи «**гауптвахта**» дарёфт нашуд. Дар «Луғати тафсирии калимаҳои хориҷӣ» калимаи «**гауптвахта**» чунин шарҳ гардидааст: «[ол. Hauptwache]. 1. Дар аввал - қаровулхона. 2. Баъдтар - ҳабсхонаи дохилӣ барои ҳарбиён» [18, с. 242].

Деххудо дар калимаи «**саркарда**» маъниҳои зайлро дидааст: «сардор; мунтахаб ва баргузида; раис; меҳтар, фармондеҳ; хоҷаҳои сиёҳ бо риши сафед ва саркардаи мазбурбуда» [4, ҷ. 9, с. 13610]. Лозим ба ёдоварист, ки Рубинчик Ю. А. вожаи «**саркарда**»-ро чун: «1. сарвар, сардор, пешво; (*қўҳна*) фармондеҳи сипоҳ» тарҷума кардааст [19, т. 2, с. 37]. Дар «Луғати тоҷикӣ-русӣ» вожаи «**саркарда**» бо яқчанд маъно тарҷума гардидааст: «1. сардор, сарвар, пешво; 2. иғвогар, фитнагар; 3. фармондеҳи лашкар» [30, с. 453]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» истилоҳи «**саркарда**» чун: «سرگرد» 1. *кит.* сардор, фармондеҳ; сардори лашкар. 2. роҳбари даста ё гурӯҳи ғайрикунунӣ» оварда шудааст [29, ҷ. 2, с. 217].

Қобили қайд аст, ки истилоҳи «**гауптвахта**» дар забони тоҷикӣ ҳамчун калимаи иқтибосӣ-байналмилалӣ ба қор рафта, маънои «ҳабсхона барои ҳарбиён»-ро дорад, вале тарҷумаи Старчевский А. В. «**сэркердэси**»-ро аз ягон фарҳангҳои тафсирию тарҷумавӣ пайдо нанамудем. Эҳтимол меравад, ки мутарҷим дар фарҳанг тарҷумаи шевагӣ ва ё гунаи туркии калимаи зикргардида оварда бошад.

Вожаи «**бомбардиръ**»-ро Старчевский А. В. «**хумбурэчи**», яъне «**хумпораҷӣ**» тарҷума кардааст [27, с. 48]. Дар «Фарҳанги этимологии забони русӣ»-и Фасмер М. вожаи мазкур чунин шарҳ гардидааст: «(аз давраи Петри I инҷониб дар истеъмол мебошад); гунаи дигари он «**бомбаметатель**»; аз олмонии bombardieren (аз олмонии миёнаи bombardier) ва ё фаронсавии bombardier» [31, т. 1, с. 191]. Аз фарҳангҳои этимологии Крилов Г. А. ва

Шанский Н. М. истилоҳи «**бомбардир**» ёфт нашуд, вале вожаи «бомба»-ро пайдо намудем, ки ба тарики зайл ташреҳ гардидааст: «дар асри XVIII аз забони фаронсавӣ иқтибос гирифта шудааст ва дар он вомвожа аз забони итолиёвӣ ҳисобида мешавад, ки ба лотинӣ ва юнонии «*bombus – садо*» рафта мерасад [9, с. 41; 33, с. 53]. Дар фарҳангҳои тафсирию этимологии забони русӣ калимаи мазкур бо якчанд маъно омадааст: «1. Аскарҳои артиллерия дар армия ва флоти подшоҳӣ; 2. Бозингаре, ки тез-тез гол мезанад, хучумкунанда (дар футбол, хоккей ва ғ.); 3. Гамбусаке, ки барои муҳофизати худ аз баданаш луоби махсус хориҷ менамояд; [олмониҳои *Bombardier*]» [26, т. 1, с. 107; 10, с. 136]; «аз олмониҳои *Bombardier* (*кӯҳна., ҳарбӣ*); рутбаи аскар дар артиллерия» [28, т. 1, с. 172]. Боиси қайд аст, ки дар фарҳанги Ожегов С. И. вожаи зикргардида ба маънои «гамбусак» наомадааст [16, с. 56]. Дар «Фарҳангҳои русӣ-форсӣ»-и Восканян Г. А. ва Клевсова С. Д. истилоҳи «**бомбардир**» ёфт нашуд, аммо вожаи «бомбардировщик» чун «бомбафкан» тарҷума гардидааст [2, с. 44; 8, с. 46]. Рубинчик Ю. А. дар фарҳангаш калимаи «хумпора»-ро бо ду маънӣ тарҷума намудааст: «1. мина, снаряд, миномёт; 2. Фейерверк-оташбозӣ» [19, т. 1, с. 567] ва ба тарҷумаи Старчевский А. В. наздик аст. Дар фарҳанги мазкур истилоҳи «**хумпорачӣ**» дарёфт нагардид, вале вожаҳои «хумпораафкан» ва «хумпораандоз»-ро дарёфтем, ки ба маънои «миномёт, мортира, гаубитса» тарҷума шудааст [19, т. 1, с. 567]. Яқин аст, ки минбаъд бар ивази пасванди калимасозии –чӣ ба он калима асосҳои замони ҳозираи афкан ва андоз истифода шудааст ё ин гунаҳо ҳам будаанду мурағиб «**хумпорачӣ**»-ро афзал донистааст.

Дар «Луғати тафсирии калимаҳои хориҷӣ» вожаи «**бомбардир**» чунин тафсир гардидааст: «[фр. *bombardier*]. 1. таър. Рутбаи ҳарбӣ дар кӯшунҳои артиллерии Русияи подшоҳӣ, ки бо рутбаи ефрейтори кӯшунҳои пиёдагард мувофиқ меояд. 2. зоол. Як навъ гамбуск, ки барои муҳофизат намудани худ захр мепошад (номаш аз ҳамин ҷост). 3. маҷ. Дар баъзе бозиҳои варзишӣ – бозингаре, ки ба дарвозаи ҳариф аз ҳама бештар гол мезанад» [18, с. 175].

Дар луғатномаи Деххудо шакли дурусти истилоҳи «**хумбурэчи**» - «**хумпорачӣ**» оварда шудааст: он ки дар лашкарҳо ба кори хумпора мепардозад [4, ҷ. 7, 9954]. Худи калимаи «хумпора» дар луғатномаи Деххудо ба таври зайл тафсир шудааст: 1. Чизест ҳованмонанд, саркушода, ки кули мучавваф дар он ниҳанд ва пур аз оҳанреза намоянд ва ба қалъа ё ки шаҳр андозанд, он кули баланд шавад ва бар замин расад фуру равад ва баъд аз лаҳзае барояд ва бипошад; Қисме тӯп бо лулаи кӯтоҳ, ки пиёданизом ҳамл мекунад ва бо он ошёнаи мусалсали ҳарифро аз муқобил бармедорад; 2. Гулӯлае ки дар хумпора ба кор меравад; 3. Қисми оташбозӣ, ки чун гулӯла ба ҳаво шавад ва он ҷо битаркад ва бештар ба рангҳои мухталиф [4, ҷ. 7, 9954]. Калимаи «хумпора» дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ёфт нашуд, лекин вожаҳои «**тӯпандоз**» ва «**тӯпчӣ**» ба ҳамин маъно оварда шудаанд [29, с. 366]. Лозим ба ёдоварист, ки вожаи «**бомбардир**» дар «Луғати русӣ-тоҷикӣ» бо ду маънӣ омадааст: «1. (*куҳн.*) тӯпзан, бомбардир; 2. Гамбуске, ки ҳангоми хатар захр мепошад» [20, с. 72].

Бояд қайд намуд, ки калимаи «тӯпзан» ба маънои истилоҳи мавриди таҳлил андаке мувофиқ меояд ва вожаи «**хумпора**», «**хумпорачӣ**» одатан дар сарчашмаҳои қадимаи асримиёнагии тоҷик ба нудрат дучор меояд ва ба тафсири Деххудо А. айният дорад.

Ҳамин тавр, таҳлили маъноии чанде аз истилоҳоти ҳарбии иқтибосӣ - аврупоизмҳо ва тарҷумаи онҳо дар «Луғати русӣ ба форсӣ»-и Старчевский А. В. собит менамояд, ки вожаҳои мазкур имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ, алалхусус дар соҳаи ҳарбию баҳрӣ истифода мешаванд, вале баъзе ба қатори вожаҳои архаистӣ ё таърихӣ дохил шудаанд, ба монанди: «**дждор**», «**амир-низом**», «**тартибсоз**» баъзеи дигар «**сохибмансаб**», «**саркарда**»

тағйири маънӣ кардаанд. Ин раванд шаҳодати он аст, ки истилоҳоти соҳаи мавриди назар низ дар пайвастагии таркиби луғавии забони русӣ дар рушди доимӣ мебошад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений: в 13 тт. – Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1954. Т. 5.– 864 с.
2. Восканян Г. А. Русско-персидский словарь. – Москва: Русский язык, 1986. – 832 с.
3. Гаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Чалил. – Душанбе: Дониш, 1966. – 225 с.
4. Деҳхудо Алиакбар / Луғатнома (Луғати энциклопедӣ). Зери таҳрири Муҳаммад Муъин ва Чаъфар Шаҳидӣ. Ношир: Муассисаи интишорот ва чопи донишгоҳи Техрон (чопи дувум аз давраи қадид: 1377 ҳ.), 1998. Ҷ. 3, 5, 7, 9.
5. Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов / Изд. 5-е, испр. и доп. – Назрань: ООО «Пилигрим», 2010. – 486 с.
6. Зоҳидов А. Таъсири забони русӣ ба калимасозии забони адабии тоҷик / А. Зоҳидов. – Хучанд: Ношир, 2009. – 160 с.
7. Камолитдинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 187 с.
8. Клевцова С. Д. Русско-персидский словарь. Учебный. Около 11000 слов / Под редакцией Г. А. Восканяна. С приложением краткого очерка фонетики и морфологии русского языка. – Худжанд: Ношир: Интишороти Хонзода. – 875 с.
9. Крылов Г. А. Этимологический словарь русского языка. – Санкт-Петербург: ООО «Полиграфуслуги», 2005. – 432 с.
10. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. – Москва: Эксмо, 2006. – 944 с.
11. Маллаева М. А. Аврупоишмоҳ дар «Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмоҳи гуманитарӣ. – Хучанд, 2018. - №1 (74). - С. 127-134.
12. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1959. -379 с.
13. Маъсуми Н. Язык повести С. Айни «Смерть ростовщика» (К вопросу о развитии языка современной таджикской художественной прозы): автореф. дис...канд. филол. наук, – Сталинабад, 1954. – 32 с.
14. Набиева Р. Язык «Таърихи салотини Мангития» Мирзо Абдулазима Сомӣ (лексика и морфология): автореф. дис...канд. филол. наук. – Душанбе, 1973. – 38 с.
15. Ниёзмухаммадов Б. Калимаҳои русӣ дар осори Аҳмади Дониш. //Забонишиносӣ тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1974. - С. 378-383.
16. Ожегов С. И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – Москва: ООО «А ТЕМП», 2010. – 874 с.
17. Олимҷонов М. Вожаҳои русию аврупой дар забони тоҷикӣ (дар мисоли ашъори Фарзона) // Сухан аз гавҳариёни сухан -2.: Хучанд: Нури маърифат, 2017.- С. 214-221.
18. Раҳимӣ И. К. Луғати тафсирии калимаҳои хориҷӣ. – Душанбе: 2023. - 972 с. // <https://ravshanfikr.tj/lu-atnoma-o/mavodho/494-lu-ati-tafsirii-kalima-oi-khori.html> (Санаи муруҷиат: 16.01.2024).
19. Рубинчик Ю. А. Персидско-русский словарь. – Мешхед, Иран. 2006. Т. 1 от ١ до ٣ -784 с., Т. 2 от ٤ до ٥ -790 с. // [.pdf](#) (Санаи муруҷиат: 14.01.2024).
20. Русско-таджикский словарь / Под Ред. М. С. Асимова. – Москва: Рус. яз., 1985. – 1280 с.
21. Рустамов А. Забони русӣ – забони муоширати байналмилӣ – Душанбе: Маориф, 1988. – 76 с.
22. Сангова Ҳ. Р. Забони лотинӣ ва асосҳои истилоҳоти тиббӣ. Васоити таълимӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2017. – 263 с.

23. Сангова Ҳ. Р. Забони лотинӣ ва асосҳои истилоҳоти фарматсевтӣ. Васоити таълимӣ. – Душанбе, 2014. – 196 с. // [file:///C:/Users/user/Downloads/rol-latinskogo-yazyka-v-razvitiiv-evropeyskih-yazykov%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/rol-latinskogo-yazyka-v-razvitiiv-evropeyskih-yazykov%20(1).pdf) (Санаи муруҷиат: 16.01.2024).
24. Сангова Ҳ. Р. Лугати лотинӣ-русӣ-тоҷикии истилоҳоти тиббӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2018. – 224 с.
25. Сангова Ҳ. Р. Мавқеи забони лотинӣ дар инкишофи забонҳои аврупоӣ // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Баҳши забонишиносӣ. 2018.-№3/75. - С. 190-193.
26. Словарь русского языка: В 4-х т. Под ред. А. П. Евгеньевой. – 4-е изд., – Москва: Рус. яз.: 1999. Т. 1 А – Й. 1985. -696 с., , Т. 2 К – О. 1986. -736 с., Т. 4 С – Я. 1988. -800 с.
27. Старчевский А. В. Переводчикъ съ русскаго языка на персидский. - / А. В. Старчевский Санктъ-Петербургу. Типографія и Литографія А. Граншеля, Стремянная №12, 1886. -173 с.
28. Толковый словарь русского языка. Под редакцией профессора Д. Н. Ушакова. – Москва: ОГИЗ, 1935-1940. Т. 1, 1935. -1566 с., Т. 2, 1938. -1040 с., Т. 4, 1940. - 1500 с.
29. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд). - Душанбе: Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. Ҷ. 1.- 950 с., Ҷ. 2.- 897 с.
30. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Наири дувум бо илова, такмил ва ислоҳ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 648 с.
31. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4-х т. Т. 1 (А-Д). 1986. - 576 с., Т. 2 (Е-Муж). 1986. -672 с., Т. 3 (Муза-Сят). 1987. -832 с., Т. 4 (Т-Ящур). 1987. - 864 с. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубочёва. - 2-е изд., стер. – Москва: Прогресс, 1986. – 672 с.
32. Хусейнов Х. Забон ва услуби «Одина»-и устод Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1973. - 256 с.
33. Шанский Н. М., Иванов, В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка / Под ред. С. Г. Бархударова. — Москва : Просвещение, 1971. – 542 с.
34. Шаропов Н. Инкишофи лексикаи забони адабии тоҷик бо терминҳои ҳарбӣ (1940-1945) / Н. Шаропов. – Душанбе: Дониш, 1970. – 56 с.
35. Шаропов Н. Калимаҳои русию интернационалӣ дар забони адабии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1972. – 170 с.
36. Шаропов Н. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка: автореф. дисс... д-ра филол. Наук. – Баку, 1974. – 68 с.
37. Шаропов Н. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка. – Душанбе: Дониш, 1988. – 136 с.
38. Шокиров Т. С. Адиб, забон ва услуб. - Душанбе: Адиб, 2001. – 175 с.
39. Шокиров Т. С. Забони тоҷикӣ ва имлои он.- Хучанд: Дабир, 2021. – 347 с.

REFERENCES:

1. Belinsky V. G. Complete works: in 13 volumes. – М.: Publishing House of the USSR Academy of Sciences, 1954. – V. 5. – 864 pp.
2. Voskanyan G. A. Russian-Persian dictionary. -М.: Russian language, 1986 – 832 pp.
3. Gafforov R. Language and Style of Rahim Jalil. – Dushanbe: Donish, 1966. – 225 pp.
4. Dekhudo Aliakbar / Dictionary, (Encyclopedia dictionary). Edited by Muhammad Muin and Jaafar Shahidi. Noshir: University of Tehran Publishing and Printing Institution (second edition from the new era: 1377 h.), 1998. V. 3, 5, 7, 9.
5. Zherebilo T. V. Dictionary of Linguistic Terms. Ed. 5th, rev. and additional – Nazran: LLC “Pilgrim”, 2010. – 486 pp.
6. Zohidov A. The Influence of the Russian Language on the Wording of the Tajik Literary Language / A. Zojidov. – Khujand: Noshir, 2009. – 160 pp.
7. Kamoliddinov B. Language and Style of Hakim Karim. – Dushanbe: Irfon, 1967. – 187 pp.
8. Klevtsova S. D. Russian-Persian Dictionary. Training. About 11,000 words. Edited by G. A.

- Voskanyan. *With the appendix of a brief outline of the phonetics and morphology of the Russian language*. Noshir: Khanzoda's publications -875 pp.
9. Krylov G. A. *Etymological Dictionary of the Russian language*. – St. Petersburg: LLC “Polygrafuslugi”, 2005. –432 pp.
10. Krysin L.P. *Explanatory Dictionary of Foreign Words*. – M.: Eksmo Publishing House, 2006. – 944 pp.
11. Mallaeva M. A. *Europeanisms in the "Penal Code of Republic of Tajikistan"*. // *Bulletin of TSULBP. Humanitarian Series №1 (74) 2018*. -PP. 127-134
12. Masumi N. *Essays on the Development of Tajik Literary Language*. - Stalinabad: Nashrdavtoj., 1959. -379 pp.
13. Masumi N. *The Language of S. Aini's Story "The Death of a Moneylender" (On the issue of the development of the language of modern Tajik fiction)*. Author's abstract. dis. Ph.D. Philol. Sciences, - Stalinabad, 1954.-32 pp.
14. Nabieva R. *Language "History of Mangitiya Sultanate" by Mirzo Abdulazim Somi (lexis and morphology)*. Author's abstract. dis. .cand. Philol. Sciences, - Dushanbe, 1973. - 38 pp.
15. Niyazmohammadov B. *Russian Words in the Works of Ahmed Donish*. // *Tajik Linguistics - Dushanbe: Donish, 1974, -PP. 378-383*.
16. Ozhegov S. I. and Shvedova N.Yu. *Explanatory Dictionary of the Russian Language: 80,000 Words and Phraseological Expressions / Russian Academy of Sciences. Institute of Russian Language named by V. V. Vinogradova*. – 4th ed., supplemented. – M.: LLC “A TEMP”, 2010. – 874 pp.
17. Olimjonov M. *Russian and European Words in the Tajik language (as an example of Farzona's poems) // Speech from the gems of speech -2.:* Khujand: Nuri Marifat, 2017.-PP. 214-221
18. Rahimi I. K. *Explanatory Dictionary of Foreign Words*. - Dushanbe: 2023. - 972 pp. // <https://ravshanfikir.tj/lu-atnoma-o/mavodho/494-lu-ati-tafsirii-kalima-oi-khori.html> (Date of application: 16.01.2024)
19. Rubinchik Yu. A. *Persian-Russian Dictionary*. – Mashhad, Iran. 2006. V. 1 from ¹to ²-784 p., V. 2 from ³to ⁴-790 p. // .pdf (Date of appeal: 01/14/2024)
20. *Russian-Tajik Dictionary*: Ed. M. S. Asimova. – M.: Rus. lang., 1985. – 1280 pp.
21. Rustamov A. *Russian Language - the Language of International Communication* - Dushanbe: Maorif, 1988. - 76 pp.
22. Sangova H. R. *Latin Language and Basics of Medical Terms*. Educational Media. - Dushanbe: Er-graph, 2017. -263 pp.
23. Sangova H. R. *Latin Language and Basics of Pharmaceutical Terminology*. Educational media. - Dushanbe, 2014. -196 pp. // file:///C:/Users/user/Downloads/rol-latinskogo-yazyka-v-razvitii-evropeyskih-yazykov%20(1).pdf. (Date of application: 16.01.2024)
24. Sangova H. R. *Dictionary of Latin-Russian-Tajik Medical Terms*. - Dushanbe: Er-graph, 2018. - 224 pp.
25. Sangova H. R. *The Position of the Latin Language in the Development of European Languages*. - // *Message from the teaching university. Department of Linguistics*. 2018.- №3/75. – PP. 190-193
26. *Dictionary of the Russian Language: In 4 volumes*. Ed. A. P. Evgenieva. – 4th ed., – M.: Rus. Language: 1999. V. 1 A – Y. 1985. -696 p., V. 2 K – O. 1986. -736 p., V. 4 C – Ya. 1988. -800 p.
27. Starchevsky A.V. *Translator from Russian into Persian*. - / A. V. Starchevsky St. Petersburg. Typography and Lithography by A. Transchel, Stremyannaya №12, 1886. -173 pp.
28. *Interpretation of Russian Language Dictionary*. Edited by Professor D. N. Ushakov. – M.:

- OGIZ, 1935-1940. V. 1, 1935. -1566 p., V. 2, 1938. -1040 p., V. 4, 1940. -1500 p.
29. *Interpretation of Tajik Language Dictionary (consisting of 2 volumes)*. - Dushanbe: Research Institute of Language and Literature named after Rudaki, 2008. V. 1.- 950 p., V. 2.- 897 p.
30. *Tajik-Russian Dictionary. The Second edition with additions, improvements and corrections*. - Dushanbe: Link, 2006. - 648 pp.
31. *Fasmer M. Etymological Dictionary of the Russian Language. In 4 vols. V. 1 (A-D). 1986. - 576 p., V. 2 (E-Mooj). 1986. -672 p., V. 3 (Muza-Syat). 1987. -832 pp., V. 4 (T-Yashur). 1987. -864 p. / Per. this is not so and add. O. N. Trubacheva. - 2nd ed., erased. - M.: Progress, 1986. - 672 pp.*
32. *Huseynov Kh. The Language and Style of "Odina" by master Ayni*. - Dushanbe: Irfan, 1973.- 256 pp.
33. *Shansky N. M., Ivanov, V. V., Shanskaya T. V. Brief Etymological Dictionary of the Russian Language / Ed. S. G. Barkhudarov. - M.: Education, 1971.-542 pp.*
34. *Sharopov N. The Development of the Vocabulary of the Tajik Literary Language with Military Terms (1940-1945) / N. Sharopov. - Dushanbe: Donish, 1970. -56 pp.*
35. *Sharopov N. Russian and International Words in Tajik l=Literary Language. - Dushanbe: Donish, 1972. - 170 pp.*
36. *Sharopov N. Ways of Development of Vocabulary of the Modern Tajik Literary Language. Author's abstract. dis. doc. Philol. Sciences, - Baku, 1974. - 68 pp.*
37. *Sharopov N. Ways to Develop the Vocabulary of the Modern Tajik Literary Language. - Dushanbe: Donish, 1988. - 136 pp.*
38. *Shakirov T. S. Writer, language and Style. - Dushanbe: Adib, 2001.-175 pp.*
39. *Shakirov T. S. Tajik Language and its Spelling.-Khujand: Dabir, 2021.-347 pp.*

УДК 811.21

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-132-138

**УСУЛҲОИ ТАРҶУМАИ ИСМҲОИ
СОХТАИ БО ПАСВАНДИ –Ӣ
ТАШАККУЛҒҲАИ «МАСНАВИИ
МАЪНАВИ»-И ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛҲӢ БА
ЗАБОНИ АНГЛИСӢ**

**МЕТОДЫ ПЕРЕВОДА ПРОИЗВОДНЫХ
ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ,
ОБРАЗОВАННЫХ ПРИ ПОМОЩИ
СУФФИКСА –Ӣ, В «МАСНАВИ МАЪНАВИ»
ДЖАЛОЛУДДИНА БАЛХИ НА
АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК**

**TRANSLATION METHOD OF
DERIVATIVE NOUNS FORMED WITH
THE SUFFIX -Ӣ IN “MATHNAVII
MA`NAVI” BY JALOLUDDIN BALKHI
INTO ENGLISH LANGUAGE**

Шарипова Шаҳзода Мирзоганиевна,
муаллими калони кафедраи назария ва
амалияи забони англисии МДТ “ДДХ ба
номи академик Б.Гафуров” (Хучанд,
Тоҷикистон)

Шарипова Шаҳзода Мирзоганиевна,
старший преподаватель кафедры
теории и практики английского языка
ГОУ «ХГУ имени академика
Б.Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)

Sharipova Shahzoda Mirzoganievna,
senior lecturer of theory and practice of
English language department under SEI
“KhSU named after academician
B.Gafurov” (Khujand, Tajikistan)
e-mail: shshm.0812@gmail.com

Усулҳои тарҷума шудани исмҳои сохтаи сермаънои тоҷикии бо пасванди –ӣ ташаккулғҳаи «Маснави маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ ба забони англисӣ баррасӣ шудааст. Маълум мегардад, ки Р. А. Николсон дар баргардони матни маснави мазкур маҳорати калони тарҷумонӣ нишон дода, барои мушаххасу нишонрас ифода ёфтани матлаб вожаҳои тоҷикиро бо калимаҳои гуногунсохти англисӣ баён намудааст. Қонуну қоидаи тарҷума Р. А. Николсонро водор кардааст, ки исмҳои сохтаи бо пасванди –ӣ ташаккулғҳтаро гоҳ бо унсурҳои лугавии сода, гоҳ бо сохта тарҷума намуда, дар мавридҳои алоҳида истифодаи воҳидҳои тавзеҳиро низ бамаврид шуморидааст.

Калидвожаҳо: «Маснави маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ, Р.А.Николсон, таркиби лугавии забон, пасванди –ӣ, исмҳои сода, вожаи сермаъно, усулҳои тарҷума, маҳорати тарҷумон, нишонрасии тарҷума

Проанализированы методы перевода на английский язык таджикских многозначных производных имен существительных, образованных с помощью суффикса -Ӣ, в «Маснави маънави» Джалолуддина Балхи. Отмечается, что Р.А. Никольсон в процессе перевода «Маснави маънави» Джалолуддина Балхи проявляет удивительное мастерство и для обеспечения большей адекватности перевода подбирает разноструктурные эквиваленты английских слов. Законы перевода вынуждают Р.А. Никольсона иногда передавать производные имена существительные, образованные с помощью суффикса –Ӣ, простыми именами существительными, в других случаях – производными именами существительными. В отдельных случаях переводчик считает уместным передать значение таджикского производного существительного поясняющими словесными единицами.

Ключевые слова: «Маснави маънави» Джалолуддина Руми, Р.А. Никольсон, многозначные слова, простые имена существительные, методы перевода, мастерство переводчика, адекватность перевода

The article analyzes methods of translating into English Tajik polysemous derivatives of nouns formed with the suffix -Ӣ in “Mathnawii ma`navi” by Jaloluddin Balkhi. It is noted that

R.A. Nicholson, in the process of translating of “Mathnawi ma’navi” by Jaloluddin Balkhi, shows amazing skill and, to ensure greater adequacy of the translation, selects different structural equivalents of English words. The laws of translation force R.A. Nicholson sometimes conveys derived nouns formed with the suffix *-ī* by simple nouns, in other cases - by derived nouns. In some cases, the translator considers it appropriate to convey the meaning of a Tajik derivative noun with explanatory verbal units.

Key-words: “Mathnawii ma’navi” by Jaloluddin Rumi, R.A. Nicholson, polysemantic words, simple nouns, methods of translation, skill of the translator, adequacy of the translation

Дар байни пасвандҳои исмсози тоҷикӣ *-ī* дар қатори унсурҳои калимасози сермаҳсул қарор дошта, ба воситаи он аз исм ва ҳиссаҳои дигари нутқ мисли сифат, зарф ва м. инҳо гурӯҳи калони исми маънӣ сохта мешавад [2, ҷ.1, с. 115-116]. Ба чунин хусусият молик шудани он ҳанӯз дар осори забони порсии миёна мушоҳида шуда, дар он замон пасванди номбурда шакли *-ih*-ро дошт [5, с.66-67, 69]. Дар даврони асримиёнагӣ низ пасванди номбурда ба сифати яке аз унсурҳои фаъоли калимасоз нақши калон бозид, дар тақомули таркиби луғавии забон ҳиссаи сазовор гузоштааст. Далели ин даъво дучор омадани дастаи калони унсурҳои луғавии бо пасванди *-ī* сохташудае аст, ки аз ҷониби муаллифи «Маснавии маънавӣ» мавриди истифода қарор гирифтааст. Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ «дар асари мавриди таҳлил муштақоти аҷиби нотакрор, қорбасти ғайриодии онҳо, истифодаи як вожа дар маънову вазифаи аносири луғавии дигар, луғоти бостонии умри беш аз духазорсола дошта ва монанди инҳоро дучор мегардад, ки ағлабашон бори нахуст дар маснавии мазкур қорбаст шудаанд» [10, с. 143].

Чунин ҳукмро метавон дар хусуси вожаҳои бо пасванди *-ī* ташаккулёфта низ қард. Имкони беҳудуд доштани пасванди мазкурро аз он ҳам дарк кардан мумкин аст, ки ин гуна калимаҳоро мутарҷимон ба забонҳои дигар бо унсурҳои луғавии гуногунсохт тарҷума кардаанд. Ин ҷо мо чун мушт-намунаи хирвор усулҳои тарҷума шудани чанде аз исмҳои бо пасванди *-ī* бунёдёфтаи «Маснавии маънавӣ»-ро ба забони англисӣ таҳлил қарданӣ ҳастем. Барои анҷом додани чунин таҳқиқ мо маводро аз «Шарҳи ҷомеи «Маснавии маънавӣ»-и муҳаққиқи эронӣ Карими Замонӣ [3] гирд оварда, онро бо тарҷумаи англисияш, ки аз тарафи Р.А. Николсон [6] сурат гирифтааст, муқоиса намудем.³

Маводи гирдомада нишон дод, ки дар маснавии мазкур ин пасванд асосан ба калимаҳои аслии тоҷикӣ мансуб ба исму сифату зарф васл шуда, дар мавридҳои кам ҳамроҳгардии онҳо бо бархе калимаҳои иқтибосии арабӣ низ мушоҳида мешавад. Мо дар ин мақола танҳо хусусиятҳои баҳамоии пасванди *-ī*-ро бо вожаҳои мансуб ба исми тоҷикӣ таҳлил менамоем.

Мавриди таҳқиқ қарор додани вожаҳои бо ин пасванд сохташуда ва муқоисаи англисии нишон дод, мутарҷим аз роҳҳои мухталифи баргардони матн истифода қардааст.

Чунин воҳидҳои луғавӣ дар аксар маврид дар «Маснавии маънавӣ» хусусияти сермаъноӣ дошта, як қисмашон дорои ду маъно ҳастанд ва ҳар ду маъно бо вожаи сода тарҷума шудаанд. Масалан, калимаи *нишонӣ*, ки ҳоло маънои “номи кӯча ва шумораи бино ё хонаи иқомати шахсе чун аломати пайдо қардани он ё фиристодани мактуб *ва ғ.*, адрес»-ро дорад [8, ҷ. 1, с. 922], дар маснавии номбурда дар ифодаи ду маъноӣ зерин [1, ҷ. 9, с. 89-90] ба қор рафтааст:

³Минбаъд ҳамаи мисолҳо аз шарҳи Карими Замонӣ, ки тавсифи китобшиносии он дар пайнавишт таҳти рақами 3 омадааст, оварда мешавад. Рақами яқум ба асар, дуҷумъ ба ҷилди шарҳ ва сеҷумъ ба шумораи байт ишора мекунад. Мисолҳои англисӣ аз тарҷумаи Р.Николсон оварда шудаанд, ки дафтар ва абёти он бо ҷопи Карими Замонӣ мутобиқати пура дорад.

а) аломат; ёдгор:

Гуфт Чуҳӣ бо падар: “Эй арҷманд,

В-аллаҳ инро хонаи мо мебаранд.»

Гуфт Чуҳиро падар: «Аблаҳ машав.»

Гуфт: «Эй бобо, нишониҳо шунав.» [3, ҷ. 2, ҷ. 3124-25]

Мутарчим «нишониҳо»-ро ба чунин маъно ба англисӣ бо шумораи чамъи исми *marks* «нишонаҳо» баргардонид, дар кавсайн *of identity*-ро овардааст, ки маънои «шаҳодат медиҳанд»-ро дорад:

Júhí said to his father, “O worthy (sir), by God they are taking this (corpse) to our house.” The father said to Júhí, “Don’t be a fool!” “O papa,” said he, “hear the *marks* (of identity).”

б) Мавлавӣ вожаи мазкурро ба маънои “тӯҳфае чун ангуштар ва чуз он аз чониби домод хангоми тӯйи арӯсӣ ба арӯс додашаванда” низ истифода намудааст:

Чун ба қид тазвиҷи духтар ғашт фош,

Даст паймону нишониёву қумош. [3, ҷ. 6, ҷ. 268]

Дар забони англисӣ як муродифи вожаи нишонӣ – *token* вучуд дорад [4, с. 847]. Мутарчим «нишонӣ»-ро, ки дар байти боло дар шумораи танҳо ба кор рафтааст, ба англисӣ бо шакли чамъи *tokens* тарҷума кардааст:

When it became known that the girl was going to be married in earnest, (as was proved by) the handpromise, the *tokens*, and the wedding-outfit,

Ҳангоми тарҷумайи калима аз як забон ба дигар бояд ҳамонеро интихоб кард, ки матлабро равшан, нишонрас ифода намояд, вале, мутаассифона, баъзан бархе аҳли қалам табиати ҳар забонро ба назар нагирифта кӯшиш мекунанд, ки калимаи содаи як забонро бо сода, сохтаро бо сохта тарҷума намоянд, ки он зидди қонуниятҳои инкишофи ҳар забон аст. Чунин “икдом”-ро академик М. Шукуров як сабаби асосии пайдо шудани унсурҳои луғавии дурушту нодуруст ҳисоб намуда навишта буд: “Қиёс – аналогия қонуни асосии забон дар калимасозиву иборабандӣ, дар муайян кардани созмони синтаксисии ифодаи фикр ва меъёрҳои ҳусни сухан мебошад. Гирд овардани намунаю қолибҳои гуногуни забони халқ, намунаю қолибҳое, ки устодони сухан ба вучуд овардаанд ё маъқул донистаанд, бодикқат омӯхтани он намунаю қолибҳо ба ҳар қаламкаш зарур аст. Ин омӯзиш моро аз худсарӣ ва саҳву хато ниғаҳдорӣ мекунад, дар маданияти сухан инкишоф додани таҷрибаи чандин насл ва муҳимтарин анъанаҳоро таъмин менамояд.

Ҳар дафъа, ки дар ифодаи мафҳумҳои нав аз захираи забон намуна наҷуста, бошитоб чизе аз пеши худ сохтаем, шаклҳои бенамуд ва ношиносу нофорам ба миён омадаанд” [11, с. 165-166].

Маҳз ҳамин табиати забонҳои тоҷикиву англисиро ба назар гирифтани мутарчимии “Маснавии маънавий” сабаб шудааст, ки як маънои вожаи сохтаи тоҷикиро бо ҳамин гуна калимаи англисӣ, вале маънои дигарро бо ду ё зиёда воҳиди луғавии содаи ҳаммаъно ифода намояд. Чунин усули тарҷумайи калимаро дар мисоли вожаи сохтаи *харӣ* мушоҳида кардан мумкин аст. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ин калима дучор нашуд, дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” он ишора шуда, ба вожаи *харигарӣ*, ки маънои маҷозии “аблаҳӣ, ҳамоқат, нодонӣ, нофаҳмӣ”-ро ифода кардааст [8, ҷ. 2, с. 426], ҳавола гардидааст. Ин унсури луғавӣ дар “Маснавии маънавий” ба ду маънои мазкур ба кор рафтааст [1, ҷ. 4, с. 262-263]:

а) аҳмак:

Не зи ғафлат буд мондан, не харӣ,

Балки буд аз изтирору бехарӣ. [3, ҷ. 3, ҷ. 609]

Дар варианти англисӣ калимаи *asininity* ба маънои «нодону яқрав» истифода шудааст, ки он бо роҳи ба ҳам омадани *asinin* ва пасванди исми маънисозии *-ity* ташаққул ёфтааст:

Their remaining (there) was not from heedlessness or *asininity*; nay, it was from necessity and want of an ass.

б) ҳайвонӣ:

*Чавҳаре дорӣ зи инсон ё харӣ,
Ин аразҳо, ки фано шуд, чун барӣ. [3, ҷ. 2, б. 945]*

Дар англисӣ чунин маъно бо ёрии исмҳои содаи муродифии *asinine* ва *bestial* ифода гардидааст [4, с.67, 95]:

You have a substance (essence) human or *asinine* (*bestial*): (bring that to God): how can you bring (to Him) these accidents (of word or deed) which have passed away?

Мутарҷим вақти тарҷумаи баъзеи чунин унсурҳои луғавии сермаъно кӯшидааст, ки усулҳои беҳтар ва дархури матлабро чувствую намояд ва ба ин восита имкониятҳои фаровони ифода доштани забонро нишон диҳад. Масалан, ду маънои аввали калимаи ҷаҳормаънои *нестӣ*, ки дар “Маснавии маънавӣ” ба қор рафтааст [1, ҷ. 9, с. 196-197], ба англисӣ бо роҳи ба феъли асосӣ ҳамроҳ карда шудани пешванди шакли инкорисози *not* ва ду маънои дигараш бо феъли дар таркибаш пешванди калимасози *self-* дошта ифода шудааст. Чунончи, яке аз маъноҳои *нестӣ* “адам, фано” мебошад:

*Оинай ҳастӣ чӣ бошад, нестӣ,
Нестӣ бар гар ту аблаҳ нестӣ.
Ҳастӣ андар нестӣ битвон намуд,
Молдорон бар фақир оранд чӯд. [3, ҷ. 1, б. 3201-02]*

Дар бораи сохташавии калимаи *нестӣ* бояд гуфт, ки он бо роҳи васлгардии пасванди *-ī* ба вожаи *нест* пайдо шуда, *нест* худ сарчашмаашро аз *naiy + asti* гирифтааст [9, ҷ. 4, с. 2830-2831].

Маънои мазкур ба англисӣ бо феъли *not-being* тарҷума гардидааст:

What is the mirror of Being? Not-being. Bring *not-being* (as your gift), if you are not a fool. Being can be seen (only) in *not-being*: the rich bestow (exhibit) generosity on the poor.

Маънои дуюми ин феъл «ҳақиқати ботинӣ ва дарунӣ аст, ки дар сурати зоҳир ва дунёи хориҷӣ мавҷуд нест»:

*Андарунӣ к-андарунҳо маст аз ўст,
Нестӣ, к-ин ҳастҳомон ҳаст аз ўст. [3, ҷ. 1, б. 2080]*

Ин маъноро тарҷумон ба англисӣ бо усули ба исми *existence*, ки маънои «ҳастӣ»-ро дошта, сарчашмааш феъли *to exist* “мавҷуд будан” ҳисоб меёбад ва дар натиҷаи ба он васл гардидани пасванди *-ence* ба вучуд омада, баъдан ба он пешванди атоқунандаи маънои манфии *non-* [4, с. 551] илҳоқ гардидааст, баён кардааст:

(Theirs is) the heart by which (all) hearts are made drunken, (theirs is) the *nonexistence* whereby these existences of ours are made existent.

Маънои сеюми калимаи мавриди таҳлил «адами ихтиёрӣ» аст:

*Нафсро з-он нестӣ во мекашӣ,
З-он ки бефармон шуд андар беҳушӣ. [3, ҷ. 6, б. 228]*

Чунин маъноро низ тарҷумон бо роҳи ба калимаи *being*, ки яке аз маъноҳояш «ҳастӣ» аст [4, с. 92], васлнамоии пешванди инкории *not-* ифода кардааст. Ба туфайли иловагардии пешванди номбурда калима ба маънои «нестӣ» соҳиб шудааст:

Thou (O God) drawest the soul back from that state of *not-being* because it entered into unconsciousness without Thy command.

Мавлавӣ калимаи мазкурро боз ба як маънои дигар – “костӣ, забунӣ, афтодагӣ” ба қор бурдааст:

Зан даромад аз тариқи нестӣ,

Гуфт: «Ман хоки шумоям, не сатӣ» (бону, хонум-М.Ш.) [3, ҷ. 1, б. 2396]

Мутарчим англисии байт барои ифодаи чунин маъно ба калимаҳои *naughting* ва *abasement* пешванди калимасози *self-* [4, с.724]-ро ҳамроҳ намудааст ва дар натиҷа ин унсурҳои луғавӣ маъноӣ «обрӯрезӣ, таҳқиркунӣ, залилӣ»-ро соҳиб шудааст:

The wife approached by the way of *self-naughting* (*self-abasement*). “I am thy dust,” said she, “not (worthy to be) thy ladywife.

Таҳлили исмҳои сермаъноӣ «Маснавии маънавӣ» ва муқоисаи тарҷумаи англисияшон нишон дод, ки мутарчим аз се роҳи ифодаи ин гуна маъноҳо низ баҳрабардорӣ кардааст, яъне як маъно бо исми сода, дуҷумӣ бо исми сохта ва сеҷумӣ бо ҷонишин тарҷума шудааст. Чунин ҳолат аз он гувоҳӣ медиҳад, ки мутарчими маснавӣ аз нозуқиҳои кори тарҷумонӣ огоҳии хуб дошта, бо чунин амалаш таъкид кардан хостааст, ки тарҷумаи ҳарф ба ҳарфи калима на нишони тарҷумонӣ, балки тақдиркорӣ аст. Чунин усули тарҷумаро дар мисоли калимаи *ҳастӣ* метавон нишон дод. Дар ду фарҳангномаи забони тоҷикӣ танҳо як маъноӣ *ҳастӣ*- «зиндагӣ, зиндагонӣ, мавҷудият, вучуд» тарҷума шудааст [7, ҷ. 2, с. 737; 8, ҷ. 2, с. 499], аммо маълум мешавад, ки дар «Маснавии маънавӣ» ин вожа дорои панҷ маъно будааст [1, ҷ. 9, с. 284-285].

Яке аз маъноҳои ин калима «вучуд, ҳаёт, зиндагонӣ» ба шумор меравад:

Андар эшон тофта ҳастии ту,

Аз нифоқу зулму бадмастии ту. [3, ҷ. 1, б. 1320]

Мутарчим ба чунин маъно ин унсури луғавиро бо ҷонишини таъинии англисии **all** «хама» ифода кардааст. Гумон меравад, ки *ӯ* ҳамин тарзи тарҷумаро ба мақсад мувофиқ шуморидааст: In them shone forth *all* that you are in your hypocrisy and iniquity and insolence.

Ин тарзи баргардони унсури луғавӣ ба назари мо низ дуруст мебошад, зеро тарҷумаи ҳарф ба ҳарфи калима метавонад мутарчимро ба кӯчаи сарбаста барад. Хилофи қоидаи кори тарҷумонӣ будани ин гуна амалро академик М. Шакурӣ дар мисоли бемаврид сохтани вожаҳои бо пасванди *-ӣ* сохташуда чунин нишон додааст: «Дар бисёр мавридҳои дигар ҳам як сабаби бисёр истифода шудани *-ӣ*-ҳои зиёдатӣ ва нодаркор ҳамин бедикқатӣ ва тарҷумаи ҳарф ба ҳарф мебошад. Боз ҳам айбдори асосӣ тарҷумонҳо ва тақдиркорони онҳоанд. Аксари тарҷумонҳо кӯшиш мекунанд, ки ҳамаи сифатҳои русиро ба тоҷикӣ ҳам бо сифат ифода намоянд. Онҳо агар дар матни русӣ ибораҳои *школьная жизнь, драматический театр, атомное ядро* ва амсоли инро бинанд, албатта, ҳаёти мактабӣ, театри драмавӣ ва ядрои атомӣ тарҷума мекунанд. Ва ҳол он ки дар забони тоҷикӣ агар нисбатро ифода кардан лозим бошад, чунонки зикраш гузашт, *чӯзӣ* дувуми иборати изофириро на ба шакли сифат, балки ба шакли исм ифода кардан бсхтар ва дурусттар аст. Пас, *ҳаёти мактаб* ва *ядрои атом* гуфтан лозим меояд» [11, с. 171].

Мавлавӣ ин калимаро ба маъноӣ «вучуди хоричӣ, вучуди хоричии маҳсус ва малмус» низ ба кор бурдааст:

Боз ҳастии ҷаҳони ҳиссу ранг,

Тангтар омад, ки зиндонест танг. [3, ҷ. 1, б. 3097]

Тибқи қайди мутарчим, муодили англисии ин калима исми *existence* аст, ки маъноӣ «ҳастӣ, вучуд, зиндагӣ, зист, ҳаёт, мавҷудият»-ро дорад:

Again, the *existence* of the world of sense and colour is narrower (than this), for 'tis a narrow prison.

Чунонки ишора гардид, ҳангоми тарҷума зарурат пеш меояд, ки вожаи сохта бо ҳамин гуна унсури луғавии забони дигар баргардон карда шавад. Масалан, дар «Маснавии маънавӣ» вожаи *ҳастӣ*, ки сохта буда, аз ду *чӯзӣ*: *ҳаст* ва пасванди *-ӣ* ташаккул ёфтааст,

хангоми ба маънои «мол, дорой, сарват, ғано» ба кор рафтаниш бо калимаи сохтаи англисии (*self-*) *existence* ифода карда шудааст:

*З-он ки ҳастӣ сахт мастӣ оварад,
Ақл аз сар, шарм аз дил мебарад. [3, ҷ. 5, б. 1920]*

Because (*self-*) *existence* produces grievous intoxication: it removes intelligence from the head and reverence from the heart.

Чунин хусусияти тарҷумагардии унсурҳои луғавиро метавон хангоми ба маънои “худбинӣ, уҷб, худхоҳӣ, аноният, такаббур ва худнамоӣ” истифода шудани вожаи *ҳастӣ* низ метавон дучор гардид. Мутарҷим дар ин гуна мавридҳо дар ифодаи маънои номбурда калимаи сохтаи англисии *self-conceit*ро ба кор бурдааст:

*Аз такаббур неву аз ҳастии хеш,
Баҳри он то раҳ диҳад ӯро ба неш. [3, ҷ. 1, б. 1211]*

Not from pride and *self-conceit*, (but) in order that he might give them access to him.

Қиёси усули ифодаи маъно дар забонҳои мавриди таҳлил нишон дод, ки баъзан вақти тарҷума имкони бо вожаҳои гуногунсохт ифода кардани ин ё он маъно ба англисӣ душвор будааст. Ин аст, ки дар ин ҳангом мутарҷим ба кор бурдани воҳидҳои тавзеҳдиҳандро зарур шуморидааст. Масалан, дар байти зерини маснавӣ *ҳастӣ* ба маънои «ҳақиқат, воқеият» истифода шудааст:

*Боз ҳастӣ тангтар буд аз хиёл,
З-он шавад рӯи қамарҳо чун ҳилол. [3, ҷ. 1, б. 2096]*

Барои ифодаи маънои зикршуда тарҷумон калимаи *existence*ро ба кор бурда, ба ҷуз ин, истифода кардани воҳиди тавзеҳии *the realm of actual*-ро бамаврид шуморидааст, ки маънои “алоқамандии ҳақиқат”-ро дорад:

(The realm of actual) *existence*, again, was (ever) narrower than (the realm of) phantasy: hence in it moons become like the moon that has waned.

ПАЙНАВИШТ:

1. Гавҳарин С. Фарҳанги луғот ва таъбириоти «Маснавӣ»-и Ҷалолуддин Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Ҳусайни Балхӣ. – Ҷилди 4. -653с.; ҷилди 9. -421с. -Техрон: Заввор, 1381.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1.Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 355 с.
3. Карими Замонӣ. Шарҳи ҷомеи «Маснави маънавӣ». Дафтари аввал, 1140 с.; дафтари дувум, 940 с.; дафтар савум, 1232 с.; дафтари чаҳорум, 1091 с.; дафтари панҷум, 1147 с.; дафтари шашум, 1262 с.; дафтари ҳафтум, 525 с. – Техрон: Интишороти «Иттилоот», 1385.
4. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Эр-граф. 2011. – 1015 с.
5. Расторгуева В.С. Среднеперсидский язык/ Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки/ В.С. Расторгуева, Е. К. Молчанова. – Москва: Наука, 1983. - С. 6-146.
6. Rumi Jalaluddin. Mathnawi. Edited and translated by Reynold A Nicholson. Electronic Resource.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ [Матн] Ҷилди 1. - 949 с.; ҷилди 2. - 951с. / Зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, А. Маъсумӣ. – Москва: Советская энциклопедия, 1969.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [Матн] Ҷилди 1, 949с.; ҷилди 2. - 944 с. / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. - Душанбе, 2008.
9. Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷилди 4. – Техрон: Нашири осор. 1393. – 2955 с.
10. Ҳасанзода А. Асолати забон ва маҳорати баён.-Хучанд: Ношир, 2018. – 515 с.
11. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад. –Душанбе: Дониш, 1985. – 366 с.

REFERENCES:

1. Gavharin C. *Words Dictionary and Translation of "Mathnawi" by Jaloluddin Muhammad ibn Muhammad ibn Husayn Balkhi.* –Volume 4. -653 pp.; volume 9. -421pp. -Tehran: Zavvor, 1381.
2. *Grammar of Literary Modern Tajik Language. Volume 1. Phonetics and Morphology.* – Dushanbe: Donish, 1985. -355 pp.
3. Karimi Zamoni. *Comment on "Mathnawii ma'navi". The first volume., 1140 pp.; the second volume, 940 pp; the third volume, 1232 pp.; the fourth volume, 1091 pp.; the fifth volume, 1147 pp.; the sixth volume, 1262 pp.; the seventh volume, 525 pp.* –Tehran: Publishing house «Ittiloot». 1385.
4. Mamadnazarov A. *English-Tajik Dictionary* –Dushanbe: Er-graph. 2011. -1015pp.
5. Rastorgueva V.S. *Middle Persian language / Basis of Iranian linguistics. Middle Iranian languages/ V.S. Rastorgueva, E. K. Molchanova.* –M.: Nauka, 1983. -PP. 6-146.
6. Rumi Jalaluddin. *Mathnawi. Edited and translated by Reynold A Nicholson. Electronic Resource.*
7. *Tajik Dictionary [Text] Volume 1, - 949pp.; volume 2, - 951pp. / Under the editorship of M.Sh. Shukurov, V.A.Kapranov, R.Hoshim, A.Ma'sumi.* –Soviet encyclopedia , 1969.
8. *Tajik Dictionary [Text] Volume 1, 949pp.; volume 2 -944 pp. / Under the editorship of S.Nazarzoda, A.Sanginov, S.Karimov, M.H.Sulton.* - Dushanbe, 2008.
9. Hasandust M. *Persian Root Dictionary. Volume 4.* –Tehran: Nashri osor. 1393. -2955 pp.
10. Hasanzoda A. *Originality of the Language and Mastery of the Language.*-Khujand: Noshir, 2018. -515 pp.
11. Shukurov M. *Every Word has a Place and Every Point has a Status.* – Dushanbe: Donish, 1985. - 366 pp.

5.9.9. (10.01.10) МЕДИАКОММУНИКАЦИИ И ЖУРНАЛИСТИКА
5.9.9. МЕДИАКОММУНИКАТСИЯҲО ВА РЪЗНОМАНИГОРӢ
5.9.9. MEDIACOMMUNICATIONS AND JOURNALISM

УДК 070

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-139-149

**БАӒЗЕ МУЛОҲИЗАӒО ДАР
БОРАИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ
ЖУРНАЛИСТИКАИ ШАӒРВАНДӢ**

*Дадобоева Мавзуна Маликовна, муӒаррири
техники маӒаллаи илмии “Ахбори
ДДӒБСТ” (Хучанд, Тоҷикистон)*

**НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ О
ВОЗНИКНОВЕНИИ И РАЗВИТИИ
ГРАЖДАНСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ**

*Дадобоева Мавзуна Маликовна, технический
редактор научного журнала «Вестник
ТГУПБП» (Худжанд, Таджикистан)*

**SOME CONSIDERATIONS BESET
WITH CITIZEN JOURNALISM
EMERGENCE AND DEVELOPMENT**

*Dadoboeva Mavzuna Malikovna, technical
editor of the scientific journal “Bulletin of
TSULBP” (Khujand, Tajikistan)
e-mail: mavzunaimalik@gmail.com*

Таърихи пайдоиши, шаклгирӣ ва рушди журналистикаи шаҳрвандӣ пайгирӣ шудааст. Тафсири мухтасари ақида ва нуқтаи назари олимони хориҷӣ ва ватанӣ доир ба мавзуи мавриди баррасӣ пешниҳод гардидааст. Зикр шудааст, ки омилҳои асосии пайдоиши ва шаклгирии журналистикаи шаҳрвандӣ рушди бесобиқаи илм ва технология дар охири садаи XX ва оғози XXI, пеш аз ҳама пайдоиши интернет ва васоити наватарини иртибот ба ҳисоб меравад. Қайд карда мешавад, ки журналистикаи шаҳрвандӣ дар Амрико ва кишварҳои Ғарб оғоз ёфтааст. Аксари мутахассисон пайдоиши журналистикаи шаҳрвандиро бо ин ё он воқеа ё фоҷиаҳои бузург, ки дар оғози аср дар Амрико, Аврупо ва Осиё рух дода буданд алоқаманд медонанд, ки дар инъикоси онҳо шоҳидони бевосита бо истифода аз воситаҳои иртиботии дар ихтиёрдоштаашон машғул гаштаанд. Қайд карда мешавад, ки дар Тоҷикистон журналистикаи шаҳрвандӣ нисбатан дертар, тахминан дар оғози даҳаи дуюми асри XXI пайдо гардидааст. Маҳз дар ҳамин давра, аз як тараф, аҳолии ба шабакаи Интернет ва, аз ҷониби дигар, ба воситаҳои муосири иртибот дастрасии бештар пайдо кард. Мафҳумҳои асосии журналистикаи шаҳрвандӣ бо забони англисӣ ва муодилоҳои онҳо бо забонҳои русӣ ва тоҷикӣ оварда шудаанд. Изҳори ақида шудааст, ки аз нӯҳ истилоҳе, ки ҷараёни дар журналистика навро номгузорӣ кардаанд, журналистикаи шаҳрвандӣ ва журналистикаи мушорикат нисбатан серистеъмоланд.

Калидвожаҳо: *шаклҳои нави журналистика, журналистикаи шаҳрвандӣ, таърихи журналистикаи шаҳрвандӣ, журналистикаи мушорикат, Интернет, воситаҳои иртибот*

Пролслеживается история возникновения, становления и развития гражданской журналистики. Осуществлен краткий обзор мнений и концепций зарубежных и отечественных ученых по рассматриваемой проблеме. Отмечается, что главным фактором возникновения и становления гражданской журналистики является бурное развитие науки и информационных технологий в конце XX-начале XXI века, в первую очередь появление Интернета и новейших средств массовой коммуникации. Подчеркивается, что гражданская журналистика возникла в Америке и в странах Запада. Большинство специалистов связывают возникновение гражданской журналистики крупными событиями или трагедиями, имевшими место в начале века в Америке, Европе и Азии, в ходе которых освещением этих событий занялись непосредственные свидетели, используя имеющиеся в их распоряжении средства

коммуникации. Отмечается, что в Таджикистане гражданская журналистика возникла сравнительно поздно: примерно в начале второго десятилетия XXI века. Именно в это время сеть Интернет стала более доступной населению, а с другой стороны, население получило доступ к современным средствам массовой коммуникации. Приводятся основные термины гражданской журналистики на английском языке с их русскими и таджикскими эквивалентами. Высказано мнение, что из девяти терминов, выражающих новое направление в журналистике, наиболее употребительными являются «гражданская журналистика» и «журналистика соучастия».

Ключевые слова: новые виды журналистики, гражданская журналистика, история гражданской журналистики, журналистика соучастия, Интернет, средства коммуникации

The article highlights the history of the emergence, formation and development of citizen journalism. In her article the author canvasses the brief overview of the opinions and concepts of foreign and domestic scientists on the issue in question. It is underscored that the main factor aimed at citizen journalism emergence and development is the rapid elevation of science and informational technology referring to the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries, primarily the emergence of the Internet and the latest means of mass communication. It is emphasized that citizen journalism originated in America and Western countries. Most experts attribute the emergence of this kind of journalism to major events or tragedies that took place at the beginning of the century in America, Europe and Asia, during which direct witnesses began covering these events using the means of communication at their disposal. It is noted that in Tajikistan, the relevant journalism arose relatively late: approximately at the beginning of the second decade of the 21st century. It was at this time that the Internet became more accessible to the population, and on the other hand, the population gained access to modern means of mass communication. The basic terms of citizen journalism are given in English with their Russian and Tajik equivalents. It is suggested that the nine terms expressing a new direction in journalism, the most commonly used are “citizen journalism” and “civic journalism”.

Keywords: new types of journalism, citizen journalism, history of citizen journalism, citizen journalism, Internet, means of communication

Даҳсолаҳои охир ба туфайли рушди Интернет, пайдоиши технологияҳои нави рақамӣ, воситаҳои сабти иттилооти визуалӣ, ки дастраси аксарият гаштааст, журналистика давраи эҷеро аз сар гузаронида истодааст. Доираи фаъолияти журналистӣ хеле фарох гашта, инъикоси воқеа ва пешниҳоди мавод шаклу усули навро касб кардааст. Яке аз равияҳои нави соҳаи журналистикаи шаҳрвандӣ мебошад, ки беш аз пеш шуҳрат пайдо карда истодааст.

Мусаллам аст, ки дар фазои интернетӣ, ченаки аз ҳама асосӣ вақт аст ва журналистикаи имрӯз бояд бо суръати тез иттилоӣ мубрамро ба аудиторияи пешниҳод кунад. Ба туфайли воситаҳои муосири техникӣ на танҳо ин вазифаи журналист осон гардид, балки ҳар ҳаваскор, шоҳид ва қаҳрамони воқеа имкон пайдо кард, ки ба таҳиякунанда ва паҳнкунандаи иттилоот табдил ёбад.

Дар ин мақола кӯшиш ба ҳарч дода мешавад, ки ба таърихи зуҳури журналистикаи шаҳрвандӣ равшанӣ андохта, шарҳи мафҳуми таърифҳои он пешниҳод карда шавад.

Дар Ғарб ва Русия дар бораи журналистикаи шаҳрвандӣ таҳқиқоти сершумор сураат гирифтааст, ки асарҳои Д. Гилмор [1], Д. Меррит [2], Э. Миллер [3], И.М. Дзялошинский [4], А.О. Алексеева [5], А.В. Пустовалов [6], Н.В. Хлебникова [7], А.О. Евтуш [8], О.П. Чернега [9] аз он ҷумлаанд. Мутахассисон Д. Розен, Д. Кэри, Я Шаффер ва Л. Фридлендро классикони консепсияи журналистикаи шаҳрвандӣ меноманд [4, с.29].

Дар бораи таърихи пайдоиши журналистикаи шахрвандӣ олимони мухталиф фарзияҳои гуногунро ироа кардаанд.

Баъзе муҳаққиқон чунин ибрази ақида менамоянд, ки пайдоиш ва рушди журналистикаи шахрвандӣ дар Ғарб як лоиҳаи муайяне буд, ки дар шаклирии он гурӯҳи муайян аз рӯи нақшаи мушаххас амал кардаанд ва дар натиҷа журналистикаи шахрвандӣ дар шакле, ки имрӯз ба назар мерасад, роиҷ гардид. Аз ҷумла, муҳаққиқи илми рӯзноманигорӣ Дзялошинский И.М. чунин ибраз намудааст: “Журналистикаи шахрвандӣ охири солҳои 80-уми асри XX дар ИМА ба сифати лоиҳаҳои пешазинтихоботӣ пайдо гардидааст, ки дар он рӯзноманигорон вазифаи худро на дар ҷустуҷӯи мушкилоти номзадҳо, балки интихобкунандагон медиданд” (рӯзномаҳои «The Charlotte Observer» ва «The Wichita Eagle»). Минбаъд концептуализатсияи идеяи мазкур бо иштироки марказҳои гуногуни таҳқиқотӣ ва илмӣ (Маркази журналистикаи шахрвандии Пю, Мактаби журналистика ва иртиботи оммаи Донишгоҳи Висконсин-Мэдисон, Маркази иртибот ва демократия ва ғайра) имконпазир гардид, ки ба туфайли онҳо “322 рӯзномаи амрикоӣ байни солҳои 1994-2001 бо баъзе шаклҳои журналистикаи шахрвандӣ” машғул шуда буданд [4, с.29].

Каме баъдтар Дзялошинский И.М. дар бораи фаъолияти яке аз ин лоиҳаҳо чунин ибрази назар менамояд: “Фаъолияти Маркази журналистикаи шахрвандии ба номи Пю ба дастгирии лоиҳаҳои соҳаи журналистикаи шахрвандӣ равона гардидааст. Дар тӯли давраи мазкур 322 нашрияи амрикоӣ дар 220 шаҳри ҳамаи иёлот лоиҳаҳои журналистикаи шахрвандиро амалӣ мегардониданд... Соли 2003 Фонди Пю дар доираи Марказ маблағгузори махсуси лоиҳаҳои журналистикаи шахрвандиро қатъ кард. Чунин махсуб мегардид, ки лоиҳаҳо бояд худашон фаъолият намоянд, таҷрибаи журналистикаи шахрвандӣ бошад як қисми амалияи ҳаррӯзаи медиа гардид. Ҳамин тавр ҳам шуд. Журналистикаи шахрвандӣ ҳазорҳо пайравони худро пайдо кард, созмонҳои нав арзи ҳастӣ карданд, ки ба фаъолони инкишоф додани идеяҳои журналистикаи шахрвандӣ шуруъ карданд” [4, с.33].

Дар бораи таърихи пайдо шудани журналистикаи шахрвандӣ муҳаққиқон Пустовалов А.В. ва Березина И.А. мулоҳизаи дигарро пешниҳод карданд. Онҳо дар мақолаи “Шаклҳои нави журналистика дар ҳамкориҳои мутақобила бо ҷамъияти шахрвандӣ” соли 1988-ро “санаи пайдо шудани журналистикаи иҷтимоан фаъол дар ИМА” медонанд. Маҳз дар ҳамин вақт инъикоси интихоботи президентӣ аз тарафи ВАО Институти таҳқиқоти Пойнтерро ба ташвиш овард ва он як қатор ғояҳои ислохотиро пешниҳод кард. Аз ҷумла пешниҳод гардид, ки усули нави инъикоси маъракаи интихоботӣ пешбинӣ карда шавад, ки он на ба равиши реактивӣ¹, балки ба равиши фаъолони асос ёбад. Ҳамчунин хонандагон на ба сифати истемолкунандагони маводи рӯзнома, балки ба ҳайси шарик дар инъикоси интихобот ҷалб карда шаванд. Ба сифати таҷрибагоҳ рӯзномаи “Charlotte Observer” ва шабакаи “WSOC-TV”-и шаҳри Шарлотт (штати Каролинаи шимолӣ) мавриди истифода қарор гирифтанд” [6, с.43].

Дар бобати он, ки пайдоиши журналистикаи шахрвандӣ маҳз ба қадом воқеа ё ҳодисаи мушаххас алоқаманд аст, низ дар байни муҳаққиқон фикрҳои мухталиф мавҷуд аст.

Як қатор олимони бар он назаранд, ки ҳамлаи террористии 11 сентябри соли 2001 ба Маркази ҷаҳонии тичорат дар Нью Йорк, боиси пайдо шудани журналистикаи шахрвандӣ гардидааст.

¹ Лозим ба шарҳ аст, ки дар мулоҳизаҳои олимони мазкур вожаи реактивӣ ба маънои яқсамта, яқҷониба, яқтарафа истифода шудааст.

Д.Гилмор рочех ба ин масъала чунин изҳори назар карда буд: “...Журналистон кори беҳтарини худро иҷро карданд ва ман фахр дорам, ки яке аз онҳо ҳастам. Вале ин дафъа чизи дигаре, низ ба амал меомад: ахборро на танҳо ташкилотҳои “расмӣ”-и иттилоотӣ, ки аз рӯи анъана чӣ хел шудани аввалин сиёҳнависҳои таърихро ҳал мекарданд, балки одамони одие таҳия мекарданд, ки гуфтани ва нишондодани доштанд. Ин навбат сиёҳнависи таърих қисман аз ҷониби аудиторияи собиқ навишта мешуд. Ба туфайли воситаҳои нави интишор, ки дар Интернет дастрас буд, ин кор ҳам имконпазир ва ҳам ногузир буд. Дар он рӯзу соатҳои мудҳиш намуди дигари иттилоот пайдо гардид. Тавассути почтаи электронӣ, рӯйхати ирсолҳо (mailing), чат-гурӯҳҳо, веб-маҷаллаҳои шахсӣ, ки сарчашмаҳои иттилоотии ғайристандартӣ маҳсуб мешаванд, мо матни (контексти) муҳимро ба даст овардем, ки онро ВАО-и асосии амрикоӣ пешниҳод карда наметавонистанд ё ин ки намехостанд. Мо шояд ва дар аксар ҳолат қисми иттилооти оянда будем” [1].

Бо санаи мазкур алоқаманд будани пайдоиши журналистикаи шаҳрвандиро олими дигари соҳа Красноярова О.В. низ ҷонибдорӣ кардааст: “Гуфтан лозим аст, ки журналистикаи шаҳрвандӣ пештар, ҳанӯз соли 2001 арзи ҳастӣ карда буд. 11 сентябри соли 2001, дар тамоми ҷаҳон кадрӣ тайёраи ба яке аз биноҳои Маркази умумичаҳонии савдо бархӯранда паҳн гашта буд ва ин кадрҳоро на журналистон, балки шоядони роҳгузар наворбардорӣ карда буданд” [11, с.121].

Паҳн гардидан ва машҳур шудани журналистикаи шаҳрвандиро ҳамчун феномени иштироки “журналистони ғайрикасбӣ-ҳаваскори таҳиякунандаи контент барои ВАО-и касбӣ” Красноярова О.В. ба соли 2008 мансуб медонад. Дар вақти “Ҳангоми обхезӣ дар Орлеани Нав рӯзноманигорони телевизион ба сабаби норасоии иттилоот ва имконнопазирии ҳузури фаврӣ дар ҷои ҳодиса маҷбур буданд, ки интишороти М.Барнеттро аз шабакаи LiveJournal истифода баранд. М.Барнетт дар саҳифаи худ ҳар он чиеро, ки ҳангоми дар шаҳри зери об монда буданаш дида ва аз сар гузаронида буд, муфассалан бо ҷузъиёташ тасвир кардааст. Нигоштаҳои ӯ аз хабарҳои матнӣ, акс ва видеомавод иборат буданд” [11, с.121].

Олими дигар Алексеева А.О. низ дар бораи пайдоиш ва рушди журналистикаи шаҳрвандӣ ақида иброз намуда, ба обхезии Орлеани Нав ишора кардааст: “...Ҳамин ҳолат вақти обхезӣ дар Орлеани Нав низ рух дода буд, вақте ки ВАО иттилооти зиёдеро аз блогҳои шахсии амрикоӣ гирифта буданд” [5, с.82]. Лекин ӯ пеш аз ишора ба воқеаҳои Орлеани Нав ду ҳодисаи дигарро номбар кардааст, ки қабл аз обхезии мазкур рух дода буданд:

“Авҷи нахустини «журналистикаи халқӣ», ки имкон дод дар бораи ин зухурот дар сатҳи умумичаҳонӣ ҷиддан ҳарф занем, ҳангоми сунамии ҷанубиосиёгии соли 2004 ба вуқӯ пайваст. Садҳо истироҳаткунандагон дар ҷазираи Пхукети Таиланд шояди офати харобиовар гардиданд ва онҳо кӯшиш карданд, иттилоотро, ки ВАО аз набудани он танқисӣ мекашиданд, пешниҳод кунанд. Сайёҳон ҳодисаро ба телефонҳои мобилии худ акс мегирифтанд ва дар шакли паёмак (SMS) ба суроғаи нашрияҳои азим мефиристанд. Ҳамин тавр, аксҳое, ки ҳаваскорон бардошта буданд, яке аз сарчашмаҳои боэътимоди иттилоот барои бисёр журналистони касбӣ гардиданд.

Гувоҳии шоядон дар вақти тарқишҳо дар шаҳри Лондон дар соли 2005, ки онҳо ба камера бардошта буданд ё ин ки дар блогҳои шахсиашон ҷойгир карда буданд, аломати муҳими дувуми падидаи ҷиддии ҷамъиятӣ будани “журналистикаи халқӣ” гардид. Дар ин маврид низ шаҳодати ҳаваскорон ба ВАО сарчашмаи муҳими иттилоот шуд”. [5, с.82].

Дар кишвари мо журналистикаи шаҳрвандӣ зухуроти наваст ва то ҳол дар илми тоҷик дар бораи он таҳқиқоти комиле ба анҷом нарасидааст. Албатта дар таҳқиқҳои бахшида ба

вазъи муосири журналистика рочъ ба пайдоиш ва шинохти журналистикаи шаҳрвандӣ ишораҳо ба назар мерасанд. Робитаи журналистика бо ҷомеаи шаҳрвандӣ қисман дар асарҳои муҳаққиқони соҳа, аз ҷумла А. Нуралиев, И. Усмонов, Н. Солеҳов, М. Имомзода, М. Абдуллозода, Ҷ. Садуллоев, Ш. Муллоев, М. Муродӣ, Ҷ. Муқим, Р. Бобочониён, А. Қуватова, Р. Сохибназарбекова, К. Шарифзода, Раҳимов А.А. ва дигарон баррасӣ гардидааст. Дар фасли дуҷуми боби аввали рисолаи доктории Раҳимов А.А., ки “Хусусиятҳои вижаи ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ ва журналистикаи шаҳрвандӣ дар давраи истиқлол” унвон дорад, шаклгирии ҷомеаи шаҳрвандӣ ва журналистикаи шаҳрвандӣ баррасӣ шудааст [10, с.22].

Бино ба таъкиди А.А.Раҳимов масъалаи журналистикаи шаҳрвандӣ лоиқи тавачҷуҳи махсус аст, зеро ба иштироккунандагони ғайрикасбӣ ё ҳаваскори медиараванд имкон медиҳад, ки дар ин соҳа маҳорати касбиашонро зоҳир намоянд. [12, с.174].

Вобаста ба таърихи пайдоиши журналистикаи шаҳрвандӣ Раҳимов чунин ибрози назар менамояд: “Журналистикаи шаҳрвандӣ” дар давраи Интернет пайдо гардида, фаъолияти муаллифони ғайрикасбиро нишон медиҳад, ки дар Интернет – дар блогҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ, тавассути микроблогинг ва ҳамчунин дар ҳадамоти ВАО-и анъанавӣ амалӣ мегардад. Журналистикаи шаҳрвандӣ мисли Интернет дар Тоҷикистон таърихи он қадар ҳам тӯлонӣ надорад, чуноне ки дар дигар кишварҳо ба назар мерасад” [13, с.190].

Андешаи А.А. Раҳимовро коршиносони дигари соҳа низ ҷонибдорӣ кардаанд. Лилия Гайсина дар бораи зуҳури журналистикаи шаҳрвандӣ чунин ибрози назар менамояд: “Дар минтақаи мо журналистикаи шаҳрвандӣ баробари смартфонҳо пайдо гардид, вақте ки одамони одӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ худ доир ба воқеаҳои муҳим қабл аз ВАО-и пешбар нақл мекарданд. Вале дар идораҳои ВАО-и касбии Осиеи Миёна муддати дуру дароз ба журналистикаи шаҳрвандӣ диққат намедоданд, ва вақте ки ба он аҳамият доданд, ба ҳар ҳол бо он ба таври низомманд кор намекарданд” [14].

Рӯзноманигори маъруф Хуршеди Атовулло (Ниёзов) ақида дорад, ки ҳарчанд мафҳуми журналистикаи шаҳрвандӣ барои минтақаи мо нав аст, вале ҳуди зуҳурот дар шаклҳои гуногун ҳамеша вучуд дошт. Барои исботи андешааш ӯ фаъолияти журналистони ғайриштатии рӯзномаҳои марказӣ аз ноҳияҳоро, ки касбу кори гуногун доштанд ва барои рӯзнома мавод мефиристонданд, мисол меорад [14].

Фаъолияти мухбирони коргару деҳқон, ки дар давраи шӯравӣ ташаббусу иқдомҳои онҳо ҳамаҷониба ҳам аз тарафи ҳукумат ва ҳам аз тарафи идораи ВАО дастгириро ҳавасманд гардонида мешуд, бо вучуди умумият аз фаъолияти журналистони шаҳрвандӣ фарқҳои ҷиддӣ дорад. Аввалан, мухбирони коргару деҳқон аз имкониятҳои фавран расонидани иттилоот, ки алҳол журналистони шаҳрвандӣ дар ихтиёр доштанд бархурдор набуданд. Сониян, маводи мухбирони коргару деҳқон дар идораҳои ВАО мисли ҳамаи навиштаҳои дигар таҳти назорат, яъне сензура буданд, ки ин кор хоси низоми сиёсӣ ва идеологияи давраи шӯравӣ буд ва ғайра.

Айни замон барои рушди журналистикаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон дар доираи лоиҳаҳои байналхалқӣ корҳои назаррасе ба анҷом расидааст. Барои ҳаваскорон ва донишҷӯёни шуъбаҳои факултетҳои журналистӣ курсҳои махсус ташкил шуда истодаанд, ки онҳо доир ба трендҳои нави журналистӣ ва роҳҳои пешниҳоди мавод маълумот пешниҳод мегардад.

Муҳаққиқони соҳа Ш.Б. Муллоев ва А.А. Раҳимов дар мақолаи “Андешаҳо дар бораи журналистикаи “шаҳрвандӣ” ва касбӣ” зикр намудаанд, ки “Ба назари мо дар давраи муосир дар медиамухити Тоҷикистон суоле ба миён омадааст: “Оё он (журналистикаи

шаҳрвандӣ) вучуд дорад ва агар вучуд дошта бошад, дар кадом марҳала қарор дорад ва чӣ гуна ифода меёбад” [13, с.190].

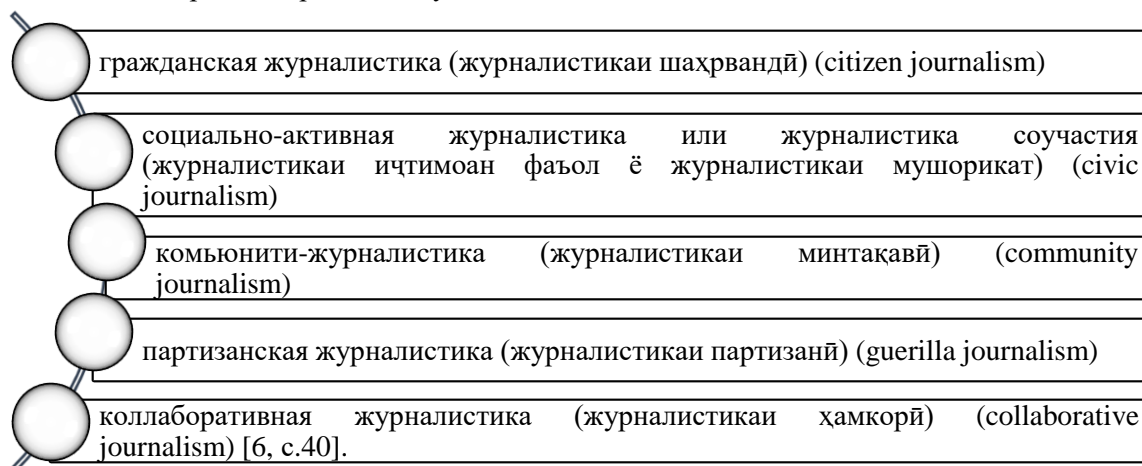
Аз нашри мақолаи мазкур ду сол сипарӣ гардидааст ва имрӯз тибқи “Ҳисоботи тадқиқотӣ. Муайян кардани афзалиятҳои расонавии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ТВ, радио, нашрияҳои чопӣ, сомонаҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ ва паёмрасонҳо”-и Созмони ҷамъиятии «Машварати расонавӣ» ҳиссаи истифодабарандагони интернет дар ҷумҳурӣ то 78% зиёд шудааст (1967 нафар аз 2507 нафар). Дар пурсиши соли 2022 ин нишондаҳанда 66,6% -ро ташкил карда буд, яъне, дар ду сол шумораи истифодабарандагони Интернет 22% афзудааст. Чунин афзоиши шумораи пайвастиҳои мобилӣ (102,9%), ки Global Digital Reports овардааст, бевосита тасдиқ мекунад. [15, с.63].

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки баробари зиёд шудани истифодабарандагони интернет, шумораи аъзои ғайри он низ меафзояд, ки он на танҳо мавҷудияти журналистикаи шаҳрвандиро тасдиқ мекунад, балки рушди бевоситаи онро дар робита бо ғайриҷумҳурии аудиторӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ нишон медиҳад.

Бо яд зикр намуд, ки баробари пайдоиш ва рушди журналистикаи шаҳрвандӣ масъалаи дастгоҳи мафҳумӣ он низ пайдо гардид. Олимон падидаи мавриди баҳсро бо истилоҳҳои мухталиф ифода мекунад ва интихоби истилоҳ ақсаран аз он вобаста аст, ки муҳаққиқон ба кадом ҷанба ё паҳлӯи журналистикаи шаҳрвандӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир кардаанд. Яке аз муҳаққиқони кӯшои журналистикаи шаҳрвандӣ дар Русия И.М.Дзялошинский менависад, ки “Журналистикаи шаҳрвандӣ тарҷумаи таҳтуллафзии ибораи амрикоӣ “civic journalism” мебошад” [4, с.29]. Ҳамин муҳаққиқ дар ҷойи дигар мегӯяд, ки “ғояе, ки ба “журналистикаи шаҳрвандӣ” наздик аст, аз тарафи муаллифи ҳамин китоб коркард гардидааст, онҳо мафҳумҳои “журналистикаи мушорикат” ва “журналистикаи гуманитарӣ” мебошанд, ки ҳанӯз соли 1988 ироа гардида буданд” [4, с.36].

Ҷ барои ифодаи падидаи баррасишаванда ба ҷои citizen journalism, ки маъноаш журналистикаи шаҳрвандӣ мебошад, civic journalism-ро истифода мебаранд, ки маънои журналистикаи иҷтимоан ғайриро дорад.

А.В. Пустовалов ва А. И. Березина панҷ намуди журналистикаи муосирро баррасӣ намуда, махсусият ва типологияи онҳоро аз рӯи нақши аудиторӣ дар раванди ҷамъоварӣ, истеҳсол ва шарҳи ахбор баён намудаанд:

Пас аз шарҳу тавзеҳи мафҳуми намудҳои гуногуни журналистика, ки муаллифони мазкур дар пайравӣ ба Дзялошинский овардаанд, онҳо ақидаеро ба миён мегузоранд, ки алҳол журналистикаи мушорикат нисбатан ояндадор шудааст. Сабаби ба мадди аввал

баромадани журналистикаи мушорикат бо равандҳои объективии соҳаи коммуникатсия вобаста аст, ки ба туфайли онҳо нақши хонанда/шунаванда/тамошобин баланд мешавад. Аудитория аз истеъмолкунандаи ғайрифайзоли иттилоот ба шореҳи фазоли он ё ҳатто ба офарандаи мустақил ё омода ба ҳамкорӣ мубаддал мегардад [6, с.51].

Муҳаққиқи дигари соҳа Алексеева А.О. менависад, ки “Бо мафҳуми citizen journalism (мафҳумҳои наздик: participatory, democratic, guerrilla, street journalism) рафти эҷоди медиаматро ифода мекунам, ки дар он на рӯзноманигори касбӣ, балки одамони одӣ ширкат менамоянд. Хабархоеро, ки онҳоро ба изтироб меоранд ва худашон аксаран шоҳидони бевоситаи онҳо мебошанд, чамъ мекунам ва дар Интернет ва аҳёнан дар ВАО-и чопӣ ба нашр мерасонанд. Онро ба забони русӣ ҳамчун «народная журналистика» (“журналистикаи халқӣ”), «общественная журналистика» (“журналистикаи чамъиятӣ”) ё «журналистика участка» (“журналистикаи мушорикат”) тарҷума кардан мумкин аст” [5, с. 80].

Тарҷумаҳои мафҳуми мазкурро ба забони русӣ мавриди баррасӣ қарор дода муҳаққиқи соҳа олими тоҷик Раҳимов А.А. чунин ибрози назар кардааст: “Доир ба тарҷумаҳои гуногуни мафҳуми мазкур ба забони русӣ (ба монанди «народная журналистика», «общественная журналистика», «журналистика соучастия», «проектная журналистика», «общинная или коммунитарная журналистика» ва ғайра) ибрози андеша намуда, олимони мазкур ба хулосае меоянд, ки “дар забони русӣ мафҳуми “гражданская журналистика” вучуд дорад, ки, ба назари мо, муҳтавои мафҳуми мазкурро нисбатан пурра инъикос менамояд. Мо бо ин ақида ҳамфикрем ва қайд кардан мехоҳем, ки дар илми тоҷик ва журналистикаи тоҷик низ мафҳуми “журналистика/рӯзноманигории шаҳрвандӣ” таҳким ёфта истодааст” [10, с.25].

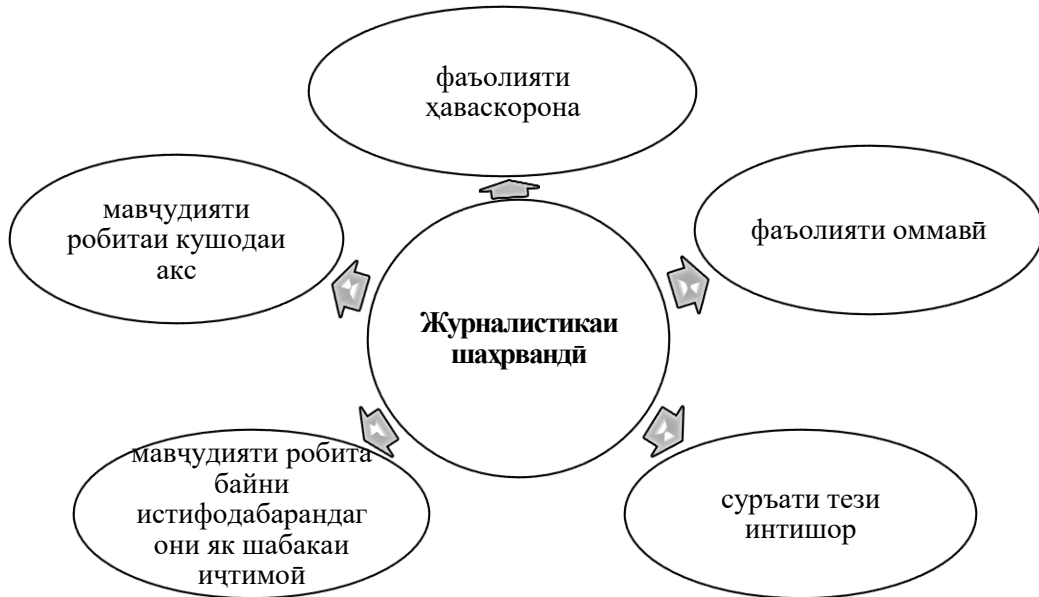
Дар мамлакатҳои Ғарб, ки падидаи “журналистикаи шаҳрвандӣ” дар он шакле, ки ба мо маълум аст, дар он чо зуҳур кардааст, барои ифодаи падидаи мазкур як қатор истилоҳҳо истифода мешаванд:

- citizen journalism (журналистикаи шаҳрвандӣ);
- civic journalism (журналистикаи мушорикат);
- community journalism (журналистикаи минтақавӣ);
- guerilla journalism (журналистикаи партизанӣ)²;
- collaborative journalism (журналистикаи ҳамкорӣ);
- participatory journalism (журналистикаи шарикӣ);
- democratic journalism (журналистикаи демократӣ);
- street journalism (журналистикаи хиёбонӣ);
- public journalism (журналистикаи чамъиятӣ).

Аз мафҳумҳои мазкур, мафҳумҳои citizen journalism, guerilla journalism, street journalism, public journalism, democratic journalism барои ифодаи мафҳуми журналистикаи шаҳрвандӣ ва мафҳумҳои civic journalism, community journalism, collaborative journalism, participatory journalism ба мафҳуми журналистикаи мушорикат наздиканд. Вижагиҳои журналистикаи шаҳрвандӣ ва журналистикаи мушорикатро дар шакли схема нишон додан ба мақсад мувофиқтар аст:

²Маъмулан вожаи партизан ба маънои «иштирокдорони муборизаи мусаллаҳона дар худуди аз ҷониби душман ишғолшуда, ки дар таркиби отрядҳои ихтиёрӣ амал мекунам ва ба дастгирии аҳолии маҳаллӣ таъя менамоянд, фаҳмида мешавад. [16, с. 373]». Дар истилоҳи “журналистикаи партизанӣ” калимаи партизан/партизанӣ, ки фаронсавиасл аст, ба маънои аслияш, яъне ҷонибдор, тарафдор истифода шудааст.

Хусусиятҳои журналистикаи шаҳрвандӣ

Хусусиятҳои журналистикаи мушорикат

Фаъолияти журналист пеш аз ҳама ба ҳалли муаммоҳои мавҷудаи ҷомеа равона гардидааст, вале вақтҳои охир имкониятҳои журналистика барои пайдо кардани шуҳрат ва ба даст овардани фоида ба мадди аввал мебарояд, ки интернет ва имкониятҳои он ба босуръат ва муассир гардонидани ин мақсадҳои рӯзноманигор мусоидат мекунад.

Аз гуфтаҳои боло метавон ба хулосаҳои зерин расид:

- Падидае, ки мо бо истилоҳҳои журналистикаи шаҳрвандӣ ва ё журналистикаи мушорикат ифода мекунем дар Амрико ва мамлакатҳои Ғарб арзи ҳастӣ кардааст. Ба пайдоиши журналистикаи шаҳрвандӣ сабабҳои зерин боис гардидаанд:

а) Инкишофи бесобиқа ва босуръати техникаю технология дар охири асри XX ва аввали қарни XXI, ба хусус шабакаи Интернет ва воситаҳои иртиботӣ, ки ба гуфайли он имкони хеле тез ва фаврӣ аз маҳалле ба маҳалли дигар интиқол додани ҳамаи намудҳои иттилоот ба миён омад. Лозим ба таъкид аст, ки истифодаи васоити интиқоли иттилоот ба тамоми кишрҳои аҳоли дастрас аст. Суръати интиқоли иттилоот бо ёрии шабакаи Интернет бо суръати интиқоли иттилоот фаразан дар солҳои 70-уми садаи XX қиёснопазир аст. Иттилоот дар ҳамаи намудҳо дар як он интиқол дода мешавад. Хулласи калом сабаби асосӣ ё шарту шароити асосии ба вучуд омадани журналистикаи шаҳрвандӣ маҳз рушди воситаҳои иртибот, аз ҷумла шабакаи Интернет мебошад.

б) Сабаби дигари пайдоиши журналистикаи шаҳрвандӣ бо баъзе офатҳои табиӣ ва амалиёти террористии даҳшатовар ва амсоли ин воқеаҳо, ки дар ғӯшаҳои мухталифи олам, аз ҷумла Амрико (Ню-Йорк ва Орлеани Нав), Аврупо (Лондон), Осиё (Таиланд) рух додаанд, вобаста аст. Азбаски дар маҳалли воқеаҳои мазкур дар лаҳзаи ба вуқӯ пайвастании офати табиӣ ё амали террористӣ журналистони касбӣ хузур надоштанд ё дертар ба ҷои ҳодиса расида омаданд ва ғайра, шохидони бевоситаи воқеаҳо бо истифода аз васоити техникаи дар ихтиёрдошташон аҳбор ва акси маҳалли ҳодисаю натиҷаҳои онро ҳам ба шабакаи Интернет партофтанд ва ҳам ба идораҳои ВАО ирсол карданд.

- Аксарияти муҳаққиқони мухталиф зухури нахустин журналистикаи шаҳрвандиро ба ҳодисаҳои мухталиф марбут медонанд. Ба назар чунин менамояд, ки дар ниҳояти қор маҳз дар қадом маҳал бори нахуст зоҳир гаштани ин падида аҳаммияти усулӣ надорад. Фосилаи замони фарзияи дувум асри XXI аст.

- Баъзе олимони пайдоиши журналистикаи шаҳрвандиро натиҷаи амалӣ гардонидани лоиҳаи махсус меҳисобанд, ки барои ба раванди инъикоси маъракаи интиҳоби президенти Амрико ҷалб кардани шаҳрвандон соли 1988 тарҳрезӣ шудааст. Ба назари мо фарзияи мазкур чандон боварибахш нест.

- Дар Тоҷикистон журналистикаи шаҳрвандӣ каме дертар, баъди соли 2010 пайдо шудааст, вақте ки, алоқаи мобилӣ ба ҳамагон дастрас гардид. Бо вучуди ин журналистикаи шаҳрвандӣ дар мамлақати мо зухуроти қомилан нав нест. Фаъолияти журналистони ғайриштатӣ ё муҳбирони қоргару деҳқон далели ин идаост.

- Мутахассисони соҳа изҳори ақида мекунанд, ки дар марҳилаи аввал идораҳои ВАО-и касбии Осиёи Миёна ба журналистикаи шаҳрвандӣ диққати ҷиддӣ намедоданд ва мутаносибан муносибати низомаманд ба ин падида танҳо солҳои охир ба мушоҳида мерасад.

- Дар Тоҷикистон дар самти рушди журналистикаи шаҳрвандӣ дар доираи лоиҳаҳои байналхалқӣ қорҳои назаррас, аз қабилӣ ташкили қурсҳои махсус ба анҷом расидааст.

- Таҳлил нишон медиҳад, ки дар Тоҷикистон мисли ҳамаи мамлақатҳои Осиёи Марказӣ теъдоди истифодабарандагони Интернет меафзояд, ки ин нукта аз рушди журналистикаи шаҳрвандӣ дарак медиҳад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Gillmor D. *We the Media. Grassroot Journalism By the People, For the People* // O'Reilly.com. URL: <http://oreilly.com/catalog/wemedia/book/index.csp> (дата обращения 02.04.2024, дата выхода оригинальной книги: 01.2004).
2. Merritt, D., McCombs, M. *The two w's of journalism: The why and what of public affairs reporting.* - Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. 2004. -156p.
3. Миллер Э. *Шарлотский проект. Как помочь гражданам взять демократию в свои руки.* М., 1998. // URL: <https://studfile.net/preview/8255563/page:2/#8255563> (дата обращения 19.06.24)

4. Дзялошинский И.М. Журналистика соучастия. Как сделать СМИ полезными людям. - М., Престиж, 2006. - 104 с.
5. Алексеева А.О. “Народная журналистика” и “депрофессионализация” СМИ / А.О. Алексеева // Вестник Московского Университета. Серия 10. Журналистика. - 2006. - № 6. - С. 80-84.
6. Пустовалов А.В., Березина И.А. Новые формы журналистики во взаимодействии с гражданским обществом / А.В. Пустовалов, И.А.Березина. // Вестник Московского Университета. Серия 10. Журналистика. - 2013. - № 1. - С. 40-51)
7. Хлебникова Н.В. Гражданская журналистика: к истории становления термина/ Н.В. Хлебникова // Электронный научный журнал «Медиаскоп», 2011, №3 (дата обращения 21.04.24).
8. Евтуш О.А. Гражданская журналистика как тип коммуникативной стратегии региональной прессы // Социальный PR и социальная реклама: опыт и новаторство. Материалы II Междунар. науч.-практ. конф. 2009. Май, 21 / Под ред. О.П. Чернеги. - Барнаул, 2009. - С. 78–87.
9. Чернега О.П. Гражданская журналистика: характерные черты и методы /О.П. Чернега// Социальная журналистика: профессия и позиция. - М., 2005.- С. 29–35.
- 10.Рахимов А.А. Роль и значение периодической печати Республики Таджикистан периода независимости в формировании гражданского общества: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук: 5.9.9 / Рахимов Абдухамит Абдибосирович. - Душанбе, 2023. - 51с.
- 11.Красноярова О.В. Гражданская журналистика как стимул развития профессиональной журналистики / О.В. Красноярова // Вопросы теории и практики журналистики. -2013. - №1. - С. 121-125.
- 12.Рахимов А.А., Бабаева Ф.Б. Аналитические жанры журналистики в контексте освещения проблем гражданского общества/ А.А. Рахимов, Ф.Б. Бабаева // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). -2023. - №1(79). - С.173-185
- 13.Муллоев Ш.Б., Рахимов А.А. Размышления о «гражданской» и профессиональной журналистике. / Ш.Б. Муллоев, А.А. Рахимов // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. -2022- №3(98).- С.188-191
- 14.Гайсина Л. Гражданские журналисты в Казахстане и Таджикистане рассказывают важные истории как они боролись с «Ковид-19» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://newreporter.org>...grazhdanskie...v...i-tadzhikistane... (дата обращения 05.05.2024)
15. Ҳисоботи тадқиқотӣ. Муайян кардани афзалиятҳои расонавии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ТВ, радио, навирияҳои ҷонӣ, сомонаҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ ва паёмрасонҳо. - Душанбе, -2024. - 90с. [Манбаи электронӣ].
16. Словарь иностранных слов. 18-е издание, стереотипное. – М.: Русский язык, 1989. -622 с.

REFERENCES:

1. Gillmor D. We the Media. Grassroot Journalism By the People, For the People // O'Reilly.com. URL: <http://oreilly.com/catalog/wemedia/book/index.csp> (дата обращения 02.04.2024, дата выхода оригинальной книги: 01.2004).
2. Merritt, D., McCombs, M. The two w's of journalism: The why and what of public affairs reporting. - Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. 2004. -156p.
3. Miller E. Charlotte Project. How to help citizens take democracy into their own hands. М., 1998. // URL: <https://studfile.net/preview/8255563/page:2/#8255563> (Date of access: 19.06.24)

4. Dzyaloshinsky I.M. *Journalism of complicity. How to make the media useful to people.* - M., Prestige, 2006. - 104 p.
5. Alekseeva A.O. "People's journalism" and "deprofessionalization" of the media / A.O. Alekseeva // *Bulletin of Moscow University. Issue 10. Journalism.* - 2006. -No. 6. P.80-84.
6. Pustovalov A.V., Berezina I.A. *New forms of journalism in interaction with civil society* / A.V. Pustovalov, I.A. Berezina. // *Bulletin of Moscow University. Issue10. Journalism.* - 2013. - No. 1. P.40-51).
7. Khlebnikova N.V. *Citizen Journalism: to the history of formation of terms* / N.V.Khlebnikova // *Electronic scientific journal "Mediascop",* 2001, №3 (date of appeal 21.04.24).
8. Evtush O.A. *Citizen Journalisms as a Type of Commucative Strategy of Regional Press // Social PR and social advertisement: experience and innovation. Materials IIInternational scientific- practical conference.* 2009. May, 21 / *Under the editorship of O.P.Chernegy.* - Barnaul, 2009. - PP. 78–87.
9. Chernega O.P. *Citizen Journalism: character features and methods.* /O.P. Chernega// *Social journalism: profession and position.* - M., 2005.- PP. 29–35.
10. Rakhimov A.A. *The role and significance of the periodical press of Tajikistan Republic during the period of independence in civil society formation: synopsis of doctoral dissertation in philology: 5.9.9* / Rakhimov Abdukhavit Abdibosirovich. - Dushanbe, 2023. - 51 p.
11. Krasnoyarova O.V. *Citizen journalism as an incentive for the development of professional journalism* / O.V. Krasnoyarova // *Issues concerned with theory and practice of journalism.* - 2013. - No. 1. P. 121-125.
12. Rakhimov A.A., Babaeva F.B. *Analytical genres of journalism in the context of covering problems of civil society* / A.A. Rakhimov, F.B. Babaeva // *Bulletin of the University (Russian-Tajik (Slavic) University).* -2023. - No. 1(79). P.173-185.
13. Mulloev Sh.B., Rahimov A.A. *Reflections on "citizen" and professional journalism.* / Sh.B. Mulloev, A.A. Rahimov // *Herald of Pedagogical University.* -2022- No. 3(98). P.188-191.
14. Gaisina L. *Citizen journalists in Kazakhstan and Tajikistan tell important stories of how they fought Covid-19* [Manbai elektron]. – Access mode: <http://newreporter.org...grazhdanskie...v...i-tadzhikistane...> (access date 05/05/2024)
15. *Research report. Determination of media preferences of the population of Tajikistan Republic: TV, radio, print publications, websites, social networks and messengers.* - Dushanbe, -2024. - 90s. [Electronic resource].
16. *Dictionary of foreign words. The 18th edition, stereotypical.* – M.: Russian language, 1989. -622 p.

УДК 070

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-150-154

**ЧОЙГОҲИ ВОҶЕИЯТ ВА
ТАХАЙЮЛ ДАР ГЌШАИ ҲАЧВИИ
“АНБЎР”-И РЎЗНОМАИ
“ҲАҚИҚАТИ ЛЕНИНОБОД”**

**МЕСТО ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ
И ВООБРАЖЕНИЯ В
САТИРИЧЕСКОЙ РУБРИКЕ
“АНБУР” ГАЗЕТЫ “ХАКИКАТИ
ЛЕНИНОБОД”**

**THE PLACE OF REALITY AND
IMAGINATION IN SATIRICAL
COLUMN «ANBUR» OF THE
NEWSPAPER «ХАКИКАТИ
ЛЕНИНОБОД»**

Маълянова Муаттархон Зайнидиновна,
унвонҷӯи кафедраи журналистика ва назарияи
тарҷумаи МДТ “ДДХ ба номи академик Бобочон
Ғафуров” (Хучанд, Тоҷикистон)

Маълянова Муаттархон Зайнидиновна,
соискатель кафедры журналистики и теории
перевода ГОУ «ХГУ им. академика Бободжона
Ғафурова» (Худжанд, Таджикистан)

Mavlyanova Muattarkhon Zainidinovna, applicant
for the department of journalism and theory of
translation under SEI “KhSU named after acad.
B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan)
e-mail: muattarknon.mavlyanova@bk.ru

Маводи яке аз гўшаҳои маъруфи ҳаҷвӣ “Анбур” мавриди омузишу баррасӣ қарор гирифтааст. Диққати асосӣ ба масъалаи воқеият ва тахайюл ва нақши онҳо дар ҷолибии анвои ҳаҷвӣ таваҷҷуҳ намудааст. Зикр шудааст, ки дар беитари осори ҳаҷвӣ пайванди воқеа, андеша ва аносири ҳаҷвӣ бо унсурҳои бадеият, баёни маҷозии андеша, фикрҳои ҷолиби киноятдор мушоҳида мегарданд, ки бешак ҳар хонандаро ба андеша кардан водор менамоянд. Таъкид гардидааст, ки дар гўшаи “Анбур” маводи ҳаҷвӣ ҳамчунин дар шакли манзум низ дучор мешаванд. Аз ҷумла таҳти ин рубрика ашъори ҳаҷвии шоири маъруфи тоҷик Муҳиддин Аминзода ҷой шудааст. Дар асоси таҳқиқу баррасии матолиби ҳаҷвии гўшаи “Анбур” хулосабарорӣ шудааст, ки маҳаки асосии он ҳама осори ҳаҷвиро воқеияти иҷтимоӣ ташиқил медиҳад ва онҳо ба инъикоси норасою камбудихӯи ҳаёти ҷомеа бахшида шудаанд.

Калидвожаҳо: гўшаи “Анбур”, рўзномаи “Ҳақиқати Ленинобод”, ҳаҷв, анвои ҳаҷвӣ, шеърҳои М.Аминзода

Рассматривается очень известная юмористическая рубрика «Анбур» в газете «Хакикати Ленинобод». Основное внимание уделено проблеме соотношения действительности и художественного воображения и их роли в привлекательности комического жанра. Отмечено, что в большинстве сатирических произведений наблюдается связь событий, размышлений и юмористических элементов с художественными элементами, метафорическим выражением мысли, встречаются интересные саркастические размышления, которые, несомненно, заставят задуматься каждого читателя. Подчеркивается, что в рубрике «Анбур» встречаются также стихотворные юмористические материалы, в том числе сатирические стихи известного таджикского поэта Муҳиддина Аминзода. На основе исследования и обзора сатирических материалов рубрики «Анбур» сделан вывод, что главным критерием всех сатирических произведений, посвященных отражению недостатков жизни общества, является социальная реальность.

Ключевые слова: газета «Хакикати Ленинобод», рубрика «Анбур», сатира, виды сатирического жанра, стихи М. Аминзода

This article studies and discusses one of the famous humorous columns “Anbur”. Analyzing comic works, the author focused primarily on the problem of reality and imagination and their

role in the attractiveness of the comic genre. According to the author, in most comic works there is a connection between events, thoughts and comic elements with artistic elements, metaphorical expression of thoughts, interesting sarcastic thoughts that will certainly make every reader think. Based on the research and review of satirical materials in the "Anbur" column, the author came to the conclusion that the main criterion of all satirical works is social reality.

Key words: "Anbur" column, newspaper "Haqiqati Leninobod", satire, types of satirical genre, M. Aminzoda

Олами эҷод нозуқиҳои хоси худро дорад ва равшан аст, ки на ҳар нафар метавонад, он чӣ меҳодад зебо баён намояду рангин тасвир бисозад. Ба хотири он ки чун дар ҳаҷвияҳои адабӣ ва анвои ҳаҷвӣ воқеияту тахайюли рангин ба гунаи муҳталиф пешниҳод мегарданд, мо тасмим гирифтем, ки дар ин мақола то ҳадди имкон ин масъаларо яъне таносуби воқеият ва тахайюлро дар матолиби ғӯшаи "Анбур" мавриди омӯзишу баррасӣ қарор диҳем.

Дар мавриди воқеият ва тахайюл дар осори ҳаҷвӣ муҳаққикони зиёде андешаҳои хешро баён намудаанд. Муҳаққикони тоҷику хоричӣ А.Саъдуллоев, М.Муродов, А.Мавлонов, Л.Колашников, Е.Прохоров, А.Горбунов ва дигарон нуктаи назари худро баён доштаанд. Дар бештари ин таҳқиқот зикр гардидааст, ки воқеият ва тахайюл дар публитсистика бояд бамаврид истифода гардад. Масалан, олими рус С.Гуревич бар он ақида аст, ки "ҳама гуна саҳнаҳои тахайюлӣ бояд муносиби қаҳрамон сохта шаванд" [1,207]. Чунончӣ, агар дар бобати нафари дурӯғгӯӣ маводе омода гардад, зарур аст, ки он чун рӯзномаи он нафар нигошта шавад, ки ӯ имрӯз бо дурӯғгояш боз ба кӣ зиён мерасонад ва ё боз чи дурӯғгое мегӯяд.

Яке аз нозуқиҳои хоси ҳаҷв ва анвои он ин, пеш аз ҳама, бардошт аз воқеияти зиндагӣ ва иллату норасоиҳои чомеа ба ҳисоб рафта, омили дигаре, ки воқеан дар муассирӣ ва ҷолибии матолиби ҳаҷвӣ заминаи мусоид мегузорад, ин мушоҳидакору ҳақиқатнигор будани муаллифи он мебошад. Ин ҳама дар натиҷаи омезиш бо унсурҳои бадеӣ ва тахайюли бою рангин маншаи эҷоди ҳаҷвияҳои адабӣ-публитсистӣ мегардад. Суоле пеш меояд, ки ҳаҷв чун василаи муассири баён ба воқеият чи иртиботе дошта метавонад, дар ҳоле, ки тахайюл низ дар он мушоҳида мегардад? Дар ин маврид танҳо ҳаминро метавон гуфт, ки бидуни омӯзиши ҳаёту воқеияти чомеа ҳаҷвнигор наметавонад, матолибе омода созад, ки дархури он замон бошад. Дар ҳоле, ки матолиби ҳаҷвӣ ба талаботи айёму табиати инсонӣ, агар созгору мувофиқ наояд, пас наметавон аз ҷолибии навиштаҳои ҳаҷвӣ ёдовар гардид. Омилҳои сатҳӣ ва умумӣ будани матлабҳои ҳаҷвиро ба риштаи таҳқиқ кашида, муҳаққиқ Ш.Мӯсоев чунин андеша дорад, ки "афсӯс, омӯзиши ҳаёти воқеӣ ва тахайюли рангин мақоми хешро то ба ҳол пайдо накардааст. Аз ин рӯ ҳаҷви мо сатҳӣ ва умумӣ мебошад"[4,10].

Ба андешаи мо ақидаи муҳаққиқ Ш.Мӯсоев дар ин замина комилан ҳадди ниҳони ин масъала ба шумор намеравад. Зеро раванди мутолиа ва омӯзиши матолиби ҳаҷвии ғӯшаи "Анбӯр"-и нашрияи "Ҳақиқати Ленинобод" ["Ҳақиқати Суғд"-и ҳозира М.М.] нишон дод, ки бештари навиштаҳо дар асоси воқеияти иҷтимоӣ таълиф шуда, бо услуби бадеӣ омезиш гардидааст, ки ин омезиш, ба андешаи мо, омили муассиру ҷолиб гардидани навиштаҳои ҳаҷвии мазкур гаштааст. Тавре мушоҳида намудем, дар яке аз шумораҳои нашрияи мазкур дар ғӯшаи "Анбӯр" мактубе бо унвони "Анбӯри азиз!" дарҷ шудааст, ки муаллифи он бо тасвирҳои зебо вайронаву харобазор будани баъзе кӯчаҳои шаҳри Хучандро мавриди тозиёна қарор додааст. Дар мактуб омадааст: "Ҳоҳишмандам ки «Аз нӯги ҳамир фатир» карда, як боракак бо микдори тавоноии худ аз ғӯши чапи қорқунони хоҷагии коммуналии шаҳри Ленинобод сахтакак кашида мон, то ки онҳо чашмони шираолудашонро калонтар кушода, кӯчаҳои баландию чуқурчазор, ифлосу «пудраи бепул» пошандаи Озодӣ, Мопр, Чорбоғ, Горкий, Хучум ва Набережнаяро бемалол бинанд. Агар ҳавсала карда аз кӯчаҳо гузашта монӣ,

хамон замон маҷбур мешавӣ, ки пойафзолатро ба пардозчию либосатро ба тағораи чомашӯӣ командировка кунӣ. Охир ба ин аҳвол то кай тоқат кунем!» [6,3].

Тавре мушоҳида мешавад, дар ин мактуб муаллиф воқеиятро бо бадеият омезиш дода, ибораи “пудрай бепул”-ро дар мавқеяш истифода намудааст. Мақсади муаллиф дар ин ҷо хоку чанг аст, ки ҳамарӯза аз он кӯчаҳои номбурда ба осмон мехезад. Маҳз ҳамин ибора вазъи он кӯчаҳоеро, ки мавриди таваҷҷуҳи муаллиф қарор гирифтаанд, возеху равшан тасвир намуда, ҳамзамон вожаи русии “командировка” низ таваҷҷуҳи хонандаро ҷалб месозад. Ба андешаи мо шояд бо назардошти он ки маводи мазкур ҳаҷвӣ аст, муаллиф истифодаи калимаи мазкурро дар ин ҷо муҳим шуморидааст. Бо мутолиаи ин навишта як табассуме дар лабҳо пайдо мешавад, аммо ин табассум аз пайи худ боз дарде дорад. Ба қавле “ҳаҷв ин шодиест, ки андӯх дорад” [4,11].

Дар ин маврид метавон чунин илова намуд, ки ин андӯх зодаи он ҳама норасоӣҳо ва иллатҳои чома мебошад, ки муаллифони ҳаҷвияҳо ва матолиби ҳаҷвӣ онҳоро бо услубҳои хос инъикос мекунанд.

Ҷоиз ба зикр аст, ки баъзе матолиби ҳаҷвӣ бо тариқи назм низ дарҷ гардидааст, ки назм бидуни тахайюл ва бадеият буда наметавонад. Дар ғушаи “Анбур” шеъри М.Аминзода таҳти унвони “Арзи ариза” дарҷ гаштааст:

*Ариза арз кард охир ба сардор,
Ки «ман дар дела мехобам-чӣ бекор?
Ба кори соҳиби ман чорае ҷӯед,
Ҷавоби «ҳаю не» бар вай бигӯед.*

Чунончӣ мушоҳида мешавад, дар ин шеъри ҳаҷвӣ ариза ба забон омада, аз сардораш хоҳиш мекунад, ки ӯро ҳам варақ занаву ҷавоби ҳаю-неяшро ба соҳибаш бирасонад, охир аз хобидан ҳам ба ҷое расидааст. Унвони шеър ҷолиб буда, ҳар нафаре, ки ин шумораи нашрияро варақ мезанад, ҳатман шеъри мазкур аз назараш ғойб намемонад.

*Чу ман бисёрҳо дар дела таҳ-таҳ,
Бихобиданд ҳафта-ҳафта, маҳ-маҳ.
Намеом мо ҳаргиз ба хотир,
Мағору пӯпанақ баistem, охир!*

Шоир аз забони ариза гӯё иттилоъ медиҳад, ки ман тӯли чандин моҳ боз дар кадом як “дела” қабат-қабат монда шуда, хоби ноз дорам. Аз он ки мо дар дохили ин “дела”-ҳо хоби ноз дорем, касе ба хотираш ҳам намеорад, аз ин ҳама интизориҳои бепоён мағор кардаем. Дар ин порча тавре мушоҳида мешавад, боз калимаи русии “дела” истифода шудааст. Аз як нигоҳ ин шеър басо ҷолиб ба назар расад ҳам, аммо дар асл шеъри мазкур танқидӣ буда, эътирозе ба миён овардааст. Шоир ин ҳадафи хешро метавонист, бо як ё ду ҷумлае баён созад, аммо бо назардошти ҷолибияти матолиби ҳаҷвӣ, ба вежа шеъри ҳаҷвӣ мақсади худро хостааст ифшо намояд:

*Зи номи соҳибон ҳастем мо арз,
Чӣ гап, ки оқибат аз арзҳо арз!»
Ҷавобаш дод сардори идора:
«Манам якка, шумоён бешумора.
Магар коре ҷуз ин дигар надорам,
Дигар таъвишу дарди сар надорам?!
Биёбад то ба худ роҳи гурезе,
Зи нав зад бар дарун худро ба тезӣ.
Кунун, Анбур, кори ин кашола,
Ба ҷои чорабин бошад ҳавола!». [5]*

Қолибияти шеъри мазкур дар он аст, ки сухан дар бораи аризаи номаълум ва номуайян рафта, он қаҳрамони мушаххас надорад. Ба андешаи мо ин шева аз чанд чиҳат писандида аст:

Аввалан, чиҳати хубии ин шеваи нигориш, пеш аз ҳама, дар он аст, ки ин таъкиду ишораҳо метавонанд ба ҳама раису сарварони хоҷагиҳо ва умуман, муассисаҳои мухталиф таъсири худро расонанд ва онҳоро ба масъулиятшиносӣ водор кунад.

Баъдан, ин шева ғӯиё як навъ хушдорест ба он ҳама шахсони масъул, ки нисбати арзи мардум нописандӣ доранд.

Чун доманаи публицистика фарох аст, вобаста ба шароит ва рушди ҷомеа он низ дар марҳалаҳои мухталиф вусъати тоза пайдо карда, дар инъикоси умдатарин масъалаҳои ҷомеа ва норасоӣҳои он мусоидат мекунад. Раванди омӯзиш ва таҳқиқи мавзӯи нишон дод, ки публицистикаи ҳаҷвӣ низ дар баробари бозтоби муаммо ва норасоӣҳои ҷомеа пайванди бадеият ва таҳайюл буда, дар мавридҳои зарурӣ аз ин ҷузъиёт ба таври васеъ истифода мебарад. Шеваи нигориши осори ҳаҷвӣ аз ҳар эҷодкор талаб мекунад, ки ба ҷузъиёти муҳимми таълифи навъҳои жанри ҳаҷвӣ тавачҷӯх намоянд. Аз ибтидо то ба имрӯз равшан аст, ки он ҳама воситаҳои тасвир, пеш аз ҳама, барои рангину қолиб ифода гардидани фикр ва ҳамзамон возеҳу барҷаста ифода гардидани ғояву мазмун мусоидат менамояд.

Масалан, яке аз матлаби ғӯшаи “Анбур”, ки боиси тавачҷӯҳи мо гардид, “Карнайҳои гунгалак, карнайчиҳои сергап” унвон дорад. Қурбон Баҳлулзода муаллифи навишта аз сатҳи пасти хидматрасониҳои соҳаи радиошунавонӣ шикоят карда, чунин таъкид менамояд, ки қариб ҳар рӯз дар байни радиодорону коркунони узелҳои радиошунавонӣ мочаро такрор мешавад. Ба хотири қолиб ва таъсирбахш гаштани матлиб муаллиф суҳбати чанд нафарро меорад, ки ба хонанда асли воқеаро баён месозад:

“Овози карнаи радиои мо хаста шудааст, фақат пичирос зада гап мезанад, ягон табобат намекунад-мӣ?

-Гулӯяшро камтар равшан кунед, чарангас карда гап задан мегирад!

-Карнаи радиои мо чанд рӯз аст, ки тимоқ шудагӣ барин. Бо овози дӯр-дӯру хир-хир базӯр гап мезанаду бечора мақсадашро фаҳмонда наметавонад...

-Ба ҳамин ҳам шукр кунед, азони дигарон тамоман аз гап мондаанд.

-Радиои мо чаро дам гап мезанаду дам хомӯш шуда мемонад?

Баъзе рӯзҳо нисфи консерт ва ё ягон ахбороти нағзери мешунаведу нисфаш насия мешавад.

-Ин гапи кӯҳна-ку. Навашро ғӯед!

-Карнаи радиои мо бошад тамом гунг шуда мондагӣ.

-»Давои қурут оби ҷӯш» гуфтанд. Гунг ки шуд ҳамоно ба наваш иваз кунед монед. На шумо ба ташвиш мемонеду на мо.

-Овози радиои мо бад не. Вале як гуноҳе дорад, ки дар давоми шунавондан хуштаккашиҳои ғӯшкаркунак бебаркаш шунида мешаванд. Масалан, якбора “Тошкентдан гапирамиз» шунида мешаваду ҳамоно хомӯш шуда, «Радиошунавонии Сталинобод шунавонидани имрӯзаи худро ба охир мерасонад» шунида мешавад”[7].

Муаллиф дар навиштаи зерин аз ибораҳои қолиб, ба монанди “карнаи радиои мо тимоқ шудагӣ”, “радиои мо гунг шуда мондагӣ”, “хуштаккашиҳои ғӯшкаркунак” ва чанди дигар хуб истифода намудааст, ки маводро твъсирноку қолиб намудааст. Дар ин замина бояд гуфт, ки маҳз ин нуктаҳои қолиб дар барҷастатар нишон додани муаммо низ мусоидат ардаанд. Бо мутолиаи қисмати аввали маводи мазкур суоле пеш меояд, ки ин масъала дар кучо бошад? Ҷавоби ин савол дар қисмати охири мавод оварда шудааст:

“Хонандаи муҳтарам, набояд дар тааҷҷуб монед, ки ин суҳбат кай ва дар кучо барпо гардида бошанд? Ин суҳбат ҳамин рӯзҳо дар шахрҳои Конибодому Ленинобод, Исфараю Ҷротеппа давом дорад. Дар натиҷаи холабағамии баъзе коркунони узелҳои

радиошунавонӣ, бепарвогии коркунони шӯбаҳои маданият нуктаҳои радио, махсусан дар маҳаллаҳои канори шаҳру кишлокҳои дурдааст гунгу гунгалак шуда мондаанд.

Бисёр нағз мешуд, ки ташкилотҳои дахлдор дар бораи муолиҷа қардани касалиҳои кори радиошунавонӣ чораҳои профилактикӣ гузаронанд [7].

Баррасии маводи мазкур собит мекунад, ки дар матлабҳои ҳаҷвӣ тахайюл дар заминаи воқеият зуҳур қарда, дар рангину таъсирбахш шудани мавод таъсири бевосита дорад. Ба андешаи мо баёни масъалаҳои мухталифи змон ва норасоии ҷомеа бад-ин шева аз назари масъулин дур намест. Ба қадом далел? Бояд гуфт, ки чун нафаре, ки ин навиштаҳо мутолиа менамояд, дар ибтидо шояд бихандад, аммо баъдан чун ҳадафи муаллифро дарк менамояд, барои бартараф намудани масъалаи зикршуда шояд мекушад.

Муҳаққиқи соҳаи журналистика М.Муродов дар мавриди воситаҳои тасвир дар ҳаҷви публитсистӣ андеша дорад, ки “ҷиҳатҳои услубӣ, забон ва воситаҳои тасвир дар ҳаҷви публитсистии тоҷик яқсон нест. Масалан, дар маводи ҳаҷвии матбуоти даврии солҳои 1920-1930 воситаҳои тасвир ба рӯҳияи замон, вазифагузориҳои ҳукумату ҳизби айём мувофиқ қунонида шудаанд” [2,270].

Таҳлилу баррасии ғӯшаи “Анбур” маълум қард, ки матолиби он низ бо истифода аз воситаҳои тасвир таълиф гардида, бештар заминаи иҷтимоӣ доранд. Муаллифон ҳамеша бад-он кӯшидаанд, ки мушкилоту норасоии ҷомеаро ба гунаҳои мухталифи ҳаҷвӣ бозгӯӣ намоянду дар роҳи ҳалли он ҳама масъалаҳо мусоидат намоянд. Дар ҳар матолиби ҳаҷвӣ тахайюли бою рангин, усули дарки воқеияти реалӣ ва малакаи ҳаҷвнигорӣ мушоҳида мешавад.

Таҳқиқу омӯзиши мо нишон дод, ки дар бештари матлабҳои ҳаҷвӣ пайванди воқеа, андеша ва омезиши аносири ҳаҷвӣ бо унсурҳои бадеият ба назар расиданд. Баёни мачозии андеша, фикрҳои ҷолиби киноятдор низ дар бархе аз навиштаҳо мушоҳида гардиданд, ки бешак ҳар хонандаро ба андеша қардан водор месозад. Бо мутолиа ва баррасии матолиби ҳаҷвии ғӯшаи “Анбур” метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки маҳаки асосии онро воқеияти иҷтимоӣ ташкил менамояд. Дар меҳвари ҳама навиштаҳои ҳаҷвӣ, ки бештар воқеият ва тахайюли ҳаҷвӣ мушоҳида мегарданд, масъалаҳои мухталиф нақши бориз дошта, дар омезиш бо аносири ҳаҷвӣ ва адабӣ рангину ҷолиб тасвир ёфтаанд. Предмети инъикоси матолиби ҳаҷвӣ, пеш аз ҳама, проблемаҳои ҷомеа ва иллату норасоии замон ба ҳисоб меравад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Гуревич, С.М. Газета: вчера, сегодня, завтра / С.М. Гуревич. – Москва: Аспект-пресс, 2004. – 288 с.
2. Муродов, М. Публицистикаи ҳаҷвӣ[масъалаҳои пайдоиш, инкишоф ва таҳаввул] / М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 320 с.
3. Мӯсоев, Ш. Бурду бохти ҳаҷв / Ш. Мӯсоев//Адабиёт ва санъат. – №40, 5.10.2006.
4. Аминзода, М. Арзи арза/ М.Аминзода// Ҳақиқати Ленинобод. № 137, 8.07.1956.
5. Додо Р. Анбӯри азиз / Р. Додо// Ҳақиқати Ленинобод. – №166, 20.08.1955.
6. Қурбон, Б. Қарнайҳои гунгалак, қарнайчиҳои серған/ Б.Қурбон// Ҳақиқати Ленинобод. – №65, 28.03.1956.

REFERENCES:

1. Gurevich, S.M. Newspaper, yesterday, today, tomorrow / S.M. Gurevich. - M: Aspect-press, 2004. - 288 pp.
2. Muradov, M. Comic Journalism [issues of origin, development and evolution] / M. Muradov. - Dushanbe: «Irfan», 2015. -320 pp.
3. Musaev, Sh. Victory and Loss of Comedy / Sh. Musoev//Literature and art. – No. 40, 5.10.2006.
4. Aminzoda, M. Application Form/ M. Aminzoda// Truth of Leninabad. No. 137, 8.07.1956
5. Dodo R. Dear Anbur / R. Dodo// The truth of Leninabad. – No. 166, 20.08.1955
6. Qurban, B. Loud trumpets, loud trumpets/ B. Qurban// Truth of Leninabad. – No. 65, 28.03.1956.

МУНДАРИЧА СОДЕРЖАНИЕ

5.6 (07 00 00) ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

5.6.1 (07 00 02) Отечественная история

<i>Абдурашитов Ф.М. Политика монокультуры хлопка в Советском Таджикистане.....</i>	5
<i>Аюбов А.Р. Эътиқоди тоисломии туркҳои Осӣи Миёна.....</i>	13
<i>Набизода М.С. Краткая характеристика русскоязычных источников по истории Кокандского ханства.....</i>	19
<i>Одинаев А.Н., Божинская (Арандаренко) Л.В., Борошко С.Л. Экспедиция ҳарбию илмии Шаҳрисабз (август 1870).....</i>	24
<i>Юсупова З.Ш. Хатари хушунат дар оила ва роҳҳои неигирии он.....</i>	32
5.6.7. (07.00.15) История международных отношений и внешней политики	
<i>Шарифзода А.А. Сиёсати давлатии ҷавонони Пеишвои миллат:тадбирҳои бисёрҷанба ва дастовардҳо.....</i>	40

5.9 (10 01 00) ФИЛОЛОГИЯ

5.9.2 (10 01 03) Литература народов мира (таджикско-персидская литература)

<i>Аиранова Т.Ҳ. “Фавоид-ул-фуод”-и Ҳасани Деҳлавӣ ва ҷойгоҳи он дар адабиёти форсзабони Ҳинд.....</i>	50
<i>Манонова М.Т. Вижагиҳои корбурди санъати талмеҳ дар осори Кисоии Марвазӣ.....</i>	64
<i>Мирзоев С.Х. Соинуддини Хучандӣ ва рисолаи “базм ва разм”-и ӯ.....</i>	75
<i>Ўрунова М.Р. Ошноизудой дар эҷодиёти Соиби Табрезӣ.....</i>	84

5.9.6 (10 02 22) Языки народов зарубежных стран (иранские языки)

<i>Мавлонзода Ш.М. Роҷеъ ба баъзе вижагиҳои хунари номанигории Садриддин Айнӣ...</i>	95
<i>Хочаева М.О. Хусусиятҳои корбурди муродифот дар осори форсии Сухравардӣ.....</i>	103
<i>Ҳасанзода А.А. Хусусиятҳои корбурди вомвожаҳои тоҷикӣ дар забони туркии қадим.....</i>	114

5.9.8 (10.02.00) Теоретическая, прикладная и сравнительно-сопоставительная лингвистика

<i>Саломова Д.И. Вижагиҳои маъноии аврупоизмҳо дар лугати русӣ ба форсии А.В. Старчевский.....</i>	120
<i>Шаринова Ш.М. Усулҳои тарҷумаи исмҳои сохтаи бо пасванди –ӣ ташиаккулёфтаи «Маснави маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ ба забони англисӣ.....</i>	132

5.9.9. (10.01.10) Медиакоммуникации и журналистика

<i>Дадобоева М.М. Баъзе мулоҳизаҳо дар бораи пайдоиши ва рушди журналистикаи шаҳрвандӣ.....</i>	139
<i>Мавлянова М. Ҷойгоҳи воқеият ва тахайюл дар гӯшаи ҳаҷвии “Анбӯр”-и рӯзномаи “Ҳақиқати Ленинобод”.....</i>	150

CONTENTS

5.6. (07 00 02) HISTORICAL SCIENCES

5.6.1 (07 00 02) Domestic history

<i>Abdurashitov F.M. The Policy of Cotton Monoculture in Soviet Tajikistan.....</i>	5
<i>Ayubov A.R. Pre-Islamic Belief of the Turks of Central Asia.....</i>	13
<i>Nabizoda M.S. Brief Description of Russian-Language Sources on the History of the Kokand Khanate.....</i>	19
<i>Odinaev A.N., Bozhinskaya (Arandarenko) L.V., Boroshko S.L. Shahrizabz Military-Scientific Expedition (August 1870).....</i>	24
<i>Usupova Z.Sh. Danger of Family Violence and Ways of its Prevention.....</i>	32

5.6.7. History of international relations and foreign policy

<i>Sharifzoda A.A. The State Youth Policy of the Leader of the Nation: Multidimensional Measures and Achievements.....</i>	40
--	----

5.9 (10 01 00) PHILOLOGY

5.9.2 (10 01 03) Literature of the peoples of the world (Tajik-Persian literature)

<i>Ashrapova T.Kh. Literary Production Entitled as “Goodness of the Heart” by Hasan Dehlavi and its Place in Indian Literature Written into Persian.....</i>	50
<i>Manonova M.T. Features of Using the Figures of Reminiscence (Talmeh) in the Creative Work of Kisai Marvazi.....</i>	64
<i>Mirzoev S.Kh. Soinuddin Khujandi and his Treatise “Bazm va Razm”.....</i>	75
<i>Urunova M.R. “Defamiliarization” in the Works of Sohob Tabrezi.....</i>	84

5.9.6 (10 02 22) Languages of the peoples of foreign countries (Iranian languages)

<i>Mavlonzoda Sh.M. On Some Peculiarities of Sadriddin Ayni’s Epistolary Skill.....</i>	95
<i>Khojaeva M.O. Peculiarities of Using of Synonyms in Persian-Tajik Treatises of Suhrawardy.....</i>	103
<i>Hasanzoda A.A. Peculiarities of Using of Tajik Borrowings in Ancient Turkic Language.....</i>	114

5.9.8 (10 02 20) Theoretical, applied and comparative linguistics

<i>Salomova D.I. Semantic Peculiarities of Europeanisms in the Russian-Persian Dictionary by A. V. Starchevsky.....</i>	120
<i>Sharipova Sh.M. Translation Method of Derivative Nouns Formed with the Suffix -ū in “Mathnawii Ma`Navi” by Jaloluddin Balkhi into English Language.....</i>	132

5.9.9. Mediacommunications and Journalism

<i>Dadoboeva M.M. Some Considerations Beset with Citizen Journalism Emergence and Development.....</i>	139
<i>Mavlyanova M.Z. The Place of Reality and Imagination in Satirical Column «Anbur» of the Newspaper «Hakikati Leninobod».....</i>	150

БАРОИ ИТТИЛОЪ:

Маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ» нашрияи илмӣ-назариявии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон буда, аз силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ иборат мебошад ва тибқи «Қонун дар бораи матбуот ва воситаҳои ахбори умум» ба нашр омода мешавад. Маҷалла дар шакли электронӣ аз нашр бароварда, дар сомонии расмӣ худ, ки бо суроғай (домени) www.vestnik.tj номнавис шудааст, ҷойгир карда мешавад.

Аҳдофи маҷаллаи илмӣ тақризшавандаи «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»

- инъикоси саривақтии натиҷаҳои фаъолияти тадқиқотии олимони ҶТ, ҳамчунин олимони мамолики хориҷаи наздику дур тибқи соҳаҳои зерини илм: улуми таърихшиносӣ ва филология.

- инкишофи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи таърихшиносӣ ва филология;

- ба муҳаққиқон фароҳам сохтани имкони нашри натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои илмӣ;

- инъикоси масоили мубрам ва самтҳои ояндадори улуми таърихшиносӣ ва филология;

- ҷустуҷӯи донишҳои нав барои рушди иҷтимоию иқтисодии ҶТ умуман ва минтақаҳои он;

- тарғиби дастовардҳои фаъолияти илмӣ тадқиқотии олимони ДДХБСТ, ҳамчунин олимони донишгоҳҳои дигар ва муассисаҳои маорифу илми ҶТ.

Шартҳои нашри мақола дар маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»

- ҳайъати таҳрири маҷалла мақолаҳои илмӣ, тақризҳо, обзорҳои илмӣ қаблан дар нашрияҳои ҷопию электронӣ нашрнашударо барои баррасию нашр қабул мекунад, ки ғояҳои илмӣ, натиҷаҳои дастовардҳои тадқиқоти бунёдии назарӣ амалиро оид ба соҳаҳои дониш дар улуми таърихшиносӣ ва филология дарбар гиранд;

- қарор дар бораи нашр ё радди нашр дар асоси муҳиммият, навоарӣ ва аҳамияти илмӣ маводи пешниҳодгардида қабул карда мешавад;

- муаллифон (ҳаммуаллифон) масъулияти саҳеҳии иттилооти илмӣ пешниҳодгардида ва ҳамаи додҳоеро, ки мақола, обзорҳо ва тақризҳо дар бар мегиранд, ба зиммадоранд;

- ҳамаи маводи ба идораи маҷалла омада ҳатман дар сомонии antiplagiat.ru мавриди тафтиш қарор мегиранд, сипас ҳайъати таҳрир муаллифон (ҳаммуаллифон)-ро дар бораи натиҷаи арзёбии дастанвис ва ба тақризи минбаъда қабул шудани мавод ё радди пешниҳоди он ба тақриз огоҳ мекунад;

- мақола, обзор ва тақризҳои ба идора омада дар сурати ҷавоби мусбат баъди тафтиш дар сомонии antiplagiat.ru ба мақсади арзёбии онҳо аз ҷониби мутахассисони пешбари соҳаҳои дахлдори илм ба тақризи дохилӣ ирсол мегарданд;

- мақолаҳои ба тақризи дохилӣ пешкашшуда бояд пурра тибқи талаботе, ки дар сомонии маҷалла: www.vestnik.tj зикр гардидаанд, таҳия карда шаванд;

- агар дар тақриз оид ба ислоҳу тақмили мақола тавсияҳои пешниҳод шуда бошанд, ба муаллиф эроду мулоҳизаҳои муқарриз (бе сабти ному насаби ӯ) барои тақмилу ислоҳи мавод ирсол мешавад;

- муаллиф маводи тақмилдодаро ба идораи маҷалла мефиристад ва идора онро яқоя бо ҷавоби муаллиф тибқи ҳар моддаи эродҳо ба тақризи тақрорӣ мефиристад.

- ҳайъати таҳрир ба таҳрири мақола бидуни тағйир додани мӯҳтавои илмӣ он ҳақ дорад. Хатоҳои имлоию услубиро мусахҳеҳ бидуни мувофиқа бо муаллиф (ҳаммуаллифон) ислоҳ мекунад. Дар мавридҳои зарурӣ ислоҳҳо бо муаллиф (ҳаммуаллифон) мувофиқа карда мешавад;

- варианти барои такмил ба муаллиф (хаммуаллифон) фиристода бояд дар мӯҳлати муқарраргардида, баъди ворид сохтани ислоҳу тағйирот дар намудҳои электронӣ ва чопӣ ба идора баргардонда шавад;

- мақолаҳое, ки ба чоп қабул нашудаанд, ба муаллиф (хаммуаллифон) баргардонда намешаванд. Дар мавриди радди чопи мавод идораи маҷалла ба муаллиф (хаммуаллифон) раддияи мудаллал ирсол мекунад;

- тибқи дархости шӯроҳои коршиносии ҚОА назди Президенти ҚТ ва ҚОА Вазорати илм ва таҳсилоти олии ФР идораи маҷалла ба онҳо тақризҳоро пешниҳод мекунад.

Талабот ба таҳияи мақолаҳо (обзорҳо, тақризҳо), ки ба маҷаллаи илмию назариявии «Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ» барои чоп ирсол мегарданд

1. Барои ҷойгир кардан дар маҷалла мақола, тақриз ва обзорҳои илмӣ тибқи ихтисосҳои илмӣ 5.6.1 (07 00 00) – **Илмҳои таърих ва археология** (рамзҳои 5.6.1 (07.00.02); 5.6.5 (07.00.09); 5.6.7 (07.00.15); 5.6.3 (07.00.06) ва 5.9 (10 00 00) – **Илмҳои филология** (рамзҳои 5.9.2 (10.01.03); 5.9.9 (10.01.10); 5.9.8 (10.02.20); 5.9.6 (10.02.22)), ки қаблан дар ҳеч ҷой чоп нашудаанд, қабул мегарданд.

2. Муаллифон ба идораи маҷалла ҳатман бояд ҳуҷҷатҳои зеринро пешниҳод кунанд:

- матни мақола ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, ки дар гунаи ҷопии он муаллиф (хаммуаллифон) имзо гузоштаанд;

- тақризи доктор ё номзади илм, ки ба он шӯъбаи кадрҳои ҷои қори муқарризи мӯҳр гузоштааст;

- маълумотнома аз ҷои таҳсил (барои аспирантҳою магистрантҳо)

- гунаи ҷопии ҳуҷҷатҳо ба идора ба суроғаи зерин ирсол мешавад: 735700, ҚТ, вилояти Суғд, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1, ДДХБСТ, бинои асосӣ, утоқи 309

Гунаи электронии мақола ба почтаи электронии vestnik-tsulbp@mail.ru ирсол мешавад. Телефон барои маълумот: 8 (3422) 2-05-63; суроғаи сомона www.vestnik.tj

Тибқи талаботи ҚОА назди Президенти ҚТ ва ҚОА Вазорати илм ва таҳсилоти олии ФР мақола бояд унсурҳои зеринро дарбар гирад:

- индекси УДК ва ББК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);

- ному насаби пурраи муаллиф (хаммуаллифон) ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- унвони илмӣ, дараҷаи илмӣ муаллиф (хаммуаллифон), ном ва рамзи ихтисоси илмӣ (тибқи номгӯй), ки тадқиқот тибқи он сурат мегирад, ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- аспирантон унвонҷӯён, муаллифон, докторантҳо номи кафедра ва муассисаи илмиро (магистрантҳо – самти тайёриро) ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- зикри мансаб, ҷои қор, шахру мамлакат ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- e-mail;

- номи мақола ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ, ё тоҷикию русию англисӣ (бо ҳарфҳои калон, ҳуруфи Times New Roman 14 ё Times New Roman TJ 14);

- чакида ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ аз 100 то 150 вожа бо сабти мақсаду вазифаи таҳқиқ, баёни мухтасари қор ва хулосаҳои асосие, ки навоари илмӣ корро дар бар мегирад;

- вожаҳои калидӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ оварда мешаванд (5-7 калима ё ибора, ки ду ё се вожаҳо дарбар мегирад);

- ба мақола ҳатман номгӯи маохизи мавриди истифода бо зикри танҳо сарчашмаҳои иқтибосгардида замима мешавад; Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо назардошти

саҳифаи умумии сарчашмаи истифодашуда навишта мешавад. Рӯйхати мазкур аз рӯйи тартиби овардани иқтибосҳо ва мувофиқи талаботи ГОСТ таҳия карда мешавад;

- иқтибосҳо дар қавсайн бо қайди рақами адабиёт аз рӯи рӯйхати сарчашмаҳо ва саҳифаи он бояд ишора шаванд;

- матни мақолаи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд пурра аз назари таҳрир гузаронида шавад ва аз ғалат тоза бошад.

Мақолаҳое, ки ба идораи маҷалла бо нақзи талаботи мазкур ирсол мегарданд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Масъулияти боэътимодии аснод ва мӯҳтавои мақолот бар дӯши муаллифон ва муқарризон мебошад.

Идораи маҷалла

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

«Вестник ТГУПБП» - научно-теоретический журнал Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, публикующий материалы серии общественных и гуманитарных наук, издаётся согласно закону Республики Таджикистан «О печати и средствах массовой информации». Журнал издается в электронной версии и размещается на официальном сайте, зарегистрированном по адресу (домену) www.vestnik.tj.

Целями научного рецензируемого журнала «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук» являются:

- оперативное освещение результатов исследовательской деятельности учёных Республики Таджикистан, а также учёных стран ближнего и дальнего зарубежья по следующим отраслям науки: филологические науки, исторические науки и археология;
- развитие международного сотрудничества в сфере языкознания, литературоведения, истории и археологии;
- предоставление возможности исследователям публиковать результаты научных изысканий;
- освещение актуальных проблем и перспективных направлений филологических и исторических наук;
- поиск новых знаний для духовного и социального развития населения Республики Таджикистан в целом и её регионов;
- пропаганда достижений научно-исследовательской деятельности учёных Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, а также исследователей других вузов и учреждений образования и науки Республики Таджикистан.

Условия публикации статей в журнале «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук»:

- редакционная коллегия журнала принимает для рассмотрения и публикации ранее не опубликованные в печатных и электронных изданиях научные статьи, рецензии, научные обзоры, отзывы, содержащие научные идеи, результаты и достижения фундаментальных теоретических и прикладных исследований по следующим отраслям знания: филологические науки, исторические науки и археология;
- решение о публикации или об отказе в публикации принимается на основе актуальности, новизны и научной значимости представленных материалов;
- авторы (соавторы) несут всю полноту ответственности за достоверность представляемой научной информации и всех данных, содержащихся в статьях, отзывах, обзорах и рецензиях;
- все представленные в редакцию журнала материалы в обязательном порядке проходят проверку на сайте antiplagiat.ru, после чего редколлегия извещает авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи и сообщает о приёме материала к дальнейшему рецензированию или об отказе от рецензирования;
- поступившие в редакцию статьи, отзывы, обзоры и рецензии в случае положительного ответа после проверки на сайте antiplagiat.ru направляются на внутреннее рецензирование с целью их экспертной оценки ведущими специалистами в соответствующей отрасли науки;
- статьи, допущенные к внутреннему рецензированию, должны быть оформлены в полном соответствии с требованиями, предъявляемыми к публикациям, которые размещены на сайте журнала: www.vestnik.tj;
- если в рецензии содержатся рекомендации по исправлению или доработке статьи, автору направляются замечания и предложения рецензента (без указания сведений о нём) для доработки и исправления материала;
- доработанный материал представляется автором в редакцию журнала и направляется на повторное рецензирование вместе с ответом автора по каждому пункту замечаний;

- Редакция имеет право на редактирование статей без изменения её научного содержания. Орфографические и стилистические ошибки исправляются корректором без согласования с автором (авторами). При необходимости правка согласуется с автором (авторами);

- вариант статьи, направленный автору (авторам) на доработку, должен быть возвращён в редакцию в оговоренный срок с внесёнными исправлениями и изменениями в электронном и распечатанном виде;

- статьи, не принятые к опубликованию, автору (авторам) не возвращаются. В случае отказа от публикации материала редакция направляет автору (авторам) мотивированный отказ;

- редакция предоставляет рецензии по запросу экспертным советам ВАК при Президенте и ВАК Министерства науки и высшего образования РФ.

Требования к оформлению статей (обзоров, отзывов, рецензий), присылаемых для публикации в научно-теоретический журнал «Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук»

1. Для размещения в журнале принимаются ранее нигде не опубликованные научные статьи, обзоры, рецензии, отзывы, соответствующие научным специальностям: 5.6 (07 00 00) – **Исторические науки и археология** (шифры 5.6.1 (07.00.02); 5.6.5 (07.00.09); 5.6.7 (07.00.15); 5.6.3 (07.00.06) и 5.9 (10 00 00); **Филологические науки** (шифры 5.9.2 (10.01.03); 5.9.9 (10.01.10); 5.9.8 (10.02.20); 5.9.6 (10.02.22)).

2. Авторы в обязательном порядке предоставляют в редакцию следующие документы:

- текст статьи на таджикском, русском или английском языках объемом 15-20 страниц с обязательной подписью автора (авторов) на печатном варианте статьи;

- рецензию доктора наук, заверенную в отделе кадров по месту его работы;

- справку с места учёбы (для аспирантов и магистрантов).

Печатные варианты документов направляются в редакцию по адресу: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская обл., г. Худжанд, 17 мкр-н, д.1, ТГУПБИ, главный корпус, каб. 309. Электронные версии – по адресу электронной почты: vestnik-tsulbp@mail.ru. Телефон для справок: 8 (3422) 2-05-63; адрес сайта: www.vestnik.tj

В соответствии с требованиями ВАК при Президенте РТ и ВАК Министерства науки и высшего образования РФ, статья должна содержать:

- индекс УДК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);

- фамилию, имя, отчество автора (авторов) полностью на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;

- учёную степень, учёное звание автора (авторов), наименование и шифр научной специальности (согласно номенклатуре), по которой ведётся исследование, на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;

- аспиранты, соискатели, преподаватели, докторанты указывают кафедру и учебное заведение (магистранты – направление подготовки) на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;

- указание на должность, место работы, город, страну на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках; - e-mail;

- название статьи на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках (заглавными буквами, шрифт Times New Roman 14 или Times New Roman tj 14, выравнивание по центру);

- аннотация на таджикском, русском и английском языках от 100 до 120 слов с указанием цели и задач исследования, краткого хода работы и основных выводов, содержащих научную новизну;

- ключевые слова на русском и английском языках (не менее 6 слов или словосочетаний из двух или трёх слов, через запятую, шрифт TNR 14, начертание – курсив, выравнивание по ширине);

- статья в обязательном порядке должна содержать список использованной литературы с указанием только цитируемых работ. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника. Список использованной литературы оформляется в порядке цитирования в соответствии с ГОСТ;

- ссылки даются в квадратных скобках, в которых указывается номер использованного источника согласно списку использованной литературы, а затем цитируемая страница.

Статьи принимаются в течение года. Редакция оставляет за собой право отбора материала, а также право сокращения публикуемой статьи.

Текст присылаемой рукописи является окончательным и должен быть тщательно выверен и исправлен. Статьи, направляемые в редакцию с нарушением перечисленных требований, к рассмотрению не принимаются.

За содержание публикуемых материалов несут полную ответственность авторы и рецензенты.

Редакция журнала

TO THE NOTICE OF THE AUTHORS

“**Bulletin of TSULBP**” is a scientifico-theoretical journal of the Tajik State University of Law, Business and Politics which publishes the materials referring to the series of the humanities is it edited in pursuance with the law of Tajikistan Republic “On Press and Mass-Media”. The journal is published in electronic version and posted on the official website registered at the address (domain) www.vestnik.tj.

The Objective of the Scientific Reviewed Journal « Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences» are:

- operative elucidation of the results related to the research activities of the scholars living both in Tajikistan Republic and in the countries of far and near abroad on the following branches of sciences: philological sciences, historical sciences and archeology;

- development of international collaboration in the spheres of linguistics, literary criticism and archeology;

- providing researchers with availabilities of publishing the results of scientific explorations;

- elucidation of actual problems and prospective trends in philological and historical sciences;

- quest of new knowledge for spiritual and social development of the population of Tajikistan Republic upon the whole and its separate areas in particular;

- propaganda of the achievements of scientific-research activities obtained by the scholars of the Tajik State University of Law, Business and Politics and also by those ones working in other higher schools and institutes of education and science of Tajikistan Republic.

Terms and Conditions of Publication of Articles in the Journal “Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences”:

- the journal editorial board accepts for consideration and publication scientific articles, reviews, scientific surveys, comments reflecting scientific opinions, results and achievements of fundamental theoretical and applied researches on the following branches of knowledge: linguistics, literary criticism and archeology:

- solution on publication or on refuse in it is adopted according to the character of the materials submitted: their actualness, novelty and scientific significance;

- an author (authors) bears (bear) all the completeness of responsibility for authenticity of the presented scientific information and all the data contained in articles, commentaries, surveys and reviews;

- all the materials submitted to the editorial board are subjected to compulsory monitoring on **antiplagiat.ru** site after what the editorial board notifies authors (co-authors) about the results of a manuscript assessment and informs about an acceptance of materials for further review or about refuse in it;

- articles, commentaries, surveys and reviews in case of a positive answer after the monitoring in question are referred to internal review with the aim of their expertise assessment by leading specialists in a respective branch of knowledge;

- articles admitted to internal review should be framed in full correspondence with the requirements for the publications allocated on the journal site: www.vestnik.tj;

- If a review contains recommendation on corrections or improvement remarks and suggestions of a reviewer (without information about him\ her) it is sent to the author (authors);

- an improved material is submitted to the editorial board and referred to the second review together with the author`s answer on every item of remarks;

- the editorial board has a right for recension of articles without changing its scientific contents. Spelling and stylistic mistakes are corrected by a proof-reader without coordination with an author (authors);

- a variant of the article sent to author (authors) for improvement should be returned to the editorial board in a stipulated term with amendments and alterations in the terms of a hard copy and e.mail.ru;

- articles non-accepted for publication are not returned to the author (authors). In case of refusal in publication the the editorial board sends a motivated rejection to the author (authors);

- the editorial board gives reviews to RF ESM HAC (Higher Attestation Commission under Education and Science Ministry of Russian Rederation) expert councils if requested.

Requirement for Framing Articed (Surveys, Commentaries, Reviews) Sent for Publication into the Scientific-Theoretical Journal (Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics, series of Humanitarians Sciences

1. For allocation the journal accepts scientific articles (surveys, commentaries, reviews) on respective scientific specialities never published anywhere before: 5.6. (07 00 00) – **Historical sciences and archeology**; 5.9 (10 00 00) – **Philological sciences**.

2. The following papers ought to be submitted by authors to the editorial board compulsorily:

- the text of the article (in Russian and English, with Russian translation) or in Tajik with an obligatory author s (authors`) signature (-s) on a hard copy of the article;

- a review of Dr. or Candidate of sciences certified in a staff registration office under the establishment of a reviewer`s place of work;

- certificate from the place of studies (for post-graduates and master`s degree students).

Hard copies of documents are sent to the editorial board according to the address: 785700, Tajikistan Republic, Sughd viloyat, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP, main building, office 309. Electronic versions – e-mail address: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru. Telephone for reference, 8 (3422) 2-05-63 , site address, www.vestnik.tj.

In accordance with the requirements of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan and the Higher Attestation Commission of the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation, the article must contain:

- UDC index (to be located at the beginning of the article by a separate line from the left);

- Author`s last name, first name, patronymic, nomination and code of scientific speciality (according to the range) the research is conducted - in Russian, English or Tajik, Russian and English;

- post-graduates, claimants for Candidate and Doctoral`s degrees, teachers specify a department and an educational establishment (master`s degree students specify speciality of learning) in English or Tajik, Russian and English;

- position, place of work, city, country should be presented in Russian and English, or in Tajik, Russian and English;

- E-mail.ru;

- the title of the article in Russian and English or in Tajik, Russian and English (in capital letters, **print Times New Roman 14** or **Times New Roman Tj 14**, center alignment);

- abstract in Russian and English (**print TNR 14**), italics alignment, width alignment in the range of 100-250 words with indication of goals and objectives of research, brief course of work and major conclusions containing scientific novelty;

- key words in Russian and English (5-7 words or word-combinations of two or three words, through a comma, **print TNR 14**, italics alignment, width alignment);

- the article should compulsorily contain a list of reference literature with indication of cited works only.

- The list of literature is adduced at the end of the article with a general amount of pages of the original source. The bibliographical list of the literature used is framed in alphabetical order in concordance with GOST (State Standart).

- references are given in brackets where you should indicate the number of the used original source according to the literature list followed by a cited page.

Articles are accepted throughout a year. The editorial board is entitled to the right of selection in reference to materials and of reduction in regard to the article bound to being published.

The text of the manuscript sent is to be a final one, it must have been verified and corrected thoroughly.

Articles sent to the editorial board with violation of the above-mentioned requirements are not accepted for consideration.

Full responsibility for competence and contents of the materials published rests on authors and reviewers.

Editorial-board of the journal

ЗИ-02.1.099ТJ

ИНДЕКС: 77746

Ахбори ДДХБСТ.
Силсилаи илмҳои гуманитарӣ
2024, №2 (99) 166 с.

Мухаррирон:
Шамуродова О.Б.
(муҳаррири русӣ),
Шарипова Ш.
(муҳаррири англисӣ)
Мухаррири техникӣ:
Дадобоева М.М.

Вестник ТГУПБП.
Серия гуманитарных наук
2024, №2 (99) 166 с.

Редакторы:
Шамуродова О.Б.
(редактор материалов на
русском языке),
Шарипова Ш.
(редактор-переводчик)
Технический редактор:
Дадобоева М.М.

Bulletin of TSULBP.
Series of Humanitarian Sciences
2024, №2 (99) 166 pp.

Editors:
Shamuradova O.B.
(Russian texts),
Sharipova Sh.
(English texts)
Technical editor:
Dadoboeva M.M.

Суроғаи маҷалла: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1, ДДХБСТ.
Тел. сармуҳаррир: 8(3422)2-38-11, тел. идора: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Гунаи электронии маҷалла дар сомонии www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj ҷойгир аст.

Адрес редакции: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1, ТГУПБП.
Тел. гл.редактора: 8(3422)2-38-11, тел. редакции: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Электронная версия журнала размещена на сайте www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj

Address of the editorial-board: 735700, Tajikistan Republic, Khujand, microdistrict 17, building 1,
TSULBP. Editor-in-chief's telephone: 8(3422) 2-38-11, editorial board's telephone: 8 (3422) 2-05-63
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Full textual version of the journal is placed on site www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj

Ба чопаш 24.06.2024. имзо шуд.

Нашриёти «Дабир»-и ДДХБСТ, 735700, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1

Подписано в печать 24.06.2024.

Издательство «Дабир» ТГУПБП, 735700, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1

Signed for printing 24.06.2024.

The publishing house “Dabir” under TSULBP, 735700, Khujand, mico-district 17, building 1